

عزلیا چلبی

EVLIYÂ ÇELEBİ
SEYÂHATNÂMESİ

UR
4

Institut kurde de Paris

FOUR
M. REMZI BUCAK

FONDS
M. REMZI BUCAK

Institut kurde de Paris

INSTITUT KURDE DE PARIS
ENTRÉE N°

Institut kurde de Paris

أولياء الدين الحسنيا مري

EVLIYÂ ÇELEBİ SEYÂHATNÂMESİ

— Altıncı Kitap —

Mehmed Zilli oğlu

Evliyâ Çelebi

Türkçeleştiren :

Zuhuri DANIŞMAN

Institut kurde de Paris

Zuhuri Danışman Yayınevi
P.K. 458 Büyük Postâne - İstanbul

KARDEŞ MATBAASI
İSTANBUL-1970

HATIRLATMA:

**EVLIYA ÇELEBİ'yi, bugünkü neslin anlayacağı bir şekilde türk-
çeleştirirken, şu hususları dikkate aldık:**

- 1 — Bugünkü konuşma dilini esas aldık.
- 2 — Evliyâ'nın ifâde hususiyetini büsbütün kaybetmemeğe çalıştık.
- 3 — Târihi terimleri aynen aldık. Bunların ifâde ettiği mânâyı, kitabın sonundaki sözlükte izah ettik. Eğer bir terimin karşılığı bu cildin sözlüğünde yoksa, bundan evvelki ciltlerin sözlüğüne bakmalıdır.
- 4 — Hususiyeti olan bazı kelimeleri de aynen aldık. Fakat mânâsını, yanına parantez içinde belirttik.
- 5 — Tek kelime ile karşılığı olmayan kelimelerin izâhını sözlüklerde verdik.

Z. D.

Institut Kurde de Paris

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

EVLIYÂ ÇELEBİ SEYÂHATNÂMESİ

— ALTINCI KİTAP —

[Evliyâ Çelebi 1063 senesi şabanının başında Melek - Ahmed Paşa ile Sofya'dan İstanbul'a hareket eder. Bir çok şehir ve kasabalara uğrayarak Edirne'ye gelir. Edirne'ye âit mâlûmâtın büyük kısmı beşinci kitabımızın sonundadır.]

EDİRNE'NİN TEKKELERİ (Mâbad)

Hazret Şeyh Zindanî tekkesi: İstanbul'da kulesi içinde gömülü olan Seyid Baba Câfer Sultan ki sahabe-i kiramdan olup Harünürreşid'in hilâfetine İstanbul (Tekfuruna) elçilikle gelmiştir. Güya krala sövdüğü için zehirlenerek yahut dizanteriden ölmüştür. Baba Câfer tekkesine hıristiyanlar bile itikad edip (Zeyt hakkı) diye nezirler verirler. Sonra onların temiz sülâlesinden bu Edirne tekkesinde gömülü (Şeyh Zindanî Hazretleri) Fatih Sultan Mehmed Han ile İstanbul'un fethinde bulunup Balat Dede Balat kapısından, Cebe-Ali Dede, Horoz Dede kendi kapılarından girdikleri gibi bu Şeyh Zindanî dahi Zindankapısından girmiş ve atası olan Baba Cafer tekkesini ziyâret edip eskiden kalmış kaatil ve borçluları azâd ederek pederinin nurlu mezarını âyin-i Muhammedi üzere imâr ederek sonra kendileri dahi Edirne'de ölüp üzerine bir Şeyh Zindanî tekkesi bina olunmuştur. Çoğu zaman fukarası sa'di, bedevî râilerdir. Vakfı mâmur değildir. Bu tekke Edirne şehrinden Zindan kulesi dışında yol aşırı umumî yol üzerinde bir küçük eski tekkedir. Oradan şehir içinde (Şeyh Abdülkadir Ceylânî tekkesi) cennet gibi Bağdad yakınındaki Ceylân denilen şehirden doğup azimet sahibi şeyh olarak Rum ve Hindistan'da velvele salan kutbu rabbanî, arif-i samedanî Şeyh Hazret Abdülkadir tariki men-

supları için yapılmıştır. Hazret-i Şeyh, Acem diyârındaki Geylan'dan değildir. Bu tekke, (Kurt bayırı) denilen yerde cenuba bakan bir yüksek yerde olup sadık âşıklardan bin adet tevhid ehli fukara alır bir tevhid meydanıyla süslü ve müteaddit odalarla bezenmiş, mutbağı, kileri, sair imâretleri var mâmur bir yerdir. Her cuma günü binlerce arifibillahlar toplanıp tevhid ve tezkir ederek zevk ederler. Nice kere ehli şer' «tevhid ve raks haramdır» diye bu tâîfeye ta'n ve teşnî taşı atmışlardır. Fakat bunlar hep susup asla âyinlerini bozmuyarak (Üzkürullahe zikren kesirâ.) ve (Yâ eyyühellezine âmenû izâ nûdiye lissalâti min yevmil-cum'ati fes'av ilâ zikrullah...) âyeti şerifeleriyle ve (Ve terel melâiketü...) diye tevhid avazeleri ile aşr-i Rahmani devran eder gibi devrederek sema' edip Kadiri âyini ederlerdi. Nice kere emirler geldiği halde yine asla tetiklerini bozmayıp cenab-ı Bâriyi birlemeden bir an geri kalmadılar. Ermişlerden salih, abid bir vaîzi vardır.

Şeyh Hazret İbrahim Gülşeni tekkesi: Aziz İbrahim Gülşeni Hazretleri Mısır'dan İstanbul'a gelip oradan da Süleyman Han izni ile Edirne'ye giderek orada bu tekkeyi bina etmiş sonra Mısır'a giderek orada da bir tekke şenletmiş ve vefâtında Mısır'da gömülmüştür. Bu Edirne'deki tekkesinin halifesi dahi ermişlerden bir zât bulunmakla bütün Edirne ahalişi ona hüsn-ü itikad ve meyleylemişlerdir. Bugüne kadar mâmur bir tekke olup her cuma günü büyük kalabalık ile tevhid ederler. Evkafının ne derece mâmur olduğu malûm değildir.

Bundan sonra (Hacı Ömer Ağa tekkesi) Ağaça pazarı yakınında Halvetî tekkesi vardır. Tarikatın öncüsü Hazret-i Rıdvan Efendi orada gömülüdür. Evkafı sağlam olmakla gelip geçene nimeti boldur. (Şeyh Hazret Mestci-zâde İbrahim efendi Kaddese sırrahu tekkesi) Halvetî tarikinin ulu tekkesidir. Beylerbeyi câmiî yakınında cadde üzerinde olup büyük ziyâret yeridir. (Müezzin Sultan tekkesi) üç şerefeli kapısı dibinde bir küçük tekke, fukarası çaktır. Ama tariki ma-

lûmum değil. Büyük ziyâret yeridir. (Hazret Ebu İshak Kârûnî tekkesi) bütün fukarası İshakilerdir ki silsileleri Nakşibend hâcegâne ulaşır. Üç şerefeli câmiinin mihrabı önünde yol aşırı ulu bir tekkedir. (Taşkend Baba tekkesi) Ulu câmiin sol tarafında yol aşırı bir harab tekkedir. (Tütünsüz Baba tekkesi) nazargâh-ı azimdir. Fakat tariki ve kurucusu mâlûmum değil. Bu mâmur yer. Ağaçpazarının kuzeyinde yol aşırı mâmur bir dervişler misafirhânesidir. İrem bahçesine benzer bir çiçekli bahçesi vardır. (Üçler ve yediler tekkesi) Kayık mahallesinde ziyâretgâh eski mâbed olup küçüktür. Her taraftan kurban adakları ziyâretçilerle hesabsız olarak gelmektedir. (Şütürablar tekkesi), Eşe kadın yakınında bir yüksek yerde tekke ve ziyâretgâhtır. (Karaca-Ahmed Sultan tekkesi)...

Edirne şehrinin çeşme ve akarsuları: Gerçi bu büyük şehrin suya ihtiyacı yoktur. Fakat eski şehir olmakla nice bin hayır sahipleri gelip geçen misafirler için mahallelerde, çarşı pazar içinde çeşmeler yaptırmışlardır. Arda ve Meriçten sular gelip etrafına taşar. (Gazi Hüdâvendigâr çeşmesi) onbir yerdedir. (Müsa Çelebi çeşmesi), (İsâ Çelebi çeşmesi), (Yıldırım Han çeşmesi), (Eski câmi çeşmesi), (Bayezid Han çeşmesi) altı adettir. (Sultan Selim çeşmesi), (Timurtaş Paşa çeşmesi), (Koca Murad Bey çeşmesi) dokuz yerdedir. (Beylerbeyi çeşmesi), Sokollu Paşa çeşmesi), Tahtakale çeşmesi) Allahü âlem Hoca Murad Han'ındır. (Kasım Paşa çeşmesi), (Eşe Kadın çeşmesi).

Edirne'nin sebilleri: Hepsinin süslüsü arasta başında (Selim Han Sebili), (üç şerefeli kapısı yakınında (Kızlarağası Mustafa Ağa sebili) kalabalık yerde olmakla daima susayanlar vardır. Caddeye bakan penceresi üzere celi altlı hat ile yazılan târihi budur:

Didi târihini edüp isgan

Mâ-i kevser oldu dünyâya sebil (Sene 1000)

(Ali Paşa Sebili) dahi meşhurdur.

Edirne'nin mahalleleri : Hepsi (414) mahalledir. Evvelâ kale içinde ondört mahalle vardır. On mahallesi Rum ve geride kalanı Yahudi'dir. Pehlivanlar Tekkesi yakınında bir Topkapısı, içinde yine bir Müslüman mahallesi var. Bes mahalle dahi kıptî kavmi olup, feryat ve figanlarından mahallelerinden geçilemez. Bunlardan başka büyük va-roştaki mahalleler hep Müslüman mahalleleri olup başlıcalarının isimleri:

Hünkâr mahallesi, Saray mahallesi, Muradiye mahallesi, Taşlık mahallesi Kıyık mahallesi, Selimiye mahallesi, Eski Câmî mahallesi, Üç Şerefe mahallesi Araşa mahallesi, Mahkeme mahallesi, Fildanı mahallesi Kasım Paşa mahallesi, Timurtaş Paşa mahallesi, Katır Hanı mahallesi Beylerbeyi mahallesi, Saraçhâne mahallesi.

Edirne şehrindeki Osmanlı Sultanları sarayları: Evvelâ Selim Han câmîi yakınında Kavak Meydanı denilen yerde (Eski Saray), Edirne fâtihi Gazi Murad Hüdâvendigârın fetheder etmez bina eylediği saraydır. Eski Edirne kralları Manyas kapısı yakınında otururlarmış... Sonra bu Eski Sarayı Mûsa Çelebi genişletip kale gibi burc ve barusunu bir büyük duvar gibi bina ettirdi. Etrafı beşbin adım kaplar. Dört köşeden uzunca bir mihmansaray-ı sultanıdır. Duvarlarının yüksekliği iyirmi zira' olup kuzeye açılır bir adet demir kapısı vardır. Sonra Süleyman Han Engerus (Macar) seferlerine rağbet etmekle bu sarayı ve yeniçeri odalarını imâr edip kırkbin yeniçeriyi hazır bulundurarak altı bin gılmanı hassayı bu sarayda oturtmak üzere eski sarayı divanhâne-i âliler ve has oda, büyük, küçük hazine, kiler, doğancılar, seferliler, odalarıyla mâmur etti. Ama bağ ve bahçesi yoktur. Lâkin suyu ve havası yeri yüksek olmakla lâtif ve mutedildir. Yapıldığı tarih 767 senesidir. Eski bina olmakla yetişen gılmanı hassa ve diğer Enderun ve Birun hademeleri elbette berhurdar ve mâmur olup iki cihan saadetine nâil olurlar. Süleyman Han kanunu üzere bu eski sarayda üç bin has gulam ibâdetle meşgul olup ve okuyup bilgileri tamam-

layarak üç senede İstanbul'a gelip derecelerine göre yeni saraya girip padişâh hizmetinde olurlar. İşte Edirne eski sarayı böyle bir nazargâhı sâlâtindir. Kıyamete kadar Osman oğulları elinde mâmur ola amin.

Hünkâr Bahçesi Sarayı : Eskiden, Edirne kralının av yeri bir ağaçlık koru olup gül ve bülbül hazinesi idi. Fetih-ten sonra şehid Murad Han halktan münzeviyâne taat ve ibadet için bir tekke ve yer yer bazı maksureler inşa edip bunu mâmur eder. Sonra Fatihin babası ikinci Koca Murad Han bu irem bahçesi içine Tunca nehri kenarınca nice havarnak köşkleri ve nice büyük köşkler yaptı. Her padişâh birer eser yapıp irem bahçesi tâ Süleyman Han asrına gelinceye kadar devleti Âli Osman ile şeref ve şevket bulup gündün güne ilerleyip yenileşdi, Sultan Süleyman Alman diyarına gazaya gittiği vakit bu Edirne'de kışlardı. Bu yüzden bu saray o kadar mâmur idi ki güya cennet bahçesi idi.

Bu bahçenin yeri Edirne'nin dışında kuzeyde bir alçak lâlelikte olup Tunca nehri etrafını kuşatmış, adası geniş ve verimlidir. Bir tarafı tâ Sarachâne köprüsüne varıncaya kadar göge baş uzatmış söğüt, çınar, servi, kavak, kara ağaç ile süslü bir meşeliktir. Bu ağaçlık içinde her cinsten nice vahşi kuş ve diğer canavarlar vardır. Bu bağın güneyi bir çimenlik büyük sahradır ki bâb-ı hümâyunu o tarafa açıktır. Onun yakınındaki adalet köşküdür ki mezkûr sahranın tâ ortasında göge baş kaldırmış bir yüksek sütunun tepesinde bir altın top vardır. O topa bütün okçular, ve silâhşör pehlivanlar ok ve tüfek atıp padişâh huzurunda ustalıklarını gösterirler ve padişâhtan ihsânlar alırlar. Bu bahçenin kuzeyindeki sahrada has ahırlar ve çeşitli ahırlar vardır. Bu bağın dört tarafında kale gibi duvarları yoktur. Zira her tarafını deniz gibi Tunca nehri kuşattığından duvara ihtiyacı yoktur. Sadece bir kat sağlam duvarı vardır. Bostancı-başısı üçbin adet bağcısı ile gece gündüz bekçilik ederler. Doğu tarafı olan bir çimenlik vadide namazgâh vardır. Bahçe içinde kale gib haremî hümâyûn vardır. Bütün tavâşiler (ha-

dım ağaları) ile dârüssaade ağası orada hizmet eder. Hep-
sinden yüksek olan bir köşkü göğe baş uzatmış cihanı seyre-
den bir köşktür ki, anlatılmasında dil kısadır. Yedi tabaka
olup her katta birçok odalar, şahnişinler fıskiye ve havuzlar
vardır. Sonra «**Sultan Ahmed Han Kasrı**» vardır. Ondan son-
ra «**Dördüncü Murad Han Kasrı**» mâmur. Lâkin Dördüncü
Sultan Mehmed Han, ava hevesli olmakla zamanının çoğu-
nu bu Edirne şehrinde geçirip Erdel diyârını veya Alman-
ya'da Uyvar kalesini ve Girid adasını ve Kandiyeye'yi bu Edir-
ne şehrinde serdarı muazzamlar göndererek fethettirdi.
Bilhassa Leh diyârının çok sağlam kalesi olan Kamanice ka-
lesini bizzat kendileri zamanın sadrazâmı olan Köprülü-zâ-
de Fazıl Ahmed Paşa serdarıyla gidip aman vermeyerek
fethetti. Dört tarafa serdar göndererek (Eylov?, Cehirlesce,
Omaniçe, Eşcedener, Lobenye, Horerdok?) gibi nice kaleleri
fethedip bir çok esirler ve nice kere yüzbin paralarla yine
Edirne şehrine girip bu Edirne bahçesini ve Akpınar isimli
mesireyi; Hıdırlık'ı, hasılı yetmiş adet bağları mâmur edip
Edirne bahçesi öyle oldu ki, hâlâ yeryüzünde öyle bir bahçe
olmaya. Meğer ki Nemse çasarının Alman diyârında (Peş-
hel?) şehri bağı ola. Bu Edirne bahçesinde olan gül, sümbül,
menekşe, lâle, hatâyî, reyhan, yasemin, ful, erguvan, zerrin,
nergis, zanbak, nesrin, şebboy, şakayik, karanfil ve emsali
kokulu çiçekler bir yerde bulunamaz. Hülâsa bu bağın vas-
fında lisan kısadır. Bu hakîr küstahlık edip denizden katre,
güneşten zerre kabilinden yazmağa cür'et eyledim. Zira bir
kaç gün kalarak ancak bu kadar haline vakıf olabildik. Tam
dikkatle tetkik etmek mümkün olmayıp öğrenebildiğimiz ka-
darı yazıldı ve bu kadarı kâfi görülerek sözü kestik vesselâm.
Ama şimdi bu bahçede saadetlû padişâh ile ava ve gazaya
hazır gulmanı hassadan onikibin atlı isilâhlı ve mükemmel
genç hizmetliler atlara binerek padişâh yanında bulunurlar.
Hiç bir tarihte bu saray, şimdiki kadar mâmur olmamıştır
ve olamaz. Allah mâmuriyetini kıyamete kadar devam ettire.
Şehrin büyük hanedanları hep kırmızı kiremit örtülüdür.

Hakir, Selimiye minaresine çıkıp şehrin iç ve dışına dikkatle bakarak kırksekiz yerde kurşun örtülü imâr eseri gördüm. Bu yazdığımız iki sultan sarayından başka üçyüz kırk adet vezir sarayı vardır. Bunlardan (Sokollu Mehmed Paşa sarayı) üçyüz altmış adet oda ve salon, birçok divanhâneler, havuz ve şadırvan, iç ve dışında iki hamam ile mâmur bir büyük saraydır. Geniş avlusunda cirit meydanı vardır. (Makbul İbrahim Paşa sarayı), (Timurtaş Paşa sarayı), (Beylerbeyi sarayı), (Hüseyin Paşa sarayı), (Şakşakî Paşa sarayı), (Ferah Paşa sarayı), (Selimiye Mutemedi Müeyyed Paşa sarayı), (Rüstem Paşa sarayı), (Mahmud Paşa sarayı), (Mihal Bey sarayı), (Defterdar İsmail Efendi sarayı), (Ekmekci zâde Ahmed Paşa sarayı), (Zağanos Paşa sarayı), (Halil Paşa sarayı), (İshak Paşa sarayı), (Kazasker sarayı), (Bostancı-başı Sinan Paşa sarayı).

Dördüncü Mehmed zamanına mâmur olan saraylar da bunlardır: (Köprülü-Mehmed Paşa sarayı), (Musahib Mustafa Paşa sarayı), (Reisülküttâb Şamî-zâde sarayı), (Ruznâme Ali Efendi sarayı), (Vani Efendi sarayı), kale içinde (Yeniçeri Ağası sarayı), (Hasan Paşa-zâdeler sarayı)..

Bunlar malûmumuz olanları olup kırmızı kiremitle örtülüdür. Ama yeni ve eski saraylar hükümdar sarayı olmakla hepsi kârgir ve halis kurşunla örtülüdür.

Edirne'nin kervansaray ve misafirhâneleri: Hepsî elliüç büyük kervansarayı vardır. Evvelâ (Muradiye), (Yıldırımîye), (Muhammediye), (Koca Muradiye), (Selimiye), (Bayezidiye)lerdir. (Eski Ali Paşa kervansarayı), Selimiye yakınında (Yemişçi Hasan Paşa kervansarayı) gayet büyük ve kale gibi bir handır. (Rüstem Paşa hanı) bu dahi sağlam binadır. (Yemiş hanı), (Kapan hanı), (Beylerbeyi hanı), (Viran han), (Sücâ' hanı), (İmâret hanı), (Mihal hanı), (Şahabüddin Paşa hanı). Bunlardan büyük ve hayrat sahibi (Eşe Kadın hanı) bu Sultan Ahmed Han zamanında küçük bir han imiş. Sonra Ekmekci-zâde Ahmed Paşa esassından yi-

kıp bir büyük han bina ettirmiştir ki Edirne şehrinde ve İstanbul'da misli yoktur. İllâ Tatar Pazarcığı kasabasında Makbul İbrahim Paşa hanı ola... Bu Eşe Kadın hanı tam ikiyüz ocak olup avlusunun bir tarafında içli, dışlı harem hücreleri var. Ahırını bin adet at alır, dışarısında göğe baş uzatmış bir güvercinliği var ki yüz katar katır alır. Dört tarafı sofalar olup dış avlusu dahi bin adet deve ve katır alır, güya kale gibi bir handır. Cadde üzerinde kuzeye bakan bir demir kapısının üzerinde yazılı tarihi budur:

**Temâşâ eyleyüb Kisbi didi itmâmına târih
Yapıldı Hân-ı Sultan Ahmed oldu bi-bedel Abâd
(Sene 1018)**

Tamamlandıktan sonra Sultan Ahmed Hana hibe edilmiş kurşunlu handır.

Bundan başka elliüç kadar tüccar hanları vardır. Büyük bezirgânları Bedestan kapısının karşısındaki handa kalırlar. Yetmiş adet bekâr hanları var. Başkaca kapıcı ve zâbitleri olup ekseriya pabuççu bekârları ile diğer çarşı garipleri kalıp birbirlerine kefil olurlar. Ama bu bekârlar hanlarnıda her gece diğer kervansaraylar gibi davul çalınmaz. Evvelâ (Zağanos Paşa bekârhânesi) Mahkeme ile Eski Medrese arasındadır. İçinde bin kadar dikici bekârlar kalırlar. Sonra (Daye Kadın bekârhânesi) bunda dahi pabuççular otururlar.

Edirne'nin çarşı ve pazarı: Bütün çarşılarında altı bin yediyüz adet dükkânlar vardır. Eskisi, şehir ortasında (Murad Han Bedestanı) gayet mâmur olup kubbeleri mavi kurşun ile örtülüdür. Bütün Osmanlı ülkesinin kıymetli eşyası burada bulunur. Bedestan içinde üçyüz dükkânceli dolap vardır. Her birinde nice hazineler muhafaza edilir ama, nakışlı dolap üzerinde:

**Hüsünün esbâbını hıfz etmekle ey gevher-tab
Oldular dîdelerim iki kapaklı dolap**

Beyti güzel bir yazı ile yazılı idi. Bu iş yerine adam girse altından, kıymetli kumaşları seyretmekten hayran olup öd ve anber kokusundan dimağı kokulanır. Burada nice yüz Mısır hazinesi olduğundan her gece altmış adet bekçileri kandilleri yakarak tâ fecir zamanınadək bekçilik edip dört tarafta olan demir kapıları kaparlar. (Eski Bedestan) Gazi Hüdâvendigârın binasıdır. Bunda kıymetli eşya yoktur. Zira bir iki kubbesi yıkıldığından içinde hallaçlar çalışır. Dışarıst Bitpazarıdır. Yirmi tane kubbesi vardır.

Ali Paşa çarşısı: Süleyman Han vezirlerinden tabiat ve cömertlik sahibi Ali Paşanın hayratı ve meşhur Mimar Koca Sinan Ağanın binasıdır. Doğrusu bunda dahi var kudretini sarfedip «Balıkpazarı» adlı kapı dibinden tâ İğneciler kapısı dibine kadar büyük caddenin iki tarafına koca üstad öyle bir güzel çarşı tarhetmiştir ki vasfı mümkün değil... İki başında muazzam kale kapıları gibi kapıları var ki güya her biri Mısır'ın Bâbünnasır'ıdır. Ama hakikatte Bâbünnasır'dan kavi kapılardır. Burada her gece yüz adet bekçi beklerler. Zira burada olan hesapsız mal dikkate muhtaçtır. Bu gönül alıcı çarşı kuzeyden güneye olup bir demir kapıdan diğerine varıncaya kadar tam bin adımdır. Sağ ve solunda üçyüz altmış hapenk dükkânı vardır. Hepsini üstad öyle çırpı ile bina eylemiş ki birbirinden zerre kadar ayrılmaları imkânsızdır. Bunlar sağ ve soluna iki kanat gibi kanat açıp dururlar. Bu çarşının üzerleri hep kistrâ takı gibi kârgir bina olup kurşunludur. Açılmak için kemerlerin bir demir kapaklı pence-reler vardır. Bekçiler her gece o deliği kaparlar. Burada dahi anka bezirgânlar vardır:

Çarşu-yu hüsnü seyrettim seraser Hâce ben
Bir vefâ dükkânı yoktur hep cefâ pazarıdır,

Beytinden anlaşıldığı gibi gerçi dükkânlarında kıymetli eşyalar çoktur. Fakat gayet pahalıdır. Bu çarşının arkasında Saraçhâne geniş cadde üzerinde olup büyük iş yeridir. Oradan Yeni Bedestana bitişik Kuyumcular Pazarı vardır.

Attarlar pazarı dahi doğrusu nice kere bin ilâçların kokusundan seyredenin burnu kokulanır.

Uzun Çarşı pazarının uzunluğu ikibin adım olup uzun bir caddedir. Sağ ve solunda binlerce sanat erbabı (Elkâsibi Habibullah) deyip lokma ve hırka parası endişesine düşmüşlerdir. Zira dünya işi böyle olagelmıştır. İğneciler, Bakırcılar, Balçılar, Demirciler, Pamukçular, Hallaçlar, Ketenciler, Balıkçılar, Boyacılar, Çukacılar, Helvacılar pazarları dahi vardır. Selim Han câmii yakınında Ali Paşa çarşısı gibi iki başı demir kapılı büyük caddenin sağ ve solunda üçyüz adet kepenkli dükkânlar olup haffaf civanları seccadelerinde oturarak ellerinde çevgânlarıyla «zergerdan pabucu» sersem kimselere verirler. Levendlere de lorta, kurt ağzı, telleli, kubbe rüzgâr, ulu lorta mürâdâne pabuç verirler. Ağalara saray pabucu, düztaban verirler. Çocuklara orta ayak, sayşı, kubâdi, orta lorta verirler. Akçası az olana forta verirler. Kadınlara yaşmak alaca edik, iç edik, dış edik ve terlik edik verirler. Bu çeşit iş olur. Temiz, gönül açıcı ferah bir bina-
dır. Bütün kubbeleri baştanbaşa mavi gökyüzü gibi gök kurşun ile örtülü mâmur bir yerdir ki Edirne şehrinin yüzüsuyudur. Kırkbir sene seyahatim esnasında bu hakir bir diyârda benzerine tesadüf etmedim. Temmuz ayında Bağdad mahzenleri gibi buzpâre kesilir bir dinlenecek çarşıdır. Bütün erbabı maarif ve kibar âyânın cilvegâhı ve makarrıdır. Sonra ona yakın «Küçük arasta» böyle kârgir bina haffafhâne değildir. Ama süslü ve lâtif çarşıdır. Yukarıda zikrolunan çarşılardan herkes esnafıyla birer tarafa olup şeyhleri, nakibleri, yiğit-başlıları, kethüdâ ve çavuşları vardır. Bu çarşı ve pazarların dükkânları geçmiş padişâhlar zamanında tertip üzere bina edilmekle her dükkânın önünde taş sütunlar üzere kemerler olup şehre süs verir. Eski zamanda bütün çarşıların saçakları kârgir olup kurşun ile örtülü imiş. Nice kere yangın olup kurşunu eriyerek hâlâ bu hal üzere boş kalmış süslü çarşılarıdır. Bunlardan başka kırkbir yerde nice

Sultânî çarşı ve pazarlar olup herkes geçinmek için alış ve riş ederler.

Bunlardan şehrin iç ve dışında perişan halde bulunan pazarlar: Küçük pazar, Saraçhâne Köprüsü pazarı, Muradiye pazarı, Dakik pazarı, Taşlık pazarı, Bayezid Han pazarı, Yıldırım Han pazarı; Mihal-başı pazarı, Manyas pazarı, Debbaghâne çarşısı var. Debbaghânedede beşbin kadar ahî evran köçeği genç, serbaz, şahbaz yiğitler çıkar. Katil içlerine, hâkim yanlarına varamaz. Fakat katil dahi onlardan kurtulmayıp tövbe edip debbahlığı öğrenip tam usta olur. Büyük Meriç nehrinin kenarında vâki olmuş büyük iş yeridir. Odun pazarı, Araba pazarı, At pazarı, Koyun pazarı, Sığır pazarı, Çingene pazarı, Katır Hanı pazarı var. Osman oğullarının bütün katar katırları burada durur. Ama Fil yokuşundaki fil damı harab olmakla Hindistan padişâhının hediye gönderdiği fil-i Mahmudi ve menkrüsiler Saraçhâne köprüsü başında bir viran hamamda dururlar. Eşe Kadın pazarı, Kale pazarı, Meyhâne pazarı, Esir pazarı, Avret pazarı malûmuz olan bunlardır. Burada yankesiciler ve Rumeli levendleri sair haşarat makulesi pek çoktur.

Edirne'deki mâmur eserler: Burada ibret verici büyük eser (Mihal Köprüsü) dür ki, burada Arda, Tunca, Meriç nehirleri birbirine karışır. O kadar geniş ve uzundur ki yeryüzünde bir benzeri yoktur. İllâ ki Almanya'da Tuna üzerindeki (Kolvar Köprüsü) ola... Yahut Edirne'ye bir menzil uzak Koca Murad Hanın altmışdört göz Ergene köprüsü ola... Bu köprünün bu üç nehir üzerine binâ edilebilmesi keramet nev'indedir. Bir tarafı batıda, bir ucu doğuda olup uzunluğu fazla uzun ve eni üç arabanın yanyana geçmesine müsaittir. Fiî cüssesi kadar taşlarla yapılmış kaldırım, sanatlı bir köprüdür. Gözleri gök kuşağı gibi kemerlerdir. Ama kemerleri Bosna hududundaki Mostar köprüsü, Kürdistan'daki Batan köprüsü kadar yüksek değildir. Alçak da değildir. Yüksekliği kırk arşın vardır. Güya İsken-

der duvarıdır. Bu köprü'nün ta ortasında şehire girerken sol tarafta çarşı üzerinde bir dinlenecek yer, bir mesire vardır. Orada bu köprü'nün «Fi Hams ve işrin ve seman mie» diye târihi yazılıdır.

Bunun zamanla yer yer bazı yerleri taşkından harap olmakla Sultan İbrahim Han devrinde fermânı şerifle vezirî-âzam Kara-Mustafa Paşa Hıdırlık tekkesini harap edip onun bakır kablari, sahan, tencere ve kazan parasıyla nice yüz ke-se kendi malını dahi birleştirip bu Mihâl köprü'sünü tâmir ederek mâmur etti. Yine mezkûr gezinti yerindeki kubbede altın yazı ile yazılı tâmir târihinin mısraı budur: «Mustafa Paşa bu âli cisri ihkâm eyledi». Bu köprü'yü Fatih'in pederi-nin ilk hilâfetinde Gazi Mihâl Bey inşa etmiştir ki köprü'nün yanındaki Meriç nehri adası üzerinde dahi büyük câmiî var-dır. Hacı Bektaş Veli halifelerinden Sefer Şahın dahi gömü-lü olduğu tekkesi buradadır. Hülâsa gelip geçen için doğru yol olmuş bir baha biçilmez köprüdür. Ondan sonra bina olunan (Saraçhâne Köprü'sü) Şahabüddin Paşanıdır. Fa-tih'in vezirlerinden olup bu büyük köprüye başlayarak he-nüz tamamlanmadan Fatih Sultan Mehmed İstanbul'da Mal-tepe denilen yerde merhum olup bu köprü sahibi Şahabüd-din Paşa Bayezid Han ile Edirne'ye gelip bu manzarayı o asırda tamamladı. Ama görülecek bir köprüdür. Sekiz göz-lüdür. Tunca nehri üzerinde olup gayet sağlamdır. Edirne-den tarafı başında şehire giderken sağ tarafta dörtköşe bir mermer üzerinde hazretin kendi el yazılarıyla:

(Emere bi inşâi hâzihil imâreti sultânüzzaman Bayezid Han fi se-ne Hamse ve Semânın ve seman mie (885)

Hâlâ padişâhlar yolu üzerinde bir büyük köprüdür. Zira has saray yolundadır. Oradan Hünkâr bahçesi içinde Tunca nehri üzerinde üç yerde sanatlı köprüler vardır. Bunlara (Cisri-i Sultânî = Padişâh köprü'sü) derler. Yapanları bilmi-yorum.

(Sultan Bayezid Veli köprü'sü), câmiinin mihrabı önün-deki irem bağı köşesinde «yalnız göz» diye adlandırılan bir güzel köprü olup, Tunca suyu üzerindedir.

(Ekmekci-zâde Ahmed Paşa köprüsü), Tunca nehri üzerinde gayet sanatlı bir köprüdür. Timurtaş kasabasına oradan gidilir. Kaç göz olduğunu bilmiyorum ama, ibret verici bir manzaradır. Arda nehri üzerinde iki yerde ağaç direkler ile yapılmış köprüler vardır ki seyre değer. Nice kere bu köprüler kârgir olarak yapılmış, fakat (Arda) delilenip aktığı sırada, aktığı yolu da kumsal olup temel tutmadığından köprüler yıkılmıştır.

Edirne'nin hamamları: Evvelâ (Üç Şerefli hamamı), suyu ve havası, binası ve içinde hizmet edenleri itâif, temiz büyük hamamdır. Bütün kapı ve duvarlarından, kubbelelerinden bir damla ter akmak kabil değildir.

(Tahteikale hamamı), binası eski yapı bir büyük hamamdır. (İbrahim Paşa hamamı), (Boyacılar hamamı), (İshak Paşa hamamı), (Selimiye hamamı), (Murad Bey hamamı), eski yapı ve büyük binadır. Akar suyu tatlıdır. (Mezid Bey Hamamı), yıkayıcıları çoktur. Kale içinde (Topkapısı hamamı) tanınmış değildir. (Bayezid Han hamamı), câmie yakın, Tunca nehri kenarında, fakat biraz soğuktur ve temizdir. (Mihal Bey hamamı), gayet büyük hamam olmakla birkaç halvetinde debbağlar, mavi, kırmızı, sarı, gül rengi ve turuncu sahtiyan boyarlar. (Ağa hamamı), Kıyık mahallesinde bir güzel hamamdır. (Kasım Paşa hamamı), Eşe Kadın yakınındadır. (Sultan Mehmed hamamı), (Beylerbeyi hamamı), acâip, garip, gönül açıcı bir hamamdır. (Ahi Çelebi hamamı) derler, bu da bir halvetindeki kurnada beyaz mermer üzerinde bir resim bulunmasından dolayıdır. Güya resim değil, canlıdır. Herhangi tarafından baksan, güler gibi görünür. Ne sanat!.. Câmi, sahibi Ahi Çelebi Hazretlerinin eseridir.

(Kazasker hamamı), temiz hamamdır. (Kızlarağası hamamı), Dördüncü Sultan Mehmed Hazretlerinin Dârüssaâde ağası Yusuf Ağa, bu hamam harap bir fil hanı iken, yerin-

de ve lüzumlu olmakla tekrar tamir ederek lâtif bir hamam yapmıştır ki, değil Edirne şehrinde, bütün Rumeli diyârında benzeri yoktur.

Edirne şehri âyânının şahitliği ile, bu şehirde tam üç bin yüzelli adet hânedan hamamları vardır ki, niec vükelâ, vezirler saraylarında ikişer, üçer hususî hamam bulunur. En azı, en küçük evde bir (gusulhâne) bulunur.

Doğrusu hakîr nicesini bilirim ki ikişer, üçer hamamları var. Adlarıyla yazmak usanç verir. Ancak (Hünkâr Sarayı hamamı) öyle garip ve gönül alıcı şekilde yapılmıştır ki benzeri meğer İstanbul'da, Yeni Saraydaki gılman hassalar içindeki hazineye bitişik hamam ola.

Ahalisi: Erkekleri, iyice yaşlanınca, yâni yetmiş veya yüz yaşına basınca sohbetten kalır. Ama yire iş ve kazançları yerinde olup, yüzlerinin rengi sıhhat üzere olur. Gençleri güzellikte orta ve lâtif olup, sözleri gizli inci, nehirlerde deniz kızları gibi yüzerler.

Maarif erbabı: Bayezid Han şifâ yurdunda belirli maaşlı, mutahassis doktorlar, nabız ilminde usta, kan alan cerrahları vardır. Ama dünyaca meşhur olan, Ulu câmi yakınında (Hızır Çelebi) olup, güya ikinci Hızır'dır. İsmail Çelebi, sünnet yapmakta emsalsiz olup, çocukları, sünnet üzere sünnet eder. İmâm, hatip ve bilginleri altıbin yüzelliden fazla olup, kadılarından Hancı-zâde Efendi, Kara-Kadı, Mes'ud Efendi, hatiplerinden, Bayezid câmii hatibi İbrahim Efendi meşhurdur.

Zamanımızda bu şehir içinde onyedî kadar çok güzel şairlerden, kitap yazarlardan kimseler vardır. Hasılı bilgin ve fâdil kimseler kaynağı, şair ve din adamı yeri bir şehirdir.

Âyânı ve büyükleri samur kürk ve çeşitli güzel kumaşlar giyip, sarıklarının taylasanını (sarığının arkadan sarkan ucu) sarkıtıp salınarak yürürler. Ortahalli olanları çuka

kaftan giyerler. Ama kadınları, çuka ferace ve elvan soflar giyip, yassı baş ile gezerler. Istanbulu gibi selâmiye takke giymezler.

Havası: Edirne, dördüncü iklimin, sol üçte birinde olmakla, su ve havası gayet lâtif, fakat yazı yaz ise de, kış gayet kıstır. Bazı seneler bu üç nehir buz bağlar. Kışı Erzurum ile beraber gider.

Erkeklerinin ve meşhurlarının adları: Sehi Bey, Siyâmi Bey, Kubad Bey, Kasım Bey, Sührab Bey, Haydar Bey, Memcican Bey, Resul Ağa, Kadri Ağa, Hüdâverdi Ağa, Şehsuvar Ağa, Ahmed Ağa..

Kadınlarının adları: Emetullah, Afife, Emine, Mihrimah, Zühre, Abide, Zübeyde, Gülşâh, Ümmehan, Havva'dır.

Kölelerinin adları: Ferhad, Kenan, Tezgel, Kıdemli, Kutlubay, Lâçin, Şahin, Çalabverdi, Allahverdi, Sevindik, Hüdâverdi, Gündoğdu, Yaşar, Muzaffer...

Câriyelerinin adları: Çiğdem, Gülnar, Gülizâr, Gülfem, Gülruh, Evecan, Lâle-buy, Verdişâh...

Ürünleri: Yedi türlü, deve dişi adıyla tanınan buğdayı olur. Ama kılçıksız ve kızılca beylerce buğdayı gibisi, ancak Şam Havranında olur. Baklası, mercimeği, börülcesi ve diğer hububatı çoktur. Fakat arpası azdır. Gülsuyu yeryüzünde yoktur. Gül ve güllükleri cihanı bezetmiştir.

Yiyecekleri, içecekleri, meyvaları: Evvelâ, çeşitli kokulu helvası hiç bir yerde bulunmaz. Meğer Basra'daki Hamavî ve Kureyş helvaları ola.. Bir okka gelir çeşitli ekmek ayvası, baba ayvası, kokulu ayva perverdesi, şeftalisi, ama et şeftalisinin al yanaklısı beğenilir. Hırâm şarabı gayet meşhurdur. Frenkler çok severler. Saltık Bay yapması, Culab gibi koyu bozası olur. Şunabı, suyu, hardâliyesi meşhurdur. Ama kokulu ayva perverdesi, Amasya perverdesinden de meşhurdur.

Aşevleri ve imâretleri: Meşhuru, Sultan Bayezid Veli imâreti olup bey ve fukaraya nimeti boldur.

Sanatlarından, sanatlı fiçları, arabası, parmaklı tahtı-revanları, bu şehire mahsustur. Kırmızı gül şeftali sahtiyanı da beğenilir. Sanatkârlarının en zengini, debbağlardır.

Halkın lehcesi: Nice köylüler burada oturup şehirli gibi konuşayım derken pot kırarlar. Meselâ «Ahmet Çibo'gilde idik. Anlarla vâfir kışarlandık» yâni (zevk ettik), (Sinbaza vardık), yâni (mezarlığa gittik), (akatlandık), yâni güldük. (Alatı seryan ettik) yâni (acâip seyrettik) derler.

Bostanları: Tamamı üçbin adet kafesli, ürünlü bostanları olup, gayet uçsuzdur. Tamamı otuzüç bin adet bağları vardır. Fakat üzümü makbul değildir. Kışı şiddetlidir de onun için.

Bayezid Han hastanesi: Bayezid Han câmiinin dış büyük avlusu sağında irem bağı içinde bir şifa yurdu vardır. Başkaca (Medrese-i Etibbâ — Doktorlar medresesi) ve odalarında talebeleri vardır ki herbiri daima Eflâtun, Sokrat, Bokrat, Filkos, Aristatalis, Calinos, Fisagors tevhidinden bahsederek hâzik, olgun tabiblerdir. (el ilmi ilman, ilmül edyan vessâni ilmül ebdan) (İlim ikidir. Dinler ilmi, ikincisi beden ilmidir) anlamınca, her biri bir fenne yönelip, doktorluk ilminde muteber kitaplara itibar ederek ademoğullarının derdine devâ ilâç erİştirmeye çabalarlar. Orada bir (Dârüş-şifa — Şifa yurdu) vardır ki dil ile tarif ve kalemler ile yazılamaz. Fakat denizden bir damla kabilinden bazı hususlarını yazalım:

Adı geçen bağın ortasında, göğe baş uzatmış bir kârgir yüksek kubbedir ki, güya aydınlık hamam camekânı gibi tepesi açıktır. Bu açık yerde altı adet ince mermer sütunlar üzerinde Kiyanyan (1) tâcı gibi bir kubbecik vardır. Ama

(1) Eski Acem hükümdar sülâlesi.

gayet mütenasib.. Sanatkâr iş üstadı, bu küçük kubbenin tâ tepesine hâlis altın ile yaldızlanmış bir çeşit demir mil üzerine bir bayrak yapmış.. Ne taraftan rüzgâr eserse, o bayrak o tarafa döner. Garip görünüştür!. Ama aşağı büyük kubbe, sekizyüz köşedir. Bu kemerli kubbenin içerisinde dahi sekiz kemer vardır. Her kemer altında bir kış odası vardır. Bu odaların herbirinde ikişer pencere vardır. Bir penceresi odanın dışında olan gülistanlı ağaçlığa bakar. Diğeri de bu büyük kubbenin ortasındaki ona on olan büyük havuz ve şadırvana bakar.

Bu sekiz adet kış odalarının önünde yine büyük kubbe içinde sekiz adet yazlık odalar vardır. Üç tarafları kafesli mermerler ile yapılmış olan bu büyük kubbe altındaki büyük havuzun çevresindeki selsebillerden berrak su çağlayıp havuza girince fiskiyelerden soğuk su, kemerli kubbenin göbeğinde nihayet bulur. Böyle dikkat ve itina ile yapılmış olan şifa yurdunun anlatılan odalarında çeşitli hastalıklara tutulmuş olan bey ve fakir, ihtiyar ve genç doludur.

Bazı odalarda hastaların tabiatlarına göre kış günlerinde ateşler yakıp döşekler ve sırmalı yoragınlar üzerine oturup ta ipek yastıklara dayanan hastalar feryat ederler. Bazı odalarda ilkbaharda, delilik mevsiminde Edirne'nin aşk deryası derinliğine düşmüş sevdalı âşıkları çoğalıp, hâkimin emriyle bu tımarhâneye getirerek, altın ve gümüş yaldızlı zincirlerle kerevetlerine takılıp, herbiri arslan yatağında yatar gibi kükreyip yatarlar.

Kimisi havuz ve şadırvanlara bakıp kalender hülyası kabilinden sözler eder, nicesi dahi o kemerli kubbenin etrafında olan gülistan ve bağ ve bostan içindeki binlerce kuşların civıltılarını dinleyip, delilerin perdesiz ve endazesiz (ölçüsüz) sesleriyle feryada başlarlar.

Bahar mevsiminde çiçek kısmından, sim ve zerrin, deveboynu, müşkü Rûmî, yasemin, gülnesrin, şebboy, karanfil, reyhan, lâle, sünbül gibi çiçekleri hastalara verip, güzel ko-

kularıyla hastaları iyi deerler. Fakat delilere bu çiçekleri verince kimini yerler, kimini ayakları altında çiğnerler. Bazıları dahi meyvalı ağaçları seyredip (Ah haha hel hope pe... Pohe pelo) deyip çimenlik temaşası ederler.

Bilhassa bahar mevsiminde divanelerin zincir kırdıkları zaman, Edirne'nin bütün civanları, divaneleri seyre gelip dururlar.

Ama bu hakir Evliyâ garip birşey gördüm: Merhum ve mağfur Bayezid Velî, Allaha rahmet eylesin, hazretleri vakıfnâmesinde hastalara devâ, dertlilere şifâ, divanelerin ruhuna gıdâ ve def'i sevâ olmak üzere on adet hânende (şarkı söyleyen) ve sazende (saz çalan) gulam tâyin etmiş ki, üçü hanenda, biri neyzen, biri kemancı, biri musikarcı, biri santurcu, biri çengi, biri cenk santurcu, biri udcu olup haftada üç kere gelerek hastalara ve delilere musiki fashı ederler. Allahın emriyle nicesi, saz sesinden hoşlanır ve rahat ederler.

Doğrusu musiki ilminde nevâ, rast, dügâh, segâh, çargâh, sûzinâk makamları onlara mahsustur. Ama zengüle makamı ile büselik makamında rast karar kılsa insana hayat verir. Bütün saz ve makamlar da ruha gıda vardır.

Bundan başka Edirne'de şifa yurdu yok gibidir. Diğerlerinin vakıfları harab olmuştur. Hâlâ bu şifa yurdu işler haldedir. Gece ve gündüz üç kere ister divane, ister hasta olsun mutfaktan her hastanın derdine göre nefis yemekler verilir. Keklik, turac, sülün, güvercin, üveyik, kaz, ördek ve bülbüle varıncaya kadar bütün kuşları avcılar, müteveliye getirip hekimlerin arzusu ve mizacı üzere pişirilerek hastalara verilir. Haftada iki gün macun işyeri açılarak Edirne şehrinde ne kadar akıllı varsa, şifa yurduna gelip nice bin türlü ilâcı bol bol alırlar. Diğer ot makulesi devâlar hesap dışıdır. Libâse, kebâbe, kakule, zencefil, emlec, kebat, murabba perverdelerinin ne kadar bol dağıtıldığının hesabını Allah bilir.

Ama şifa yurdunun üst eşîği üzerine vakıf eden tarafından:

«Sıhhatli olan adam bu ilâçlardan bir kırat alırsa, hasta olup Firvun ve Kaarun'un lâneti üzerine ola!»

Diye lânet yazısı yazılmıştır. Yapan ve vakıf edene Allah rahmet eyleye. Vesselâm..

Edirne'nin caddeleri: Edirne'nin 6170 adet satrançvari yüksek ve alçak umumî yolu vardır. Bütün yollarında araba işler, geniş kaldırımıdır. Üçyüz adedi sultanî çarşı yollarıdır. Diğerleri mahalle içlerinde hususî yollardır. Allaha hamdolsun emniyetli sultan tahtıdır ki, bu caddeler üzerinde asla kapı yoktur:

«Sâlâdır cümle yârâna, gelen gelsin, giden gitsin!»

Mısraının mânası üzere herkese açıktır.

Bu şehir içinde karanlık gecede üçbin adet bekçiler bekçilik ederler. Herbiri baştanbaşa silâhı hazır olup, fenerleriyle tâ sabaha kadar dolaşır, muhafaza ederler. Ellerinde Gazi Hüdâvendigâr'ın bir hatt-ı şerifleri vardır. Fenersiz bir adam bulsalar aman vermeyip katlederler! Hâkimden asla mes'ul (sorumlu) olmazlar. Bu da bu şehire mahsustur. Eğer sorulursa:

«Ey Evliyâ! Gerçek seyyah âlem ve nedim ademsin.. Ama her şehrin bu derece vasıflarını nereden öğreniyorsun?»

Hakîr kul derim ki:

«Hakîr, çocukluğumdan beri seyyahatî isteyip, özleyip, rüyâmda Hazret-i Peygamberin mübârek izniyle evliyâ ve enbiyâ ziyâretine memur olduğumuzdan Osmanlı ülkesini kırkbir yıldanberi dolaşırken hâkim ve zâbitleri, yaşlı ve gün görmüş ihtiyarlarla görüşerek şehrin ahvalini onlardan sorup tahkik ederdim. Nice şer'i sicillere ve vakıfnâmelere müracaat edip, hayır eserlerinin târihlerini zabt ve kaydedip yazardım. Âdetimiz böyle olup, teselliyi bu yüzden buluruz:

Hallâk-ı ezel âleme kıldıkta tecelli

Her kulu birer hâl ile kılmış müteselli»

Edirne hakkında tamamlayıcı bilgi: Edirne'nin her tarafında gülistan, bülbülün süslediği, baharistan olan bağları pek çoktur. Budin sınırındaki Baçka ve Laçka tarafları ile Arzi Mukaddesteki Busra eski şehri ve etrafı ve Havran havalisi müstesna olmak üzere Edirne hakikaten etrafı geniş, fiyatları ucuz bir bereketli şehirdir. Belki Edirne meyva bitkileri bakımından onlara bile üstündür. Doğu tarafı, İstanbul tarafına Solakçeşmesi yoluna varıncaya kadar bereketli tarlalarla lâleliğe dönmüş bir mâmur vadidir. Güney tarafı Arda ve Meriç aşırı Timurtaş tarafına ve tâ Dimetokaya varıncaya kadar köyler mâmur, bağ ve bostanlarla bezenmiş ve çiftliklerle süslenmiş bir mâmur yerdir.

Batısında Meriç'in sağ ve solundaki vadiler tâ Çirmen livasına varıncaya kadar şehir ve köylerle süslü olup ekili yerleri çok, hayır ve bereketleri fazla, nice sahraları, fidanlıkları, ağaçlı ormanları vardır ki (vakarel) denilen odunu ve kömürü bu taraflardan nice bin arabalarla gelir.

Edirne'nin suyu ve havasının letafeti fevkalâdedir. Ebed okuyan çocukları gayet anlayışlı olup asil, olgun ve zeki tabiatlıdırlar. Nicesi, nice kitabı ezberlemişlerdir. Kadınları güzellik bakımından lâtif ve hareketlerinde ölçülü, güzellik sahibi, sözleri düzgün ve her işleri kendilerine uygundur. Râbiai Advıye derecesinde örtülü, dindar, edebli hatunlardır.

Vâkiâ böyle muazzam bir şehirde «çam, çaliksız olmaz» meşhur deyimince, koç kaçkını âsi kadınlar da bulunur ama. diğer şehirlere göre Edirne çok daha edeblidir. Yıldız gibi temiz kızları gayet perhizli bâkireler olup, daha babalarından başka erkek yüzünü görmemiş ve erkek sözünü işitmemiştir. Nice, başka yerlerden gelenler bu şehiri her bakımdan beğenerek burada oturma demiri atarak (yerleşerek) bir yolunu bulup hânedan sahibi olmuşlardır.

Bütün âyân ve eşrafı garibleri severler. Birer yoldan güzellikle garip kimselere pek çok riayet ederek onu bu şehire bağlarlar. Nimetleri bol, tabiat sahibi, cömert, hânedan sa-

hipleri olup halûk, selim, mütevazı ahalisi vardır. Allah hepsinden razı ola..

Edirne şehrini nice bin şairler suyu ve havası, mahbub ve mahubesi ile meşhur etmişlerdir.. Ama denizden damla, güneşten zerre bile değildir. Osmanlı ülkesinde en büyük şehirler, şu sıraya göredir:

«İstanbul, Edirne, Sofya, Belgrad, Budin, Bosna Saray, Selânik...»

Üç şehrin medhi

Sanasın bāğ-ı cennettir	Edirne, Bursa, İstanzul
Güzellerle müzeyyendir	Edirne, Bursa, İstanzul
Birinin Tunca suyunda	Birinin kaplıcasında
Stambul Kumkapısında	Deniz malikleri oynar

Hakikaten Edirne'nin üç nehirinde, ikindiden sonra nice yiğitler, sadık âşıklar yüzerek safâlar ederler.

İKİNCİ PAYITAHT EDİRNE'NİN ZİYÂRET YERLERİ

Ziyâret ettiğimiz Sultan Bayezid câmii yakınında Edhemî tarikatında (Hazret-i Hüsnü Baba) ulu mürşitir. Mihal köprüsü üzerindeki tekkesinde yatmakta olan (Hazret Sefer Şah), Bektaşilerden olup hikâyeleri evvelce anlatılmıştı. Güreşçiler tekkesindeki pehlivan tarikinden (Hazret Pir Mahmud pîr yâ Velî), fukarası hak yoluna yakın (Hazret Seyid Cemalüddin), ve yine bu tekke içinde arslan erlerin pehlivanı, pehlivanların serçeşmesi (Hazret Er Sultan) bir günde. Fatih Sultan Mehmed'in huzurunda Azerbaycan hâkimi Uzun Hasan'ın yetmiş adet seçme pehlivanına galip gelmişti. Yavuz Selim huzurunda dört adet yezidi arslan ile boğuşup, dört arslanı dahi ikişer parça eyleyen Demir Pehlivanın üstadı olan Er Sultan budur.

Beylerbeyi câmii yakınında devrin kutbu, hakkın cemâline müştak, Müsteci-zâde (Şeyh İbrahim) tekkesinde gömülü ulu sultandır.

Beylerbeyi hamamına yol aşırı bir nurlu türbede gömülü (Hazret Murad Baba, Hazret Hızır Baba) bir yerde yatarlar. Üç Şerefeli câmiin avlusunun kible duvarı dibinde bir küçük aydınlık tekek içinde (Müezzin Sultan ziyâretgâhı) binlerce kerametleri gözle görülmüştür. Bunlardan bilhassa, mübârek gecelerin birinde Hazret Müezzin temcid okurken, kırk kadar kefere, bu sultanın katli için minare kapısında beklemişerse de, yüksek sesinin tesirinden kırkı da Müslüman olmuşlardır.

Yine Üç Şerefeli mihrabı önünde yol aşırı (Hazret İshak Kâzûni), Balkapanı yakınında fukaralar sultanı (Hazret Toplu Baba) Kaddese sırrahul aziz... Selim Han arastası başında (Eskici Baba, Telli Baba), ikisi bir mezarda gömüldür. Bu iki aziz birbirleriyle çok samimî dost imiş.. Bir gün söz sırasında:

«Hadi beraber gidelim, emânetleri sahibine teslim edelim!»

Diye Gelibolu'dan kalkıp Edirne'ye gelirler. Birbirlerini kucaklayıp tevhid ile semâ ederek, bu mezarlarının bulunduğu yerde ikisi de birbirlerine sarılmış oldukları halde ruhlarını teslim ederler. Gömmek için tabii bunları ayırmak icap etmiş, her ne kadar ayırmağa çalışmışlarsa da mümkün olmamıştır. Hâkim, korkusundan gömemeyip sabaha bırakmıştır. Geceleyin Allahın hikmeti üzerlerine gökten yağmur gibi anber kokulu toprak yağmağa başlar. Sabaha kadar toprakla örtülürler. O gece gökten inen toprağın güzel kokusu, bütün etrafa yayılıp Edirne halkının dimağlarını kokulandırır. Fakat toprak, yalnız cesedlerin üzerine düşüp, diğer taraflara bir zerre düşmemiştir. Bu hal şeyhülislâma bildirilince «kudret eli ile gömülmüşlerdir. Halleri üzere kalsınlar» diye izin verilmiştir.

Kena Baba, ziyâreti : Büyük ziyâret yeridir. Zindan kulesi önünde ilâhî ârif, (Şeyh Hazret Zindânî) İstanbul'daki Zindan kulesinde gömülü olan, Hazret Baba Cafer'in temiz sülâlesindedir. Tekkesinde gömüldür. Bu tekkenin yakınındaki mezarlık içinde (Tatarlar ziyâret yeri) İslimiye Kızılağaçta oturan sultanlar bahanesiyle nice bin Tatar, Edirne'ye gece baskını yapıp, mahpus olan Han'ı kurtarmağa çalışırken, hepsini kılıçtan geçirip, oraya Hanlarıyla beraber gömdüklerinden oraya Tatarlar mezarlığı denmiştir .

Hikâyeleri Osmanlı tarihlerinde tafsilâtiyle yazılmış olan Kafesli kapı yakınında, İlyas câmiinde (Şeyh Hacı İlyas Baba) ulu sultandır. Topkapıdan aşağı, batıya, kale köşesinde

kaplı kule dibinde Bektaşî öncülerindedir. (Sultan Kaplı Dede) herkesin ziyâret yeridir. Ağaçpazarında Elhac Ömer tekkesinde tarikat erbabı, hakikat bilgini, ilâhî nurlara mazhar olmuş (Şeyh Hazret Rıdvan Efendi) ulu sultandır. Salhâne (mezbaha) yakınında (Balaban Baba), (Yatağan Baba) bir türbede gömülüdürler.

Balaban Baba ,daima avlanıp, Yatağan Babaya götürürmüş. Yatağan Baba ise kırk yıl tekkesinden dışarı çıkmayıp yattığı için (Yatağan Baba) derler. Sonra ikisi bir anda ölürler. Yatağan Babanın yatağı, Balaban ile Yatağan'a yuva olur. Bektaşî fukaralarından ulu kimselermiş.

(Mumcu Hasan Baba), bu da Bektaşî fukaralarındandır. Eşe Kadın mahallesi yakınında Arslan, kaplan, vahşî hayvanlar, kuşlarla içli dışlı olan (Eğlence Baba), nice kere dağlardan vahşî hayvanların ve binlerce kuşların, yanına gelip gittikleri görülmüş.. Eğlence Baba yakınında (Seyidler Sultanı) yedi adet Peygamber sülâlesidir, ama adlarını bilmiyorum. Ağaç pazarında (Tütünsüz Sultan), hâlâ mübarek cesedi, nurlu mezarı içinde bir taht üzerinde pamuk gibi ter ü tâze bir naaştır. Tekkesi içinde, bir yüksek ve nurlu kubbede yatar. Daima sacayakları kurup, üzerine kazanlar koyup, ateşsiz yemek pişirdikinden adı (Tütünsüz Baba) kalmıştır. Hâlâ tekkesinde nice yüz fukarası lezzetli yemekleri yeyip ibadetle meşgul olurlar. Herkesin ziyâret ettiği acâip bir yerdir.

(Üçler, yediler makamı)..

(Uzun Hasan oğlu Sultan Yâkub), Fatih Sultan Mehmed, Uzun Hasan'ı mağlûp edip, bu oğlu Sultan Yâkub'u getirmiş.. Öldüğü vakit Edirne'nin Hıdırlık mevkiinde gömüştür. (Şeyh Hazret İsmail Mes'ud Efendi), Estergon kalesi fethini müjde edenlerdendir. Fetihden sonra Edirne'ye gelip Sultan Ahmed Hana: «İsmail'in kurbanına hazır olmaz mısın?» der. Ahmed Han da «N'ola» der. Allahın hikmeti o gece Şeyh İsmail ruhunu teslim eder. Bayezid Han

câmiî tarafında yoi üzerinde bir nurlu mezarda gömülüdür. Saadetli kapısının üst eşiği üzerinde şu târih yazılıdır:

**Yüz sürüb dergâhına Kiygi didi târihini
Melce-i ehl-i safâ mes'ut kutbül ârifin**

(Gazi Arslan Bey), (Turhan Bey), (Evren Bey)ler, Bayezid Han beylerinden olup Akkirman fethinde şehid olmuşlardır. Mübârek naaşlarını Bayezid Han, sallarla getirip Şeyh İsmail Mes'udî yanında gömdürmüşlerdir.

Mevlâna Fahrüddin Acemî), Seyid şeriften okuyup, Yıldırım Bayezid zamanında Anadolu'ya gelip fetvâ sahibi olmuştur. Hattâ saadetli zamanlarında, Edirne'de bir herif zındıklık mezhebinde olup nice adamı dinden çıkararak hem sapık olmuş, hem saptırılmış. Hâl bu Fahrüddin Acemî Hazretlerine aksedince, fetva ile o zındıklara, mürtedler muamelesi edilmiştir. Sonra Fahrüddin Acemî de Çelebi Sultan Mehmed asrında vefât edip, Eski câmi mihrabı önünde gömüldü. (Molla Mehmed bin Mehmed Yazdaî), Ulu câmi kiblesinde gömülüdür. Yavuz Selim ulemâsındandır.

(Yakup oğlu Molla Mehmed), Orhan Gazi Süleyman Paşa ile ilk önce Rumeli'ye geçen Ece Yakup sülâlesinden olmakla (Ece-zâde) derler. Yavuz Selim ulemâsındandır.

(Şeyh Muslihüddin Alâüddin): Edirneli olup yine Edirne'de, Şeyh Şüca' zaviyesinde gömülüdür. (Mevlâna Kubalî-zâde Ali Çelebi) İstanbulludur. Ölüm tarihi 1021 dir. Mevlânâ Şeyh Hekim Çelebi, mil dağı zaviyesinde gömülüdür. Ölümüne târih:

Reft Hayf ân habibi ehl-i dilân.. 962

Şeyhlerin büyüklerinden ulu sultandır.

(Şeyh Âşık Dede Gülşeni), mübârek adı Mehmed'dir. Edirne yakınında Ahur köyünde doğup seyahatlerle yetişmiş Yavuz Selim ile Mısır fethinde bulunup Hazret İbrahim Gülşeni ile tanışmıştır. İbrahim Gülşeni, Âşık Dedenin kulağına (Huu!) diye bir nârâ vurunca, Âşık Çelebi, ilâhî aşka ula-

şıp, derhal mal ve menalinden geçip baş ayak açık Mısır içinde gezmeğe başlar. Yavuz Selim'e birkaç kere rastgelmiş.. Zerre kadar tanır şekilde bakmadan geçmiştir. Selim Han İbrahim Gülşeni Hazretlerine: «Âşık Dedemi bu halden kurtarsın!» diye haber göndermişse de, «hakikî ilâhî aşka kendini kaptırmış olan hakikî âşığa dokunmayın! Onun zamanı var... Geldiği vakit icabına bakarız» demiş. !

Yedi yıldan sonra Şeyh Nimetullah tarikinden Şeyh Sâib, Âşık Çelebiye Mısır yolunda rastgelerek halini görür. Derhal İbrahim Gülşeni'nin huzuruna gelip Âşık Çelebi'yi isterler. Sonra Âşık Çelebiyi, mâşuku olan Şeyh Gülşeni'ye götürüp kulağına bir kere daha (Huu!) deyince, Allahın emriyle Âşık Çelebi ayılıp gönül aynası, ilâhî nurla canlanır.

O anda, İbrahim Gülşeni Âşık Dedeye bir kat hırka, okuma masası, seccade, bayrak verip Edirne şehrine gönderir ve:

«Rumeli âşıklarına öncü ol!»

Der. O da Süleyman Hana gelince, itibar ederek Edirneye gönderirler. Küçükpazar yakınında (Şâh Melik) tekkesinde seccade sahibi olup, yirmibin fukara kendisinden Gülşeni fakrı cihazını kabul eylemiştir. Vefât ettiği vakit, tekkesi yanına gömülmüştür.

(Şeyh Abdülkerim Gülşeni), kerametleri açık bir zâttır. Bilhassa müridlerini, sadık âşıklarını çağırıp:

«Ey âşıklar! Bizim namazımızı kılıp, sonra işinize gidiniz. Sizden ricamız budur.»

Diyerek bir yakıcı ah çeker ki, câmi içinde işiten kalabalık cemâat soluğu tutulmuş ve hayran kalıp görürler ki, Şeyh Abdülkerim Efendi ruhunu teslim eylemiş.. Hemen kefenleyip câmiin dış sofasında yıkayıp nice bin Allahın kulları cenazesinde hazır olur. Bu azizi dahi, şeyhi olan aziz Âşık Çelebi yanına gömerler. Allah rahmet eyleye.. (Mevtine târih oldu Kerim Efendiye dâr-ı cenan makam.. 992) son-

ra, bu azizin üzerine Ekmekci-zâde Ahmed Paşa bir güzel tekke yaptırmıştır.

Şeyh Ahmed Sultan: Üsküdarlı Mahmud Efendi Hazretlerinden inâbet alıp, Halveti tarikinde, tasavvufa mâlik, temiz hak yolunu tutmuş ulu kimse idi. İstanbul'da iken babamız ile eski dostlukları olduğundan haftada bir kere gelirdi. Geldiğinde bu hakirîn derslerini, Kur'ân-ı Kerimi ve Molla Câmiiyi dinlerdi. Sonra Sultan Mustafa'nın tahta çıktığı sırada Edirne'ye gidip Mahmud Efendi'den mezun olmuş... Orada bir câmi bir tekke yaptırmış.. Yine Mustafa Hanın cülsûunda vefât edip câmi yanında gömülmüştür. Hamdolsun bu sene ziyâret etmek nasib oldu. Allah rahmet eyleye.

(Mevlânâ Tepegöz Hızır Şah Efendi), doğduğu yer Edirne'dir. Yine Edirne'de Tatarlar tarafında gömülüdür. Bütün ilimlerde asrının teki idi. (Şeyh Şâzeli) Fıkıh ilminde büyük bilgi sahibi olup müderris iken ecelin elinden kurtulamayıp göçmüştür. Allah rahmet eyleye.

Kemal Paşa-zâde Ahmed Efendiden sonra deniz gibi bilgili (Mehmed Şadlı) Efendi idi. Bu Şadlı'dan bir kere ders okuyan memnun ve sevinçli olmuştur.

Melek-Ahmed Paşa Efendimiz, Edirne şehrinde yirmi gün kalıp hastalığı geçinceye kadar ancak bu kadar kimse-leri ziyâret edebilmiştir.

Edirne'de duâsı kabul olanlar: Ulu câmide (Hızır makamı), Üç Şerefeli câmi, Bayezid Veli câmi, Hıdırlık, Süleymaniye ve Selimiye kubebinin tam ortasındaki top altı, dârülhadis Kemal Paşa-zâde odası, Mihâl Bey köprüsü ortasındaki Sefer Şâh yeri... Bunların hepsinde Melek-Ahmed Paşa Efendimiz için duâlar ettik.

EDİRNE'DEN İSTANBUL'A GELDİĞİMİZ

Evvelâ Edirne'den doğuya doğru (Solakçeşmesi sahrası)nda konakladık. Verimli, lâlelik bir sahrada bütün çadırlarımızla dinlendik. Buradan kalkıp, mâmur köyler içinde giderek (Hafsa) denilen kasabaya geldik.

Hafsa kasabası (1): Süleyman Hanın musâhibelerinden baştan başa mânâlı sözlü Hafsa Hatun burada oturmakla, onun adıyla şöhret bulmuş bir şirin kasabadır. Edirne havzasında evkaftır. Sonra İkinci Süleyman Han sırasında Sokollu-Mehmed Paşa maktul evlâdının malıyla bu mıntıkayı mâmur edip, büyük kasaba yapmıştır.

Sokollu-zâde Paşanın hayırları: Evvelâ bir büyük kubbeli, uzun minareli, geniş avlulu, gayet sanatlı bir câmi vardır ki, sanki sâlâtin câmiidir. Bu câmi öyle süslü ve aydınlıktır ki güya Rüstem Paşa câmiidir. Târihi:

Göricek (Azmi) duâ idüb didi târihini

Bu binâyı eyleye Allah bâkî istüvar (984)

Bu târih, câmiin yol üzerindeki ulu kapısının üst eşiği üzerindedir. Bu câmiin dışında yüzyirmi ocaklı, içli dışlı, sahra gibi geniş avlulu, büyük ahırlı bir büyük han vardır ki, beşbin at, katır, deve vesaire alır. Gelip geçeni çok emsâlsiz bir kervansaraydır.

(1) Şimdi adı Havsa'dır.

Bir caddenin sağ ve solunda tam üçyüz adet kârgir kemerli dükkânlar vardır ki, hep kıymetli eşya doludur. Bu sultani çarşı içinde güzel bir hamam vardır ki kapısından camekânına taş merdiven ile ' çıkılır. Büyük camekânlı, bir çok halvetli, suyu ve havası güzel, beğenilen bir hamamdır.

Tekke ve medresesi mâmurdur. Bir aşevi var. Bugüne kadar bütün misafirlere sabah akşam, mutbağından, her ocak başına birer bakır sini ile birer sahan pilâv, yahni, bir tas çorba, beş ekmek ve yağ mumlu bir şamdan verip Müslüman veya Müslüman olmayan, bey ve fukaraya, ay ve sene nimetleri boldur. Her hayvan başına bir yem verilir. Bu hizmetler için vakıf tarafından tâyin edilmiş adamlar vardır.

Bu câmiin ve hanın muslukları da, kışın sıcak suludur. Velhasıl öyle bir kavi hayır eseridir ki, binası baştan başa kurşulnu ve içi ferahlık verici ve şenliklidir.

Şehrin Burgaz yolu tarafından şehirden dışarıda nehir gibi bir dere üzerindeki sanatlı köprü dahi bu hayır eserlerindedir. Bu büyük hanın yanında (Hafsa Hatun hanı) vardır ki, kiremitli bir küçük handır. Ama gayet sağlam binası vardır.

Bu mıntıka hep sekizyüz adet bağ ve bahçeli, baştan başa kiremit örtülü ev ile süslü, sekiz mihrablı bir güzel kasabadır. Dört adet de kiremit örtülü küçük küçük hanları vardır. Hafsa Hatun hanı yakınında (Kurt Baba ziyâreti) Bektaşî fukarasındandır. Tekkesi yoktur. Hemen kubbesiz bir nurlu mezardır.

Bu şehirdeki hayır eserleri hep Koca Mimar Sinan işidir.

Buradan yine doğuya, mâmur köyler içinde giderek (Babaeski) kasabasına geldik.

Babaeski kasabası: Madyan oğlu Yanko zamanındanberi mâmur, eski kale ve büyük şehirdir. Sonra Sırp, Bulgar ve Hersekliler birleşip İstanbul'u harab etmeğe giderken bu şehri de harab ettiler. Sonra (Sarı Saltık Bay) Pravadi yakınında vefât edince, eski vasiyeti üzere naşı, yedi adet tabuta konarak herbiri birer tarafa götürülürken, Edirne kralı da (Bu adam bizdendir), diye Saltık'ın nâşını getirip, bu Babaeski'de gömdürür. İşte bu yüzden kasabaya (Babaeski) demişlerdir. O şerefle gündün güne mâmur olmaktadır. Vize sancağı toprağında, ahalişi bütün vergilerden affolunmuş, yüzelli akçalık kazadır. Bin altmış adet bağ ve bahçeleri, baştanbaşa kıvılcık örtülü, altı üstü kârgir binalar vardır. Yirmi mihrabdır.

Evvelâ şehrin doğu tarafı başında ve su kenarında (Ali Paşa câmii) yapıyı Süleyman Han vezirlerinden Semiz-Ali Paşa adıyla meşhur tedbirli bir vezir imiş.. Bu şehir içinde bu câmii yaptırmıştır ki güya sâlatin câmidir. Hemen İstanbul'daki Topkapısı içinde Ahmed Paşa câmiine benzer. Ama bu, ondan geniş, aydınlık, süslü ve mükemmel binadır. Medrese, imâret, hanlar, dükkânlar hep bu Ali Paşanın hayratıdır. Câimin kubbesi göğe baş uzatmış olmakla, bir konaklık yerden kurşunları mavî deniz gibi dalgalanır. Bu da Koca Mimar Sinan işidir ki, burada dahi güzel eserler yapıp, bir yüksek minare yapmış ki, güya Rüstem Paşa minaresidir.

Ondan sonra çarşısının iç yüzünde (Fatih Sultan Mehmed Han câmii) küçük ve eski bir câmidir. Fakat cemâati kalabalık olmakla başka bir ruhaniyeti vardır. İçi ve dışı o kadar mâmur değildir. Bir tabakalı bir minaresi vardır. Oduka tâmile muhtaçtır. Bunlardan başka yedi mescid, yedi çocuk mektebi, yedi han, yüz kadar dükkân, bir imâret aşevi, bir hamam, üç adet derviş tekkesi, ve çarış içinde bir çeşmesi vardır. Bu çeşmenin târihi:

Hâtif-i gayb didi târihini

Çeşme-i selsebil âb-ı hayat (sene 932)

Bu kasabadan geçen Ergene nehri kolu üzerinde (Çoban Deli Kasım Ağa köprüsü) adıyla yedi gözlü büyük bir köprü vardır. Bu kol Istranca dağlarından birikip Ergene ile beraber, Koca Murad Hanın 174 gözlü Ergene köprüsü altından geçerek Meriç'e karışır. Bu Çoban Deli Kasım Ağa, bu köprünün bulunduğu yerde koyun güderken Cenab-ı Hak, kendine İslâmiyeti nasib edip zamanla dergâhı âli yeniçeri ocağında kul kethüdâsı olup, Sultan Dördüncü Murad Han tarafından habsolunmuştu. Hapiste iken:

«Ahdim olsun, bu girdabdan kurtulursam, koyun güttüğüm yerde bir köprü yaptırayım.»

Der. Kurtulduktan sonra vaadini yerine getirip, dört yüz kese sarfederek bu büyük köprüyü yaptırmıştır. Ama doğrusu binde bir kabilinden bir büyük köprü olup tomturaklı kemeri saman yolu gibidir. Simâhî'nin, târih güftesi:

Cenab-ı Hazret Sultan Murâd-ı Cem-azamet
Murâd-ı üzre ide sâyesin Hudâ memdud
(Simâhî) canıma Hâtiften irdi bu târih
Ola bu cîsr karin-i kabûl-i Rabb-i vedud

Sarı Saltık Baba ziyâreti: Sarı Saltık Babanın, bir ziyâret yeri de burada vardır. Rumeliye nasıl ayak bastığı ve diğer ahvali daha evvel yazılmıştı.

Şeyh Mahmud Şühûdî: Aslen yine bu Babaeskisindedir. Zâhir ve bâtın ilimleriyle meşhur, güzel yazı yazmakta dahi âlim idi. Sarı Saltık Baba tekkesinde gömülüdür. Vâkiâ bu tekke, Bektaşiler tekkesidir. Fakat dervişleri azdır. Evkafı haris kimseler eline geçmiştir. Şehrin batı tarafında bahçeler kenarında ve Edirne yolu üzerinde (Baba Sultan ziyâreti) yol üzerinde mesire ve çimenlik bir yerdir. Bu baba, Gazi Hüdâvendigâr ile Edirne fethinde bulunmuştur.

Bu şehri ziyâret edip yine Melek-Ahmed Paşa efendimizle doğuya giderek mühürden azlolunarak (Sadrazâmlık-

tan azlolunarak) Özü eyâletine gittiğimiz sırada mufassal olarak yazılmıştı. Oraya bakıla..

Paşa efendimiz bu şehirde vezirler misafirhânesinde. üzerimizden Rumeli eyâletini alan, Silâhdar Muslu Paşanın tuğ konakcısı ile birleşti. İki vezirin kalabalığından ve askerinden reâya ve beraya (Müslüman ve kılıç eri) nin hatırı kırılmasın için Paşa efendimiz esas yoldan çıkıp kuzeye, Kırkkilise tarafına yollandı. İlk konak (Ahmed beyli) köyüdür. Kırkkilise livasında, ikiyüz evli, bağlı ve bahçeli Müslüman köyüdür. Buradan doğuya giderek (Tatarlı) köyünde, oradan yine doğuya giderek (Uzun Hacılar) köyünde konakladık. Üçyüz evli, bağlı ve bahçeli, baştan başa kiremitli, her evi misafir için ahırlı, mâmur Müslüman köyüdür. Bir minâreli nâzik câmii vardır. Ergene nehri üzerinde bir ahşap köprüsü, bir küçük hanı var. Buradan kibleye dağlık ve ormanlık mahsullü köyler içinden geçerek (Kösdemir) küçük kasabasına geldik. Kösdem adlı bir su kenarında olup, o suda demir kokusu bulunmakta (Kösdemir) derler. Bir dereli ve tepeli yerde olup, beşyüz evli, bağ ve bahçeli, akarsulu bir kasabacıktır. Bu küçük akarsular Istranca'dan, Vize Sarayı, Sirke kasabası dağlarından toplanıp, bahar mevsiminde taşarak akar ve Ergene nehrine karışır.

Bu şehrin bağ ve bahçeleri bu âb-ı hayat kenarındadır. Bir minareli küçük bir câmii, beş adet küçük hanları, yirmi adet dükkânları var. Asla kurşunlu binası yok.. Fakat ürünleri çok olup, koyunu, odunu, kömürü, dağlarında kerestesi gayet çoktur. Oradan yine kibleey giderek (Fener) kasabasına geldik.

Fener kasabası: Silivri mıntıkasında, bazan Eyüb meleviyetinde olur, mâmur bir yerdir. Fener adıyla anılmasına sebep, Fatih Sultan Mehmed asrında buralar daha yeni feth edilen yerler olmakla dağlarındaki âsiler buraları yağma ederek, yine dağ ve ormanlar içinde sığınmışlardı. Nihayet bu şehir ahalisi, Fatih Sultan Mehmed'e şikâyet ettiler. O da

bu mıntıka dışında göğe baş uzatmış bir yüksek kule yaptı-
rıp, içine muhafızlar koydu ki, haydutlar yağma için bura-
lara gelince, bu kuleden top ve tñfekler atılıp, kulenin tã
tepesindeki fanusları dahi yakarlardı. Bu fanusları diğer
köylerden görenler ile deniz kıyısında olup, olup biteni gö-
ren Silivri askeri atlanıp bu Fener kasabası imdadına yeti-
şerek haydutlardan kurtarırlardı. İşte bölgeye (Fener) denil-
mesine sebep budur.

Hãlã o yüksek kulenin temelleri, yeldeğirmenleri yakı-
nında görünür. Bu kasaba, göğe baş uzatmış bir yüksek da-
ęın üzerinde olup, güneyindeki sahralarda çiftliklerle ve mâ-
mur köylerden Silivri apaçık görünür. Bağ ve bahçesi çok
olup, havası da lâtiftir. Yediyüz kadar kinemit ile örtñlü ev-
leri vardır. Ahalisi hep Rum olup, çoğu pastırma ve yağ sa-
tarlar. Burası vakıf olmakla, ahalisi vergiden muaftır. Bun-
lara nezaret etmek üzere bir yeniçeri kolluğu da vardır, aha-
lisi, evine kimseyi kondurmazlar. Yedi adet hanları vardır.
Hanlarda konan misafirlere yiyecek ve içecek bakımından
yardım ederler.

Bu hanlar yakınında elli adet dükkãndan ibaret küçük
bir arşısı var. Balık, peynir, boza, şarap ve rakısı çoktur.
Bir eski kilisesi vardır. (Argone) adlı keşiş yaptıırıp, güya
Meryem Ana ruhuna hediye etmiştir. Yıldı bir kere Rumlar
bu kiliseye gelip âyin yaparlar. Ama gayet sanatlı bir kilise
olup papasları, Melek-Ahmed Paşa efendimize hediye getir-
diler.

Oradan yine doğuya, tepe aşağıya inip, nice mâmur köy-
lerden geçip (Koruk Dere) denilen kayalık ve tehlikeli yer-
den geçip Çatalca Kasabasına geldik.

atalca kasabasının vasıfları: Bir de Yenişehir kasabası
yakınında, Kesendire ve Golos nãhiyesinde (Çatalca) kazası
vardır. Bizim bu atalac'ya (İstanbul atalacsı) derler. Bü-
yük İskender asrında, İstanbul'u tãmir eden Yağfur kralın
kızı (Hanie) nin yaylağı olmakla burada babası bir büyük
kale yaptıırıp Ruma (Hanie) demiştir. O zaman sağlam

duvarı ve kuvvetli kalesi olup, sonra İstanbul'a yürüyen Sırp ve Bulgarlar burayı da harab etmişlerdir. Hâlâ binaların kalıntıları şehrin batı tarafındaki yalçın kayalar üzerinde görünür. Sonra burası yine mâmur oldu. Sonradan burayı Yıldırım Bayezid Han fethederek kalesini yıkıp İstanbul'u muhasara etmiştir. Sonunda barış ile İstanbul'un yarısını fethedince, Eğrikapıdan, Ayakapısından, Gül câmiinden tâ Unkapanı yanına kadar Zeyrek başına, Karamanlılara, oradan cadde ile tâ Edirnekapısına gelinceye kadar yetmiş Müslüman mahallesinde kırkbin adamı, barış ile yerleştirmiş. Fakat Timur olayında mağlûp olup, sonra hummây-ı muhrikadan vefât edince, Rumlar bütün ümmeti Muhammed'i İstanbul'dan ve Çatalca'dan sürgün ettiler. Çatalca da ellerine geçti.

Sonra 857 senesinde Fatih Sultan Mehmed Han İstanbul üzerine Edirne'den gelirken hücumuna ve kudretine Çatalca kâfirleri dayanamayıp Silivri kalesine, Terkos ve İstanbul kalelerine kaçtılar. Sonra Fatih, bu Çatalca şehrinde nice bin yük ağır yükü (Mihal oğlu Ali Bey) ile bırakıp «bu şehri Allaha emânet ettim» diye duâ ederek İstanbul muhasarasına gittiler. İstanbul'u fethederek bitirdiler. Hâlâ onların duâları berekâtiyle Çatalca şehri günden güne mâmur olmaktadır. Bu şehir, Çatal dağının eteğinde olmakla (Çatalca) derler. Kapalı, dere ve tepeli iki çatal yüksek dağın doğu tarafı eteğinde kıbleden kuzeye doğru uzuncadır... İki bin adım uzunluğunda bağlı, bahçeli, âb-ı hayatlı bir irem gibi şehirdir, Eyüb Sultan mevleviyeti nâhiyelerinden 150 akça pâyesiyile mükellef kazadır. Hâkimi, Çatalca bahçesinin üstadıdır. Üçyüz bahçıvan ve Arnavud bostancılar vasıtasıyla zabteder. Su-başısı, Kethüdâ-yeri, kethüdâ serdarı, muhtesibi, ayak nâibi vardır. Ama İstanbul yakın olmakla müftü ve nakibi yoktur. Bu lâtif şehir, tamam kırkyedi mihrab olup beşinde Cuma namazı kılınır. Hepsinden süslüsü (Ferhad Paşa câmii) dir. Yapanı Süleyman Han vezirlerinden olup, İkinci Selim ve Üçüncü Murad'a erişmiş bir değerli vezir

imiş ki, câmiinden bellidir. Şehrin tâ ortasında bir yüksek yerde, ağaçlık içinde uzun minareli aydınlık bir câmidir. Baştan başa kurşun ile örtülü olup Koca Mimar Sinan burada da çeşitli ustalıklarını göstermiştir. Gece ve gündüz cemâati mevcuttur.

Şehrin kible tarafı, Korukdere denilen yere kadar mâ-murdur. Ama her evde bağ ve bahçe olmakla zarif evleri seyrektiler.

Osmanlı sultanları sarayları: Şehrin doğu tarafında bir çimenlik sahraya bakan yüksek bir yerde servi, çınar, kavak, dalları aşağıya sarkmış söğüt ağaçları ve diğer çeşitli meyvalarla donanmış bir ağaçlık irem bağıdır ki, sanki cennettir. Burada olan güzel sesli kuşların tasvirinde dil kısadır. Bilhassa karatavuk ve ishak kuşlarının ötmeleri şafiî vaktinde insana hayat verir. Kuşların bu güzel sesleri başka yerde görülemez.

Bu büyük sarayın çevresi, kale gibi duvarlıdır. İçinde bostancı-başısı, üçyüz bahçıvanı vardır. Birçok odaları ve nice havarnak köşkleri var. Çatal su terazileriyle uçar akar su fiskiyeleri, havuz ve şadırvanlardan sıçrayıp havaya yükselerek, selsebil havuzlara dökülür.

Her padişâhın birer çeşit irem köşkleri var ki yeryüzünde, böyle bir işi hiç bir mimar yapamamıştır. Melek-Ahmed Paşa efendimiz burada misafir olup, Kaya Sultan ile burada buluşarak tam bir hafta cennet bağına benzeyen bu yerde Hüseyin Baykara fasılları ile zevk ve safâlar edip felekten gün alır gibi oldular. Ama ne mümkün. Beyit:

Meft mesken sanub cihânı kişi

Nakd-i ömrün verir kirâ yerine

..

Bu safâlı bağı, gördüğümüz gibi yazsak, ayrıca bir kitap olur. Şehirde bu bağdan başka (Veli Usta sarayı), (Çatal oğlu sarayı), (Kadri Ağa sarayı), (Hasan Paşa-zâde sarayı), (Kızlar Ağası sarayı) ve daha nice saraylar vardır. Yedi adet

Halveti ve Celveti ve büyük Bektaşi tekkeleri, kurşun örtülü han, bir hamam, ikiyüz yetmiş kadar dükkân vardır. Ama bedestanı falan yok. Çocuk mektebi, âyân ve eşrafı çok.

Şehir, yüksek bir dağın eteğinde olmakla yetmiş yerde âb-ı hayatları akıp, sade çarşı ve pazarında kırk elli adet su akar durur. O güzellik pazarının kaldırımları üzerinde sel gibi sular akarak bağ ve bahçelere ve kafesli bostanlara akar. Sultani çarşısında çoğu sanat erbabı pabuççu ve postalıcıdır. Çünkü çoban, çoluk ve hamedeler yatağıdır.

Çatalca çayırı, Kâğıthâne çayırından lâtif bitkili ve otlu olup yonca, terfil ile süslü bir lâleliktir ki, Osmanlı sultanları anbarlarına bu verimli sahradan üçbin araba ot gidip, Ahırkapı anbarlarına basılır. Çayır mevsiminde muhafaza için bir oda yeniçeri çorbacısı bekçilik ederler. Bu güzelliklerinden başka sahralarında Babanakkaş, Kineli, Baklalı, İzzeddinli köylerine varıncaya kadar büyük çiftliklerle süslü, ağillar, eğrikler, sapalar, çalışlar, mandıralar ile bezenmiş koyunlu, kuzulu, sığır ve camuslu vâdilerdir ki bütün İstanbul âyânının bu köylerde alâkaları vardır.

Bir methodilecek şeyi de sütü, kaymağı, teleme peyniri, ağızı, kölemezi, kesmik ve yoğurdu, dil peyniri ve kaşkaval peyniri, deniz gibi sütü İstanbul'a gelerek dağıtırlar. Fâtih'in nazargâhı bir mâmur şehirdir. Allah, dünya durdukça mâmur ide, âmin ya müstean..

Buradan kalkıp yine doğuya giderken bütün İstanbul âyânı, Sadrazâm Bıyıklı Derviş-Mehmed Paşanın kethüdâsı Ali Ağa ve nice bin eşraf, paşayı karşılamaya çıkıp, paşa dahi evvelâ bismillah ile tahtirevandan inerek çakal ata bindi.

«Cirid oynansın!»

Diye fermân ederek, Melekli, sadrazamlı, iki baştan cirid oynayıp evvelâ silâhşörlük ve çeşitli oyunlar gösterdiler ki, dillerle anlatılamaz. Bu çeşit ustalık gösterenlere paşa efendimiz, bu hakirin defteriyle binaltmış altın ihsân eyledi. Sol tarafta koçu araba içinde Kaya Sultan, üç kese altın dağıttı.

Bu şekilde o gün (Benefşe çayırı) konağına vardık. Burada bütün çadırlarımız ve yüklerimizle durup, bu çimenlik sahrada atlarımızdan indik ve bir gece has sohbet ettik.

Bu sahra dahi padişâhın has atlarına mahsus büyük çayırdır. Burada da İstanbul âyânının ve yedi kubbe verirlinin ve sadrazâmın hediyeleri gelip, ertesi günü büyük alay ile Topçular mahallesindeki (Kaya Sultan sarayı)na geldik. Buraya vardığımızda yüz adet kurban ve on adet deve kurban edilip fukaraya dağıtıldı. Herkes sarayında ve nice yüz ağalar çadırlarında kaldılar.

Ertesi gün Sadrazam Derviş-Mehmed Paşa ve yedi kubbe vezirleri, şeyhülislâm efendi, nakibüleşraf, kazaskerler, İstanbul mollası ve diğer âyân ve büyükler gelip paşa ile müşerref oldular. Derviş-Mehmed Paşa ile bizim Melek Paşa birbirlerini bağrılarına bastılar, öpüştüler. Sadrazâm koyundan bir hatt-ı şerif çıkarıp verdi. Paşa öpüp okuyunca:

«Emir padişâhımın.. Ama Sofya şehrinden beri yedi aydır hastayım. İnşallah sıhhatim düzelir de, fermân üzere kubbealtında ikinci vezir olalım. Fermân, cem mertebeli padişâhındır.»

Dedi. Böyle nice sözlerden sonra, paşa sadrazâma bir ziyafet çekmiştir ki, hiç bir tarihte bir vezir, bir sadrazâma etmemiştir.

Ziyafetten sonra sadrazâma bir samur kürk, üç kese altın ve vedâdan sonra bir mücevher eğerli, mücevher süslü, altın zincirli, küheylân bir at çekip, sadrazâm binip gitti. Ertesi gün saadetli padişâhtan mirahor ağa ile, bir mücevher eğerli ve halis altın zincirli küheylân at gelip:

«Buna bin.. Kubbe nişin, yüksek soylu vezirsin!»

Diye yine hatt-ı şerif geldi. Hemen paşa emir, sizin emrinizdir deyip, ata binerek saray kapısından dışarı, padişâhın fermânı yerini bulsun diye çıkararak, yine saraya gelerek imrahordan birçok özürler diledi. Ve bir kese kuruş ihsân olarak imrahor gidince, sadrazâmandan yine öyle bir kırmızı

at geldi.. Velhasıl devlet büyüklerinden yetmiş adet güçlü kuvvetli at geldi ki herbiri cel'a, müsâhame, havâre, Mahmu-di ma'nek? saklâvi, beşare, deynute?, gögeşi? (1) cinslerinin birinden idi. Paşa, hepsini kendisiyle birlikte zahmet çeken ağalarına ihsân etti.

Ertesi günü saadetli padişâhın ihsânı olan rüzgâr süratli ata binip yavaş yavaş Eba Eyyub-el Ensari Hazretlerinin ziyâretine giderek ziyaret etti. Orada yetmiş adet kurban kesip Allah kapısının fukarasına dağıttı. Oradan yine Topçular sarayına gelip, bu hakîre eğer takımı ile birlikte bir kır at ve bir samur kafası kürk, ve bir kese kuruş ihsân edip, kendisi sıhhati düzelinceye kadar hizmetinde olup nedimi hası idik.

Kâğıthâne gezinti yerinin medhi:

Bu hakîr, Melek-Ahmed Paşa efendimizle bu Topçular sarayında otururken her gece Kâğıthânedeki nice yüzbin renkli fişğin göklere çıktığını seyredip, nice bin top ve tüfek sesini işitirdik. Sonunda safâ ehli yârândan birinden şenliklerin sebebini sordum. O vefâlî dost dedi ki:

H

«Ey tasa ve gamda hatırı perişan olan biçâre.. Aklımı fikrini bitirmiş avare!.. Niçin gam sahrasında mecnun gibi hüçün içinde olup bu havadar Kâğıthânedeki haberin yok! Bu Osmanlı devleti meydana çıkmalı, hiç bir gezinti yerinde bu Kâğıthâne şenliği gibi bir şenlik olmamıştır.. Bu bayram yerini görmeyen adam, dünya yüzünde birşey görmüş sayılmaz.»

Hasılı Kâğıthâneyi öyle tasvir ve medheyledi ki, hakîrin gönü, saf su gibi, Kâğıthâne tarafına akayazdı. Ve şu beyitler hatıra geldi:

Gönül eğlencesi seyr ü safâdır
Safâ sür ki, bu dünya bî-vefâdır
Kişi zevk ile oliser ferahnak
Hemen zevk eyle, canım olma gamnak

(1) Cins atlar soyları.

O anda paşaya varıp Kâğıthâneye gitmek için izin aldım. Kırk altın sarfedip, iki koyun ve diğer yeyip içecek alarak münasip dostlarımdan beş altı ağa ile çadırlarımızı alıp Kâğıthâne nehrinin kıyısında çınar ağacı gölgesinde yerleşip, gece ve gündüz has sohbetlere başlayarak, güya her gece ve gündüz Hüseyin Baykara zevki ederdik.

Recebülmüreceb ayının ilk gününden, tâ mübârek Ramazanın hilâli görününceye değin tam iki ay bu lâleli çimenli sahrada öyle iş ü işretler olmuştur ki, diller ile tarif ve kalemler ile yazılması imkânsızdır.

İstanbul'un bütün eşraf ve âyânı, mirasyedi hoppa çelebileri bu Kâğıthâne kazasında, üçbin kadar nakışlı çadırları ile vadiyi süsleyip, her gece bütün çadırları nice kere bin kandiller, mumlar ve yıldız benzeyen fanuslar ile aydınlatırlardı. Her çadır arkasında, her gece hanönde ve sâzende, mutribler, Ahmed kolu, Cevahir kolu, Nazlı kolu, Gariban kolu, Akide kolu, Zümrüt kolu, Postacı kolu, Paytakoğlu kolu, Haşute kolu, Samurkaş kolu, Çenk ve rûbab, santur ve tanbur, ud ve kanunları ile çeşitli fasıllar edip tâ sabahlara kadar bir hay huy olurdu ki, güya deccal çıkmıştı.

Akşamdan sonra nice kere yüzbin fişek, göklere dağılıp berkiler, bahriler, kelebekler, badaloçkalar, delice ve kebeşler, horoslar, kule ve diğer çeşit fişeklere ateş verip güya Kâğıthâne toprağını, Nemrud ateşi içinde korlardı. Ve nice şahî, darbzen topları ateş edip sabaha kadar yeri göğü gök kürültüsü gibi güm güm gümletirlerdi. Bu çadırlardan başka Kâğıthâne nehrinin iki tarafında yedi sekiz bin çadır, ihram, ve diğer kulübelerden çalaş ve gölgelikler kurup gören, Kâğıthânedede çamapur askeri oturuyor sanırdı.

İkibinden fazla çadırlarda yiyecek ve içecekten başka her türlü kıymetli eşya mevcuttu. Her aydınlık günde, her meydanda hokkabaz ateşbaz, sihirbaz, zorbaz, resenbaz, perendebaz, kâsebaz, kumarbaz, sınılbaz, ayı, maymun, eşek ve köpekbazlarla, kuklabaz ve şebbaz, matrakbaz, şimşirbaz, mührebaz, tasbaz (1) hasılı, üçyüz altmıştan

(1) Baz eki, «oynayan» anlamı ile bileşik kelimeler meydana getirir.

fazla pehlivanlar (hünerliler) toplanıp, bu ârifler topluluğunda marifetlerini göstererek hesabsız kâr ederlerdi.

Dergâhı âli tarafından dört oda yeniçeri çorbacısı bu büyük topluluğa tâyin olunup bazan Yeniçeri Ağası Gürcü-Mustafa Ağa dahi gelip tenbih ederek giderdi. Kâğıthane nehrinde niceleri de yüzerlerdi. Bu ârifler topluluğu hiç bir tarihte olmamıştır.

Ramazanın başında padişahın fermânı ile Melek-Ahmed Paşa efendimiz kubbealtında (Vekiller hey'eti) kırk yük akça has-ı hümayun ile Bıyıklı-Mehmed paşa asrında ikinci vezir olup divana çıktı. Efendimiz, gece gündüz Bıyıklı Derviş-Mehmed Paşa ile dört ay can kardeşi gibi zevk ve safâ ile iyi geçinip, kendisine, has olarak Karahisar sâhib sancağı ihsân olunmakla, oralara münasip ağalarını gönderdi. Kendisi yalnız kalıp oniki adet yalılarında, Fındıklı, Beşiktaş, Ortaköy, Üsküdar, Eyüp yalılarında zevk ve safâ ile meşgul oldular. Bu hakir de safâ ehli dostlarla Eyüp, Kâğıthane, Akbaba, Beykoz, Kanlıca, Hisar, Üsküdar, Çamlıca, Kadıköy ve Alemdağında âlemler edip oradan aşağıda Göksu'da zevk ve safâlar ederdik. Bilhassa Hisar kirazı mevsiminde İstinye ve Yeniköy'de, Tarabya ve Kefeli köyünde, Büyükdere ve Sarıyer'de al lâle gibi, lâl renkli kiraz fasılları edip, çeşitli yemişlerden hissemizi alıp nice bin zevk ve safâlar ettik.

Bu saadet sade bizim için değildi. Bıyıklı-Çerkes Mehmed Paşanın sadrazâmlığı zamanında ve Dördüncü Mehmed'in slatanatı devamınca, o mübârek senede bütün halk cünbüş ve harekete gelip, şenlikler ederlerdi. Çünkü Gürcü-Mehmed Paşanın vezirliği zamanında para ve hazine azlığından, tâûnun telefâtından halk matemde idi. Ondan sonra Tarhuncu-Ahmed Paşa sadrazâmlığında zabtı rabt sırasında kıtlık ve pahalılıktan, Venediklilerin Akdeniz adalarına musallat olmalarından, bütün Osmanlılar matem ve üzüntü içinde idiler. Vakta ki Derviş-Mehmed Paşa sadrazâm oldu, gil ve gış ve başkası aleyhinde söz söylemekten çekinen, tabiat ve tedbir sahibi bir kimse olmakla bütün İstanbul ahali

(yâ bâsıt) adına mazhar düştüler. İslâm ülkesinde olan Müslüman kulların geceleri kadar gündüzleri de Harzemşâh Nevruzunu olup, bizzat Acem Şâhı ve Kızılelma (1), Alman ve Venedik sapıkları, başaşağı olup kendi dertlerine düşmüşlerdi. gizli yerlerde, ham ellerde olan Kaarun defineleri meydana çıkıp, hazine bol, ve halk sevinç içinde idiler.

(Lâ rade bi kazâihi ve lâ mani' li hükmihi) anlamı üzere, bu âlemlerin sahibi perverdigârın ezeli irâdesi öyle imiş ki, bir gün Bıyıklı Derviş-Mehmed Paşa, divana gelmeyip, Melek-Ahmed Paşa efendimizi divandan sonra sarayına çağırıldı. Bu hakir, paşa ile birlikte Derviş-Mehmed Paşa sarayına gidip buluşarak, hasta olduğunu gördük. O gün paşa efendimiz, Mehmed Paşadan ayrılıp doğru saadetli padişâha vararak, sadrazâmın ahvâlini anlatınca, şanlı padişâh, Kızlarağası ile sadrazâma birçok hediyeler gönderip hal ve hatırını sordurdular. Sadrazâm dahi:

«Ben yatağa düştüm, halkın işleri yüzüstü kalmasın için, yerime Melek-Ahmed Paşa kardeşini kaymakam eylen!»

Diye rica edip, Dârüssâade Ağasıyla telhis etti. Arz, derhal kabul olunup, ertesi gün Melek-Ahmed Paşa efendimiz, Bıyıklı-Mehmed Paşa yerine emaneten yüksek şanlı kaymakam olup saadetli padişâhtan bir samur hil'at giyerek, Müslümanların işine itina edip, her an yine Derviş-Mehmed Paşaya varıp hal ve hatır soruştururdu.

Sadrazâm yatakta olduğu halde bile yine büyük ilşer, azil ve tâyin işleri onun arzusuna göre yapılırdı, tam altı ay bu şekilde Derviş-Mehmed Paşa yatakta kalıp, Melek-Ahmed Paşa da kaymakam olup, elbette üç ay başında mevacic (askerin maaşı) çıkmak gerekti, tersane mühimmatı da her cihetten hazır idi. Girid adasına üçbin imdad ve hazine giderdi.

(1) Evliyâ, Kızılelma'dan Roma'yı, ve dolayısıyla Papalık hükümetini kasetse gerektir.

Bu arada sadrazâm bazan biraz iyileşir, bazan sıhhatli acıklı olup, Allahın hikmeti biraz iyileşmiş iken, Çerkes âdemisi olmakla bir semiz at eti yeyip ve kımız denilen at sütünü içerek yine hastalandı. Çünkü bu yiyecekler kabız edici olup, kabız ise felç (nüzü) hastalığına çok zararlıdır. Felcin ilâcı daima müşil ile olur. Sözün sonu, günden güne hâli gayet şiddetli olup bizim paşayı ve diğer vezirleri, vükelâ ve beyleri yanına çağırıp şu vasiyeti etti:

«Adamlarım beni susuz öldürüyorlar! Halim pek yaman! Beni Ali Paşa câmii önünde, diğer vezir kardelşerimin yanında gömüp, kırkbin altına başım ucunda bir çeşme akıtın.. Ve kırkbin altın ağalarım, kırkbin altın içoğlanlarına, kırkbin altın Mekke ve Medine'ye.»

Bu suretle vasiyet ettikten sonra, üçüncü gün beka diyârına gö çedip (ölüp) bütün memleket halkını vaveylâya düşürdü. Nihayet büyük kalabalık ile mübârek naşını, vasiyeti üzere Divanyolunda Ali Paşa câmii mihrabı önünde bir pencere içine gömüp, başucuna bir çeşme yaptılar. Ve diğer mal ve erzakını devlet namına zabtettiler. Eğer bildiğimiz şekilde muhallelâtını (ölünün bıraktığı şeyler) yazsak, Yemen Fâtihi Sinan Paşa terekesi kadar olurdu. Ama yazılmasında bir fayda yoktur.

Sonra bütün vezirler, vükelâ, bilginler ve büyükler, padişâh huzuruna varıp:

«Âyâ, mührü kime versek?»

Dediler. O sırada Melek-Ahmed Paşa efendimiz de görünüp, attan idni. Pehlivan gibi sıçrayarak çimen sofa denilen yerde padişâh huzuruna gelip has oda-başı Rum-Hasan Ağa, paşanın önüne düşerek götürdükte, paşa yer öpmek âdeti olmadığından «Esselâm aleyk, padişâhım» diye duâ ve senâ ederek cem haşmetli padişâh önüne varıp, padişâhın elini öpmekle memnun olarak, arzusuna erip, diğer vezirlerin önüne geçerek vekar ile tâ yüksek sofada durdu. Derhal saadetli âlemin sığınağı padişâhla dizdize gelip buyurdular ki:

«Bak a vezirlerim. Benim bilhassa istek ve meramımdır. Hiç bir kimsenin zihnime koyması veya bir kimsenin iltiması ile değil, ancak kendi düşüncemin mahsulüdür ki, mübârek mührümü Melek-Ahmed Paşa lalama, sadaret-i uzma ile ihsân etmişim.»

Hemen Melek-Ahmed Paşa efendimiz üç kere sıçrayıp yer öpüp:

«Padişâhım, inci saçan nutkun can bulsun için mübârek mührünü aldım, kabul ettim. Ama Anadolu'da İbşir Paşa, Seydi-Ahmed Paşa, Tayyar-oğlu Ahmed Paşa, Kara-Hasan Paşa ve diğer eşkiya celâli-ler, sekban ve sarıca haşaratiyle günden güne tavuk kırıp lokmacılık ederek nice bin Allahın kullarını rahatsız eyerler. Ehil ve âyâl, reâya ve berâya ayaklar altına alınıp hâlâ o vilâyetleri onlar harab ederler iken, hiç bir vezirin, mühre sahip olup zabt ve rabt ile adaleti icra etmeğe, vergi toplamağa muktedir olamaz. Aydan aya bütün kulların (askerlerin) mevacib (aylık) ister. Tersane-i âmireye mühimmat lâzım olup, her sene kırkyedi bin kese-i Rûmî masarif lâzım.. Anadolu tarafından ise bütün hasarlardan ve haraccılardan bir akça gelmeyip doğu tarafı, tavaif-i mülûke (derebeyliğe) döndü. Padişâhım! Bu âciz kulunun kısa aklına göre, ve benim razı olmam ile, mübârek mührünü İbşir lalana ihsân eyle.. Alelacele devlet kapısına (İstanbul'a) gelsin! Anadolu'daki Allahın kulları da o zâlimlerin şerlerinden emin olsunlar. Zengin ve iş görmüş bir eski vezirdir. Gelsin, bir büyük donanma yapsın.. Anadolu ve Rumeliden Girid adasına adam deryâsını sürüp, kendisi dahi serdarı muazzam (başkumandan) olarak Girid'i, Kandiye kalesiyle beraber fethedip Körfez, Zadra adalarını alıp, karada ve denizde Mısır yollarını emniyet altında olarak barış olsun ve İbşir Paşa lalan da, bir kere mühür sahibi olup, Süleyman mührünün ne mânâya geldiğini anlayıp, mührün çeşnisinin ne lezzette olduğunu öğrensin!»

Dedi ve susup başını önüne eğdi. Cem mertebeli padişâh da cevap olarak:

«Baka lala.. Bu dergâhta nice celâli, zorba ve eşkiya kelleleri yuvarlanmıştır. İnşallah, yakın zamanda onların haklarından gelip, arzun üzere bütün Allahın kulları onların şerlerinden kurtulur.»

Dedi, ve derhal padişâh hazretleri büyük bir hiddet ve gazab ile ayağa kalkıp, bizzat kendi mübârek elleriyle mübârek mührü bizim Melek-Ahmed Paşanın eline verip, bir samur hil'at giydirerek etti (dedi):

«Yürü! Allahü taâlâ her işinde sana yâri ve bâri ola.. Her işinde Cenab-ı Bâri yardımcın ve zahîrin ola.. Her işinde Rabbil izze sana tevfikini refik eyleye.. Göreyim seni.. Devlet ve millet için nice çalışıp himmet edersin.. Ve uğur-u hümâyunumda nice kudret sarfeder-sin! Hazine toplamağa gayret edip birden bine, binden yüzbine varın-caya kadar vazife gören kullarıma maaşlarını nice verirsin, hey gö-reyim seni!»

Bu surette birçok duâ ve senâ edip durunca her taraftan:
«Allah mübârek eyleye!»

Diye devlet büyükleri mübâreklemeğe koştular. Derhal padişâh hazretleri, efendimize bir samur hil'at da giydirip o gün iki kürk verdi. Paşa mührü koynuna koydu ama, güya koynuna bir akrep girmiş gibi asla hoşlanmayıp tadı kaçtı. Çünkü para ve hazine tedarik etmek gerek olduğunu düşündü. Maaşların verilmesine on gün var.. Devlet hazinesinde ancak onyedi kese vardı. Akdenizdeki bütün adalarda Venedik ve İspanyalıların tecavüzleri vardı. Beri tarafta ise tersânenin mühimmat ve levazımı, Anadolu'da celâli haşaratının açık zulmü vardı. Anadolu'da fülûs-i ahemr (Kızıl akça) gelme ihtimali yoktu.

Bütün bunları düşünüp hayrette kaldı. «Mührü kabul etmem» de diyemeyip, yer öperek dışarı çıktı. Bütün vezirler, vükelâ Şeyhülislâm, Ebussuud Efendi, nakibüleşraf, kazaskerler, dârüssâade ağası, has oda-başı Hasan Aşa, bostancı-başı ve diğer padişâh müsahibleri ile dışarda arz odasına çıkıp, tam yedi saat etraflica konuşup, ikinci üzeri tekrar (Çimşirlik) denilen yerde padişâh huzuruna girip:

«Padişâhım, mührün, en nihayet İbşir Mustafa Paşa lalana gitmesini münasip gördük.»

Dediklerinde padişâh hazretleri:

«Ne dersin, Melek lalam?»

Buyurdu. Hemen Melek-Ahmed Paşa:

«Padişâhım, Vallahî bu fikir en güzelidir.»

Hadis: (Mâ reel mü'minune hasen, fehüve indallah hasen) dedikte padişâh paşadan mührü alıp, hazinenin yedek mührünü vererek:

«Tez, düstür-ı mükerrerim, ve kaymakam-ı a'zamımsın!»

Diye paşaya tekrar hil'at giydirdi.

O gün Melek-Ahmed Paşa kaymakamlıkla sevindirilerek sarayına geldi. Sadrazâmlık mührü de, dergâh-ı âli kapıcı-başlarından bir ağa ile, İbşir-Mustafa Paşaya, Haleb'e gönderildi. Paşa efendimiz dahi, nice kıymetli hediyeler ile «mübârek olsun» diye Ali Ağayı Haleb'e gönderdi.

O mübârek ayda «Ahmed Han kızı Âişe Sultan» ı, İbşir Paşaya nikâh edip, müjdesi, bir ağa ile Haleb'e gönderildi. Sonra paşa nice yüksek mansıbları tevcih edip, yedi günde dörtbin ulûfe çıkardılar. Ama, verilen mansıbların hiç birisini İbşir Paşa müsellimlere zabtettirmeyip (1) sonra müsellimler paşadan kalemîyelerini şeriat üzere dâva ettiklerinden 1060 kese sahiplerine iade olundu. Bu suretle Melek-Ahmed Paşa, bu kadar kese zarar etti.

Ayın yirminci günü evvelce ağamız olan Kulaksız Abaza-Şâhin Ağa, çingene haracı ile geldi. Paşa efendimiz de çingene haracını zabtettirmedeğinden bizim paşa ile İbşir Paşa arasına ilk soğukluk buradan girdi. Sonra her gelen, İbşir Paşanın Haleb'de isyan ve taşkınlığının, deniz gibi asker toplamasının haberlerini getirdi.

(1) O devirde, bir vilâyete tâyin olunan vezirler, devlet hazinesine bir para öder, ve bizzat gitmeyip, vilâyeti, kendi nâmına idare etmek üzere adamlarından birini gönderirdi. Buna (müsellim) denirdi. Mührü eline alan İbşir Paşa, İstanbul'un tâyinlerini hiç tanımamıştır.

Nice kere devlet tarafından hasekiler, kozbekçiler, dergâhı âli kapıcı-başları gidip: «Elbette lalam saadetli astâne-me (İstanbul'a) acele gelesin!» diye acele hatt-ı şerifler götürdükleri halde, İbşir Paşa Haleb.den dışarıya bir adım bile atmayıp, deryâ gibi asker toplardı. Bir kere İbşir Paşadan bir telhis geldi, içindeki şöyle idi:

«Pâdişâhımın der-i devletine, değersiz kulunun arzı odur ki, Van diyârlarında Pinyaniş denilen ülkeden, Acemler ikiyüzbin koyun sürüp, yüzlerce Kürt büyüklüklerini katledip, bu kadar köy ve şehirleri yağma ederek, Murad Han barışına aykırı çeşitli işler işlemiştir. Bu âciz kulun, o taraflar ahvâline bakmakta olmakla, devlet kapısına varmağa iktidarım yoktur. Hâlâ asker toplayıp o tarafa fermânı hü-mâyununuzla serdar-ı muazzam olup gitmek üzereyiz. İnşâallahurrahman padişâhım dahi ilkbaharda bu taraflara deryâ gibi asker ile yönelip, amcan Sultan Murad Hanın fethedip, sonra Acemin istilâ ettiği, Revan, Nahcivan, Şirvan, Azerbaycan taraflarını geri alırız. Hâlâ kırkbin tüfenkendez sekban ve sarıca gazileri toplayıp, yanımda yetmiş adet beylerbeyi, yedi adet bahadır vezir mevcut olup, icabederse der-i devlete bu şekilde yüz sürmek üzereyiz.»

Bu haber İstanbul'a gelince, devletin bütün iş başında olanları şaşırıp kaldı. Kapudan Kara-Murad Paşa yenieçri ocağına: «Gördünüz mü, kırkbin tüfenkendez ile gleip sizi kırsa gerek!» diye fitne bırakıp, İstanbul içinde dedikodu, yalan veya doğru nice şeyler dolaşmağa başladı. Bütün devlet erkânı kendinden geçmiş iken, büsbütün dehşete düşüp, başı dönüp, şaşkın gezerlerdi. Bu korkunç haberden paşa efendimizin kethüdâsı, Defterdar Moralı-Mustafa Paşa, Mevkufatçı-Mehmed Efendi, Topkapılı, Gümrük-emini Hasan Ağa, velhasıl hakîrin malûmu olan yetmişüç adet kimse birlik olup yemini billâh ile, Defterdar Moralı-Mustafa Paşa için ikibin kese kalemiye ile mührü talep ettiklerinde (1) saadetlû padişâh asla ve kat'a razı olmayıp:

(1) Yâni padişâhtan, Moralı-Mustafa Paşanın sadrazâmlığa tâyin edilmesini istedikleri vakit..

«Hemen İbşir lalam gelin!»

Der idi. Ama Melek-Ahmed Paşa efendimiz de korkuya düşüp, İbşir Paşaya nice çeşit muhabbet mektupları gönderirdi. Fakat o taraftan yerer şekilde cevaplar alırdı. Bu kötü düşünceler içinde Melek-Ahmed Paşa ile, herkesten uzak habersiz otururken, ve kapıcılar kapıda bekçilik ederlerken, paşa bu hakîre dedi ki: «Halkın ağzında ne var ne yok?» Hakîr «Siz serçeşmesiniz, ne var ne yok. Siz daha güzel bilirsiniz» dedim. Derken kapının dışında bir «Allah, Hak!» sesi duyuldu.

ŞANLI DERVİŞLERİN GARİP HALLERİNDEN

Onu gördük ki, kapıdan içeriye Telhisci-Hüseyin Ağa gelip üç kişi olduk. Lâf arasında «İbşir Paşa deryâya benzer çamapur askeri gibi eşkiya zorbalarıyla geliyor» denildi. «Acaba rikâbî hümâyuna (padişâh katına) bu vaziyet ve tavır ile gelince ne hal olsa gerek?. Kapudan Murad Paşa, Defterdar Moralı-Mustafa Paşa gibi iki fitne dağarcıklarına ne muamele ede?» denildikte paşa etti:

«Hele bizim sadrazâmlığımız zamanında İbşir, Şam Vâlisi iken, Mustafa Ağa ile emirler gönderdik. Padişâh emirlerine göre hareket etmeyip kötü hareketleriyle Dürziler üzerine gidip Buğağ boğazında boğazı ele verip, bu kadar askerini Dürziye kırdırıp bu kadar mal ve hazinelerden ayrılıp, kendisi de oyluğundan Dürzi hançeri elinde yaralanıp ancak bir atı ve beş adamı ile kurtularak Şam'a cansız düştü. Nasihat eder şekildeki mektuplarımızdan bizim can düşmanımızdır. Hele gelsin, görelim.»

Diye, garip vehimler ile hâli karma karışık olup, bu çeşit dünya işleriyle dedikodu ederken, anı gördük ki hemen kapıdan, demin (Allah, Hak) diyen bir Bektaşî fukarası yine «Allah, hak dost illallah» deyip çekinmeden içeriye girdi ve:

«Aşkola.. Ey sadık ve zarif âşıklar!»

Diyerek, Mûsa nefirine el vurup, önce oniki İmâm aşkına oniki zemzeme vurarak bu hakir ve paşa, onun sözünden soluğumuz kesilerek hayran kaldık. Garip olan şu ki, kapıda bu kadar kapıcılar var. ve bu saray, kaymakam sarayı olduğundan, halk ile dolu olduğundan, kapıcılar kapılardan kuş değil, zerre bile uçurmazlar. Bu gönlü yaralı derviş ne yol ile tekkeye girdi, diye hayretten parmağımız ağzımızda kaldı. Ama hakir bu dervişe dikkatle baktım. Baş ve ayak çıplak bir perişân şekil. Ama yüzünde, gözünde nur parlıyor. Sözünde letafet ve zarafet olup iri inci taneleri gibi konuşur. Gayet güzel söz söyleyen cân-ı cânan bir iz'an sahibidir. Başında güneş gibi tâcını eğriltip, başında hanedan (Peygamber hanedanı) alâmetlerinden oniki adet kırmızı dağları (kızgın demir ile yapılmış nişan) açılmamış gül gibi durur, bu can, aşk ile kendinden geçmiş.. Yine nefirini alıp dem vuran esmâül husnâ başlangıcı ile nefire ses vereerk (Hayy, elkayyum, elvâhid, el ahad, essamed, el kaadir, el muktedir) isimlerini gösterip «Er hak, Allah dost, dost» deyip sustu.

Hakir şöylece vücuduna dikkatle baktım: Gömleksiz.. Göğsü yaralı olup, göğsüne iki imâm aşkına öyle şerhalar (yaralar) çekmiş ki.. Başından serpuşunu çıkararak, başı açıp olup gördüm ki, tâ beyni üzerinde bir teslim dağı (kızgın demirle açılmış yara izi) var ki, onu göstermekten maksadı (Hak yoluna teslimiz) demektir. Sol bazusunda Kerbelâ sahrası dağları ölye süslü, pek temiz, toparlak ve parlak.. Elhasıl belinde tennüresi, musâî, debdebe-i Ali, çağcağa ve zil.... olup bunlar piyâdelerin refikleridir. Velhasıl bütün cihan âletlerine, fakir dervişler usulünce herşeyi hazır kılmış bir ârif-i billâhdır. Hemen hakir cür'et edip «azizim, nere selâmını getirirsiniz?» deyip, yüksek sesle şu altılıyı okudum:

Ne gülzâr-ı nesimdir havây-ı unsur-u pâkin
 Ne şem'in şu'lesidir nâr-ı ruhsâr-ı araknâkin
 Ne nehrin suyudur âbın, ne yer toprağıdır, hâkin
 Ne hilkatsin kırarsın halkı yoktur kimseden bâkin

Efendim sana kim derler, ne yerdensin, nedir adın
Cefâyı kimden öğrendin a canım, kimdir üstâdın?

Hakir bu beyitleri okuyunca derviş dedi ki:

— Üstadına rahmet, sen cana aşk ola!..

Hakir dahi:

— Aşkın meşki ilâhi ola, yardımcın Allah ola!

Dedim. Derviş bu çeşit âşıkâne cevapları işitince sevin-
cinden ayağı yere basmaz olup, benim beyitlere karşılık ola-
rak şu Arabca kıt'ayı okudu:

Yekuulüne leyli bi'l-irâki marizatin

Fe yâleyteni küntü tabiben müdâviyâ

Elâ izâ lâkayte leyli bi-halvetin

Fezâre Beytullah recülen hâfiyâ

Bunu o kadar fasih bir şekilde, harfleri usulüne göre te-
lâffuz ederek öyle okudu ki, hakir ettim:

— Ey fasih ve belîğ! Bârekâllah, sad bârekâllah!

O dahi hakire etti:

«Bizden, bir altılı beyitlerle ârifâne ve şairâne, acıklı halimizi, isim ve resmimizi suâl buyurdunuz idi. Cevabım odur ki, evvelâ Hoca Ahmed Yesevî tarikinden ve Bektaşî fukarasından üstâdımız Derviş-Ali Nadîmî'dir ki, Hazret İmâm Rıza'da kırk sene gündüz sa'im (oruç-
lu), gece kaim (ayakta, uyanık) olup, ömründe bıçak ile boğazlan-
mış canlı hayvan eti yememişimdir. Bu fakir, o server-i hünerverin manevî oğluyum. Bir satırında (ne yerdensin?) buyurdunuz. Hakir da-
hi (Irak) diye işaret ettim. Maksat, cennete benzeyen Bağdad hastalarındanız, demektir. Adım (Derviş-Ali Sünnetî) dir. Kudret eliyle sünnetli olduğumuzdan Sünnetî mahlasını almışız, fukarayız. (Ne hil-katsin?) buyurdunuz. (Velekad Kerremnâ) kısmından fakr hil'ati ile giyinmiş pâk ve temiz etekli masumuz. Bir de nehrimizi sordunuz. O da mübârek Dicle'dir ki Tercil dağlarından çıkar, Şattül'arab'a karışır. Toprağımız cennet gibi Bağdad toprağıdır. Işığımız iman nuru olup, içimiz onunla doludur. Terli yanaklarımız, tevhid beyitlerinin neş'esinden kırmızılaşmıştır. Heves ve arzumuz, Cenab-ı Hakkın ce-

mâl-i pâkini görmektir. Ve temiz unsurumuz, kudret eliyle yoğurulmuş olup, ism-i â'zam'a ulaştığımız.»

Derviş bu suretle, okuduğum altılı beyitlerin herbirine ayrı ayrı cevaplar verince, hakir bu cana, can ve gönülden âşik olup mübârek elini öperek «biat azizim..» dedim. O da adımı sordu. Hakir «Evlîyâ kulunuz.. Derviş Mehmed Zilli oğlu demişler» dedim. «Doğrusu velîsin, bizi kardaşlığa, sırdaşlığa, haldaşlığa, dâr ve diyâra yoldaşlığa kabul edin» dedi. Biz dahî kabul ettik ve bu beyti okuduk:

Verdim beni benden sana
Aldım seni senden bana
Oldu tamam bey'i şirâ
Yok arada sim ü zeri

O vefâlî dost ile elele tutuşup (inellezine yübâyiüneke...) âyeti kerimesini okuduk. O cana biat ederek tâze can buldum. Paşa, bu halimizi görüp hâcegân tarikinde iken fırsat ganimettir, diye o da «biat ettim» diye temennâ edince derviş etti:

«Ey âşik! Siz Melek-Ahmed Paşa değilmisiniz? Ezeli biata uymuşsunuz ki, buluşmak nasib oldu. İmdi ey Melek Dede.. İspanya erenlerinden (Micel Hoca Câfer) ve (Derviş Angel Haydar), hıristiyan geçinirler, ama ikisi de mü'min ve muvahhid olup, gizlice seccade sahibidirler. Anlar hakîre biat verip «Var ey derviş Sünneti, İstanbul'da Melek - Ahmed Paşa ile buluş.. Teselli bulsun ve (men yetevkel alellah fehüve hasbehu) âyetini dilinden düşürmesin! (Inne hâza...) âyetini hediye gönderdiler, selâm eylediler. «İbşir'den korkmayın, Allah ona yâverdir» dediler.»

Deyince, hemen paşa ayağa kalkıp:

«Yâ Allah.. Şükür elhamdülillah.. Ve aleyküm selâm ve rahmetullah ve berekâtuhû... Gönderen, getiren sağ olsun.. Allaha hamd olsun ki içimde olan İbşir korkusu gitti, vehimlerden ve hayallerden, iç üzüntüsünden kurtuldum. Ruh rahatlığı buldum.»

Dedi. «Hal sahibi kimler vardır?» diye sorunca derviş:

«Kurtuba şehrinde Mübtecel Baba size selâm etti. Tanca şehrinde Şeyh Mansur selâm etti. Fas Merâkeş şehrinde İzzüddin Burnâvî selâm etti.»

Dedi. Paşa ayağa kalkıp selâm aldı ve:

«Biz anlara Cezayirli Ali Seçen oğlu ile mektuplar göndermiştik. Ulaştığı haberleri geldi.»

Diyerek Dervis Sünneti ile öpüşüp kocuştular. Ve gizli sohbet ile meşgul oldular. Ama paşa ile bu ikisi bir çeşit konuşmağa başladılar ki, Allah bilir ya sözlerinden bir kelime bile anlamayıp hayrette kaldım. Bir de onların gayet sevinçli bir surette (Hâzâ minfadlı Rabbî..) dediklerini anladım. Lâf arasında yine mevzua gelip, paşa eder «bu başka bir âlemdir, bunu zâhir ehli anlayamaz.»

Çünkü Melek-Ahmed Paşa, hal sahibi gönlü yaralı derviş bir adam idi. Derviş ile beş saat kadar sohbet ettikten sonra kucaklaşıp, derviş kapıdan sıçrayarak çıktı gitti. Paşa hakire:

— Bre yetiş! Evliyâm.. Uzağa gitmesin!

Deyince, hakir ardisıra segirdip gördüm ki ne namı var, ne nişanı! Sonunda paşaya gelip bu halî söylediğimde ikiyüz altın ve iki keşmiri şal verip:

— Tez Evliyâm, o canı nerede bulursan bul, bizden selâm eyle.. Bunları ver, lütfeylesin, her vakit bize gelsin!

Diye rica edince, hakir derhal çıkıp ata binerek saray kapısında dışarı çıktım. «Bre ümmeti Muhammed! Şu şekilde, bu şekilde bir abdal derviş gördünüz mü?» diye ona buna sararak Bayram Paşa sarayı önüne vardım. Bir adam:

— İşte Ahırkapiya doğru bir âşık boru çalarak gidiyor!

Deyince hakir at bırakıp Ahırkapıdan dışarı çıktım. Gördüm ki hakikaten bir kayık ile tâ denizin ortasında yelken açıp uçarak gitmekte.. Derhal beş çifte bir kayığa binip yalpa kürek ve yelken ederek, denizin ortasına varınca de-

denin kayıkçalarına mendil salladım. Onlar da yavaş yavaş kürek çektiklerinden varıp kayığa girdim. Azizin mübârek ellerini öperek:

«Paşa oğlunuz selâm ederek, şu ikiyüz altını yol parası eylesin, ve bu iki Kışmır şalını örtü eylesin, ve arada sırada bize teşrif eylesin.»

Dediler dedim. Hemen (el hedâya teşterek ve lev kâne beş börek) Hak, Halil İbrahim berekâtı versin. Şallar bizim, altınlar kayıkçılar ile sizin..»

Deyince «lütfeyle sultanım, hepsi sizindir» diye ısrar eyledim. «Ah, işte bu olmayacak tekliftir» diye hemen boyundaki tennuresinden bir torba çıkarıp «desturdur, sok elini şu anbara» diye izin verince bu hakir elimi muhabbet cilbendine sokup elimi uzattım. İçi ağız ağıza kokulu ve sıcak fırın altını, Bindikaani, lâal, elmas, zümrüt ile dolu!.. Hemen aklım gidip ettim: «Siz çok bilirsiniz, bu hakir size teslimiz» hemen cilbendine el urup bu hakire bir avuç altın verdi. Hepsi seksenyedi temiz sikke, ve yedi taş yakut, zümrüt, elmas, lâal, seylan, firûze, zeberced vererek etti:

«Ey aziz Evliyâ, bu altınların her birini bir sene sarfeylesen Halil İbrahim berekâtı ile sana kifayet eder, artar bile!. Ömrün oldukça harceyle!»

(Hay benim ömrüm seksenyedi sene olacak) diye hakir çeşitli garip ve acâip evhama düştüm. Sonra paşanın ikiyüz altınından yüz altın da ihsân eyleyip, geride kalan yüz altını on nefer kayıkçımıza onar onar dağıttı ve şalın birini külâh üzerine sarıp, birisini de gerdanına bağladı.

«Paşaya bizden selâm eyle, artık Rum diyârına basmayız. Arzi Mukaddes'e geçip, Mekke ve Medine taraflarına gitmeğe memuruz. Bizi hayır duâdan unutman.»

Diye veda yerinde iken kayıkçılara dedi ki:

«Dilerim ki, Evliyâ Çelebi kardeşimizle beraber paşaya varıp, altınları kabul etmeyip, sizlere dağıttığıma şahitlik eyleyesiniz ki, paşa-

nın kalbine emniyet gele.. Ve Evliyâ Çelebi hakkında kötü zanda bulunmaya..»

Hakir bundan hoşlanıp dünya benim oldu zannettim.

«Evlîyâm, hayır duâm seninle bile (beraber).. Var kumda oyna, arkana çöp batmasın.. Mekke yolunda ve Mısır diyârında asla gam yeyip, korku çekme.. Seni zamanın âfetlerinden muhafaza edip, Allah yardımcın ve dayanağın olsun. Gezdiğin yerlerde vezirlerin ve padişâhların meclislerinde aziz ve muhterem olup, düşman şerirnden emin olasin. Bizi Van kalesinde unutma.. El-fâtiha..»

Deyip duâdan sonra elini öptüğümüzde, onlar Üsküdar tarafına yelken açıp gittiler. Hakir, sevinç içinde Ahırkapıya gelip, iki kayıkçılarla paşaya gelip, dedenin selâmını ulaştırarak, olup biteni anlattım. Paşa hayretet kalıp:

«Bu Yusuf âyetinden teselli buldum. Doğrusu o adam veli idi» diye, daima onun vasıflarıyla eğlenirdi.

Bu hakir, Melek-Ahmed Paşa kaymakamlığında böyle bir cana rastgeldim. Sonra kapıcılardan sordum ki, «bre canım, paşanın odasının kapısı önünde elinizde değnekler, hazır idiniz. Bu derviş, paşanın odasına nice girdi, görmediniz mi?», hepsi «Vallahi görmedik» diye yemin ettiler. «Ancak kapı arkasında bir (Allah, hak) sesini ve bir de paşanın yanında âşık borusunu sesini işittik» dediler. Garip bir haldi.

Bu yukarıda yazılan padişâh hizmetlerini, padişâh fer mânî üzere beş ayda tahsil ederek tersane-i âmireye teslim ettim. Karşılığında, padişâh divanında Melek-Ahmed Paşa huzurunda, padişâh hil'atı ile nasıblendik. Elimize Defterdar Moralı-Mustafa Paşadan ve tersâne eminden şer'i senetler alıp, yine efendimiz Melek-Ahmed Paşanın hizmetinde kaldık.

Daha İbşir Paşa Haleb'den gelmemiş idi. İstanbul içinde bir hay huy ile İbşir Paşanın gelmesini beklerlerdi. Halkın çoğu, İbşir'in gelmesinden şüphe ederdi. İş başında olanlar ise, İbşir İstanbul'a gelmez, celâli olur (isyan eder) vehmi ile korkuya düşerlerdi. Nasuh Paşa-zâde Hüseyin Paşa

gibiler, İbşir'in celâli olmasını (isyan etmesini) ve Üsküdar'da bozularak geriye dönmesini kalben isterlerdi. Fakat İbşir Paşa, deryâ gibi askerle gürleyip gelmekte idi.

Bir gün Melek-Ahmed Paşa ile lâf arasında, İbşir Paşa'nın acıklı halinden bahis açtık. Melek Paşa:

«Evlüyâm, hazır ol.. Seni mektuplar ile, bazı Müslümanların işi için İbşir Paşa kardaşımıza göndereceğim. Zâten İbşir Paşa seni (Hâfız Evliyâm) diye severdi. Elbette gitmelisin.. Aramıza münafıklar girip İbşir'i gücendirdiler. Hangi mansıbı bir kimseye verdik ise, vazife yaptırmıyor. Ancak sen onunla birkaç gün içli dışlı olup, içinden geçirdiğini ferasetle anlayıp, bütün hareketlerine ve fikirlerine vâkıf olup, mektuplar alıp yine bize gel..»

Buyurdular. Hakîr, başüstüne deyip hazır oldum. Yetmiş kıt'a mektupları ve ulak beylerini alıp o saat yol hazırlığı gördük.

İbşir Paşaya gittiğimiz menzilleri ve çektiğimiz güçlükleri bildirir:

Evvelâ paşadan, ve kaptanı deryâ Murad Paşadan, Moralı Defterdardan, Koca Nişancı'dan, Ebussuud müftüden, Dârüssâade ağası, Kara Kethüdâ, gümrük emini, Şamî-zâdeden velhasıl, yetmiş adet iş başında bulunan kimselerden yol parası için ve bizim güzel sözümüz için diye, ikibin yetmişüç altınlar ihsân alıp, hemşiremize teslim edip, üç gulamımla, birer kılıç, birer okluk, ve birer kamçı ile o gece Gebze'ye, oradan kalkarak o gün o gece Kırkgeçit'de çektiğimiz zahmet ve eziyetleri, acıları ve şiddetleri Cenab-ı Hak, Malta kâfirlerine dahi vermesin.. Kış kıyamet, menzil beygirleri tepesi üzere düşüp başımız yarıldı, yaralandık.. Düşe kalka İznik kalesine yetiştik. Oradan dinç beygirler alıp Lefke kasabasını geçip Söğüt kasabasına, oradan yine beygirler alıp bin eziyetle Eskişehir'i geçip Seyid Gazi menziline, oradan Hüsrev Paşa hanımı geçip, Ladik kasabasına, oradan da altıncı günde Konya sahrasına ulaştık. Bu sahrayı, sayısız ça-

dırlar tutup, nice büyük çadırlar kurulmuş, o kadar asker toplanmış ki, sayısını Cenab-ı Hak bilir. Bu hakir, bu büyük kalabalığı dört saatte güçlkle geçip, doğru bizim aşiretimizden Kara Abaza-Hasan Paşaya vardığımda, yerinden kalkıp hakiri bağrına basıp, silâhlarımı kemerimden çıkırmadan evevl hakiri İbşir Paşa otağına götürdü. Ama ne çare, güya Efrasyab'ın çadırıdır. Paşa huzuruna varınca:

Âfâkı beyinn ma'deletin nûru pür itsün
 Hurşid gibi encumen-i dehre çerağ ol
 Ki nâme gibi eyle der-i deşti muattar
 Ki gonca-sıfat gülsene gel, ziynet-i bağ ol
 Dadar-i cihan eylemesün âlemi sensiz
 Her kande isen âsaf-ı sultan ve sağ ol...

Deyip, seğırtip mübârek elini öptüm. Hemen:

— Evliyâm, hoş geldin. Biz seninle Vardar-Ali Paşasından beri görüşmedik. İstanbul'dan çıkalı kaç gündür? dedi. Hakir:

— Bey ve neefr, ihtiyar ve genç, has ve halk, sultanının mübârek gelişi ile müşerref olmak için beklemektedirler! Bilhassa, Melek-Ahmed Paşa kardaşımız «Ah, Sultan Murad efendimin nurlanmış çırağı olan karındaşım gelse!» diye sultanımı beklemekte... Bu mektupları gönderdi...

Diye yetmiş atlas örtülü mektupları verip, yer öperek geriye çekildim. Hemen hazinedarına tenbih edip:

— Evliyâ senin misafirindir, hoş gözet. Bir samur kürk, bir kat elbise ve bir kese kuruş hamam akçsai ver..

Dedi. Hazinedar çadırına vararak karnımızı doyurup, rahat uykusuna daldım.

İbşir Paşa ile Konya sahrasında yedi gün sohbet edip «el kelâm yecürrül kelâm» «lâf lâfı açar» anlamınca, yedi gün içinde o kadar konuşmalar yaptık ki hepsini anlatsam uzun bir tomar olur. Bir gün İbşir Paşa:

— Evliyâm doğru söyle, Murad Paşa ve yeniçeri ocağı beni isterler mi?

Dedi. Yemin edip:

— Beli (evet).. Bütün padişâh askerleri, vezirler, vükelâ beklerler. (Ah, der-i devlete gelse de, Âl-i Osman bir intizama girse) derler. Bütün ulemâ ve din adamları, âyân ve büyükler «Sultan Murad çırağıdır. Hüsrev Paşa gidişindedir. Ah gelse, bütün büyük işleri görüp, Venediklilerden intikam alıp Mısır deniz yollarını kâfirlerden emin etse» derler, dedim.

İbşir Paşa:

— Yâ Evliyâ, doğru söyle.. Moralı Defterdar mühür için ikibin kese vermiş, doğru mudur? dedi. Hakir:

— Beli, merhum Bıyıklı Derviş-Mehmed Paşa felçli iken mührü istedi. Ama saadetlû padişâh razı olmayıp, mührün, kardeşin Melek-Ahmed Paşaya sadaka olunmasını güzel tedbir ettiler. Paşa karındaşınız «Ben bir kere mühür sahibi olup (sadrâzâm olup) lezzetini aldım. Padişâhım, benim rızam ile mührü elbette İbşir Paşa lalana ihsân eylen. Asker sahibi, tedbirli, akıllı, cür'etlidir. Mühür onun bin kez hakkıdır. Eski vezirindir» diye bir saat tarif ve tavsifinizde bulunup, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi ile Kızlar Ağası da: «Padişâhım, İbşir Paşa lalana mühür lâyıktır» diye fâtiha okudular. Ve mübârek mührü sultanıma gönderip, Melek-Ahmed Paşa karındaşınıza kaymakamlık ihsân ettiler. Yedi günde var kuvveti bazuya verip ocaklara maaş çıkardılar...

Dedim. Bu şekilde nice sözler söyledik ki yazılması mümkün değildir. Sekizinci günü hakire üç kese, iki at, üçyüz altın, bir tirkeş, bir zırh, bir kat elbise, gulamlarıma ellişer altın verip, doksan beş adet mektupları alarak yine menzil emirleri ihsân etti. Elini öpmekle şerefleñip, oradan veda ederek, İbşir Paşadan aldığımız ihsânı, tamamen Hazret Mevlânâ-zâde Çelebiye Allah emâneti koyup, sonra Hazret Celâlüddin Rûmî'yi ziyâret ederek Çelebi efendi ile veda eyledim.

Sonra kuzeye Lâdik, Ilgın, Akşehir'i geçerek Bayındır'da menzil alıp beygirleri değıştirdik. Bir an durmayıp Husrev

Paşa hanı, Seydişehir, Eskişehir, Söğüt kasabalarını geçip Lefke'ye geldik. Geçerken Âişe Sultan ağası Mercan Ağaya rastgeldim, İbşir Paşaya gidiyordu.

Oradan İznik, kâfir Derbendi, Hersek Derbendini geçip, Hersek Derbendinden gemi ile aştık. Gebze'ye geldik. Oradan Üsküdar'a ve İstanbul'a geçip. paşayı tersanede Girid adası hazırlıklarını yaparken gördüm. Mübârek ellerini öpüp mektuplarını verdim. Paşa okumağa başladı. Hakir, istirahat için uykuya çekildim.

İbşir Paşadan, Kara-Hasan Paşadan, Tayyar-zâde Ahmed Paşadan, Can Mirza Paşadan ve diğer âyândan muhabbet mektupları getirdiğim kimselerin gönülleri ferahlık ve içten zevk duyup, bu hakire birçok ihsânlarda bulundular. Fakat Defterdar Moraliyya hiç kimseden mektup olmadığından fevkalâde müteessir olup her an hakire:

— İbşir Paşa benim için ne dedi?

Diye sorardı. Ben de bazı teselli edecek sözler söyledim. Defterdar hoşlanırdı. Kara-Kethüdâ, Mevkufatçı-Mehmed Efendi hoşlanmayıp yüreklerinden kan giderdi.

Tersânenen İstanbul'a gelip İbşir Paşa ile aramızda geçen konuşmaları bir bir paşaya anlattım. Paşa:

— Elbette İbşir der-i devlete (İstanbul'a) gelir mi, demekle:

— Gelir ama, deniz gibi çamapur, askeri ile gelir. Üsküdar'da durur. Belki istediği adamları vermezler ise yine dönüp Anadolu'ya gider. Üsküdar'da karşılamağa gelen adamları rehin olarak alkımayınca padişâha varmaz. Ve varıp sarayında oturursa Üsküdar'da olan askerini dağıtmaz.

Dedim. Paşa «doğrusu öyledir» dedi.

Hülâsa, İbşir Paşa konak konak yürüyerek Eskişehir'e gelince, evvelâ yeniçeri ocağında Kuyumcu Süleyman Ağa, Muhzır Ağa, Sarı Çavuş-başı reisi (Şâmî-zâde), yedi bölük ağaları ve diğer divan erbâbı âyânları, Melek Paşadan izin alıp, Eskişehir'e, İbşir Paşayı karşılamağa gittiler.

İbşir Paşa İzmit'e gelince, İstanbul âyanının korku ve dehşet içinde olanlarından giden pek çok hediyelerin hesabını Cenab-ı Hak bilirdi.

Melek-Ahmed Paşa müşavere edip, Kaptan Murad Paşaya buyurdular ki:

«Karındaşım.. Baştarde-i Humâyunu, padişâhın izni ile, muhabbet olarak İbşir Paşa karındaşımıza götür. Eğer denizden gelirse deniz sultanının tahtına binip Sarayburnuna gelsin.. Eğer karadan gelirse kendine hizmet etmiş olursunuz.»

Dedi. Bunun üzerine Murad Paşa:

«Sultanım, deryâ halidir. İhtimal ki karayel veyahut lodos rüzgârı şiddetli olursa padişâhın deniz tahtına belki bir zarar gelir. Sonra hünkâra ne cevap verelim?»

Diye çeşitli özürler ve bahaneler buldu. Paşa dahi bildi ki, Murad Paşa, İbşir'i karşılamağa gitmek istemiyor. Niha yet, bostancı-başı kayığını mükellef ve süslü bir şekilde donatıp, Hazinedar Ahmed Ağa kırkelli bin kuruşluk kıymetli nediyleri Üsküdar'a gönderdi. İbşir fazlasıyla memnun olup, denizden ve karadan gelen hediyeleri gemilere yükleyip İstanbul'a gönderdi. İbşir Paşanın adaletle iş görüp Büyük İskender gibi yol alarak Bostancı-başı köprüsünde durduğu haberi Melek-Ahmed Paşa efendimize geldi. O saat yeniçeri ocağı askerini, sipâhi askerini, karşılamak üzere Üsküdar'a geçmeğe efrmân etti. İstanbul limanında ne kadar gemi ve deniz taşıtı varsa hepsini Üsküdar'a, asker geçirmeğe memur etti.

Nice bin asker çadırları, ve yeniçeri askerî Üsküdar sahrasında durdu. Yine o gün Murad Paşanın, baştarde-i humâyun ile Üsküdar'a geçmesi fermân olundu. Yedi parça kadirga ile baştarde-i humâyun Üsküdar'a geçince, hemen Murad Paşa yeniçeri ocağına, suret-i haktan görünerek:

«Gördünüz mü, yeniçeri askerine ne edecektir?. Erzurum'da Abaza Paşa, yeniçeriye kör hazinedara, bu İbşir'e nice kırdırdı ise, sizi

dahi kırkbin sekban ve sarıcasına ve ellibin atlısına kırdırır, gerektir. Siz bir alay piyâde garib yeniçerilersiniz. Bu Üsküdar sahrasında ne arıyorsunuz? Kaçınız. İbşir İstanbul'a girip sarayına gelirse, o zaman alayına çıkın!»

Diye, yeniçeri ocağına bu çeşit fitne sözleri verince, hemen Üsküdar içine kıyamet koyup, bir kayık, bir altına ele geçmez oldu. Bütün yeniçeri ocağı korku ve dehşetten İstanbul'a geçtiler. Hemen Murad Paşa, kıskırtma ve fesadının tesirini görüp (avanta baştarda!) diye, baştardeyi tersâneye gönderdi. Kendisi Melek-Ahmed Paşaya har har so-luyarak gelip:

«Sultanım! Gördün mü? Meğer İbşir Paşa, sekban ve sarıcaya, Üsküdar'daki yeniçerileri ve bütün devlette olanları kırdırmak istermiş.. Sekban ve sarıcalar, (Biz Hacı Bektaşlıyız, ocağımızın yeniçerisine kılıç çekemeyiz) diye, böylece ocağa haber göndermişler. Ocak halkının, can başına üşüp hepsi İstanbul'a geçtiler. Nice yeniçeri kalabalıktan suda boğuldu. Bu Allahtan reva mıdır? Sultanımın buna rızası var mıdır? Baştarde-i hümayunu alarak işte ben de İstanbul'a geldim.»

Dedi, Bu ahvalı Melek-Ahmed Paşaya bildirmekten maksadı, zâhiren. Hüsn-ü tedbirden dem vurup, fitne ve fesda sebep olmak. Çünkü Murad Paşa, her zaman fitne ile uğraşır. Hattâ Girid adasında Deli-Hüseyin Paşanın hazinesinin yağma edilmesi, İstanbul'daki At Meydanı cengi, Hezâr-pâre Ahmed Paşanın katli, ve daha binlerce fitne ve fesad, hep bu herifin hazırlaması ile olduğu. Melek-Ahmed Paşa efendimizin de malûmu idi. Bu suretle Murad Paşaya:

«Birader, bu üzüntülü ahvalı İbşir Paşa duyunca şüphelenip gerye, Anadolu'ya kaçır.»

Deyince, Murad Paşa dedi ki:

«Güzel.. Böylece celâlliliği (âsiliği) meydana çıkar. Deniz gibi askerle üzerine varıp, Kuyucu-Murad Paşanın yaptığı gibi, bu Murad kulun dahi padişâh fermânı ile inşallah İbşir'i ve hempalarını dünya yüzünden kazırım.»

Diye büyük merdlik dâvası etti. Paşa bildi ki, yine dâva ve fesat, Murad Paşanın kötülüğündendir. Bir anda, buna bir ilâç diye derhal padişâh hazretlerine gidip, hâli bir bir bildirdi. Ve padişâh fermânı ile mecburen Melek-Ahmed Paşanın karşılamağa gitmesi icab etti. Derhal sarayına geldi. İki bin taşra ağalarıyla dörtyüzon Enderun ağalarını bütün silâhlara garkedip, bir gecede Üsküdar'a geçince, bütün kubbe vezirleri ve diğer başta olan âyân, o gece meşaleleri yakıp İbşir Paşa ordusuna gidecek yerde bir kere devlet nefiri çalındığını duyduk. Meğer hakikaten İbşir Paşa, korkusundan geri dönmek için nefir (boru) çaldırılmış..

Hemen Melek-Paşa, bütün vezirlerden, bir saat evvel İbşir'in otağına varınca İbşir ile ikisi birbirlerini bağrılarına basıp, o kadar ağlaştılar ki, güya ikisi de sar'aya tutulmuş gibi idiler. Melek-Ahmed Paşa:

«Birader, ne için Haleb'den, İstanbul'a gelmediniz?»

Deyince, İbşir:

«Birader, işte geldiğimize pişman olduk. Bize, yeniçeri ocağından (sizi, Üsküdar'da kırmağı teklif ettiler. Biz kabul etmeyip, işte yine İstanbul'a geçtik) diye haber geldi. Yedi kere casus gönderdim. Hakikaten bütün yeniçerinin İstanbul'a geçtikleri anlaşıldı. Şimdi mühür bende iken, geri dönüp, bildiğimden kalamyarak Acem diyârına gidip Revan, Gence, Şirvan, Tiflis taraflarını fethedip oralarda ecel gününe kadar otursam gerek..»

Dedikte, Melek-Ahmet Paşa hemen koynundan en'âm-ı şerifini çıkarıp vallahi, billâhi diye yemin ederek, Sultan Murad'ın ruhunu yâdederek dedi ki:

«Biraderim, sakın bu hiledir! Sen İstanbul'a geldiğinde nice bin, vücutları ortadan kalkası kişiler, araya dedikodu yaydılar. Eğer niçin yeniçeri Üsküdar'a geçmedi der isen, onların kanunlarıdır. Bir sadrazâm mühür ile İstanbul'a gelirse, sipâhiler Üsküdar'da alay edip, ertesi günü yeniçeriler Edirnekapısında alay ederler. Abaza ve Hüsrev Paşaların geldiği alaylar hatırımızda yok mudur? Sakın bu hiyle ve şeytanlığa aldanıp isyan etme..»

Diye nice bin teselli ile İbşir'in hatırını hoş edip, ister istemez atına bindirip, büyük alaylar kuruldu. İbşir, Bostancı-başı köprüsünde inip iki rekât namaz kıldı. Atına bineceği vakit Ahmed Paşa, İbşir Paşaya murassa raht ve eğerli (altın ve kıymetli taşlarla süslenmiş eğer ve at takımı) altın zincirli bir rüzgâr süratli atı önüne çekince, İbşir: «Bârekallah! Padişâha lâyük attır» diye, özengisiz binip, atbaşı beraber Üsküdar'a doğru yola revan oldular. Geriden, deryâ gibi karşılayıcılar görünüp, yedi kubbe vezirleri, yedi yerde davullarını dövdürerek süslü askerleriyle atbaşı beraber selâma dururlardı. Sağ ve soldaki sayısız askerinin, âlet ve silâhlarının parıltısı, insanın gözünü kamaştırırdı. Ama, İbşir Paşanın askeri, bütün cenk eri, silâhı ve mükemmel Arap, Türk, Kürt idi ki, güya herbiri ayaklı cebhâne gibi, el altında sekban ve sarıca haşaratları idi.

Hepsi zırh, külâh, cebe ve cevşen, başlarında kalpakları olup, herbirinin elinde ve belinde beşer altışar çatal telli kurşun tüfekli çatal fitilleriyle hazır olup, güya herbiri bir semender kuşu gibi gurur ateşi içinde kalmış küme küme ve zor bazuya, çarha cehine gi,der gibi giderlerdi. İbşir alayından başka onsekiz yerde büyük alay ve eski tabihâne çalınıp alaylar yürüdü. Bu büyük alayı, İstanbul askeri gördükçe, yaprak gibi titrerlerdi. Bu haşmet ve azametle İbşir Paşa, Melek-Ahmed Paşa efendimizle atbaşı beraber gelirekn, padişâh kanunu üzere yedi kubbe vezirleri gelmeğe başlayıp bizim paşa dahi vezirlere kapı kethüdâlığı edip, herbirini İbşir'e tarif ederdi.

Önce Koca Nişancı Paşa ile Deliâk-Mustafa Paşa gelince, İbşir ve bizim Melek-Ahmed Paşa atlarından inip, paşalar İbşir'le görüşüp öpüştüler. İbşir Paşa bu ikisine hayli itibar etti. Yedinci vezir Defterdar Moralı-Mustafa Paşa görününce İbşir Paşa, özengisiz, atına bindi. Bizim Melek-Ahmed Paşa, defterdarın tarifinde ne kadar gayret etti ise de İbşir asla

dinlemedi. Defterdar, İbşir'in özengisini öptü. Asla bakmayıp, sormadı bile.. Hayli tahkir eder şekilde bakıp, nice azarlayıcı sözler söyledikçe, Melek-Ahmed Paşa Defterdarı himaye edip, nice çeşit onun tarafından sözler söyledi. Sonunda İbşir Paşa:

— Birader, bu mudur benim üzerimden, ikibin keseğe mührü almak isteyen.. (Sadrazamlığı almak isteyen) getir şu herifi!

Deyip birhayli müddet at sıçrattı (atını dört nala koşturdu). Fakir defterdar, hayli piyâde yürüdü.

Ondan sonra bütün İstanbul âyanları guruh guruh ve esnaf, esnaf gelip, nicesini paşa efendimiz kapı kethüdâlığı edip tarif ederdi. Bu hal ile ve büyük alay ile İbşir Paşa Üsküdar'da durup, bütün İbşir askeri, Âişe Sultan sarayına inip kurbanlar kesildi. İbşir Paşa askerinden, Üsküdar içinde kırkbin asker sepişüp, kırk elli bin kadarı da, çadırları ile Üsküdar sahrasında kalıp, hepsi İbşir'in kaldığı sarayı kat kat kuşattılar.

Sonra İbşir Paşa ve bütün karşıya çıkan vezirlere ve vükelâyâ ve diğer devlet adamlarına, Âişe Sultan tarafından öyle bir büyük ziyâfet olmuştur ki güya Hâtem Tâî sofrası idi.

Sonra, saadetlû padişâh tarafından bostancı-başı kayığı ile Dârüssaade Ağası ve Şeyhülislâm Ebussuud Efendi gelip İbşir Paşayı padişâh huzuruna dâvet ettilerinde İbşir:

«İnşallah yarın büyük alay ile padişâhımın tahtının ayağına yükümü sürerim!»

Deyince, bütün orada hazır olanlar:

«Ne demetkir? Elbette daveti kabul edersiniz!»

Diye ısrar ettiler. Nihayet İbşir Paşa, abdest almak bahanesiyle mabeyn odasına girip, Kara-Hasan Paşa, Can Mirza Paşa, Kürt-Mehmed Ağa ve diğer haşaratlarla konuştu.

Konuşma ve İbşir Paşanın tedbiri: İbşir Paşa, bu adamlarına:

«Evvêlâ ben bu saraydan gidince sizler burada olun. Vezirler ve vükelâyı rehin alıkoyup, nezaketle göz hapsinde bulundurun. Eğer bana bir fenalık edilirse, burada rehin olanları kılıçtan geçirip, yetmiş seksenbin askerle, Üsküdar'ı yağma edip gidesiniz!» dedi.

İşte bu suretle Kara-Hasan Paşa ve diğerleri türlü sözlerle sözleşip, yemin ederek Kur'an-ı Kerime el vurdular. Oradan İbşir Paşa yine dışarı çıkıp, Melek-Ahmed Paşa, Nişancı Paşa ile Dellâk-Mustafa Paşa ve Moralı-Mustafa ve ulemâdan Şâmi-zâde ve diğer devlet âyanına hitaben:

«Siz burada oturun. Saadetlû padişâhtan gelince, sizinle müşavereyiz vardır. Sizi Allaha ısmarladık.»

Deyince Melek-Ahmed Paşa:

«Çünkü bizi Allaha ısmarladın, yaverimiz o şânı büyük Allahdır. Biz de seni Allaha emanet verdik. Yürü, Cenab-ı Hak yardımcın ve dayanağın ola!»

Dedi. Kızlar ağası ve müftü ile bostancı-başı kayığına binip gittiler. Beri tarafta kalanların dört tarafını sekban ve sarıca haşarâtı kuşattılar. Bu defa bütün âyan bildiler ki, nezaketle İbşir'in yerine rehin kalmışlardır!..

«İlâhi! İbşire sadetlû padişâh (bre mel'un! Niçin Haleb'den yedi ayda b ukadar bin asker ile geldin?) diye azarlamaya başlamaya...»

Diye bütün kalbleriyle duâ ettiler. İbşir Paşanın, Sarayburnundaki Sinan Paşa köşküne ulaştığı görüldü. Ama iki saat geçti, bir haber gelmedi.

Melek-Ahmed Paşanın şecâati:

Ögle zamanı olduğu vakit, efendimiz Melek-Ahmed Paşa, bazularını sıvayıp abdest tazelemek için odadan dışarı çıkmak isteyince, bu kadar devlet âyanı huzurunda cehennem bölük-başı denilen meşhur şakî, başında demir tulgasıyla ve göğsünde dâvûdî zırhı ile, kemerinde altı adet taban-

ca ve tüfeği ile, sırtında Haleb kalkanı ile, kendini gören ayaklı bir cebhâne zannederdi. Hemen kapının önüne gerilip:

«Koca Melek Paşa! Benim Kağan arslanım.. İbşir Paşa sağ dönmeyen sen kande (nereye) gidersin?»

Dedikte, halim ve selim paşa dedi ki:

«Namaz vakti oldu, bir abdest alıp ibadet edelim.»

Bölük-başı:

«Benim İbşir'im gitti. O sağ gelmezse, ben sana abdestler vereyim ki secdeyi gör mezarda yaparsın!»

Dedi. Paşa gülererek, yine dışarı çıkmak isteyince:

«Bre paşa otur!»

Diey azarlayınca, gayretli paşa, vezirlik hamiyyeti ile var kuvvetini bazuya vererek, o cehennem bölük-başıya öyle bir tabanca vurdu ki, vuruşunun şiddetinden belindeki tabanca ve tüfekleri yere dökülüp, başından demir tolgası düştü. Paşa dal-haçer olup, bu kadar haşarat içinde bölük-başının başını haçer darbesiyle beş altı yerinden yaraladı. Bölük-başının başından ve burnundan kan akıp, yüzüstü düştü. Allahın emriyle sar'ası tutunca, bütün sekban haşaratları «hay, serçeşme vuruldu!» diye paşanın üzerine hücum ettiler. Bütün Çerkes ve Abaza içağaları paşayı koruyup güçlkle zabt ve rabt ettiler. Cehennem bölük-başıyı da, kendi cehennem zebanilerine teslim edip, koltuğuna girerek dışarıya sürdüler.

Bütün mecliste hazır olanlar, Melek - Paşanın o sarıca haşaratı kalabalığında, böyle cesaret gösterdiğine parmakları ağızlarında kaldı. Yine Melek-Ahmed Paşa asla tetiğini bozmayıp, kalabalık cemâat ile, hakire imâmlık yaptırarak öğle namazını kıldık. Sonra onu gördük ki Sarayburnundan bir kayık görünüp, yıldırım gibi, Kurşunlu Mahzen tarafına gitti. Kayık içinde, bir mızrak ucuna dikilen beyaz bir bayrak aşikâr olarak görüldü. Bütün İbşir ağaları ona bakıp:

«Allaha şükür efendimiz sağdır. İşte bayrak kaldırdılar. Kayık yukarıya gidip sonra buraya gelse gerek.. Eğer Sarayburnundan aşağıya gidip kırmızı bayram açsalar, paşaya bir fenalık geldiğine alâmet idi. Buradan giderken öyle konuşulmuştu. Şükür.. Paşa sağdır. Üsküdar, yanıp harab olmaktan kurtuldu.»

Diye herbiri bir vezire konuşma alâmetlerini haber verince, Şâmi-zâde ve bizim Kade-Kethüdâ ile Moralı Defterdarın çehreleri penbeleşerek, akılları başlarına geldi.

Sonra onu gördük ki, Sarayburnundan bostancı-başı kayığı yalpa ribacese? direk, akıntıya karşı Faraşka? kürek çekerek, yıldırım gibi geldi, kimi dürbünüyle, ve kimi göz kuvveti ile kayığa bakıp:

«Elhamdülillah paşa sağdır!»

Diye şenlik yaptılar. Kayık, Salacak iskelesine yanaşıp, bütün halk karşılamağa vardılar ve koltuğuna girip saraya getirdiler. Melek-Ahmed Paşa yerinde ayak direyip, İbşir, sarayına ayak basınca, Melek Paşa karşı çıktı. İbşir'in samur kürkünü giyerek koltuğuna girip:

«Hayır mukaddem.. Birader! **ELEhamdülillah**, önünde sonunda olacağı bu idi. Hoş geldin!»

Diye beraber içeriye, havuzlu odaya girerlerken İbşir Paşa:

— Bu yatan nedir?

Diye sorunca:

«Sultanım, Melek Paşa kardeşin, cehennem bölük-başı kulunuzu vurup yaraladı.»

Diye cevap verdiler. İbşir Paşa:

— Cehennemdir, cehenneme.. Leşini kaldırın. Canı cehenneme..

Deyip, bizim paşa ile muhabbet üzere görüşüp:

— Vallahî birader, eğer sen bana karşılamağa gelmeye idin, bu İstanbul ahalişi beni zorla celâlî ederlerdi. Hâşâ ben o fesadı kabul etmezdim ama, adım da kötüye çıkardı.

Allah senden razı olsun.. Senin vaaz ve nasihatından ziyade saadetlü padişâh bana ikram ederek, yeminler ile «benden emin ol!» deyi bu cevahir hançeri ihsân eyledi. Ben de sana verdim. Kabul eyle birader!

Diye hançeri paşaya verdi. Sonra, bütün halk, İbşir'den izinli olarak gidip, divan erbabı da evlerine gittiler. Paşa ile İbşir, tâ güneş batıncaya kadar nice müşavereler edip kâh üzülererek, kâh gülererek can sohbetleri ettiler. Sonra İbşir Paşa fermânıyla, yüz koyun ve elli deve kurban edilip bütün fukara ve zayıflara dağıtıldı. Bu sırada Kapudan Murad Paşa bir ihtişam ile gelip, İbşir Paşa ile buluşarak öyle muhabbet üzere muameleler ettiler ki, güya birbirleriyle ana karnında beraber yatmışlardı!

Murad Paşa gidip, yine Melek-Ahmed Paşa efendimiz kaldı. İbşir'e: «Gafil olma!» diye nice nasihatlar etti. İbşir bizim paşadan hoşlanıp: «Benim canımla beraber biraderim, sen benim yedi ay kaymakamım idin. Sizinle hesaplaşmak lâzım değildir. Biz muhasebeyi Kade Kethüdâ ile görürüz. Hemen sizden ricamız odur ki, bizi sabahtan büyük alay ile Eyup Sultan'dan İstanbul'daki sarayımıza koyup saklayasız» dedi.

İbşir Paşanın gafilce reyî, ve Melek-Ahmed Paşanın nasihatı: Melek-Ahmed Paşa dedi ki:

«Sen dünya ve ahrette örtülü kalmak istersen, bu Haleb'den getirdiğin yüzbin kadar eşkiya ve şerirlerin saptırmasına uymayıp, hiç kimseye düşmanlık edip de, mal ve rızıkına tamah ile kan eyleme.. Herkes ile hoş geçinip kalb yap.. Bu kardeşinden ibret al ki, benim sadrazamlığım zamanında onyedi sadrazâm vardı. Biri Bektaş Ağa, Ömer Çelebi, İkinci Çelebi Kethüdâ ve yazıcısı, üçüncü Yeniçeri Ağası Kara-Çavuş ve kâtibi Yusuf Çelebi ve Alahor Mehmed Efendi ve Sarı Kâtip, Mimar Mustafası ve Koca Mimar.. Bunlar gibi daha nice vezirlik taslayan adamlardan usanmıştım. Onaltı ay veziriâzam olup geçindim. Sonra Siyâvuş Paşa kardeşim veziriâzam olup, herkesten mülk almak ve kendini muhafaza için, bu adlarını söyled-

ğim vezir pâyesindeki adamları birer birer katledip (Allaha hamdolsun, devlet bana kaldı) der iken, ellidört günde hiç ummadığı yerdin, Cenab-ı Hak kendine Kızlarağası Süleyman Ağa eliyle bir pehlivan sillesi vurup, Siyâvuş Paşadan mührü alarak, Gürcü-Mehmed Paşaya verdi. İmdi, biraderim, tahammüllü olup, adam öldürmeyerek, başından bu kadar haşaratı def'edip, devlet tarafında ol. Benim biraderim. Seksen veya doksanbin askerle gelip, onların hepsi Üsküdar da kalıp, sen ancak öz başın ile iki beylerine yapışıp padişâh huzuruna vardın. Üsküdar da bulunan moklacı, nekbet, müflis haşaratın sana ne faydası olmuş oldu? İmdi benim biraderim, önünde sonunda bu hânedanda yetişip, revan altında Dördüncü Sultan Murad'ın büyük mirahoru idin. Ben de silâhdar idim. Allaha hamdolsun yine bu İstanbul'a gelip, otuzbir senede mühre nâil oldun. İmdi var kuvveti bazuya getirip, garazsız kimselere, mübârek din işlerini sorarak, karada ve denizde deniz gibi asker toplayıp, Mısır yollarını Venedik ve Maltalılar elinden temizleyip, Girit, Malta, Körfez, İstendil adalarıyla Kotur, Şebenik, Zadra kalelerini inşaallah hep fethedip, Yemen fâtihi Sinan Paşa, Kılıç Ali Paşa, Kıbrıs fâtihi Kara-Mustafa Paşa gibi nam sahibi olup kıyamete kadar hayır ile anılasın.. İnşallah benim biraderim, sabahleyin sizi Eyup Sultandan bu hakîr, alay çavuşun olarak, bir büyük alay ile İstanbul'a koyalım ki, ne Hâfız Ahmed Paşa, ne Husrev Paşa öyle gelmemiş ola.. Hemen şimdi asesbaşı ve su-başıya bir beyaz buyrultu yazın. Bütün yolları temizlesin. Kapudan paşadan nice bin kayık, sandal ve mavnalar Üsküdar'a gelip, askeri karşı Beşiktaş'a geçirsinler. Siz dahi sabahleyin kapudan paşa ile başarde-i hümayuna binip, bütün kadırgalar, askeriniz ile dolu olarak Yavedud Sultan iskelesine gelin.. Oradan içeride deniz sığılıktır. Kapudan Paşa kayığı ile Eyup'da Kurban iskelesine yanaşıp, orada hazır olan atlara binip Eba Eyup Ensari Hazretleri astânesine yüz sürüp, sonucun hayırlığı için ruhaniyetlerinden imdat isteyerek nice kurbanlar edip ve nice bin fukaraya sadakalar verip oradan saadetle, rüzgâr süratli ata binip yavaş yavaş Edirnekapısına gelineye kadar bu hakîr dahi büyük alayı hazır ederiz. Allah kolay eyleye...»

Dedikte, İbşir Paşa Melek-Ahmed Paşaya bir hil'at sa-

mur ve üç kese halis altın verip, Üsküdar'da öpüşüp görüşerek İbşir'den hünkâra gitmeğe Melek Paşa izinli olup, oradan paşa ile kayığa binerek Sarayburnundan Sinan Paşa köşkünde paşa, saadetlû padişâh ile buluşup:

«Padişâhım, sabah İbşir lalan, alay ile der-i devlete girecektir. Fermân padişâhımındır.»

Deyince padişâh:

«Ey Melek lala.. Bugün İbşir bana gelince sen, diğer vezirlerle rehlin mi idiniz?»

Dedi. Melek Paşa:

— Hayır padişâhım.. Onlar padişâhımdan gelinceye kadar biz müşavere etsek gerek idi. Onun için Üsküdar'da kalıp padişâhımın huzuruna gelemedik.

Diye, tatlıya bağlamak istediye de, cem mertebeli padişâh hazretleri:

— Arifâne kazıyye malûm..Lala, sabahleyin büyük alay ile lalamı saraya getirin. Ben dahi bir yerden alayı seyrediyim. İbşir lalamın vak' ve vakarını tutup, bir alay iyilik kim bir vezire olmamış ola..

Diye efrmân edince, Melek Paşa elini yere koyup, paşa sarayına gelerek bütün ocaklara ve asker tâifelerine beyaz üzerine (buyurdu)lar gönderip, kendisi de bütün iç ve dış ağalarını yaldızlara garkedip, sabahleyin dört bin seçme asker ve yedi kubbe vezirleri ile büyük alay edip, her vezir mehterhânelerini çalarak, Eyup Sultana varılıp, herkes yerlerinde hazır olup selâma dururlar.

SADRAZÂM İBŞİR PAŞANIN BÜYÜK ALAYI

Evvelâ Tahir Su-başı, umumî yolları temizleyerek bütün askeriyle geçtiler. Ondan sonra ases-başı ve su-başı, cad-

denin sağ ve solunda olan seyircilerin kalabalığını açıp bütün adamlarıyla geçtiler. Sonra, evvelâ İbşir Paşanın Tatar askeri, deli, gönüllü, çaşnigir, kilerci, müteferrika, riâyet edilmesi gerek olanlar, kapıcı-başılar, imrahor ağalarıyla, bütün ağaların üçyüz doksan yedekleri geçti ki tarif olunamaz. Sonra Hasan Paşa askeri, Kürd Kara-Mehmed Ağa askeri, Can Mirza Paşa askeri, bunların hep herbiri beşer, altışarbin askerle geçip, sonra İbşir Paşanın tuğları ve altın yaldızlara garkolmuş (murassa' süslü) yedekleri geçti. Ama kethüdâsi, divan efendisi, hazinedârı, imâm ve iç ağaları arkalarından geldiler.

Sonra Âl-i Osman askeri başladı. Evvelâ divan çavuşları alay dizerek, yol açarak pürsilâh geçtiler. Sonra dergâh-ı âli müteferrikaları, herbiri birer beylerbeyi gibi geçtiler. Sonra yüksek çaşnigirler, tersâne-i âmire askerleri, cebeciler, dergâh-ı âli yeniçerileri geçtiler ki, tam üç saatte o geniş divan yolu dolup, yeniçeri adam deryâsı gibi akıp pürsilâh geçtiler.

Bütün yaşlı ihtiyarlar, yeniçeri alayının böyle deniz gibi geçtiğini görmedik dediler ki, hakikatta doğrudur. Sonra İbşir Paşa, (yeniçeri, sipâhiler cenk meydanında kafadardır. Gerrektir ki yeniçeriyi sipâhiler, önüne alıp, ardları sıra alay edeler) dedi. Çünkü sipâhiler, İbşir'in kendi taraftarları idi.

Sonra askerler, Allahın azameti, cebe ve cevşene gark olup, altı bölük sipâhiler tam beş saatte geçtiler. Hiç bir vezir asrında böyle sipâhi askeri geçmemiştir. Meğer Sultan Osman'ın Hotin seferinde ola..

Sonra gedikli zeâmet askerleri, mirmiran tarzında yedekleriyle geçtiler. Sonra gedikli zeâmet yiğitleri yedeksiz giyinmiş ve silâhli hademeleriyle ve kendi üst hil'atlarıyla geçtiler. Sonra imâm ve hatibler vekarlarıyla muhteşem ve edebli geçtiler. Sonra din adamlarından tam altıbin şeyhler, çifte çifte gerdenlerinde örtüleriyle atlar üzerinde bütün sofularıyla geçtiler. Sonra onbin adet giyinmiş muhteşem ka-

dılar silâhsız geçtiler. Arkaları sıra İstanbul kadısı ve iki kazasker ve sâdât-ı kiram ve bizzat nakibüleşrâf efendi geçince, heybetinden ağlamadık kimse kalmadı.

Sonra dergâhı âli kapıcı-başlıları, yanlarında keçesi kapıcılarıyla, kendileri murassa' eğerli küheylân atlar üzerinde geçtiler.

Bundan sonra yedi kubbe vezirleri öyle muhteşem geçtiler ki, güya Rüstem'e akran idiler. Askerleri daha evvel kethüdâlarıyla geçtiğinden kendileri ikişer, ikişer, silâdhar ve çukadarları ve yirmişer adet derece sahibi iç ağaları, mataracı ve tüfekçileriyle geçtiler.

Bu vezirlerden mükellef ve mükemmel Kapudan Murad Paşa, Kaymakam Vezir Melek-Ahmed Paşa, sadrazâmlıktan azlolunduklarından gayet muhteşem ve Iskendervarî geçtiler.

Bundan sonra dörtbin kadar kaplan postlu, sırma üsküflü, keçesi telli, mücevher tüfekli, başları otağalı, pürsilâh süslü yeniçeri askeri, Sadrazâm İbşir Paşayı ortaya alıp, önünde oniki eli çökürlü yeniçeri şairleri :

Sultan Murad'ın çırağı İbşir lala kahramandır

Diye herbiri birer çeşit bıyık altından gülererek İbşir'in önü sıra geçtiler. Ardı sıra İbşir'in beşyüz adet altın yıldızlara garkolmuş küheylân atlı bıyıkları kulaklarına bağlı, karaciğerleri dağlı, herbiri arslan gibi iç ağaları ikişer ikişer asil atlarının altışar yancıkları ve deniz Hotasları ile geçtiler. Arkalarından paşa kethüdâsı Salih Ağa, hazinedar ağa, Aişe Sultanın başağası, ardı sıra İbşir Paşanın bayrağı, sonra dokuz kat mehterhâne, deve kûslarına (büyük davul) tokmaklar vurarak ve gök gürültüsü gibi gürleyerek geçtiler.

Bundan sonra bin kadar içağalarının saraç ve sakaları geçerek İbşir Paşa alayı tamam oldu. Ama biz noksan yaz-

dık. Eğer bu alayı gördüğümüz şekilde, Âli Osman kanunu gereğince yazsak bir uzun tomar olur. Hülâsa, bu alay sabahleyin Edirnekapisından girip, ikinci vaktinden bir saat sonra güçlkle tamam olup, İbşir Paşa alayını seyretmeğe onar kuruşa dükkânlar kiralandı. Sonra İbşir Paşa sarayına girince, kurbanlar kesilip alay ile kendini getiren kırk elli esnaf askere yemekler dağıtıldı. Hemen yeniçeri ocağına kırk kese, sipâhilere otuz kese, topçu ve cebecilere beşer kese, velhasıl yüzon kese dağıtıp sarayında eğlendi. Vâkiâ bu alayı duâlarla getirdiler ama, bazı kalem sahipleri ve yıldız bilginleri (uğursuz saatte İstanbul'a girdi) dediler.

İbşir Paşa hazretleri Halebden mühür ile tam yedi ayda İstanbul'a gelip Melek-Ahmed Paşa ile kubbealtında Müslümanların işlerini görerek iki birader güzel geçinip, üç gün üç gece birbirlerinden ayrılmadılar. Bütün Müslümanların işlerini ve padişâh hizmetini İbşir Paşa, Melek-Ahmed Paşanın reyî ile görürdü.

Dördüncü gece oldu. Melek Paşa sabahleyin fecir namazını kılıp, namazdan sonra hakir, Yâsin-i Şerif okudum. Paşa:

— Evliyâm, hayır ola, bu gece bir garib ve acâib rüyâ gördüm, dedi.

— Hayır ola, Hazret-i Yusuf'un gördüğü rüyâ gibi ola, dedim.

Sâlih rüyâ:

«Bu gece rüyamda merhum Sultan Murad'ı gördüm ki, elinde bir has ve beyaz tophâne somunu var. (Ahmed, bu somunu gördün mü? Hayli lezzetli bir ekmek parçasıdır. Bunu Kürdistanlı bir adam pişirir. Bu ekmeği bir kere İbşir, o Kürtden istedi, o adam vermedi. Ama gayet lezzetli ekmektir. Bir kere sana Van'ın iç kalesinde böyle bir ekmek parçası verdim. Al, şimdi bu dahi öyle bir ekmek parçasıdır. Safâ-yı hatırla yeyip, mansur ve muzaffer ol). diye elime o ek-

mek parçasını verdi. Mübârek elini öpüp (padişâhım, bu ekmeğe kan bulaşmış, nice yenilir?) dedim. (O kanlı parçadan kızım Esma Han Kaya Hatununa gönder. Yıkayıp yesin. Bir parçasını Bitlis hanına ver. Geride kalanını sen ye) buyurdular. Tuhaf ruyâdır, hayır ola.»

Dedi, Hakîr dahi hayret edip (inşallah hayırdır) dedim.

Melek-Ahmed Paşa rüyâsının tâbiri:

Paşa dedi ki:

«Evliyâm, ben muabbir değilim (rüyâ tâbircisi değilim) Cenab-ı Hakkın ilhamı ile hatırıma şöyle geldi ki, Murat Hanın musâhibi ve çukadarı idim. Fetihten dönüŖte Nahcivan ve Tebriz'i tepeliyerek Kotur kalesi altında Mahmudî vilâyetine geçip, Van'a girdiğimiz vakit Sultan Murad Han Van kalesini seyir için çıkıp orada yemek yiyerek uykuya daldı. O zaman koca Nişaneri Paşa üstadım silâhdar ağa idi. Ansızın bir kaza vukua geldi, Murad Hanın üzerindeki yorğanlar yanıp kendisi uyanıp bir nâra vurdu. Girdim gördüm ki yorğan yanmış ve kıvılcımları evi aydınlatmış.. Hemen elimle ateŖi söndürüp evi öd ve anberle kokulandırdım. Hünkâr:

— Tiz, nöbetçi kim idi?

Diye sorunca:

— Padişâhım silâhdar ağa idi, dedim.

—Tiz, haini kaleden aŖağı atınlar..

Diye padişâh fermânı çıktıysa da, eski musahib Mustafa Paşa ve diğeri musahibler rica eylediğinden, silâhdarı azâd ettirip nişancılık ile taşraya sürgün ettirdiler. Murad Han kahvaltı ederken altın sini- den bir ekmeğin parçası ve bir mücevher sahan kaldırıp dedi ki:

— Melek Ahmed, bundan sonra benim silâhdarım ol.. Beni hoşca gözet.. Al Ŗu bir kâh beyaz ekmeğiyeyip hayır duâma devam eyle..

Diyerek sırtıma bir samur kürk ve başıma bir destar-ı Muhammedi sarıp, müstakil silâhdar ve musahib-i şehriyârî oldum.

Evliyâm, bu rüyânın tâbiri de öyledir ki, bu gece ekmeğin verip,

bu ekmeği Kürdistanda bir Kürd ademisi pişirir, sana Van'ın iç kalesinde verdiğim beyaz ekmeğin parçası gibi lezzetlidir, dediği, Allah bilir, bize saadetli padişâh Van eyâletini vere.. Çünkü (o ekmeği bir kere İbşir istedi, pişiren Kürd vermedi) dediği de, Sultan İbrahim devrinde İbşir'e Van eyâletini verdiler. Van Kürdleri İbşir'e ekmeğin yedirmeyip balyemez toplarıyla şehire komayıp, eli boş döndü. (Ekmekte olan kanlı parçayı Kaya Sultana gönder, yıkasın, yesin, Bitlis Hanına dahi o kanlı ekmekten veresin) dediği, Allah bilir onun dahi benim elimden şehid olmasına işrettir. Çünkü onun hakkında Sultan Murad merhum «Ahmed, sana Diyarbekir'i verdim.. Ola ki Bitlis Hanından intikam alsın. Çünkü Revan'dan gelirken sarayına konup yüz kese ihsân ettim. Onyedî evlâdına serbest zeâmetler ihsân edip, Van kulunun Muş haracını kendine ebedî ocaklık olarak hibe ettim. Sonra Bağdad'a giderken ve gelirken (gazân mübârek ola..) demeğe ve karşılamağa gelmedi. Elbette Ahmed Bitlis Hanından intikam al!» demişti. Bu, rüyâmda, o ekmekten ye demesi, Allah bilir, ömrümüz tamam olduğu günlerde bizim dahi şehid olmamıza işârettir.

Bu rüyâyı Melek-Ahmed Paşa kendi görüp kendi tâbir etti. Hakir dedim ki:

— Sultanım, bu rüyâyı bana söylediniz. İster âfâkî, ister enfûsî, Allahın ilhâmı ile, yahut İbn Seyrin kavli üzere tâbir etmek bana düşerdi. Ama bana tâbir etmeğe vakit bırakmayıp kendiniz tâbir ettiniz.

Diye gördüğü rüyâyı güzel bir şekilde tâbir ettim. Fakat paşa:

— Yok Evliyâ bu rüyâ tevil kabul etmez. Hemen kalbimde hissederek tâbir ettim. Elbette ben, Van mansıbı, yahut Erzurum veya Diyarbekir vâlisi olup, Bitlis Hanının kulağını bükerim ve Kaya Sultan da o kanlı ekmekten yeyip şehid olur. Ben de sonra şehid olurum. Bu rüyânın tâbiri budur. Elbette olacak olur.

Diye şu beyti söyledi:

Idemez def' sakınmakla kazâyı kimse
Bin sakınsan yine ön, son olacak olsa gerek

Hakîr:

«Vallahi sultanım, geçende sultanıma gelen Bektaşî dedeye Ahırkapıdan dışarıda kayıkla yetiştim idi. Altınları kabul etmeyip hakire dedi ki (Evliyâ dede.. Bizi paşa ile Van'da hayır duâdan unutman.. Biz de sizi Mekke-i Mükerrremede hayır ve senâdan unutmayız) şimdi sultanımın da, bu gördüğü rüyâyı Van mansıbı ile tâbir etmesi hakikaten garib ve acibdir.»

Dedim, paşa dedi:

«Evliyâm, İbşir Paşa kardeşim Halebde yedi ayda mühür ile rikâb-ı hümayuna yüz sürdü. Hâlâ düşmanı çoktur. Görelim ayine-i devran ne sûret gösterir!»

Temiz rüyânın tesiri ve acâiblik: Allah şahit, böyle olmuştur. Bu rüyâyı, bu şekilde tâbir ettiğinin ertesi günü, bir muhteşem İbşir Paşa ağası, bir kıt'a hatt-ı şerif ve bir kıt'a yerliğ-i belîğ padişâhî ile (padişâh fermânı) ile gelip, korkusuzca paşanın halvet odasına girip hatt-ı şerifi ve padişâhın emrini paşanın eline sundukta, paşa ayağa kalkıp, hatt-ı şerifi öperek başına koyup okudu.

«Fermân padişâhımındır Emir, emrinizdir. Tiz tuğlar divanhâne-mize çıksın!»

Dedi. Gelen ağaya bir kese altın ve bir samur kürk ihsân edince ağa dedi ki :

Sultanım, biz bu ihsânları almağa memur değiliz. Hemen sultanımı tâ Van kalesine varıncaya kadar götürmeğe memuruz. Çünkü padişâhın fermânı ve padişâh sadrazâmının hükmü böyle çıkmıştır.»

Halim ve halûk paşa dedi ki:

«Ey ağa, bizim en küçük hatırımız için İbşir Paşa karındaşıma»

varıp selâmımızı bildir. Bize bir hafta mühlet vereler. Tâ ki yol hazırlıklarımızı görüp fermânları üzere Van'a değil, tâ İsfahan'a gideyim.»

Bu cevap üzerine ağa, İbşir Paşaya varıp, Melek-Ahmed Paşanın mütevazı sözlerini tafsilâtıyla anlatınca, hemen İbşir Paşa Kara-Hasan Paşa ile, Kürk Kara-Mehmed Ağaya hitaben der ki:

«Allah belânızı versin! Şöyle bir halim veziri Van gibi faydasız bir eyâlete gönderttiniz. Hatırımız için, Van'ın emrini götüren ağamıza bir samur kürk ile bir kese altın vermiş. Evvelce kaymakamımız olmuş iken lâyük değil ki onu Van'a sürelim. İnşallah ardından ya Bağdad, ya Diyarbekir'i ihsân ederim.»

Abaza-Hasan Paşa eder ki:

«Hey sultanım.. O aşiretimizden olsa gerek.. Sadrazâmlığı zamanında Türkmen ağalığını elimden alıp, ocak ağaları ve Kade Kethüdâsı kıskırtmalarıyla ağalığımı Ak-Ali Ağaya verdi. Yetmiş kesem, kapı arasında kaldı. Yine böyle iken beni Üsküdar'da katletmeğe sipâhi ocağı ağalarıyla, Zühdü Efendisini gönderip, beni haksız yere katletse gerek idi. Ben de Üsküdar'dan kaçıp, Haleb eyâletinde sultanıma gelip güç hal ile canımı kurtardım. Bu Melek Paşaya Van değil, Maraş, Kars bile çoktur.»

Bunun üzerine İbşir Paşa «olmaya illâ hayır» deyip sustu.

Beri tarafta, hemen o kışın şiddetinde seksen, doksan konaklık yolu çığneyip çekeceği elemeleri, şiddetleri düşünen Melek-Ahmed Paşa derhal, telhis etmeden padişâh huzuruna girmeğe giderken hakir dahi bile idim. (Beraberdim). O sırada Hazret-i padişâh saadetle çimen sofa denilen yerde idi. Hemen paşa seğirtip, yer öpmeden «esselâm aleyh, padişâhım!» dedi. Duâ ederek padişâhın eteğini öptü. Hünkâr :

«Melek lalam!. Sana ben Van'ı ihsân eyledim. Sekizyüz kese tutar bir büyük eyâlettir. Otuzaltı sancağı, dört hükü-

met hanlığı, yetmiş adet ocak beyliği, yetmişaltı parça kaleleri var. Niçin gitmezsiz?»

Diye hitab edince, Melek Paşa:

«Belî padişâhım, sahihdir. Bütün sancaklar mevcut.. Fakat Kürdistan olduğundan Van kalesinin topu altından başka yerde paşalarını hükmü geçmez. Amansız serhaddir. Orada vâliler, müdârâ ile geçinirler. Beni oraya garaz yüzünden atıyorlar, Sekizyüz kese değil, seksen kese bile tutmaz bir ada yerdir. İbşir Paşa lalana baban, toprağı temiz olsun. İbrahim Han asrında Van eyâleti ihsân olununca, derd, belâ çekerek Van'a yollanıp büyük alay ile Van'a gireyim derken, kale kapılarını kapayarak ikiyüz kadar balyemez alarga toplar atarak (dört yüz adam ile şehri harab mı edersin?) top urub kaleye uğratmayarak ili, vilâyeti (harab edersin) deyu. eyâleti zabtettirmeyip koğdular.»

Deyince, meğer İbşir Paşa, bizim paşanın padişâh huzuruna gittiğini haber alıp topalca ayak ile hafifçe aksayarak gelirken, hemen saadetlû padişâh «Aha, İbşir lalam geliyor» buyurdular.

Melek Paşa ile İbşir Paşanın münakaşası beyanındadır: Hemen İbşir gelip, üç kere yer öptükten sonra bizim paşa ile beraber durdu. Güya şer'î mürafaa oldular. Hünkâr:

«Bak a İbşir lala! Der-i devletime dün değil, öteki gün dağdan gelip bağdaki eski lalalarımı birer yolunu bulup herbirini bir fevâ serhadde mi atarsın? Bu Melek lalam sadrazâm iken kimi sürdü? Kimi katletti? Van'ı sekizyüz kere tutar, dedin, Melek lalam adalet üzere olursa, seksen kese tutmaz diyor. Bir kere babam zamanında sana Van'ı vermişler, zâlimsin diye seni, Vanlılar kaleye komayıp topa tutmuşlar. Gerçek midir?»

İbşir Paşa:

— Komadıkları gerçektir, ama padişâhım o zaman hal-

kı toptan âsi idi. Ama şimdi yahşi eyâlet oldu. Hediyeleriyle sekizyüz kese olması tabiidir.

Dedi. Hemen Melek-Ahmed Paşa:

— Padişâhımın ihsân olduktan sonra Kadıköyüne olursa da giderim. Bütün dinlerde yalan haramdır. Hazret-i Resûl buyurur ki (Elkezzâb lâ ümmeti = Yalancı ümmetinden değildir) padişâh huzurunda yalan söylemek küfürden şiddetlidir. Padişâhım, Van'ın kanun üzere hası hümâyunn (520,240) akçadır. Beher sene kırksekiz kesesi olur. Cürüm ve cinayet ve bedavasıyla nihayet altmış kese olur. Hattâ bu Melek kulun, sadrazâmlığım zamanında Van eyâletini Şemsi-zâde Mehmed Emin Paşa kuluna verdiğim vakit, ham tama ha düşüp Van eyâletinden altmış kese tahsil etmek sevdasında olduğundan, bütün asker baş kaldırıp, Şemsi Paşa-zâde kaleye kapanıp, kapı kullarını tarafında bulup, kırk gün büyük cenk ederek, iç kaleden bu kadar bin top atılıp, bu kadar mâmur evler, aşağı kalede top güllerinden harab olup, nice hanedanlar mahvoldu.

Padişâhıma malûmdur ki hatt-ı şerifiniz ile Diyarbekir Vâlisi Haydar Ağa-zâde Mehmed Paşa lalanı eyâletiyle Van üzerine gönderip, Mehmed Emin Paşanın kurtarılmasına serdar-ı muazzam olmuştu. Varıp kaleyi kuşattıkta Mehmed Emin Paşa bir gece Van kalesinden kementler ile inip kıyafet değiştirerek, devlet katında yeniçeri ocağına düşerek, onlar da padişâhımdan bir katre kanımı rica ettiler. Padişâhım ocak ağalarının ricalarını kabul ederek, Mehmed Emin Paşaya Rumelinde Köstendil sancağını ihsân edip, Girid'de ölmüştür. Bu uzun sözlerden maksadım odur ki, padişâhım, işte Van eyâleti böyle bir amansız yerdir. Fermân, cihan padişâhınındır!

Deyince, hemen İbşir Paşa eder:

— Padişâhım, Melek lalanın, bütün sözleri doğrudur. Ama şimdi tamamen yahşi eyâlet ve emin yer oldu. Lâkin padişâhım, bu kuluna Haleb'de mühür geldiği vakit Van

eyâletinde Mahmudî Kürdlerinden (Pinyaniş) Kürdü derlerdi, altıbin kadar, bahadır genç yiğit çıkarır bir kabile vardır. Yaylalarında hayvanları gayet çoktur. Acemler ile Hudut olmaları yüzünden top ve asker çeker olup Kürdistanı yağma ederek on kere yüzbin koyun sürüp salmas, ovalarına, Dumdumî, Dumbulî, Rûmiye kalelerine mal ve ganimetleri doldurup nasiblendiler. Padişâhımın şâadetlû zamanlarında barışa aykırı bir iş ettiklerinden Kürdistan serhaddi ağaları hep Haleb'e gelip bu hakire dert yandılar. Ben dahi (acaba bu Van tarafında barışa aykırı ne çeşit iş çıktı diye, bekleyip yedi ayda Haleb'den der-i devlete gelememin aslı o oldu. Yoksa padişâhım, Haleb'den mühür ile on günde rikâbî hü-mâyünuna yüzüm ve gözüm sürmek tabii idi. Sonra padişâhımdan ısrar olunup (elbette ve elbette gelesiz) fermânları gelince, Kürdistan ahvaline göz kulak olmaktan vazgeçip, Konya taraflarına geldiğimde geriden yine Van Vâlisi paşa lalandan Bitlis, Hakkârî, Mahmudî Hanları lalarından arz ve mahzarlar gelip feryad ve figanları göğe ulaştı. Feryad-nâmelerini kan ile yazmışlar. Bu arzları padişâh huzurunda gösterip, işte o serhaddin ihtilâline göre, o tarafa bir tedbirli ve işbilir, vezirlik yapmış, sadrazâmlığa lâyük Melek-Ahmed Paşa lâzımdır, diye en güzel düşüncedir kanaatıyla o tarafa memur ettik. Fermân padişâhımdır!

Deyip sustu. Hemen şâadetlû padişâh (kaziye malûm) diye tebessüm ederek:

— Tez, devat (divit) kalem getirin!

Diye emir verdi. Derhal sır kâtibi devat (divit) ve cevahir saçan kalem getirip, mübârek eliyle şu hatt-ı eşrifi yazdı:

«Sen ki Melek-Ahmed Paşa lalamsın. Anadolu memleketinde, Mısır ve Boğdan'dan bütün yüksek mansıbların azil ve tâyini senin rey ve fermânında olmak üzere serdar-ı muazzam olup, arpalık olarak Van eyâletini de sana sadaka etmişim.»

Hatt-ı şerifi Melek-Ahmed Paşanın eline verip, başına bir mücevher serdar otağası sokup beş kese altın, bir Slüeyman

çadırı, bir direkli leylek çadırı, yüz katar deve, yüz katar kattır insân edip, Melek-Ahmed Paşaya hayır duâ ederek :

«Yürü, yardımcın ve arkan Allah ola!»

Buyurdu. Sonra İbşir Paşaya hitaben:

«Melek lalam ve Kapudan Murad Paşa lalam, arz günleri huzuruma gelsinler. Melek lalam, gidinceye kadar divana gelsin! Eski kanun üzere başka serdarlara ne gibi mühimmat ve levazım verilirse Melek lalama dahi viresiz. İnşallahı taâlâ saadetlû asitânemden ilkbaharda deryâ gibi asker ile biz dahi Acem diyârı üzerine yönelip, yakında, amcam Murad Han fethi olan Revan üzerine revan oluruz.»

Dedi. Cem mertebeli padişâhın bu iltifatları üzerine İbşir Paşanın yüzü toprak gibi olup, üç saatte bu kadar uzun müşavereden sonra, Melek Paşa başını yere koyarak, cem mertebeli padişâhın hayır duâsı ile vedâlaşıp Sarayburnunda bostancı-başı kayığına binip bismillah ile, ilk menzil olarak Üsküdar'da Kaya Sultan sarayında kaldı.

Hemen o saat arkamızda on adet telli çavuş, ellerinde emirleriyle gelip:

«Elbette bu an ilgar ile Van diyârına revan olursuz.»

Diye paşaya ısrar ile olmayacak teklifte bulundular. Paşa bunlara onar kuruş verip hepsini bir kayığa koydu, akıntıya doğru bunları kayıksız İstanbul'a yollayınca, bu herifler deniz üzerinde mevleviler gibi döne döne ahırkapısı tarafına düştüler.

Çavuşlar bu hâli İbşir'e bildirdiklerinde on adet şiddetli, yüz­süz, edesiz çavuşlar gönderip, gelip paşayı kaldırmak istedikleri vakit paşa:

«Bunlara değnek!»

Deyince hepsi kaçtılar.

Allahın hikmeti, paşa efendimiz Üsküdar'a geçip, ardı sıra çavuşlar tâyin olununca Kaya Sultanın (Melek-Ahmed Paşanın karısı) akli başından gidip, o an bir koçuya binip araba ile karşılamaya çıktı.

Acâiblerden bir garip hikmet:

Kaya Sultan ile paşa hareme gidip, haremden bir vaveyla koştuktu. Paşa derhal kan tere batmış olarak dışarı çıkıp dört yüz adet iç ağalarına Kaya Sultan malından onbin altın dağıtıp, Kaya Sultanın, kolayca doğurması için her gulâmı has-saya, kurtulma niyetine biner ihlâs-ı şerif okunmasını tenbih etti. Hakiri de bunlara baş ederek, helâl malından beşyüz altın ihsân ederek dedi ki:

«Baka Evliyâm, sen benim oğlum ve akrabamsın.. Bu sır gizli kal-sın.. Üç gece evvel rüyâmda görüp bu (ekmeği ye) denildikte (bu ek-mek parçasında kan var, yenir mi?) demiştim. Sultan o kanlı tara-fımı (Kaya kızına ver, yıkasın, yesin) demişti. İşte çıktı, hâlâ sultan doğuramayıp ölüm derecesindedir.»

Deyip, serseri gibi hareme girdi. Bu sırada İbşir Paşa ta-rafından mübaşir çavuşlar gelince haremden olan sızlanmağı görüp ağırlık vermiyerek geri durdular. «**Bre elbette durma-sın gitsin!**» diye ısrar eden başka çavuşlar geldi. Bunların ar-dını paşanın Abaza, Çerkes, Arnavud adamları alıp bunlara «**Ur bre ha!**» öyle bir deste çöp çektiler ki deme gitsin! (Yâni temiz bir sopa çekmişler):

Meğer Kaya Sultan yedi aylık hamile imiş.. Müddeti ta-mam olmadan, paşayı katlediyorlar diye korkusundan arabaya binip, nazlı vücuduna titreme gelerek, Üsküdar'a gelince Allahın emriyle sıkt vâki olmuş (yâni çocuk düşmüş), hemen saray içinden bir vaveyla ve sızlanıp inleme gökleri tuttu.

Gördüm ki paşa haremden dışarı çıkıp, elinde bir kutu içinde düşük olan çocuğun nâşını adamlarına gösterince, on-lar da feryat ve figana başladılar. Bu kere paşaya Van man-sıbını mübârekleme (tebrik etmek) için gelen vezirler ve vükelâ bu acıklı hali görünce üzülüp ağlamalı oldular. Paşa-ya teselli verdiler. Paşa dahi:

«**Bakınız ağalar, ne civan yiğit olacaktı! Bakın kaşlarına, göz-lerine, bakın boyuna bosuna! Ah beyliğine doymayan bey oğlum! Ata binip kılıç kuşanmağa doymayan yavrum!**»

Diye hakîrin yanına gelip, ölü çocuğu gösterince, gördüm ki bir kızıl ciğer parçası... Hakir ettim:

«Sultanım, vâkıâ kaşî güzü bellidir ama, ruhsuz ve tamamlanmamış olarak düşmüş.. Alay mı bozdu, düşman mı kırdı ki yiğitliğine doymayan diye feryat ve figan edersiz! Bir kan parçası için etmeyin.. Allahın hükmü.. Hemen cenâbınız ile Kaya Sultan sağ olsun!»

Bu suretle paşayı teselliye çalıştım. Paşa:

«Behey Evliyâm, ben buna ağlamam.. Geçen gecelerde gördüğüm rüyâdaki Van ekmeğ parçası işte bu Van mansıbı olarak çıktı. Kanlı ekmeğ dahi bu beyeeğiz idi. Vücut kanını yıkayıp gömmek gerek!»

Dedi. Hakir:

«Sultanım merak etmeyin.. Yine Kaya Sultan ile ekmeğ ve tuz yersiniz. Daima İbşîr'den korku ve dehşet içinde idiniz. İşte bununla hepsi defoldu. Bu niyete elfâtiha..»

Deyip, teselli ettim. Ama hakikatte güzel Kaya Sultan, dert ve mihnet çekip, kanı kesilmedi. Saadetlü padişâhtan Kaya Sultana ve bizim paşaya «El hükmü lillâh... Başlarınız sağ olsun!» deyu hatt-ı eşrifler ile paşa ve sultana birer kat hil'at ve samur kürkleri geldi. «Benim lalam, Kaya Sultan hanım iyileşince bir an durmayıp Van diyârına gidesiniz» deyu yazı geldi. O an düşüğü yıkayıp Üsküdar'a gömdüler. Yirmi adet mübâşîr ve kudurmuş köpek çavuşlar gelip «el-bette gidersiziz» diye yazı geldi. Israr ettiler. Bunların hepsine (ur!) eyleyip kaçırdılar.

Velhasıl, paşa bütün eşyasını ve mühimmatını görüp gitmek üzere iken hakiri yanına çağırıp gizlice etti ki (dedi ki):

«Baka Evliyâm.. Sen benim oğlumsun. Hizmetkârların, benim otağım içindeki daireme çadırınla konsunlar ve iç ağalarımla yesinler, içsinler. Senin çıraklarından Küçük-İbrahim, Rum-Ali, Gürcü-Mustafa kölelerin onların ijzerine zâbit olsunlar. Bütün elbiselerini ve diğer eşyalarını gözetlesinler. Atların hep mirahor toylarında dursunlar. Bütün eşyalarını ben kefilleniyorum. Şen birkaç gün İstanbul'da kalıp

İbşir'e ve Kara-Hasan'a yanaşıp bizim Kade-Kethüdâ, Mevkufatçı-Mehmed Efendi ile Morali Defterdarın ve diğer âyan ve adamlarımızdan olan hademelerin ahvallerine, İbşir ile halkın yapmacık muamelelerine vâkıf olup, ne havadis öğrenirsen Kaya Sultan ve Gümrük emini Hasan Çelebi çırağımızdan mektuplar alıp asla kimsenin haberi yok iken arkamız sıra kendi atlarıyla ilgar edip acele bana gelesin!»

Sonra hakîre beşyüz Bundikaanı temiz para altın verip duâ etti. Erganili Ahmed Ağayı da duâ ederek müsellim gönderdi. Hakîr dahî beş gulamım, dört kat elbisem ile beş atımı mirahora teslim edip üç kölem ve beş baş atımla Üsküdar'da Kaya Sultan yanında kaldım. Paşa, Kaya Sultan ile vedalaşıp Van'a yollandı.

Evvelâ Kadıköyünde menzil aldık. Üsküdar'da Kaya Sultan, paşanın yol parası için kırk kese verdiğinden, kayık ile Kadıköyüne gelip kırk keseyi paşaya teslim ettim. Paşa İbşir'e rağmen üç gün daha Kadıköyünde durup, dördüncü gün o şiddetli kışta yollarırken, hakîr elini öptüğümde:

— Gözünü aç Evliyâm!

Deyip hayır duâlarıyla veda ettik. Onlar Van diyârına hakîr ise İstanbul yana revane olduk.

Ertesi gün İbşir Paşanın kethüdâsı aziz biraderim Salih Ağaya varıp görüştüğümde:

— Bre Evliyâm, sen paşa ile Van'a revan olmadın mı? (gitmedin mi) dedi. Hakîr:

— Sultanım, seyahatten usandım. Bilhassa bu kış kıyamette doksan konaklık Van'a nice revan olaydım! deyince:

— Tez, masraf kâtibini çağırın!

Deyip, günde bir ekmek, beş okka kurban etti, üç okka piring, bir okka yağ ve bir balmumu ihsân edip, İbşir Paşanın ağaları arasına aldı.

Divan savulup ortalık kalabalıktan boşalınca, bu hakîr segâh makamında okumağa başladım. Fasıl tamam olunca pencere dışından bir ses geldi:

«Bre Evliyâ, ay Evliyâ! Ekmek ve tuz hakkı bumudur ki benden haberin yok!»

Dedi. Hakir iştince bildim ki bizim paşanın kethüdâsı Kade Kethüdâyı İbşir Paşa (seni silâhdar ederim) deyu, paşadan ayırıp makramacısı etmişti. Kethüdâ Salih Ağa dedi ki:

— Evliyâ... Sizin Kade Kethüdâ, senin murabbaat okuduğunu işitti, seni çağırır.

Ben:

— Ya Sultanım, anı da huzuruza çağırıp meclisinize alsanız lûtfolurdu.

Dedim. Salih Ağa:

— Evliyâ, hapistir, gelemes.

Dedi. O sırada bir iç mehterli gelip kethüdâya:

— Sultanım, paşa efendimiz sizi ister, dedikte kethüdâ dedi ki:

— Evliyâm, sen otur. Şimdi seni paşa, huzuruna çağırır gitme..

Sonra onu gördüm ki, bir mehter daha geldi :

— Evliyâ efendi derlermiş, bir kadı efendi varmış, paşa ister.

Dedi. Zavallı gulanı, beni traşlı görüp kadı, falan zannemedi. Hakir ettim (dedim):

— Oğul, bu hakiri istemiş.. Yiğit:

— Yok, bir ihtiyar Evliyâ efendi derlermiş, anı ister..

Dedi. Hele hakir İbşir Paşa huzuruna hayır duâ ile varıp el öpünce:

— Hâfız Evliyâm, hoş geldin. Bildim ki akıllı imişsin. O hain Melek ile bu kışta Van'a gitmedin, dedi. Hakir:

— Allaha hamd olsun, kırkbir yılda sultanımı bu devlette güç ile gördüm. Vardar (Varvar) Ali Paşa celâli gazasnıda bile (beraber) sultanım ile bu kadar dert çektik. Şükür Hudâya ki bugünleri gördüm. Ben kande gitsem gerek?!.. dedim. İbşir Paşa:

— Evliyâ, şimdi sana Kade Kethüdâ feryat edip ne dedi? Hakir:

— Sultanım, Kürd lisanı üzere (hey Evliyâ Hac, hey

Evlüyâ Hac, benim Salih'e pes, esrara vakıf değil misin? Nerede geçmiş hukuk ve nimet) diye feryad etti. Meğer hapis imiş..

Dedim, hemen İbşir Paşa:

— Var imdi, Evliyâ... Benim iznimle Kade'ye. Defterdara, Mevkufatçı-Mehmed Efendilerle buluş.. Sizin paşanın Kade, yirmi yıllık kethüdâsıdır. Kaarun gibi zengindir. Eğer kuş canını kurtarmak dilerse (Ak akça kara gün içindir). hazineye üçbin kese Kade, beşbin kese Defterdar, bin kese Mevkufatçı verip kurtulsunlar. Var söyle!

Dedikte, İbşir'in kethüdâsıyla vardık. Bir kapı açtılar. Meğer hamam camekânı imiş.

Kade Kethüdânın acıklı hali: Kapıdan içeriye girince onu gördüm ki, bu hamam camekânının sofalar üzerinde iki yüz adet çatal fitilli sekban ve sarıca cellâtları hazır idiler. Onu gördüm, bu câmekânın büyük havuzu ağzına kadar su ile dolu olup o müthiş soğukta Kade Kethüdâ, Mevkufatçı ve Moralı da, gerdanlarında zincir ile üryan ve büryan, ağlar ve inler... Havuz içinde aç, gömleğe muhtaç duruyorlarmış. Bundan başka cellâtlardan biner kırbaç yeyip, nice çeşit işkenceler görürlermiş. Hemen Kade Kethüdâyı o halde görünce aklım başımdan gitti. Yanına varıp üçünün de ellerini öptüm. Çünkü velinimetim idiler. Kade Kethüdâ dedi ki:

— Evliyâm, bu ne haldir?. Hakir:

— Şimdi, sadrazâmın yanında idim. (Kade kurtulmak isterse üçbin kese versin. Beşbin kese Defterdar versin. Mehmed Efendi de bin kese versin, yoksa üçünü de katlederim) diye yemin etti, dedim.

Hele Kade bin kese, Defterdar ikibin kese, Mevkufatçı beşyüz kese ve beşyüz cild kitap verecek oldular. Bu kere İbşir'in kethüdâsı Salih Ağa dedi ki:

— Ey, Kırşehir'deki kırkbin koyun nice oldu? Diyarbekir Çermiki şehrindeki bin kese kuruş nice oldu? Van'da, Mallı Kaya Çelebi ortağındaki beşyüz kese altın nice oldu?

Kümrük emini Hasan Ağa kardeşi ermeni Andon'daki ikibin kese malınız nice oldu?

Bıçare Kade Kethüdâ dedi ki:

— İşte Evliyâm bilir. O Kırşehirindeki kırkbin koyun hep Melek Paşanıdır. Çermikte benim malım yoktur. Hepsî kardeşim Hacı Mâsa ağanıdır. Van'daki mal, hepsi Kaya Sultanıdır. Kaya Sultan, Kaya Çelebi ile ortaktır. O altın-larda benim bir akçam, bir alâkam, bir habbem yoktur. Bu suretle yemin edince fakir Kade ile Defterdarı havuzdan çıplak çıkarıp vücutlarına üçeryüz kırbaç vurdular. Feryat ve figanları göklere ulaştı. O müthiş soğukta yine havuz içine koyunca, ah ve inlemeğe başladılar. Hakir ettim (dedim):

— Bre Mehmed kethüdâ, bütün dostlara haber gönder. Borç olarak birkaç yüz kese daha bulup, kuş canını kurtar.

Onlar dediler ki:

— Yabiz bu hapiste iken bizlere kim bir akça verir? Bizi bu hapisten salıversinler. Sonra sâhib-i devletin (sadrâzâmın) arzusuna göre para bulup kurtulalım.

Hakir İbşir Paşaya varıp bu sözleri söyledim.

— Onlar hapiste iken dahi o miktar parayı verirler. Onlar iyi adamlardır. Yoksa şimdi onları katlederim.

Dedi. Hakir yine İbşir Paşanın sözlerini bir bir naklettim.

İster istemez üçüncü gün Defterdardan üçbin sekizyüz kese ile, sarayında olan mal ve erzakı aldılar. İş başında olan adamlarını da hapsedip onlardan da ikibin kırk kese para aldılar. Kade Kethüdâdan ikibin kese alıp, Diyarbekir'de Bak-kaloğlunun, Mehmed Çelebinin, kardeşi Hacı Mûsa'nın, oğlu İbrahim Beyin bütün para ve erzaklarını miriye zabtederek kendilerinin İstanbul'a gönderilmesi için Diyarbekir Vâlisi Mustafa Paşaya kapıcı-başılarla emirler gitti. Mevkufatçı Mehmed Efendinin malı yoktu. Bütün mülkü, akarları, çiftliği miriye zabtolundu. Yine bu bıçarelere hergün çeşitli işkenceler ederlerdi.

Hakîr bu hali görüp:

«İlâhî, bu âciz kulu, bir ekmek parçası için bu kadar hor ve hakîr etme.. Ecel-i müsemmanın sonuna kadar vücut sıhhati ile beni ibadetten ayırma.»

Diye Cenab-ı Hakka yalvarıp orta halli durumuma yüz bin kere şükrettim. Ama bunun neticesi neye varır diye daima da düşünürdüm. Fakat İstanbul âyanı bütün sekban ve sarıca ve moklacıların elinde çıplak oldular. Sade Reisülkütâb Şâmî-zâde Mehmed Efendinin yetmiş adet samur kürkü. Gümrük-emini Hasan Çelebinin ve diğer âyanın haddinden fazla ve kalemle yazılamıyacak mal ve menalleri zayi oldu. Eğer malûmum olduğu üzere olayların hepsini yazsam seyahatnâmeme mâni olur.

Nihayet kötü gidişli ve tersine dönen felekte bu çeşit zulümler olduğunu görüp, atlarımla gulamlarımı hazır ederek Üskdar'da bir köşede gizlenmişim. Ama her gece Kaya Sultan Efendimize varıp, perde arkasından müşavere edip, her gün yine İbşir Paşa kethüdâsıyla iyi geçinip üç kese ihsânını alıp bir samur kürkünü giydim.

Sonra bizim Kade Kethüdâyı hapisten salıverip kapıcı-başılar ve sipâhi ocağı çavuşlarıyla şehirden sürerek ve azlederek kayıklarla Dil iskelesine vardıklarında, hemen Hersek kasabası dışında katledip gömdüler. Moralı Defterdarı ve Mevkufatçı-Mehmed Efendiyi ve nice adamlarını katlettiler. Allah cümlesine rahmet eyleye.(1)

Daha bunun gibi nice gûna fenalıklar edilip haksız yere kulların kanı dökülerek seni zulümler oldu. Hakîr hemen ol

(1) Kade Kethüdâ, Moralı Defterdar ve Mevkufatçı Mehmed Efendinin, feci ve ibretli katilleri hâdisesi, bundan evvel neşrettiğimiz meşhur (Nâima Târihi) nin altıncı cildinin 2551 inci sahifesinde bütün açıklığı ve tafsilâtıyla yazılıdır. Aynı zamanda, İbşir Mustafa Paşanın garip ve zâlimce halleri, Nâima'dan da takip edilerek, Evliyâ'nın anlattıklarıyla tamamlanmalıdır.

zavallı Kaya Sultana vardım. On kıt'a mektuplarla beşyüz altın yol parası verip:

«Meded Evliyâm, bir ayak evvel paşama yetiş!. Durmasın. Hemen memuriyetine can atsin. İşte Kade Kethüdâsını ve Moralı Defterdar Mustafa Paşasını ve Reisülküttabı olan Mevkufatçı Mehmed Efendi sini ve diğer adamların da katlettiler. Bundan sonra Melek Paşamın adamlarını daha çok katlederler. Paşamı da katletmek için saadetlü padişâhtan üç kere hatt-ı şerif istediklerinde, saadetlü padişâh bütün ulemâ, vezirler, vükelâ, Vâlide Sultan, sipâhî ve yeniçeri ocakları, bütün paşamın katli için İbşir'in hatt-ı şerif istediğini duyunca:

«Melek-Ahmed Paşa bir dindar, imanlı, muvahhid, garazsız, ırz ehli yiğit vezirdir. Ne suçu vardır ki anın katline hatt-ı şerif istersin? Verme padişâhım.. Melek Paşa bu devlete yine lüzumlu adamdır. Bir kere vezir-i âzam, üç kere kaymakam oldu. Bütün kul ile (asker ile) iyi geçindi.»

Deyip bir ağızdan ayak basıp hatt-ı şerifi verdirmediler. Ama Evliyâm, kimbilir, bu işi Mustafa Paşa, Melek Paşa kocamın akrabasıdır. Belki bir hal ile paşacığım için gizlice hatt-ı şerif ala.. Aman Evliyâm, yetiş paşaya.. Hemen Kürdistan'a, Van'a acele ile revan olsun. İsterse sonra Gence, Revan, Naheivan'a sefer etsin.»

Diye ağlayarak mektupları verdi. Bir de cevahirli saat ihsân edip (Şimdi sana yollarda saat pek lâzımdır. Hemen **durma!**) diye bir samur parçası kürk dahi giydirdi. Hakîri ol gece Gümrük-emini Hasan Ağaya gönderdi. O gece Hasan Çelebi, Ortaköy'de Baltacı-Mahmud Ağa yalısında, Mahmud Ağa-zâde Bekir Ağa ile müşaverede imiş. Hakîri görüp (bre Evliyâm hoş geldin) diye ayağa kalktı. (Gel Evliyâm, seni bu gece yine İstanbul'a bir işe gönderelim. Gel seninle konuşacaklarım vardır) diye elime yapışıp odadan dışarıya çıkıp bir gizli odada elime üç parça mektuplar verip (**durma** yetiş paşaya.. İşte sana ikiyüz altın) dedi.

Ve (Kaya Sultandan mektuplar aldım mı?) dedi. (Aldım) dedim. (Durma git.. Ama izmit şehrine varınca gündüz ve gece ulu yollardan gitme, menzillere uğrayıp sakın at al-

ma.. Hemen kendi atlarıyla ve ılgar ile segirtip git.. İşte sana yüz altın daha..) deyip, beni bir kayığa koyup açılacağım sırada (Evlüyâ Çelebi.. Bizim gümrüğe İstanbul'a da uğrayıp sandık eminine selâm eyle. Biz yarın İstanbul'a varırız) dedi. Yâni halk arasında hakiri o gece İstanbul'a gönderdiğini göstermek istedi. Hakir de (N'ola sultanım) deyip Ortaköyden iki yatsı zamanı avanta kayık diye akıntı ile başaşağı akıp, göz açıp kapayıncaya kadar zamanda Üsküdar'a vardım. Evvelce atlarımı muhafaza ettiğim yere geldim. Üç nefer yarar, pürsilâh gulamlarım, beş baş küheylân atlarım ve Abaza-Mercan Yusuf, Abaza-Kamış Mehmed, Abaza-Cebeli Ali'yi alıp, yedi adet yüksüz küheylân atlı pürsilâh adamlar olup gece yarısında ve bir karanlık gecede tevekkeltü alellah diye Çamlıca dağına çıktık. Yedi kişi ikişer rekât namaz kılıp Üsküdar şehrinde ve İstanbul'da gömülü olan erenlerin ruhanîyetlerinden imdat istedik. Bütün enbiya, evliyâ, kutublar kutbu, ümenâ, feta, nücebâ, nukabâ, budala, mecaziyun, melâmiyun ve gayb adamları, birler, üçler, yediler, kırklar, yüzler, binler ve binbirler mübârek ruhları için bir yâsin-i şerif okuyup sevablarını bunların mübârek ruhlarına hibe eyledim. El yüze sürdük. Allah bilir, bu hakir Nahcivan çeliği zırh giyip bismillah diye, rüzgâr süratli atımızın başını Van tarafına çevirerek sürdük ve Van diyârına revan olduk. Cenab-ı Hak yolumuzu kolay eyleye.

NOT:

[Evlüyâ Çelebi seyâhatnâmesinin, Topkapı Bağdad nüshasının el yazması üçüncü cildi, hurada sona erer. Ve yazma nüshanın dördüncü cildi bundan sonra başlar.]

EVLYÂ ÇELEBİ YAZMA NÜSHASININ DÖRDÜNCÜ CİLDİNİN BAŞLANGICI :

(Allaahu veliyüttevfik ve hüve ni'merrefik)

(Elhamdülillâhillezi şerrefenâ bi-şerefisseyâhât alel ibâd ve elkay-nâ bi tevfiiki Rabbaniyeti sâhibül cevad ve eşhedü enne Muhammeden abduhü ve Resulehu efdali min nutki biddad ve sallâllahu aleyhi ve alâ âlihî ve sahbihî ilâ yevmi'l-miâd)

Ama sonra, bu âciz ve kulların en hakiri, âlem seyyahı ve nedim-i âdem, riyâsız Evliyâ, dünyayı dolaşıp şehirleri yazmağa başladı.

Evvelâ bismillah ile (1065) senesi cümâdelülânın başında Üsküdar şehrinde çıkıp Melek-Ahmed Paşanın ardından Van eyâletine gittiğimizi beyan eder:

Evvelâ Üsküdar'dan yedi nefer kimse ile suvarı olarak çıkıp doğuya giderek gece vakti bin zahmet ve eziyetle (Sarıgazi) köyüne geldik. Üsküdar mevleviyeti nâhiyesinde Acem ormanlığı gibi bir koru içinde bağ ve bahçeli, mâmur, câmili, ikiyüz evli, bir mektep, bir tekke, bir hamamlı, bir hanlı, dükkânsız bir mâmur ve verimli köydür ki, yaz mevsiminde bütün İstanbul ahali nice araba ve çadırlarıyla buraya gelip oturarak zevk ve safâ ederler. Niceleri evlere veya Sarı Gazi Sultan tekkesine konup, gençleşirler. Buranın vasıfları birinci ciltte yazılıdır. Yine mâmur köyler içinden geçerek doğuya 15 saat giderek (Tavşanlı) köyünde menzil aldık. Anadolu eyâletinde Kocaeli sancağında, İstanbul'un Boğaz-

hisar kullarının ikiyüz evli, bağı, bahçeli ve bir câmili zeâmet köyüdür ki, bütün halkı müslümandır.

Buradan doğuya, gece yarısı yâr ve ağıyardan habersiz iken onüç saat gidip, İzmit şehrine geldik. Bu şehirde yeniçeri süvâri Abaza Ahmed Çelebi evinde istirahat edip yemek yedik. Bir atını yedeğe alıp, yine doğu tarafa giderek şâfii vaktında Sabanca kasabasını geçip, ağaç ve çamur deryâsı içinde yüzerken altı atlıya rastgeldik. Bizim üzerimize hamle ettiklerinde bunlara bir anda bir yaylım ok serptik. Birinin atı tepesi üzerine yıkıldı. Asla onlara bakmayıp (Sakarya) kenarınca giderek, Sultan Bayezid Veli'nin Sakarya üzerindeki 14 gözlü köprüsünü geçip Sakarya kenarında Geyve kasabasına geldik.

Buradan yine şarka giderek dağlar içinde taraklı, türbeli ve Göynük kasabalarıyla Nazif Paşa hanını geçtik. Yine doğuya giderek dereler geçip köstebek hanına, oradan köyler içinden gidip Sarılar Köyü'ne, oradan Beypazarı kalesine geldik. Hemen paşa on adet ağalarını beşer kese mal ile Engürü, Kângırı, Amasya, Çorum, Merzifon şehirlerine gönderip sekban ve sarıca toplamağa başladı. Diğer vilâyetlerde olan adamlarına da haber gönderdi. Hakire ikiyüz kuruş ve bir kılıç, bir Gürcü gulâmı verip bütün kölelerimizle sağ ve kolayca buluşarak yine çadırımız önünde atlarımızı bağladık. Kış, pek şiddetli idi.

Beypazarı şehriden kibleye doğru giderken, Ayaş belı adlı belâlı belı kar ve bora ile aşıncaya kadar nice adamların belleri bozuldu. Oradan Ayaş, İstinoz, Engürü kalesi, Fenekler, Karabağı, Kalecik, Şeyh Şâmi, Kaçu Baba, Akçakoyunlu, Sonkur oğlu, Beybastı, Sencarlı, İnli Sorgun, Akçaasma, Kıyıdı, Şeyh Halil tekkesi köylerine uğradık. Ötekilerin vasıfları evvelki ciltlerde yazılmış ise de Şeyh Halil köyü daha yazılmamıştır. Sivas eyâletinde Keskin sancağı toprağında ikiyüz evli, bir câmili, bir Bayramiye tekkeli mâmur köydür. Bu tekkede gömülü olan Şeyh Halil'i ziyâret ederken hatıra şu beyit geldi:

Gel ziyâret it ki bu bir hoşca mihmangâhtır
Sıdk ile mâlide-Ru ol Şeyh Halilullah'tır.

Oradan Mirza Çavuş köyüne, Yenişehir kasabasına uğrayarak Sivas şehrine geldik. Bu şehirde paşa üç gün kalıp yirmi bayrak sekban, sarıca ve ikibin ağalar ile dörtbin altmış benî âdem harcı, üçyüz deve, at, katır harcı topladı. Dördüncü günü Sivas'tan çıkıp doğuya, Eğri köprüden geçerek yedi saatte Ulaş kasabasına geldik. Bu kasabadan yine doğuya, kış şiddeti çekerek kar içinde nice küheylân atlar bırakarak gidip Sultan Hasan yaylağına geldik. Azerbaycan şahlarından Uzun Hasan'ın yaylağı imiş. Bu mahaled dağlar içinde taş direkler, çam sütunlar var. Gelip geçenler çam sütunları gözeterek geçerler. O sütunlara dikkat etmeden giderlerse minare boyu kar içinde helâk olurlar. Onun için türkmen ağaları bu sütunları yol üzerine dikip alâmet etmişlerdir. Buradan yüzbin güçlkle geçip yedi saatte (Kangal) kasabasına geldik. Sivas toprağında Türkmen ağası hükmünde hükümettir. Bir hanı ve câmiî, birkaç dükkânı, Türkmen yatağı korkunç ve tehlikeli bir yerdir.

Oradan yine doğuya gidip (Alacahan) mevkiine geldik. Bu da Sivas toprağında ve Türkmen ağası hükmünde, Türkmen yatağında küçük bir handır. Duvarları nakışlı olduğundan (Alacahan) derler. Yol üstünde çok lüzumlu bir han olup, yapanı Uzun-Hasan'ın oğlu Yâkub Handır.

Buradan yine doğuya giderek Hasan Çelebi köyüne geldik. Sivas toprağında üçyüz evli, câmi ve hanlı Türkmen yatağı bir köydür. Halkı hep şah sevenlerdendir. Oradan kiblede dağlar içinde (Çökeç) köyüne giderek, kışın şiddetinden gidemeyip burada çöktük kaldık. Yüz evli mâmur köy olup Hass-ı hümayundur. Halkı (Şah seevnlere) dendir. Bunca asker burada barınamadıklarından halkı perişan oldular.

Oradan yine doğu tarafa giderek beş saatte (Hakem hanı) kalesine geldik. Mısır ülkesinde Hâkim Biemrillah'ı Hısnı Mansur'a sürdürdükleri vakit burada halkın geçeceği yol, emniyet altında olsun için, Hâki mBiemrillah bu hanı yaptırdı.

ğından (Hâkim hanı)ndan galat olarak (Hakem hanı) derler. Sivas toprağında Türkmen yaylağı içinde eski handır. Ama derbend çalınır yerdir. Etrafında mâmur yer olmadığından ikiyüz adam konmağa korkardı. Ama sonra Sultan Dördüncü Mehmed'in asaf tedbirli veziri, buraya bir sağlam kale yapıp içine cebehâne, üçyüz nefer ve kale ağası koyup, demir kapılarını kapayarak gelip geçeni, Malatya ve Ulaş kasabasına ulaştırmağa memur etmiş ve üçyüz ev yapıp bütün ahalisini ağır vergilerden muaf kılmıştır ki bu caddeler emniyet altında ola..

Bir câmi, bir hamam, yüz kadar dükkân yaparak mâmur edip üzerlerine müteveli ve hâkim tâyin eylemiştir. Günden güne mâmur olmada olup suyu ve havası lâtif, yeni bir kaledir.

Yine doğuya yedi saat gidip (Hasan Badruk) köyüne geldik. Malatya hududunda, ikiyüz evli, bir câmili, bir hanlı mâmur köydür. Ama kışı şiddetli olmakla askerın yüküne tahammül edemeyeceklerini anlayan şehir halkı evlerini bırakıp dağlara kaçmışlardı, bütün asker burada hayli zahmet çekti. Atlar sabaha kadar aç kaldı. Hakîr, câmiin minâresine çıkayım derken bir çuval arpa ve bir çuval saman buldum. Atlarım kurban bayramı ettiler. Bu köy halkı dahi (şah sevenler)dir.

Köyün câmii, Sultan Hasan'ın olmakla köye de Hasan Badruk derler. Fâtihle muharebesinde kaçtığı için Türkler Sultan Hasan'a (Badruk), yâni kaçak demişer. Çünkü Tohtamış Han ile Timur Kırım adasında büyük cenk ettikleri vakit, Kırım halkı van verip kaçmışlardır. Bu Hasan Barduk köyü, Uzun Hasan vaktinde gayet mâmur imiş. Câmiî bugün cemâati olmayan garip minâreli ve binalı kubbeli bir mâmur câmidir. Hakîr, kible kapısının sağına celi hatt ile:

(Mâ reel mü'minüne Hasen Fehüve indallahı hasen)

Mübârek sözünü yazdım. Oradan doğuya giderek Malatya kalesine geldik.

Malatya kalesi vasıfları:

Diyâr-ı Rûmda: olup adına Rum dilinde Rakba delrer. Evvelâ Hazret-i Yûnus Musul'da iken, onların öğretmesiyle imana gelen Rakba adlı kayser, bu Malatya toprağının su ve navasını beğenip bir kale yaptırdı. Burası bender, bir büyük şehir oldu. Sonra hükümdardan hükümdara geçerek Hazret-i Peygamber asrında Nuşirvan Adil'in hükmünde idi. Harunürreşid, birçok defa Malatya'yı kuşatmış ise de feth edemedi geri dönmüştür. Hicretin 200 (M. 815) senesinde Hazret-i Ömer evlâdından (Mîr Ziyad), onun oğlu (Emîr Lokman) ve onun oğlu (Emîr Ömer) ikiyüzbin askerle gelip bu kaleyi kuşattılar. Kırkyedinci gün, Seyid Battal Gazinin babası Hazret Hüseyin Gazi tarafından fethedilince, Emir Ömer, fethine sebep olan Hüseyin Gaziye mülk olarak vermiştir.

Sonra Seyid Battal Câfer Gazi bu şehirde doğmuştur.

Hicretin 239 (M. 853) senesinde Elina tekfurı Malatya'yı istilâ etmiş, yine o senede Abbasilerden Ali oğlu Yahya, Hüseyin Gazi ve oğlu Battal Gazi ellibin askerle Malatya'yı fethederek kalesini temelinden yıktılar. Bu cenkten altı sene sonra, yani Hicretin 244 (858) senesinde Harunürreşid, Bağdad'da hâlife olunca, evvelce fethedemedi geri döndüğü için, arzusu kalmakla, Malatya'ya uğradı. Nice hazineler sarfedip kuvvetli bir sür yaptı ve oradan İstanbul kuşatmasına gitti.

Velhasıl zamanla Malatya üzerinde nice bin cenk ve cidal ederek, Rûm diyârına ayak basan Sultan Alâüddin 476 (M. 1083) târihinde Malatya'yı fethedip, kalesini yerle bir etti. Sonra Dânişmend emirlerinden Emîr Muhammed bin Dânişmend bin Melik Gazi buranın su ve havasından hoşlanıp 583 (1187) târihinde büyük bir kale yaptı. Hâlâ mâmurdur. Sonunda nicelerinin eline girip, Diyarbekir hâkimi ile

Maraş hâkimi Zülkadir (Malatya senindir, benimdir) diye boğuştukları sırada Diyarbekir Kürdleri de isyan ve taşkınlıkta olup, Osmanlı diyârlarında Amasya ve Sivas taraflarını yağmaya başladılar.

Nihayet bu acıklı haller Bursa'da Yıldırım Hana akse-dince, Yıldırım Han, yıldırım gibi yerinden şakiyip otuzbin askerle Malatya'yı kuşatarak aman vermeyip 800 târihinde fethetmiştir. Sonra Amasya'dan fethedemeyip geri dönen Timur, bu Malatya'yı istilâ ederek kışlamıştır.

Hülâsa, dünya bir vakıftır. Elden ele kalmış bir acûze-dir. Mülk, ancak mülkün sahibi olan vahid-i kahharındır. Fakir insan ise, arada olmayacak hayallere düşmüş bir zavallıdır.

Sonra şehir, yine Osmanlıların eline geçip, Süleyman Han tarafından yazılmıştır. Hâlâ Maraş eyâletinde sancak beyi merkezidir. Kanun üzere beyinin hass-ı hümayunu beş-yüzbin akçadır. Beşyüz askerle hükümet eder. Ve her sene seksen kese hasıl olur. Yedi zeâmeti, ikiyüz yetmişaltı tımarı vardır. Zeâmet sâhipleri, cebelileri ile sekizyüz asker olup, paşası sancağı altında sefere giderler. Alay beyisi, çeribaşısı, yüzbaşısı vardır. Üçyüz akçe pâyesi ile şerif ve eski kazadır. Nâhiyesi, Kürd ve Türkmen köyleridir. Bu köylerden her sene kadısına adilâne olmak üzere yirmi kese hasıl olur. Şey-nülislâmı, nakibüleşrafı, şehir nâibi, şehir müftüsü, şehir voyvodası, haraç ağası, Malatya muhassılı vardır. Bu muhas-sıl bin kadar asker ile adam asıp, siyaset edip, padişâh parasını tahsil ederdi. Emin ağası, şehbenderi, sipâhi kethüdâ-yeri, yeniçeri serdarı, kale ağası, avâriz ağası vardır.

Adının sebebi:

Bu şehre Acemler (Aspozan) derler. Türkmenler (Mal atya), Araplar (Malatya), derler. Yunan lisanında (Rakbe)? tarihçiler arasında (Dâr-ü Rakbe) derler. Çünkü bu şehrin ilk kurucusu Yunus Nebi ümmetinden (Rakbe) adlı kayzer

olup, sonra (Aspoz) adlı kızı mâmur etmiştir. Bu kız babası ile Meram bağında bir mağara içinde gömülüdür. Şehir âyanı, şehrimizin adı (Mal atya) dır, çünkü Efrasyab burada bulunduğundan, Efrasyab'a (Mal atya) yâni (Mal geliyor) demişlerdi. Fakat padişâh defterinde Malatya yazılıdır.

Malatya Kalesinin şekilleri:

Bu şehrin dört tarafını dağlar çevirmiştir. Kiblesi Aspozan dağlarıdır. Buradan nice yüz soğuk sular akar. Bu dağların arasında küçük dereleri tepeleri olup, geniş bir vâdi içinde (Deyr-i Mesih) nehrinin köprüsü kıyısında beşgen şeklinde kesme taşla yapılmış kuvvetli bir kaledir. Bu akar-sular kale duvarını döverek kuzey tarafından geçip, beş saat aşağı Fırat nehrine dökülür. Ama başlangıcı, Aspozan dağlarından çıkan bir pınardır. Kale içinde nehre kayalar içinde inilen su yolu vardır. Kuşatma sırasında içeride olanlar buradan su içerler. Lâkin kalesi alçak bir yerde yapılmıştır.

Malatya'nın yapılışının sebebi:

İlk yapıcısı beşyüzseksenüç senesinde (el Melik-ül Kebir Mehmed bin Dânişmend)'dir. Bu Dânişmend oğullarının ilk çıkışları Mâverâünnehir'den olup, temiz Osmanlı atası Süleyman Şâh ile Mâverâünnehir'deki Mahan'dan Türk Türkân Hoca Ahmed Yesevî Hazretlerinin izni ile binyediyüz adet akrabaları ile Rum ülkesine ayak basıp, Fırat nehrinde yakanırken, adı geçen Süleyman Bey suda boğulmuş ve oğlu Ertuğrul, babasını, Murad kenarındaki Câber kalesi dibinde gömmüştür. Allan'a hamd olsun, bu hakire ziyâret etmek müyesser olmakla, tarihiyle beraber zaptedip, yerinde yazılıdır.

Sonra bütün aşîret, merhum Süleyman Şâhın beyliğini Ertuğrul'a doğruldup,

«Bu yurt bize uğursuzdur, beyimiz bunda boğuldu.»

Diye Ertuğrul ile beraber doğru Selçuk Sultanı Alâüddin'e gelip, boy beyi oldular. Allah'a hamd olsun altıyüz senesinde Selçuk saltanatı yıkılıp, Ertuğrul'u asıl boy beyi yaptılar. Sonra Osmancık, bey olup, adına para basıp, (Osmanlılar) adı ve şânı ile şöhet bularak dünya durdukça duracak bir devlet oldu. Allah ebedî eyleye....

Süleyman Şah'ın boğulduğu gün yanındaki Dânişmendliler Murad nehri kıyılarında yerleşip, o otlak ve yaylaklarda hayvanları öyle çoğaldı ki, sayısını bilmezlerdi. Bunların bu diyârdaki rahatlarını Mahan diyârındaki diğer kabileler işitip, oradan nice bin adam gelerek bu Câber kalesi ile (Ane, Selme, Balis, Mümbiç, Rakka, Urfa, Bilecik) kaleleri etrafında yerleşerek ürediler, bay oldular.

Sonunda kendilerine sığınacak bir yer olmak üzere beşyüz seksenüç târihinde (Dânişmend oğlu Mehmed), Malatya kalesini yeniden yaptı. Hâlâ kesme taşları gayet büyük bir mâmur kaledir. Duvarının yüksekliği yirmialtı arşındır. Alacakapı, Meşak kapısı, Pazar kapısı, bunlar geniş kapılardır. Kuzeyi ve diğer tarafı hendeksizdir. Etrafı tam beşbinyüz adımdır. O kadar geniş değildir. Kale içinde câmi ve mescitleri cebehânesi, buğday anbarları, üçyüz kadar evleri, kale ağası, iç il olmakla sadece yetmiş kadar neferleri vardır. Sultanî çarşısı kaleden dışarıdadır.

Malatya'nın ev ve hânedanları:

5265 adet altlı üstlü kârgir âyân ve eşrâf evi vardır. Hepsi bağı ve bahçeli olup, baştanbaşa temiz toprak ile örtülü çeşitli, mâmur eski evlerdir ki, bir büyük varoşu süslemişlerdir. Buranın etrafında kale duvarı yoktur. Ama kapıları vardır. Gece o kapılar kapanır.

Malatya'nın mahalleleri:

Otuziki mahallesi vardır. Meşhurları: Eski Cuma mahallesi Câmîi Kebir mahallesi, Emîr Ömer mahallesi, Saray ma-

hallesi, Kızlar mahallesi, Hankah mahallesi, Toptaş mahallesi, Karahan mahallesi, Çermik mahallesi, Alacakapı mahallesi, Bostancılar mahallesi, Küçgüm mahallesi, Ağaraz mahallesi, Kürtler mahallesidir.. Yedi mahalle ermenileri vardır. Yahudileri yoktur.

Câmileri:

Otuziki mihrabı vardır. Onikisi câmidir. En meşhurları (Ulucâmii)'dir, Yirmi adet mahalle mescitleri vardır. En eskileri: Kale içinde Emir Omer mescidi, Karahan mescidi, Saray mescidi, Kızlar mescidi, Hankah mescidi, Toptaşı mescidi, Çermik mescidi, Alacakapı mescidi, Bostancı mescidi, Bektaş Ağa, Küçük mahalle, Kürtler mescidleri... Mekteplerinden (Seca İmâm), (Ivaz İmâm) mektepleri meşhurdur. Tekkelerinin en meşhuru Aspozan bağı içinde (Seyit Battal Gazi tekkesi) olup, bizzat Battal Gazi burada doğup, Melek-Ahmed Paşa tâmir etmiştir. Çeşmelerin suyu buz gibi olup. Kömür dağından ve Mesih Kilisesi pınarından çıkıp, şehri sular. Sebillerinden, büyük şehir sebilleri gibi mükellef yedi adet sebilhâne vardır ki, birisi Silâhdar Mustafa Paşanıdır.

Sarayları:

Onbir adet hânedan, âyân ve büyükler sarayları vardır. Hepsinin mükellefi Paşa sarayı, Emin sarayıdır.

Kervansarayları:

En mükemmeli, Sultan Murad Hanın makbulü Silâhdar Mustafa Paşa hanı olup, yüzyetmiş odalı, demir kapılı, kubbelerle süslenmiş bir emsalsiz handır. Kapısı üzerindeki târihin son satırı:

Oldu bu hân-ı cedid âramgâh-ı bîbedel

Çarşı ve pazarları:

Mâmur Sultani çarşısı vardır. Fakat Şam ve Haleb gibi kurşunlu dükkânlar değildir. Fakat bütün kıymetli ve emsalsiz eşya mevcuttur.

Genç ve ihtiyarlarının yüzünün rengi:

Havasının güzelliğinden çoğunlukla erkekleri, kuvvetli bünyeli olup, ömürleri altmış ve yetmişe ulaştığı halde, dişleri inci gibidir. Çok ihtiyarlamışken bile çehreleri kırmızı olur, pek zinde adamlardır. Suyu ve havasının güzelliğinden ahali de güzeldir. Ama dağlık ve Kürdistan olmakla dilberleri meşhur değildir. Kürt nesli olduklarından on seneye varınca çağları geçer. Büyüklerinden ve âyanından Melek Paşalı Bektaş Ağa ün sahibi iken, Allahın hikmeti kendini kılıca düşürüp, helâk oldu. Vâkiâ Türkmen ve Kürd şehridir ama atalarından işittikleri tecrübe edilmiş ilâçları kullanan mutahassis beden ulemâsı (tabip) vardır ki, Alaman ve Karaman diyârında böyle üstadlar bulunamaz. Yedi dükkân cerrahı var. Beşaret usta, Kürd adamları olup, gayet ustadırlar. Kürdistan olmakla oğuz adamları çoktur. Gece uyanık, gündüz oruçlu halktan uzak, kimseleri de çok bulunur. Âyan ve eşrafı samur kürk ve elvan soflar giyerler. Aşağı tabaka şal giyer. Orta halli olanları çuka ve çeşitli Malatya bezi ve mavi kaftan giyerler. Zengin kadınları ferace ve yassı başı ile gezerler. Ama bir çok fukara hatunları beyaz car bürünüp sivri takke giyerler. Ayaklarına sarı ve kırmızı çizme giyerler.

Husûsî lehçeleri:

Kürd ve Türkmen lisanı üzere konuşurlar. Fakat bazı ıstılahlarında çeşitli sözleri vardır. Meselâ, (Hele met, safay getir) yâni, (Elbette bardağı getir) demektir. Ve (hemesi pozandadır) derler. Yâni (hepsi bağdadır.) demektir.

Suyu ve havası:

Suyu ve havası gayet lâtif ve mutedildir. Kara ve deniz seyyahlarının da anlattıklarına göre, gönül alıcı Tebriz'in havasına benzer ve belki ondan daha üstündür. Havaasının tam mutedil oluşundan halkı zinde ve kuvvetlidir.

Kuyu suları:

İkibin kadar kuyuları olup, suları ile bağ ve bostanları suladıklarından başka, herkes evlerinde lüzumunda kuyu suyu kullanır. Vâkıâ kuyu suyuna ihtiyaçları yoktur. Ama, her evde bir kuyu bulunur.

Hamamları:

Yedi adet havası hoş ve binası güzel hamamları vardır. Alacahamam, Silâhdar Mustafa Paşa hamamı gayet ferahlık vericidir. Yeni hamam, Bey hamamı, Komacık hamamı ikinci derecededirler. Ali Mısri hamamını evliyâlardan biri yapmış olmakla ziyâret yeridir. Cum hamamı, varoшта bir de Behram Paşa hamamı vardır. Bunlardan başka üçyüz kadar hânedan hamamları da vardır.

Erkeklerinin isimleri:

Bektaş Ağa, Haş Ağa, Kutlu Ağa, Atâ Bey, Rıza Bey, Sinan Bey, Şâdi Bey gibi isimlerdir.

Bilginleri, soyları ile adlandırılır. Meselâ Molla Berdinci, Molla Şakaki, Molla Sur Ağa, Molla Halidî, Molla Habibî..

Kadın isimleri:

Havva, Humâ, Tenzile, Ünzile, Kelîme, Alîme, Rukiye, Emine, Kezban, Gülsüm, Fatime, Hatîme, Meryem Ümmü-

han, Nisa Kadın, Meşküre, Âtike, Zuhriye, Seniye, Hâşime, Hatice hanım gibi...

Kölelerinin isimleri:

Dilâver, Server, Hünerver, Beşir, Nezir, Ayvaz, Rüstem, Fikirli, Süleyman, Kerrar, Siyâvuş, Zülfikâr, Murad, Zilzen, Hüdâverdi, Allahverdi, Çalapverdi, Canverdi, Civanmert.

Câriye isimleri:

Tâbende, Hâkime, Sabite, Terfil, Goncabuy, Nergiz, Sümbüle, Havvare, Fedâya, Verdiye, Mâlîke, Mihri, Fahri, Yasemin, Gülistan, Şahime, Banuye, Demirhan, Bedahşan, Gülgün, Canfeda.

Bekâr odaları: Her birinde biner adam yatar altı adet bekâr odaları vardır. Bunlarda çoğunlukla pabuçcu bekârları ve Trabzon'un bez tüccarı Lazlar kalır. Her gece akşamdan sonra davul çalınıp kapılar kapanır. Hâkimi, kapıcıdır. İmâretlerinden evvelce eski câmi imâreti mâmur imiş. Ama şimdi işlemez.

Köprüleri: Malatya'dan beş mil aşağıda, kırk gözlü bir büyük köprü vardır. Yaparı Sultan Hasan'dır. Aspoz bağlarından akan Mesih Deyri suyunun Tel kısmı Malatya içinden geçip, Pınar ve Tohma nehirleriyle bir olup bu köprü altından geçer.

Kiliselere: Yedi adet kiliseleri vardır. En büyüğü Aspozosunun yakınında Deyr-i Mesih (Mesih Kilisesi) olup, bir yüksek dağın eteğindeir ve dağdan inen bir ırmak, yanından geçer. Sağ ve solu hep Aspoza bağlarıdır.

Tahılları ve ürünleri: Yedi türlü taneli buğdayı olur. Benzeri meğer Havran'da ola.. Arpasi, pamuğu, çöpü, sahralarındaki otlakları makbuldür. Fulü meşhurdur. Sanatlarından beyaz pamuk ipliği, beyaz pamuk bezi makbuldür.

Yiyecekleri, meyvaları: Dağlarında Gerengu denilen kudret helvası olur. Allahın emriyle gökten yağıp meşe ve pelid ağaçları yapraklarında olan bir müshil helvadır. Dağlarında mazi, sahralarında pazi, ispanak ve lahanası ve diğer meyvaları boldur. Yedi türlü kayısı ve seksen türlü sulu armudu, sicillerde kayda geçmiştir. Yedi türlü ayvası, ve yirmi türlü elması, üzümü, kirazının şöhreti dünyayı tutmuş olup aşağıda yazılır.

İçecekleri: Bu şehirde bir türlü beyaz bal olur ki, dünyada benzeri bulunamaz. Meğer (Aydos balı) ola.. Kırmızı paketler halinde İstanbul âyanına nice yüz bin kavanoz saf bal hediye götürürler. Bunun şerbeti ve Malatya ayva perverdesi şerbeti pek tatlı olur.

Erkeklerinin işi ve kazancı: Halkının çocu bağıdır ki, nice türlü mahsulleri ile geçinirler. Bir kısmı da pamuk ipliği eğirir. Bir kısmı beyaz pamuk bezi dokurlar. Velhasıl hepsi esnaf ve iş ve kazanç sahibi kimselerdir.

Bağları: Malatya'da yedibin sekizyüz bağ ve altıyüz tarh edilmiş bostan olup, hepsi sicil defterlerinde kayıtlıdır.

Malatya'nın dört tarafında akan nehirler: Nâhiyelerinde, etrafında büyük küçük onyedi adet su akar.

Simyat suyu: Malatya'nın Simyat kalesi dağlarından çıkıp Haran'a oradan Malatya şehri dışında (Tohma) suyuna karışır.

Tohma suyu: Bu nehir Rakba dağlarından gelip, kendisine Aspozan bağlarından onüç adet küçük su karışır. Daha aşağıda (Pınarbaşı) suyu karışır. Ondan aşağıda da Deyer-i Merih suyu kavuşup, Aspozan bağlarını sulayarak, Malatya kalesinin temellerini döğerek geçer. Daha aşağıda (Deval deresi) denilen yerde Tel suyu ile birleşir.

Tel suyu: Malatya şehrinde beş mil aşağıda, Tohma suyundan bir kol daha gelip, hepsi bir ulu çay olarak, Rum ta-

rafından ve Divriği tarafından gelen tüccar ve gelip geçen, bu nehirler üzerinde Sultan Hasan Mansur'un kırk gözlü büyük köprüsünden geçerek Malatya'ya ulaşırlar. Bu tarafların büyük köprülerinin biri de budur. Ama Batman ve Hısn-i Keyf köprüleri kadar yüksek değildir.

Aspozan bağ ve yaylağı: Seyyahlarca en meşhur olan bağlar şunlardır:

Budin serhadlerinde (Peçevi Sirem) kalesinin ardında Baruthânedir. Siruz şehrinin Kaleardı, Kefe vilâyetinin Sodak bağı, İstanbul'un Kâğıthâne ve Göksu bağları ve Osmanlı padişâhlarının (170) adet mesire bağları, İzmit şehrinin Topyeri, Meram bağı, Adalya'nın İstafan bağı, Darende kasabasının Darende bağı, Diyarbakır'ın Şatt sahilindeki Reyhan bağı, Mısır'daki Fiyume şehri bağı vesaire vesaire...

Ama bu Malatya'nın Aspozan bağları, su ve havasının letafeti, hadsiz hesabsız meyvalarının bolluğu bakımından diğerlerine üstündür. Başlıca meyvaları şunlardır:

(Al, sarı, müsmüş, beyaz, bey, sulu, etli) adlarıyla yedi türlü sulu kaysısı olur ki, bağdan şehire şelelerle güçlkle getirilir. Biraz incinse suyu kalmaz. Her bir kaysısı kırk elliser dirhem gelir. Zerdalisinin hesabını Hudâ bilir. Pek fazla olduğundan Beşil? yapıp, tüccarları diyâr diyâr yüklerle taşırlar. Seksen türlü sulu armudu, secilde kayıtlıdır. (Göksu armudu) meşhur olup, herbiri bir okka gelir. Bundan turşu yaparlar. Suyu güya müşihl suyudur. Belki fazlaca içene biraz keyif verir. Vücudu kuvvetlendirmek için faydalıdır. Evli erkekler yerler. (Bey armudu) da lezzetli ve suludur. Hattâ İstanbul'un âyanı ve büyükleri ve Malatya'dan ılgar ile armud filizleri getirip İstanbul fidanlarına aşılrlar, Malatya armudu olur.

Malatya'nın yedi türlü elması olur. İzmit şehrinin misket ve Firik elmasından lezzetli ve sulu, Allahtan kokuludur. Ama Kefe diyârının Sodak? elması kadar iri değildir. Ancak otuz, kırk dirhem gelir. Fakat Cenab-ı Hak, bu Malatya el-

malarına bir türlü renk vermiştir ki, alı al, kırmızısı kırmızı, ve diğer renkleri hep Allah vergisidir. Hiç bir renge benzerlikleri yoktur. Hattâ bir evde on adet elma olsa, güzel kokusundan insanın damağı kokulanır.

Malatya'nın zarifleri, nâzenin (nazlı) hatunları, bu elmalara ağacında iken balmumu ile beyitler ve şiirler yazarlar.. Niceleri kâğıtlara münasip beyitleri makam ile oyup elmaların üzerine yapıştırırlar. O elmalar ağacında iken hava almaktan tâzelik bulup ve ayın tesirinden renk ve parlaklık hasıl ederek olgunlaşınca, adı geçen balmumu ve oymalı kâğıtların altından beyaz ve sarı güzel yazılarla yazılmış beyitler çıkar. Bu elmaları kopardıktan sonra vilâyet vilâyet âyâna ve büyüklere, ve bizzat padişâhlara hediye götürürler. Bu da bu diyâra mahsustur.

Yedi türlü ayvası olur ki tanesi bir okka gelir. Ama papat ayvası, ekmek ayvası gayet sulu ve lezzetli olur. Misk ve anberden fazla güzel koku verir. Bilhassa bu irem bağı içinde Seyid Battal Câfer Gazinin ana karnından çıktığı ev vardır. Bu evin etrafında olan üzüm, başka bir diyârda bulunamaz. Torbalık üzüm sarması, köfter badem kırması, üzüm şirası ve bastığı, üzümlü tarhânesi yine bu memlekete mahsustur.

Kirazı ve vişnesi var ise de, İstanbul kirazı, Tekirdağı vişnesi gibi iri taneli ve sulu değildir.

Hasılı bu irem bağının medhinde dil kısa ve kalem kırıktır. Bu irem bağı, Malatya'nın kiblesinde ve çeyrek saat mesafededir. Ama yine bu bağ ve bahçeleri kafesli bostanları, bahar mevsimi olunca Malatya şehrinin küçük büyük, âyân ve fakir bütün halkı şehirden Aspoz bağlarına göçerler. Şehirde ancak gurbetten gelenlerle, tüccarlar ve bazı hıristiyanlar ile üçyüz kadar bekçiler kalır. Bunlar her gece fanuslarını yakarak, şehir içinde bekçilik ederler. Ve davullarını döğerek kol kol olup şehir içinde dolaşırken suçlu adam tut-salar, aman vermeyip katlederler. Çünkü ellerinde daha evvelki padişâhların fermânları vardır.

İşte bu şekilde ahali bu Aspozan bağlarında tam sekiz ay çoluk çocuklarıyla, vefasız dostlarıyla, gece ve gündüz iş-ü nûş edip, padişâh devletinin devamına hayır duâlar ederler. En aşağı garibin, burada bir fersah yerlik bağı vardır. Tamamı yedibin sekizyüz bağıdır. Su beyi, bu bağlara su saldığından hepsi defterde yazılıdır.

Her bağın bir bağı evi vardır. Üçyüz kadar fıskiye, havuz, fıskiyeli, hamamlı âyân ve büyüklerin evleri vardır. Paşa, müsellim, molla, bütün zâbitler buradadır. Câmileri, mescidleri, medrese ve çocuk mektepleri, tekke ve hamamları altıyüz kadar dükkânları vardır. Velhasıl şehirde ne kadar mâmur eserler varsa bu Aspoz'a da ondan mâmur yüksek binalar var.

Pınarbaşı mesiresi: Deyr-i Mesih nehri kenarında emsalsiz bir gezinti yeridir ki, diğer mesireler bunun yanında hiç kalır. Öyle bir çiçekli ağaçlıktır ki güya İsfahan bağıdır. Gül, sümbül, zerrin, nerkis, menekşe ve tutyası insanın ayağı altında serilidir. Ağaçlarının boyu, göğe baş uzatmış, gölgelelerinde sığınanlara, âlemi aydınlatan güneşin asla tesiri olmaz. Her köşesinde bin bülbül ve her gül dalında bir bin gönül alıcı öttükçe insan, ruhlar âleminde imiş gibi susmuş, dilsiz olur.

Hânendeler, sâzendeler ve mutriblerin segâh, dügâh, neva ve buselik fasıllarını işitenler, aşk bâdesinden sarhoş olurlar. Geçmiş günlerin hayır sahipleri, bu çimenlikte çeşitli çimenli mutbah ve sofalar, mutbaklarında su ile döner kebab değirmenleri yapmışlardır ki, nice yüz şişlere et saplayıp çarhlara korlar ve dolablarını akarsularla döndürerek âlâ, lâtif ter ve tâze kebab pişirirler.

Bu mesirenin her köşesinde türlü sohbetler olur. Kimi ilmi konuşma yapar, kimi beyitler ve şiirler okur, kimi meddah ve hikâyecileri dinler, kimi taklidci ve güldürücülerle eğlenir, kimi saz ve kimi söz ile taraf taraf Hüseyin Baykara fasılları ederler ki, târifinde dil kısadır. Aspozunun dört ta-

rafında bağ ve bahçeleri, birbirine komşu onbeş adet irem bağı gibi mâmur han, câmi ve hamamlı, küçük çarşılı köyler vardır ki herbiri birer cennet köşesidir. Her birinden birer pınar akıp sağ ve solunda kafesli bahçeleri sular.

Malatya'ya dört taraftan üç günlük yol yakın olan şehirler: Batı tarafında Ulaş ve Kangal yoluyla Sivas şehri üç günlük yoldur. Güney doğusunda Elbistan kasabası vardır. Kuezyinde Divriği kalesi olup, Divriğiden Keylan köprüsünü geçerek Alacahan köyünden gelen sular geçilir. Oradan Sarı çiçekteki köprü de geçilip Fırat kenarına varılır. Malatya'ya tam üç konaktır. Güneyinde Hısn-i Mansur kalesi, üç konaklık olup, aralarında Kömürlü dağı vardır. Kiblesinde Dicle adası var. Kuzeyi ile doğusu arasında, Fırat nehri aşırır. Harput kalesi vardır ki, üç günlüktür. Ama ben iki günde vardım. Çünkü bu konaklar, yürümeğe bağlıdır.

Güney tarafında Darende kalesi var. Rum kale, güneyinde dört konaktır. Birecik kalesi dahi güneyindedir. Bu adı geçen sekiz şehir, hep üç günlük yoldadır. Ama Aksaray şehri uzak olup beş günde varılır. Haleb dahi, Malatya'nın güneyinde beş konaktır. Maraş, Diyarbekir kaleleri doğusuna doğru olup beş konaktır. Urfa, Antep, Kayseriye kaleleri de Malatya'nın güneyinde beşer günlük yoldadır.

Malatya, bu sekiz parça büyük şehrin ortasındadır. Ahalisi Türk ve Kürd'dür. İzoli Kürdü ve Türkmeni çoktur. Levend, rençber, şeci ve yiğit kavmi vardır. Hepsi imanlı, muvahhid, itikadı tam kimselerdir. Hepsi garip dostu olup nimetleri boldur. Gördükleri her garib kimseye elbette ikram ederler. Bilginler ve fâdılar topluluğu, şairler yatağıdır.

Ziyâret yerleri: Aspozo yolu üzerinde sağ tarafta (Kara Baba), sol tarafta (Ali Baba), Darağacı yakınında (Seyid Kemahlı Sultan)... Bunlar hep Harunürreşid ile İstanbul kuşatmasında bulunmuşlardır. Aspozo bağları içinde Seyid Battal Gazinin evi, Horasânî bir küçük ev idi. Battal'ın ru-

hâniyeti ile yediyüz yıldanberi binâsı zerre kadar bozulmamıştır.

Melek-Ahmed Paşa, muhibb-i hânedan (Peygamber sülâlesini seven) olmakla, burayı dört tarafından genişletip, yeni baştan bir yüksek kubbe ve çeşitli maksureler, ve gezmeğe gelenler için mutfaklar yapıp, nice yüz adet bakır kab ve kacakları vakıf edip, türbedarına teslim ile, vilâyet halkını gözetici tâyin edip şer'î sicillere kaydolundu. Hâlâ tekke ve âşıkların ziyâret yeridir.

Fukarası eksik değil. İmâr edüidikten sonra birkaç kere uğrayıp ziyâret ettik. Güya henüz usta yapıcının elinden çıkmış bir duâ yeridir. Bütün şehir halkı, yağmur duâsı için burada toplanırlar. Duâsı kabul olunur bir eski ibâdet yeridir. Bu mübârek makam yakınında Seyid Ahmed Dürrânî, Kırklar makamı, Hazret Şeyh Şâfii ziyâret yerleri vardır.

Malatya'yı imkân nisbetinde seyreyledikten sonra yine doğuya onbir saat giderek Fırat nehri kenarında konakladık. Burada, Fırat kıyısında çadırlarımızla kalıp, hava mutedil olmakla beş altı sadiye gemisi, sal ve potlar tedarik ederek üç günde Fırat'ı karşıya geçtik ve Diyarbekir vilâyetinde İzoli Kürd aşireti içine girdik.

Gülünecek garibliktir ki, İzoli Kürdleri, kürekci ve gemicileri, gördükleri hizmet karşılığında, paşanın yolu üzerinde üryan püryan, şarлак marlak sıra ile selâma dizildiler. Nice-leri el kavuşturmadıklarından, bazı Arab ihtiyarları:

«Melek Paşa huzurnda edeb hoştur, el kavuştur!»

Diye öğretirlerdi. Tuhaf nasihattir ki, kendilerinin üst başları açık iken, küçüklere edeb öğretmek isterler. Yumuşak huylu paşa bunlara aldırış etmeyip, seksen adet altun vererek geçti. Fırat nehrine yakın İzoli köyünde konakladık.

Harput toprağında ikiyüz evli, bir câmili mâmur zeâmettir. Bütün ahalisi hırsız, yol kesen İzoli Kürdleridir. Buradan aşağıda Fırat nehrine yakın Kômür hanı vardır ki aman-sız yerdür. Oradan aşağıda Fırat nehri iki kaya arasında hid-

detle aktığından yıldırıma benzeyen sesinden adama dehşet gelir. Hattâ Bağdad fâtihi Dördüncü Murad buraya bır güzel ve yüksek köpr üyapürmak istedi. Münasip yerleri bulunup başlanacaktı. Allah'ın hikmeti, Bağdad'ın fethinden sonra Sultan Murad hazretleri İstanbul'a vardıkta ruhu (ircii ilâ Rabbike) emrine uyarak, beka diyârına gidip, fâni dünyadaki köprüsü yarım kaldı. Bu Fırat nehri üzerinde, Kômür nehri yakınında büyük bir köprü, emsalsiz bir büyük hayır olurdu. Ama bu köprüyü yapmak için gayet usta yapıcı gerek.. Çünkü bir taraftan bir tarafa 110 zira'dır ki, Ayasofya kemerlerinden geniştir. Fakat insan gayretine endâze olmayacağından gayet kolay iştir.

Buradan kalkıp Malkoç köyünü geçtik. Buna yakın Harput kalesi sol tarafımızda kaldı. Oradan yine doğuya giderek Molla Efendi köyünde konakladık. Harput nâhiyelerinden yüz evli, bir câmilî, mâmur zeâmet bir müslüman köyüdür. Molla Efendi Hazretleri, câmilî yanında gömülüdür.

Buradan paşanın ağaları Harput köylerine, Başhan, Ortahan, Şerbeteyn, Eğil, Ergani, Çirmik, Cini, Palu köylerine gidip konaklar verdiler. Paşa efendimiz de bu köyde on gün oturmağa karar verip diğer nâhiyelerden zahireler gelmeğe başladı. Buradan hakiri, Ergani ve Eğil beyine gönderdi.

Ergani ve Eğil?, beyine gittiğimiz: İlkin (Habus köyü)nde konakladık. Diyarbekir eyâletinde, Harput sancağında, Harput gölü kenarında üçyüz evli bir köy olup zeâmettir. Oradan Sarıkamış köyüne geldik. Bağlı bahçeli zeâmettir. Oradan yine doğuya bir gün gidip Murad nehrini geçerek, paşa efendimizin muhabbet mektuplarını Palo beyi Murtaza Beye verip, paşa efendimize yüzelli deve yükü zahire gönderdi. Kendileri dahi karşılamağa gelip hakire üçyüz kuruş, bir at, bir zerduva kürk ihsân etti.

Bu Palo kalesi, Murad nehri kenarında göğe baş uzatmış bir kale olmakla dibinden nehri kolaylıkla geçip, Demir

kapı köyüne geldik. Diyarbekir toprağında, Kürd ve Ermeni köyü olup zeâmettir. Burada Diyarbekir'in bir köyüne uğradık. Şat nehrinin ilk ayaklarının birisi de bu Demirkapı yakınında Çınarlı dere denilen yerden çıkıp Diyarbekir'e gider.

Eski zamanda buradan Nuşirvan bir demir kale yaptırdığından (Demirkapı) adını almıştır.

Buralarda kâh kuzeye, kâh güneye serseri gezip nihayet Terhi köyünde konakladık. Diyarbekir hükmünde olup ahalisi Kürd'dür. Şat kenarında câmili bir zeâmettir. Buralarda Berd-i Nesih köyünde Şat üzerinde acâip, garip bir göz köprü vardır. Buradan Şat'ı geçerek Kil Kalesine geldik.

Kil kalesi: Bu kale Çıldır fâtihi Birinci Selim Han vezirlerinden Molla İdris ile Bıyıklı-Mehmed Paşa Kürdistan hâkimi (Olukçur Han)dan fethetmişlerdir, hâlâ Diyarbekir eyaletinde sancak beyi hükmündedir. Kalesinin toprağı, Şat kenarında yalçın kayalar üzerinde havadar, bahçeli, bağlı, toprak örtülü güzel evlerdir. Bilhassa hâkimi Macar Bey oğlu Abdülmü'min Beyin evi mâmurdur. Ama beyi, Osmanlı Beyi olmayıp, azil ve tâyin kabul etmez. Beyi vefât ederse, sancağı oğluna veilir. Çünkü hükûmettir. Padişâh tarafından bunlara gelen cmirlerin başlığında (Cenab) diey yazılır. Hâkimi erkek evlât bırakmadan ölürse hükûmeti başkasına verilir.

Bu şehri seyredip atlarımızla Şatt'ı karşıya geçerek Hini köyüne geldik. Diyarbekir toprağında, Şatt sahilinde bağlı bahçeli, mâmur, kat kat konaklar ile süslü bir yerdir. Oradan doğu, batı arasındaki bağlar içinde giderek Ergani kalesine geldik.

Ergani kalesi: Bu kaleye Berdenç? köprüsü, Demirkapı, dokuz on saatlik yerdî. Kurucusu Ababsilerden Sultan Vahdullah-zâde (Ergani Sultan)dır. Ahalisi yanlış olarak (Argını) derler. Nice hükümdarlar eline geçip, 921 (1515) senesinde, Kürd Molla İdris'in yardımı ile Bıyıklı-Mehmed Paşaya ahalisi itaat edip, kalenin anahtarlarını teslim ettiler. Sonra

Süleyman Han yazımı üzere, Diyarbekir eyâletinde sancak merkezi oldu. Padişâh tarafından beyinin hası akçadır. 10 zeâmet 123 timardır. Çeri-başısı, alaybeyisi vardır. Kanun üzere cebelilerile tamamı ikibin asker olup, beyinin sancağı altında sefere giderler. Yüzelli akçalık şerif kazadır. Kale aızdarı, kale neferleri, sipâhi kethüdâ-yeri, yeniçeri serdari, muhtesibi, şehir su-başısı vardır. Şeyhülislâm ve nakibüleğ-râfı Diyarbekir'dedir. Kalesinin yeri, Şattûlarab kenarında olup kesme taş ile yapılmış bir güzel kaledir. Cebehâne ve topları beyinin tarafındandır. İç il olup hududun sonunda olmakla mühimmatları devlet tarafından değildir. Ergani üzümü ve badesi meşhurdur. Şatt nehrinin bir ayağı bu kale eteğindeki Maşad dağlarından çıkıp, Kara Âmid altından geçer.

Bu Ergani'den batıya, Sazlık yol ile Çermik kalesi bir konaktır. Abdiher, Siverek, Rahbe, Senroha, Karakayık, Gerger ve Çönküş, Safraz, Kahta, Hısn-ı Mansur, Behisni, Sadrıbar, Maraş kale ve kasabaları da bu taraflardadır.

Ergani beyine paşa efendimizin mektuplarını verip, paşaya ikiyüz deve yükü zahire, beş at, beş şeyhânî kılıç, bir katar kızıl katır verip hakire de bir at, elli kuruş, bir maarrevî ateş saçan kılıç verdi.

Ergani beyinin üçbin askeri ile paşanın karşılaşmasına vardık. Kuzeyden (Başhan)a geldik. Diyarbekir toprağında güzel bir handır. Ergani beyi, paşaya hediyeleriyle şeref buldukta, bir samur kürk giyip, paşanın dairesine kondu. Günden güne paşanın askeri fazlalaşıp, İbsir Paşa korkusundan kurtuldu.

Ertesi günü paşa efendimiz, mektuplarıyla Diyarbekir Vâlisi kaçak Mustafa Paşanın zimmetinde olan otuzyedi kese borç paranın alınması için bu hakîri Diyarbekir'e gönderdi.

BAŞHANDAN DİYARBEKİR'E GİTTİĞİMİZ

Burada paşa efendimizle vedalaşıp paşa Tercil ve Mey-yafarkin tarafına yöneldi. Bahar mevsimine yakın olmakla çimenlik üzerinde çadırlarımızla kalmamız icabetti. Diyar-bekir'de kalan büyük çadırları almak ferman ve duâsıyla el-öpüp Tercil tarafına, bu hakîr Diyarbekir'e yollandık.

Önce Başhandan kalkıp Çermik kalesi yoluyla bir hara-be (Küçük Diken hanı) şğa tarafımızda kaldı. Hakir on adet adamlarımızla kibleye gidip (Orta han) da konakladık.

Oradan yine kibleye giderek harab olan Serbeteyn kasa-basında konakladık. Diyarbekir toprağında olup, evvelleri gayet mâmur imiş. Hâlâ ikiyüz evli, bir câmili, bir büyük hanlı, az miktarda dükkânlı kasabacıktır. Eski bir tekkesi var. Eğil beyinin babası Kaçar Bey orada gömülüdür. İmâ-retinin yemeği, gelip geçene boldur. Gayet yerinde yapılmış eski bir dinlenme yeri olup, hepsi merhum ve şehîd Kaçar Beyin hayırlarıdır. Ahalisi hep Müslümandır. Kalesi gayet yakındır.

Oradan yine kibleye giderek (Karaköprü)ye geldik. Sa-natlı ve süslü bir köprüdür. Altından Dugeçti suyu akar. Çık-tığı yer yukarılarda olup Şatt nehrine akar. Bu köprüyü ge-çip (Karataşlık) adlı kaldırımli yola sapınca, Allahın büyük-lüğü yağmur yağıp bizi öyle etti ki, ne atımızda mecal kaldı, ne bizde! Nice bin zahmet ve sıkıntı ile sığınacak bir yer bu-lamayıp Diyarbekir'e girdik.

Kara Âmid yâni Diyarbekir kalesi: Bu adı almasının se-bebi olarak nice çeşitli dedikodular yazmışlar. Hazret-i Yu-nus nebî, eski Musul'da yerleşip, o ülkenin halkını dine da-

vet eyledi ise de, hiç kimse iman etmediğinden fazla üzüntü duyup Musul halkına beddua etmekle Musul harab oldu. Oradan Diyarbekir'e gelince, ahali mucizesiz imana gelmelerinden Yunus nebi hoşlanıp «İliniz mâmur ve halkınız her vakit sevinçli olup, bütün çoluk çocuğunuz asil ve olgun olalar» diye hayır duâ edip (Nefs kayası) denilen yerde bir mağara içinde yedi yıl oturdu.

O asırda yıldız gibi temiz bir kız hükümdardı. Amalâk kızlarından idi. Yunus nebiye iman edip İslâm oldu. Gayet zengin olduğundan, Hazret-i Yunus'un öğretmesiyle bu Diyarbekir'i siyah granit taşından yaptığı için, o kızın adına nisbetle isimlendirip Acem müverrihleri ona göre (Diyâr bîkr = Bîkr diyârı) demişler. (Kız şehri) demektir. Fakat Rum müverrihleri dört duvarı siyah kayadan olduğundan (Kara Âmid) derler. Defterhâne-i hâhanî'da öyledir.

Nihayet Diyarbekir, devletten devlete geçip Nuşirevandan sonra Hazret-i Ebubekir'in hilâfeti sırasında Hazret-i Hâlid, yetmiş bin askere baş kumandan olup, ve Diyarbekir'i kayserlerin elinden, kılıç kuvvetiyle fethederken, kâfir askerleri korkularından kendilerini iç kaleden aşağıya atıp parça parça oldular. Kale de fetholundu ise de sonradan yine kâfirler eline düştü. Nihayet Kürdistan'da Abbasi mensuplarından Sultan Evhadallah'ın oğlu, Diyarbekir üzerine deniz gibi askerle gelip, yedi ay kuşattı. Kale içine kapanmış olanlar, kıtlık korkusundan aman dileyip kaleyi Sultana yedi şart ile teslim ettiler.

Birinci şart: Hazret-i Ömer ahdi üzere birer altın cizye vireler. **İkinci şart:** Kale içindeki kiliseleri yıkılmaya.. **Üçüncü şart:** Papası, patriği, keşişi ve ruhbanları harac vermiyeler **Dördüncü şart:** Tüccarları, Müslümanlar gibi gümrük öşürü vireler. **Beşinci şart:** Kale içindeki evlerinde oturalar. **Altıncı şart:** Eski mezarlıklarında ölülerini gömmeyip, mezarlıkları bağ ve bahçe olmaya.. **Yedinci şart:** Alaca destarlarına kimse engel olmaya..

Bu yedi şart kabul olunmakla kaleyi teslim edip, hâlâ kale içindekilerin ve şartlar üzere eski sultanlardan fermânları vardır.

Bu sultan evlâttan evlâda Diyarbekir'e sahip olup, tâ Sultan Selim (Yavuz) asrında Diyarbekir hâkimi (El Melikül-muzaffer) Sultan idi. Yavuz Selim Çıldır gazâsına giderken bu Diyarbekir adamları yol kesip Müslüman askerlerine, Kemah, Tercan, Bayburt, Hanice kaleleri yollarında pek çok zararlar verdiler. Bu üzüntülü hal Yavuz Selim tarafından duyulunca, derhal Diyarbekir hâkimine bir muhabbet mektubu ile dergâhı âli kapıcı-başısını gönderip:

«Benim kardeşim, lütfedip idarenizde olan Kürd şerirlerini def ve zabtedesiz!»

Diye rica eder. Hâkim mektubu okuyup, mânası malûmu olupca bir mektup ile adam gönderip:

«Eğer Şâh İsmail'den intikam alabilirsen, benim dahî Diyarbekir'imın iki kere yüzbin tüfekli Kürdümden intikam alasin!»

Der Sultan Selim:

«Lisânülhalk, aklâmülhak derler, Diyarbekir hâkimî bize icâzet vermiş, Diyarbekir'imın Kürdlerinden intikam alasin demiş, olmaya illâ hayır...»

Deyip, Çıldır gazâsına gidip, Allahın yardımı ile Acem Şâhı mağlûp olunca, Osmanlı askeri muzafferden Erzurum'a girer. Bıyıklı-Mehmed Paşa, yüzbin askere serdar-ı muazzam olup, Diyarbekir' kalesini kuşattı. Yetmiş büyük savaş yapıp dağ kapısı ve Mardin kapısı taraflarında, top darbelerinden duvarın yüzü nice yerden harab oldu. Gaziler hücum etmek niyetinde iken, gördüler ki Mardin tarafından bir kalabalık asker geliyor. Yeni gelen askerin öncülerinden bir kaç adam ileri gelip orduya girerek, serdar Bıyıklı-Mehmed Paşaya mektuplar getirdiler. Okununca serdar keyfinden oynadı. Ve dedi ki:

«Ey gaziler! Çıldır cenginde bize imdada gelen İmâdiye hâkimi Molla İdris Hazretleri, kırkbin askerle yine imdada geliyormuş. O

«görünen askerler onlardır hemen gelip ordu-yu hümâyunun bir tarafında yerleşsinler.»

Diye fermân olundu. O anda Molla İdris'in askeri dahi gelip aman vermeyip metrise girerler. Bu hali, kale içindeki Kürdler görüp «el aman, ey âl-i Osman!» diye, Diyarbekir kalesini barış ile içi temiz vezir, Bıyıklı-Mehmed Paşaya verdiler. Molla İdris İmâdi'nin yardımı ile. Sonra kale içinde bütün Kürdler, Arablar çıkıp hâkimleriyle beraber Mardin'e vardılar. Orada da duramadılar.

Bu sevinçli haber Tercan sahrasında, Birinci Sultan Selim'e ulaştınca, Bıyıklı-Mehmed Paşaya Diyarbekir'i, Molla İdris'e de İmâdiyeyi, müebbed olarak verip ahidnâmeler yazdı. Onun için müverrihler fetihnâmesini (Feth-i Selim Han be-desti Ebüşşevârib Mehmed Paşa bi îaneti Molla İdris) (Bıyıklı-Mehmed Paşa eliyle ve Molla İdris yardımı ile Selim Hanın fethi) diye yazarlar.

Sonra Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han, Bağdad fethine giderken bu Diyarbekir'in su ve havasından hoşlanarak (mâmur ola benim Kara Âmid'im) diye kışlık verip içinde üç ayda onbin kese akça kestirdi.. Sikkesinde (paramın üzerinde) «Sultan Süleyman bin Selim Han, azze nasruhû duribe fi Kara Âmid» yazılıdır. Hâlâ toprakta, tarlalarda o paralardan pek çok vardır. Halis gümüş akçadır. Sonra bu Diyarbekir vilâyetini ayrıca yazıp vezirlik ile eyâlet eylemiştir.

Diyarbekir hakkında Sultan Süleyman'ın kanunnâmesi hükmü: Diyarbekir iki tuğlu vezirliktir. Padişâh tarafından vâlilerine giden mübârek emirlerde «düstûr-ı mükerrerim, müşir-i mufahhamım» ıstılahı yazılır. Kanun üzere vezirinin hası, oniki kere yüzbin ve altıyüz altmış (1200660) akçadır. Hepsi onaltı sancak olup, beş sancağı da hükûmettir. Ondokuz sancağının onikisi diğer memleketin eyâletindekiler gibi olup, timar ve zeâmetlidir. Beyi, devlet tarafından tâyin ve azlolunur. Ama sekiz sancağı Kürd beylerininindir. Fetih

sırasında Bıyıklı-Mehmed Paşanın arız ile o beylere hatt-ı şeriflerle yurdluk ve ocaklık adıyla verilmiştir. Azil ve nasb kabul etmezler. Beylerden birisi ölünce sancağı oğullarına veya akrabasına verilir. Bir sefer olsa zeâmet ve timar erbabı alay beyi ve yeniçeri başlılarıyla, Diyarbekir vezirinin kolunda sefere eşerier. Fermân olunan hizmete gelmezlerse sancakları başkasına verilir.

Bu sancaklardan başka beş sancak daih mefrûzülkalem ve maktûül kadem hükûmetler olarak yazılmıştır. Bunların içindeki tüccar ve zeâmet hâkimleri, mülkiyet üzere tasaruf derler. Mahsulleri ne ise hâkimlerine aittir. Bunlara yazılacak padişâh emirlerinde (Cenab) lâkabı kullanılır.

Diyarbekir'in Osmanlı sancakları şunlardır:

(Harput, Ergani, Siverek, Nusaybin, Hısn-ı Keyf, Çemişkezek, Siird, Meyyafarkın, Akçakale) dir. Kurbu Nusaybin. Habur, Sencar Diyarbekir sancağı paşa tahtıdır. Bu sancakların hâkimi hep Osmanlı beyleridir. Yurdluk ve ocaklık sancakları şunlardır:

(Sağman, Kulp, Mihraniye, Tercil, Atak, Pertek, Çapakçur, Çermik...) bunlar kanun üzere ocaklık iken, beyleri evlâtsiz ölünce Osmanlı sancağı olmuşlardır. Âmid eyâletindeki hükûmetler şunlardır:

(Cezire, Eğil, Genç, Palu, Hazo..) Bu beş hükûmet, serbest mirmiranlık pâyesiyle hâkimlerine verilir. Ama yine vezir ile sefere eşmeğe (gitmeğe) memurdurlar. Mîr Şehri, Mîr Pesan, Mîr Pozan, Mîr Kaçuk gibi üçyüz kadar boy yiğitleri vardır. Timar defterdarı, defter kethüdâsı, mal defterdarı vardır. Hası, (40399) akçadır. Paşa tahtı olan Âmid livasında (9) zeâmet, (168) timarı vardır. Bu sancağın kanun üzere cebelileriyle ikibin tam silâhlı askeri olur. Ama cebeliksiz ancak yediyüze varır. Bütün Diyarbekir eyâletinin sefer sırasında otuzbin tam silâhlı askeri olup, paşasının dahi hasına göre üçbin seçme askeri olur.

Diyarbakir eyâletindeki ocak beylerinin ve hâkimlerinin haslarını beyan eder: Hazo mirlivası hası (219999), Ergani mirlivası hası (200515). Siverek miri hası (403043), Atak miri hası (447200). Tercil miri hası (445300), Çermik miri hası (214000), Hısn-ı Keyf miri hası (203955), Eğil ocaklık hası (296750), Çapakçur miri hası (370000), Çemişkezek miri hası (334273) Safhan miri hası (349007) Siird miri hası (223772), Akçakale hası (200000) Mir Paspan ve Pozan hası (100,000), Kulp ocaklık hası (166668), Mir Hancun hası (427800), Pertek miri hası (380000), Genç miri hası (278300), Kara Âmid hazine defterdarı hası (140395), Diyarbakir defterdar kethüdâsının hası (100924), zeâmet defterdarının hası (80000).

Diyarbakir eyâletinin askerî hâkimlerini beyan eder:

1 — Hepsine zâbit, serdar-ı muazzam Diyarbakir veziridir. 2 — nci kethüdâsıdır. 3 — ncü Cezire hâkimi, 4 — üncü Eğil hâkimi, 5 — inci Genç hâkimi, 6 — ncı Palu hâkimi, 7 — nci Hazo hâkimi.

Yukarıda yazılan haslı onsekiz adet beyler de buna eklenirse yirmibeş hâkim olur. 26 ncı mal defterdarı, 27 nci çavuşlar kethüdâsı, 28 inci zeâmet defterdarı, 29 uncu defter emini, 30 uncu çavuşlar emini, 32 nci alay beyi, 33 üncü çeri-başıdır. Her sancakta birer alay beyi ile birer çeri-başı olmakla, otuzsekiz adet zâbit ilâve olununca (70) eder. 71 inci sipâhi kethüdâyeri, 72 nci yeniçeri serdarı, 73 üncü kale dîzdarı, 74 üncü Rûznâmecî-Hüseyin efendi, 75 inci beytûl-malcısı, 76 ncı şehir voyvodası, 77 nci muhtesib ağası, 78 inci gümrük bacdarı, 79 uncu muhassıl haraç ağa, 80 inci hâne avâzıcısıdır. 81 inci şâhbenderdir.

Velhasıl üçyüz kadar boy beyleriyle beraber Diyarbakirde dört yüz kadar hâkim çıkıyor. Bunlar örf hâkimleridir. Âmid şehri beşyüz akçalık mevleviyettir. Ruus ile, padişâh tarafından dergâh-ı âli kapıcılarından keçeli muhızır-başısı,

keçeli yeniçeri çukadarı vardır. İhtişamı olsun diye atına saçaklı abâyı vurur. İdaresinde nâhiye nâibleri vardır. Bu nâhiyelerinden mollasına senede âdilâne olarak 40 rûmi kese hasılı olur. Paşasına da bu geniş eyâletten yüzbin kuruş olur. ahalisi Şâfiî mezhebindedir. Her mezhebden müftüsü, ayrıca nakübüleşrâfı vardır.

Diyarbakir kalesinin şekilleri: Şattûlarab kenarında göğe baş uzatmış (Kız Kayası) adıyla meşhur bir yüksek tepe üzerindedir ama, o büyük dağın tepesi geniş ve lâleliktir. Kalenin doğusu, kuzey tarafına meyilli semti, yüksek kayalar üzerindedir ki (Kız mağaraları) bu yüksek kalenin altındadır. (Yunus makamı) dahi oradadır. Orada durup da, aşağı bakmağa insan cesaret edemez. Güya cehennemın en alt kısmıdır. Büyük nehir akmakla iki tarafı gülistan, bustan ve feslignelik olup her sene vilâyet ahalisinin altı ay Diyarbakir'in Sattûlarab fasıllarını edecek mesirelerdir.

Bu kalenin burc ve duvarları üzerinden aşağıda akan büyük nehre bakılınca, adı geçen nehir bir iplik gibi görünür. İşte kalenin bu tarafı bu derece feleğe boy çekmiştir. Ama yıldız tarafı, batı ve güney ve kible tarafı düz yerdir. Duvarının yüksekliği kırkar zira'dır. Onar arşın temeli vardır. Ve süslü kale, siyah taş ile yapıldığından adına (Kara Âmid) derler. Hendese bilgini usta, kaleyi dörtlüden kuzeye doğru uzunca yapıp, bütün kule ve beden dışları birbirine bakar. Muhasara sırasında birbirini korur. Sert taştan yapıldığı gibi, bulunduğu yeri de yalçın kaya olduğundan düşman kuşatsa, hiç bir tarafından lagım ve metrisi sürüp muvaffak olması imkânsızdır. Meğer bir sene kuşatılarak, kale içinde kıtlık olup kaledekiler kaleyi teslim ederler.

Kalenin doğusu cehennem deresi olmakla hendek lâzım değildir. Ama kuzey, güney, batı tarafları hendekli ve dört köşe köşeliklerinde Ye'cüc duvarı gibi burcları vardır ki, güya herbiri bir gök kulesidir. Fakat diğer kaleler gibi üçer, dörder kat değildir. Ancak bir kat sağlam duvardır. Dört adet

demir kapısı var! Kuzey tarafa açılan (Dağ kapısı) var. Şerbeteyn, Eğil, Ergani, Çermik, Harput ve Palu'ya gidenler, bu kapıdan gider. Batıya açılan (Rum kapısı) var. Mezarlığa ve kara dağlara gidenler hep buradan geçerler. Kible tarafına açık (Mardin kapısı) doğuya bakan (Yeni Kapı) var. Bundan başka aşağı Şatt nehri kenarına köprüden geçip, oradan Meyyafarkın kalesine, Batman köprüsünü geçip bir konakta Hazo kalesine varılır.

Bir kapı da paşanın olduğu iç kale sarayında olup doğuya, Şatt nehrine açılır. «Uğrun Kapı»dır. Büyük kapı değildir. Bu demir kapılarla örtülü sağlam sûrun etrafı, bu hakîrin adımı ile tam onbirbin adımdır. Ama doğu taraf köşesi paşa sarayı olup gayya kuyusu, uçurum olmakla adımlamak mümkün olmadı. Ancak dağ kapısından, Madin kapısına varıncaya kadar bu kalenin içi ikibin adımdır. Buna göre yalnız kaya üzerinde adımlamadığımız duvarın uzunluğu ikibin adım hesap edip, Kara Âmid kalesinin etrafı dörtbin adımdır dedik.

Bu kalenin Şatt nehrine bakan tarafında kuzeye dönük köşedeki sert kayası, öyle bir çeşit kayadır ki, ona demir tesir etmez. Asla ateş tesiriyle kireç haline gelmez. Garib, acâib bir madendir ki, anlatılmasında dil kısadır.

İç kale: Tam dörtbin adımdır. İçinde yüzelli adet odalı, birkaç divanhâneli bir büyük saray vardır. Her gelen vezirler ve vükelâ buraya bîrer oda ve hamam, havuz, şadırvan yapmakla kat kat süslü bir saray olmuştur. Bütün pencereleri, balkonları Şattûlarab'a, sahraya ve (Karatepe) adlı vâdilere bakan manzaralı bir yerdir. Sarayın bir eski divanhânesi var. Eski sultanlar binasıdır. Burada olan eski tarz bukalemun nakışları, meğer Kahire'deki Sultan Kalavun divanhânesinde ola..

Kale içinde oturmaları şarttır. Bu sarayın yapıcısı Birinci Selim veziri Bıyıklı-Mehmed Paşadır. Hayli geniş bir büyük saraydır. Daima bekçileri hazır olup beklerler. Bu iç

kaledeki değirmenlerin suları, Allahın kudreti eserlerinden olarak, yine bu iç kale içindeki kayadan çıkıp değirmenler döndürerek, paşa sarayından geçip kale duvarında bir demir kafes pencereden çıkarak Kız Kayası dibinden aşağı akar. Taştan taşa kendini vurup selsebil gibi akarak Şatt nehrine dökülür. Doğrusu halis, berrak sudur.

Diyarbakir câmileri: Şehrin ortasında eski mabed, Büyüyük câmi, Diyarbakir'in yüz suyu yâni (Câmiî kebir).. Müverrihler birliktirler ki bu eski ibadet yeri, tâ Hazret-i Mûsa zamanında yapılmıştır. Bahçe sütunlarının sağ tarafında bir sütun üzerinde İbranice târihi vardır. Kale her kimin eline geçmiş ise, yine bu mabed, mabed olarak kalmıştır. İçinde öyle ruhaniyet var ki bir kimse iki rekât namaz kılsa kabul olduğuna kalbi şahitlik eder. Güya Haleb'in Ulu câmiî. Şam'ın Emevî câmiî, yahut Kudüs'ün Mescid-i Aksâsı, Mısır'ın Ezher câmiî, İstanbul'un Ayasofya'sıdır. Kiliseden çevirme olduğuna delâlet eden nice bin alâmetler var. Çünkü minâresi dört köşedir ki, eski kilise iken çan yeri imiş. Mihrab ve minberi eski tarzdır. Câmiin içi avize ve kandillerle süslüdür. Küçük, büyük çeşitli üç kat sütunları birbirini üzerine konulmuşlardır. Câmiin içinde (Şâfiî câmiî) başkadır. Bütün Şâfiî mezhebinde olanlar burada ibadet ederler.

Bu câmiin dört kapısı var. Gece ve gündüz cemâati mevcut olup, yetmiş seksen yerinde çeşitli bilgiler okunur. Nice yerinde tarikat erbabı olanlar Erbaine girip tevhid ve tezkir ile meşgul olurlar.

Dış avlusu beyaz mermer ile döşenmiş olup, avlunun tam ortasında bir abdest havuzu var. Bütün musluklarından namaz kılanlar, abdest tazeleyip ibâdet ederler. Bu çeşmelerin hepsi ayn-ı Hamravat ve Ali Nehri pınarından gelir. Avlusunun dört tarafı, İstanbul'daki Süleymaniye câmiî gibi, yan sofalardır. Bu sofalar üzerinde çeşitli mermer, somâki, zenburî sütunlar vardır. En yukarılarında olan zayıf ve ince sütuncuklardır. Anın altındakiler kalındır. Onlardan aşağı-

dakiler ise büyük sütunlardır. Bu sütunların üzerinde baş aşağı kubbeler vardır.

Bu avlunun üç tarafında üç kapı var. Yeniden dörtköşe bir minâre yapıldı. Velhasıl Diyarbekir'de bu kadar büyük bir câmî yoktur. İçi onbin adam alır. Bütün bina, başaşağı kubbeleri baştan başa nas kurşun ile örtülüdür. Cuma hutbesinde hatibi, şehri fetheden Sultan Selim Hanı da anar.

Peygamber câmii: Dağ kapısı yakınında bir eski câmîdir. Gayet ruhaniyetli olup, kubbeleri kârgirdir. Baştan başa kurşunludur. Dört köşe bir minaresi vardır. Bir tarafında yine Şâfiî câmî var. Mihrab ve minberi, müezzinler mahfili gayet sanatlıdır. Avlusunda havuzu ve fıskiyesi sanatlıdır. Bunun da cemaati çoktur. Yapıcısı, Hazret-i Peygamberi rüyasında görüp, onun öğretmesiyle yaptığı için (Peygamber câmii) derler.

İskender Paşa câmii: Lâtif, sanatlı, kurşunlu, bir minareli, evkafı kavi, ulûfe alanları çok bir mâmur câmîdir. **(Behram Paşa câmii):** Kurşunlu câmîdir. **(Melek-Ahmed Paşa câmii):** Kürddür. Hayır sahibi bir yiğit vezir imiş.. Ama bizim Melek-Ahmed Paşa gibi namlı değil imiş.. Bu nurlu câmî, Rum kapısı tarafındadır. **(Kara câmî):** Yapanı belli değildir. Gece ve gündüz cemâatlıdır. **(İpariye câmii):** Bir zengin Çin bezirgânı yaptırıp, dört duvarının kirecine yetmiş yük Hıten miski karıştırmıştır. Onun için (İpariye) yâni (Miskli câmî) derler. Doğrusu nemli havada, dört duvarını koklasan, misk kokar. Kurşunlu değil. Cemâati çoktur.

Hüsrev Paşa câmii): Mardin kapısı tarafında olup, gayet sanatlı ve şirin bir câmîdir. Şehrin kalabalık tarafında olduğundan cemâati çoktur. **(Ali Paşa câmii):** Saroh mahallesindedir. **(Hasır câmii)** yapanını bilmiyorum. Palancılar yakınında olup, kurşunlu ve mâmur bir câmîdir. **(Muallâk câmii)** yapanını bilmiyorum. Ama Timurlenk yarısını yıkmıştır. Muallâk câmii adıyla şöhrat bulmasının sebebi odur ki, bir dörtköşe yüksek minâresi var. Yapan usta, bu uzun minâ-

reyi beş uzun sütun üzerine yapıp, minârenin dörtköşe temelini dört sütun üzerine sihirli bir sanat ile öyle yapmış ki, akıl hayran kalır. Beşinci sütunu, minârenin temeli ortasına koyup, minârenin bütün ağırlığı bu sütun üzerindedir. Diğer sütunlar ihtiyaten konulmuştur. İşte bu yüzden câmie (Mallâk câmii) demişler. Bu minârenin temelindeki beş sütun, bir demirci dükkânı içinde olmakla herkes göremez. Çok dikkat edilirse görülebilir. Fevkalâde bir minâredir.

(Rûmiye Şeyhi Aziz Efendi câmii) yeni yapılmış bir güzel câmidir. Behramiye câmii yakınındadır. Bu azizin câminde olan tevhid ve tezkiri işiten yârân ve kardeşleri mest ve hayran, şaşkın ve perişan eder. (Şemsi Efendi câmii), «Sin oğlu câmii» adıyla meşhurdur. Bu ad ile şöhret bulmasının sebebi odur ki, bu câmii yaptıran Şemsi Efendi merhum, ana rahminde iken, değerli babası, gazaya gider. Karısı hamile olduğundan «İlâhî, bu ehlimin karnındaki evlâdını sana emânet eyledim» diyerek gazaya gider. Fetihten sonra gelir görür ki karısı ölmüş.. Mahalle ahalisinden karısının mezarını sorup:

«Biz gazaya gittiğimiz vakit, ehlimizin (karımızın) karnındaki evlâdı, tam itikad ile o kadir ve Kayyum'a (Cenab-ı Hakka) emânet vermiştik. Elbette o evlât, yer ve gök âfetlerinden muhafazalıdır.»

Diye mezarlığa varıp karısının mezarına selâm verir. Hemen mezarın içinden masum bir ses:

«Ve aleyküm selâm yâ din uğruna cihad yapan babam!»

Der. Bundan, orada hazır olanlar şaşırıp, mezarın kapısını açarlar. Görürler ki, üç yaşına basmış, yüzü ayın ondördü gibi parlak bir erkek çocuğu, ölü anasının sağ tarafında yatıyor. Anasının sağ tarafındaki memesi asla çürümeyip, o masum vâlidesinin memeciğini şır şır emiyor. Cenab-ı Hak kadirdir. Karanlık gecede, kara taş üzerindeki kara karıncaya kadar rızık ve nafaka yetiştirir. Evlâdını can ve yürekten Rabbülzeye (Allaha) emânet verenin emâneti fenâ bulur mu? (İnnallahe alâ külli şey'in kadir).

Sonra babası sine gerip (göğsünü gerip) evlâdını kucaklayarak mezarı örter. O masum çocuk gayet güzel olmakla (Şems) derler. Halkın dilinde, mezardan çıktığı için (**Sin oğlu**) derler. Sonra bu Şemsi Efendi Diyarbekir içinde kutubluğa kadar yükselip kerametler gösterir. Mevcut parası ile bu nurlu câmiî yaptığından câmie de (**Sin oğlu câmiî**) derler. Ruhaniyetli bir lâtif câmidir. (**Bıyıklı-Mehmed Paşa câmiî**): Nazif Paşa meydanındadır. Yavuz Selim Han vezirlerinden Bıyıklı-Mehmed Paşanın haryıdır. Adı geçen paşa da bu aydınlık câmiîin alanında yatar. Kurşunlu, sanatlı, aydınlık bir câmidir. (**Hâlid bin Velid câmiî**): Peygamberin hicretinden sonra, Hazret-i Ebubekr'in halifelîği zamanında bu kaleyi fetheden Hâlid Hazretleri yaptırmıştır. İç kalede olup. Temiz oğlu câmi yanında yatar. Ama Hazret Hâlid Humus şehrinde gömülüdür.

İşte hutbe okunan büyük câmiler bunlardır. Mahalle meşhur meşhidleri de vardır ki, meşhurları: Balıklı tekkesi, Saroli mahallesi meşhidi.

Medreseleri: Yukarıda yazdığımız câmilerin herbirinin birer müderrisi olup, ikişer de medreseleri vardır. Meşhurları:

Büyük câmide (**Mercâniye medresesi**), bilginler arasında pâyesi vardır. Müderrisi orada mevleviyete erişir. Müderrisi ve talebeleri var. Evkafı kuvvetli olmakla, odalarının belirli vazifeleri, et parası, mum parası daimidir. Oradan yine Büyük câmide Şâfiî mihrabı dışında (**Şâfiî medresesi**), bu da mâmurdur. (Peygamber câmiî medresesi), talebesi çoktur. Burada bir kere başlayan elbette ve elbette mahrum kalmamıştır. (**İpariye medresesi**) meşhur medresedir ki burada beyan ilmi görülür. Onun için talebeleri, yakın zamanda herşeyi apaçık eder, makam sahibi olur.

Mardin kapısında (**Husreviye medresesi**), bu ilim yerinde, kelâm ilmi okunur. Onun için talebeleri gayet düzgün konuşurlar. (**Saroli-zâde medresesi**): Burada fıkıh ilmi okun-

duğundan halifeleri gayet fakihlerdir. (**Şeyh Rûmî medresesi**): Ulu yerdir. Bunun talebeleri tasavvuf ve tevhid ile meşguldür. (**Tefsir medresesi**): Burada tefsir ilimnden, ceriri tefsiri, Taberi, İbn Mes'ud tefsiri, Ebülleys tefsiri, kadı tefsiri, Deylemî tefsiri, Feyzullah Hindî, Ebussuud tefsiri görülüp, müfessir ve muvaffak bilgin ve fâdılları vardır. Meşhur medreseleri bunlardır.

Câmilerinin her birinde birer Şeyhülkurrâ vardır ki, hıfz ilmi gösterirler. Ama burası Kürdler olmakla, Arabistan gibi **Kur'an** hâfızı çok değildir. Çünkü hıfz ilmine düşkün olanlar, fâdil olamaz diye, hıfz ilmine ehemmiyet vermezler. Tecvid ilmi de görülüp hâfız yetiştirirken, Ebi Ömer okuyuş tarzı üzere, rivâyet edenlerle, harflerin telâffuzuna riayet ederler. Bazıları bütün bilgileri tamamlamak için İbni Kesir, yedi okuyuş, ve on okuyuş tarzı ile okunur.

Vâkıâ burada İstanbul'dakiler gibi kubbeli dârülhadisler yoktur ama, elbette her câmide bir muhaddis dersiâmları vardır. Bilhassa Büyük câmi imâmı (Deli İmâm) adıyla şöhret bulmuş olan imam, fâdil, fevkalâde bir muhaddistir. Hadis bilgisini Mısır'da Ezher câmiinde tahsil etmiştir. Muhaddis Ramazan Efendi Müslim ve Buhâri'yi(1) tamamen ezberlemiştir ki râvileriyle yedibin hadis ezberindedir. Yukarıdaki câmilerin her birinde birer adet mektep vardır.

Tekkeleri: Hâecgâni tarikinde (**Şeyh Rûmî tekkesi**): Burada olan tevhîd-i sübhânî, hiç bir diyârda yoktur. Fukara gelip geçene nimetleri bol olup, şeyhi, halktan çekinen halûk, yumuşak huylu, selim bir mübârek kimsedir. (**Balık-ı tekkesi**) seyre değer bir Bektaşî tekkesidir. (**İpadiye tekkesi**): Dervişleri eski yârandandır.

Çeşmeleri: Heşsinin güzeli (Aynı Hamra) dır. Kaynağı, Diyarbekir'in batısında Karadağ yaylasından, yer altından iki konak yerden künkler ile Âmid kalesine girip önce Bü-

(1) En muteber iki hadis kitabı.

yük câmi, sonra diğ̈er câmilere, han, imâret ve hamamlara taksim olunur. Eski bilginler, bu Hamravat suyu içine pamuk koyup sonra yine kurutup tartmışlardır. Maarra şehri suyu pamuğundan hafif gelip, İstanbul'da Eski Saray kapısı önündeki biricik çeşme suyundan ıslanıp kuruyan pamuk ile, bu Diyarbekir Hamravat suyunun pamukları beraber tartılmıştır. Bu kadar hafif sudur. Eğer pamuğu ağır olsa, acı olup faydasızlığına delâlet ederdi.

Bu Hamravat suyunun safra, soda ve balgamı mahveylediği tecrübe ile malûmdur. Hattâ Osman oğullarından İbrahim Han bu suyun vasıflarını duyunca, «Elbette bana Diyarbekir'den Hamravat suyu gelsin!» diye hatt-ı şerif ile dergâhı âli kapıcı-başısı, memuren Diyarbekir'e gelmiştir. O zaman efendimiz Melek-Ahmed Paşa, Kara-Âmid vâlisi idi. Paşa, padişâh emrini görünce bas üstüne deyip, onar okkasu alır, altı adet gümüşẗen ve altı kurşundan ve altı adet tutyadan ve altı adet çam boduçlarından, toplam olarak yirmi dört adet güğümlere sular doldurulup ve ağızlarını mühürleyip, gelen kapıcı-başıya on kese de ihsân verip teslim eyledi. Onaltı kese dahi güğümlerin masraflarını çekip ilgar ile Hamravatı İbrahim Hana gönderdi.

Allahın hikmeti bu soğuk saf su İstanbul'a girdiği gün, yeni Padişâhın tahta oturduğu gün olup, bu Hamravat suyu, Sultan İbrahim'in oğlu Dördüncü Mehmed Hana nasib olmuştur.

1056 Recebinin onsekizinci Cumartesi günü, ikindiden sonra tahta oturduğu vakit, ilk olarak Hamravat suyu içti. Sözü'n kisası bu Hamravat suyu, Diyarbekir'in yüz suyudur.

(Fethül Irak) lâfzı üzere, yâni (941) târihinde Sultan Süleyman, Allahın rahmeti üzerine olsun, yollarını temizleyip Karadağ'dan getirtmiştir.

Ayn-ı Ali pınarı: Bunun da lâtif, mutedil ve hazmı kolay suyu avrdır. (Ayn-ı Balıklı), şehir içinde bir büyük kaynaktır. Bir büyük havuza akıp içinde nice balıklar yüzer. Ama

kimse avlayıp yiyemez. Çünkü ihtiyarlarının birkaçı meflûç olup (nüzul inip) ağızları, burunları eğilmiştir. Bu Ayn-ı Balıklı'nın da suyu gayet güzel olup hastalıkları defettiğinden orada yıkanmak da vücuda faydalıdır. Bu havuzun ayağı akararak, Ali Paşa câmiine gider. Oradan Balıklı Gölü suyu, Mardin kapısındaki hamama gider.

İç kale kaynağı suyu: Ayn-ı Hamravat suyu gibi lezzetli değildir. İçinde on adet un değirmenlerini dikkatle döndürür. Hiç bir şehrin iç kalesinde böyle bir akarsu yoktur.

Yalnız Erzurum'da (Cennet çeşmesi pınarı), Van kalesinde (Kırkçeşme pınarı), bir de Budin serhaddinde Üsturgon kalesi içinde kayadan çıkıp Tuna nehrine dökülen su vardır.

Ayn-ı Erbaa-taş: Gayet soğuk olup, soğukluğunun şiddetinden hiç kimse, dört taşı içinden birbiri arkasından çıkaramaz. Bu yüzden (Erbaa-taş, dört taş) adı verilmiştir. Bu saf su, Nasuh Paşa meydanı tarafında iç kale duvarında bitişiktir.

Ayn-ı Şakkıl-Acuz: Bir hayat kaynağıdır. Ama eski zamanda bu kaleyi Hülâgü kuşattığı vakit, bir acûze karı, sihir ile kayadan çıkardı, derler. Bunun için Şakkıl-Acuz adıyla meşhurdur. Gayet beğenilen, makbul bir suyu vardır. Bu da Rum kapısı tarafındadır. Diyarbekir kalesi böyle akarsularıyla Allah tarafından süslenmiştir. Asla su için sıkıntı çekilmez.

Diyarbekir'de birçok yüksek binalar vardır. Bilhassa yetmiş kadar ulemâ, şeyhler, vezirler, vükelâ sarayları vardır ki dil ile anlatılamaz. Kârbansaraylarından Melek Paşa hanı, Rum kapısının iç yüzünde olup, şeddadvârî kârgir bir güzel binadır ki, güya henüz üstad elinden çıkmıştır. Bütün kubeleri kurşun ile örtülü, dinlenecek mâmur bir handır. Ama yazık ki, Diyarbekir vâlilerinin delileri burada oturur. Eğer uslu adamlar oturaydı, bu misafirhâne, minnetsiz bir cennet köşesi olurdu.

Kârbansarayı, at pazarı: Bunun da bütün kubbeleri has mavi kurşun ile örtülü olup tarifinden insan âcizdir. Burada da paşanın sekban ve sarıcaları otururlar. Kendilerinden başka bir adam gelip bu kervansaraya girse, sekbanlar köpek gibi o adamın üzerine üşüşüp parça parça ederler. Sarıcalar görse, sarı arı gibi sarılıp adamı sokarlar.

Hanları: Birçok mâmur hanları olup, içlerinde kale gibi Hüsnü Paşa hanı gayet sağlam ve müstahkem olduğu gibi, yaptırnanları hakir Evliyâ'ca bilinmeyen Mardin kapısı yakınındaki (Bezirgân hanı) mâmur olup, hanlar içinde bir güldür. Bekâr odaları da lüzumundan fazladır.

Çarşıları: Evvelâ Hasan Paşa pazarı, sipâhi pazarı, attarlar pazarı, gelip geçenin damağını kokulandırır. Kuyumcular pazarı, demirciler pazarı, çilingirler pazarı, cevahirciler pazarı, kuyumcular pazarı, haffaflar pazarı, palan yapanlar pazarı, gazazlar pazarı, dokumaçılar pazarı.. Elhasıl altmış-altı esnafın dükkânları vardır. Ama sipâhi pazarında bedestanı gayet mâmurdur. İki tarafı demir kapılı kârgir bina olup, anka bezirgânlarla doludur.

Bütün şehrin, kıymetli malları, kıymetli cevahirleri hep bu pazardandır.

Bu diyarda çıkan kılıç, gaddare, külünk, balta, ok, hançer, mızrak yalmanı, ok peykânı (1) dünyaca meşhurdur. Demircileri çekicini ve hallaçlar tokmağını ve bilhassa kazancılar çekicini vurduğu vakit musiki fenni üzere segâh makamında, Hüseyinî makamında vurup, daha nice makamlar yapıp kendileri de güzel sesle okurlar. Bu sesleri, nevâları işiten maarif ehli, şaşırıp kalır. Kuyumcuları gümüş kab yapmakta, altın ve mücevher kab yapmakta benzersizdir. İnce işçileri bukalemun nakışı işlemekte Mani ve Behzadi (2) geçmiştir.

(1) Okun ucundaki demir.

(2) Ünlü Fars ressamı.

Ahalisinin yüz renkleri: Diyarbekir'in havası gayet lâtif olduğundan, Hamravat suyunu da içtiklerinden, halkın yüz renkleri kırmızımsıdır. Çoğunlukla orta boylu, kavi bünyeli, gösterişli adamlardır. En kısa ömürleri yetmiş seksene varıncaya kadar iş ve kazançtan el çekmezler. Her an topluluktan ayrılmayıp, yüz yaşlarına girerler.

Hesabsız mahbub ve gönlün dilediği gençleri vardır ki güzellik ve letâfette emsalsiz, güzel manzaralı, peri yüzlü, ay parçası gibi gençlerdir. Doğu ülkesi olmakla, fasih ve belîğ konuşurlar. Her hareketleri, yürüyüşleri insanı hayran eder. Hepsi zarif ve nüktedandırlar.

Bu Diyarbekir'de nice yüz fasih ve belîğ şairler vardır ki Fuzûlî ve Bağdadlı Rûhî gibidirler. Birçoklarıyla meclis arkadaşlığı yaptık.. Doğrusu benzerleri bulunmayan birer fazilet nümuneleridirler.

Erkeklerinin elbiseleri: Samur elbise, zerduva ve samur parçası kürk giyerler. Atlas ve kemha giyerler. Orta halli olanları prangona, saye, çuka ve kontoş giyerler. Aşağı tabaka londure çuka giyerler.

Kadın elbiseleri: Hepsi beyaz çarşafa bürünüp yüzlerinde kil örtü ve başlarında sivri altın ve gümüş takkeler giyerler. Ayaklarında elbette çizme giyerler. Temiz, namuslu, altın ve ziynete malik kadınları vardır. Diyarbekir büyüklerinin anlattıklarına göre, şehirlerinde yüz kırk kadar saray ve başka hânedan hamamları vardır. Çünkü hatunları namuslu, örtülü, ve ırk ehli olduklarından çarşı ve pazara çıkmayıp, ev hamamlarına girerler.

Vaktiyle Diyarbekir'in yedi adet aşevi ve imâretleri var iken, vakıfları, zulümden harab olmuştur. Şimdi yalnız Büyük câmi imâreti kalmıştır. Ama (Rumiye Şeyhi tekkesi) nimeti, imâretten fazla, fakir için boldur. Diğer tekkeler de böyledir.

Diyarbekir'in hamamları: Evvelâ su ve havası ve binası lâtif ve temiz, Taşpazarında (İpariye hamamı), sonra (Eş-

rik hamamı).. Bu da güzel havalı hamamdır. Hele bu şehir içinde böyle hamam yoktur. Ama halk dilinde yanlış olarak (Eşek hamamı) derler. Doğru adı (Esbek hamamı)dır. (İskender Paşa hamamı), bütün örtüleri tellakları temiz bir hoş yapılı binadır. Rum kapısında (Eski hamam) hamamların en büyüğüdür. Muallâk minare yakınındaki hamam, döşemedeki mermerleri, kubbelerindeki billûr camları gayet sanatlıdır. Melek Paşa hamamı, gönül açıcı lâtif bir aydınlık hamamdır. Dağ kapısı yakınında Zebilci hamamı gayet açıktır.

Mardin yakınındaki hamam da meşhurdur. Çarşı içinde (İskender Paşa hamamı).. Sahibi, tabiat sahibi bir değerli vezir imiş. Mimarlık ilminde noksansız mühendis olmakla kendi düşüncesiyle öyle süslü ve sanatlı bir hamam yaptırmıştır ki, Diyarbehir şehrinin yüzüsu olmuştur.

(Bıyıklı-Mehmed Paşa hamamı) ki, Diyarbekir'in fâtihi- dir, eski tarz üzerine yapılmış eski bir hamamdır. Ama duvarlarında ve başaşağı kubbelerinden bir damla ter damlamak ihtimali yoktur. Duvarlarını koklasan, misk ve anber gibi kokar. (Behram Paşa hamamı): Bunun yapıcısı olan şanlı pasa, aslen Gazzeli olmakla, Arabistan'da gördüğü gibi bir sanatlı hamam yaptırmak için, Gazze ve Kudüs'ten büyük ustalar, işçiler, mermer yontucuları getirip, nice yüz deve yükü çeşitli mermerler getirip bu hamama dösemişti. Doğrusu görülecek bir hamamdır. Benzeri meğer Şam'da Defterdar hamamı ola.. Yahut Mısır'da Mengulot? şehrinde Osman Bey hamamı ola.. (Çardaklı hamam), yaptıranını bilmiyorum. Ama, temiz aydınlık bir hamamdır. (Yeni kapı hamamı), (İç kapı hamamı) meşhurlarındandır.

Bu hamamların hepsi şehir zebili (çöpleri) ile ısıtılır. Ama gayet sıcak olurlar. Değme adam bir saatten fazla bu hamamda duramaz. Rumda odun ile bu derecede hamamı kızdırmak kabil değildir. Hamamda zibil yakmanın bir faydası daha vardır ki, şehir içinde zerre kadar çörçöp ve süprüntü bırakmayıp zenbil zenbil hamama taşırlar. Hepsi ya-

nar mahvolur. Őehir sokaklarında ve Őehir dıŐında műzahra-
fattan eser kalmayıp, gerek Şehir içi, gerek Şehir dışı temiz
durur. Bu da yalnız Diyarbekir'e mahsus olmayıp, Arabis-
tan hamamlarının hepsi bu Şekilde zibil ile ısıtılır.

Őattűlarab nehri: Yeryűzűnde olan nehirlerin bűyűkleri
hakkında nice lâflar edilmiştir. İbni Abbas Hazretleri, in-
san vűcudundaki damarlar ne ise yeryűzűnde akan kűűk
bűyűk nehirler de űyledir demiŐ. Batlemyus hakimnin dedi-
đine gűre, yeryűzűnde 240 adet bűyűk nehir, ve kırkdűrt bin
kűűk su vardır. İkiyűz kırkdűrt bűyűk nehrin aralarının
uzunluđu elli fersahtan, bin fersaha varıncaya kadar her bű-
yűk nehrin arası binden fazla ve elli fersahtan noksan deđil-
dir.

Bu Őattűlarab ile Fırat nehrinin araları elli fersahtır.
Zira Fırat nehri ile Şatt, yakın kardeŐlerdir. Sonunda Korna
kalesi altında birleŐirler. Fırat nehrine nice yűz nehir karıŐ-
Őir. En bűyűđu Őattűlarab tatlı suyudur. Gerek Őatt, gerek
Fırat nehirleri dűnyaca methedilir olup, sularının lezze-
ti, evvel zamandanberi meşhurdur. Hazret-i Peygamber
Efendimiz tarafından bu Fırat medih buyurulmuştur. Haz-
ret-i Ali Keremallahu vechehu efendimiz, Şatt ile Fırat'ı ga-
yet methetmiŐ ve tatlı suyunun vűcuda faydalı olduđunu be-
yan buyurmuŐ olduđu gibi, nice bűyűkler, bu nehirlerin su-
larını methetmiŐlerdir.

Fırat nehrinin kaynađı ve kendisine dűkűlen nehirler,
kudretimiz yettiği kadar yazılmıştı. Şimdi bu Fırat'ın karde-
Ői olan Şatt'ı anlatalım.

Őattűlarab: Diyarbekir dađlarından dođar. Őnce baŐ ta-
rafı dűrt yerden çıkar ve dűrdűne de Őatt derler. Vâkıâ bű-
tűn nehirlerle (Őat) denilir. Bűtűn nehirleri denize dűkűldű-
đu yere Merece'l-bahreyn denilir. Demek oluyor ki Şatt neh-
ri, dűrt kaynaktan çıkar. Őyle ise kaynaklarının birer birer
anlatılması lâzımdır.

Şatt nehrinin birinci kaynağı: Evvelâ Diyarbekir'den kuzeye doğru bir günde varılır. (Palu kalesi) ensesinde Bağ-ını adlı, irem bağına benzeyen köy vardır ki, bu taraflarda meşhur bir mesiredir. Bütün Palu beyleri ve diğer diyârın büyükleri buraya gezinti için gelir, iş ü işret ederler. Bu irem gibi köy, Palu Beyinin hasıdır. O kayalık dağ içinde bir yalçın kayadan soğuk ve saf bir su çıkar ki, Temmuzda kimse içinden üç taş çıkaramaz. Tâ bu derece soğuk bir berrak sudur, güya billûr neceftir. Doğrusu âb-ı hayata benzeyen ve hayat pınarıdır. Yeryüzünde benzeri yoktur. Bir kuzu yiyen kimse, üzerine bu sudan içmiş olsa derhal açılır.

Şatt'ın ikinci kaynağı: Yine buraya yakın Ergani mailesinden (Taht Maşa) denilen bir dağın mağarasından gök gürültüsü ve yıldırım gibi gürleyerek çıkar. Turna gözü gibi ince ve berrak bir temiz sudur ki zamanın topraklarında emsalsizdir.

Şatt'ın üçüncü kaynağı: Şatt başı, Ergani ile Demirkapı arasında (Çınarlıdere) denilen yerde bir yüksek dağda bir mağaradan çıkar. Ama bu da bir saf sudur ki, güya Nil suyudur. Burada öyle mesireler vardır ki Diyarbekir ahalisinin safâ ehline malûmdur.

Yukarıda yazılan üç adet Şatt kısımları Berdinc denilen, göğe baş uzatmış bir namlı köprü altında birleşip hayli büyük nehir olurlar. Sonra adı geçen köprüden geçerek, Tercil suyu da gelip bunlara karışır ki (Tercil Şatt'ı) derler.

Bağın, Maşa, Demirkapı, Tercil, dördü bir yere toplanıp akarak Kara köprü altında bir başka nehir dahi gelip bunları bulur. Ama bu nehir dağdan gelmekle ayrıca Şatt sayılmaz. Çünkü aksi taraftan geliyor. Oradan hepsi bir olup akarak Diyarbekir'in doğusunda (Kız Kayası) dibinden geçerek çay bostanlığını ve fesleğenliğini sular. Oradan Diyarbekir'in Şatt üzerinde Bağdad ve Basra'ya giden (Kelek köprüsü) iskelesinden aşağıya Hısn-ı Keyf'e ve Cezire'ye doğru yüzyetmiş parça kaleleri, kasabaları ve şehirleri, ve Musul şehri

benderini sulayarak tâ Bağdad'a varıncaya kadar yüzelli adet nehir alır.

Bağdad'dan aşağıda, Riyâle, Çerka, Hizb-i Ali ve diğer nehirlerde karışıp, sonra Basra'dan yukarıda Korna kalesi yüzünde Fırat ile Şatt bir kardeş olup deniz gibi olur. Hindistan, Portukal (Portekiz) Loristan, Multan, İngiliz, Felemenk, Umman, Yemen, Aden, Cidde, Habeş gemileri gelip Basra'ya yanaşarak kıymetli eşya getirip, eşya alırlar. Ama bu Basra'ya çoğunlukla Acem diyârının, hürmüz gemileri inci getirirler.. Basra incisi gibidir. Her tüccarın mahzeninde ve dükkânında hesabsız inci, beyaz inci, hasır gibi yatar.

Yine Basra'ya Lahsa, San'a, Aden, Moha, Ahmedabad, Ferah-Abad, Div-Abad, Meymun Mustafa-Abad, Danyal, Pikvar limanlarından ve diğer nice iskelelerden Karaka?, Fli-pot?, Donkar?, Danimarka parçaları ve kalyonları, ve Yemen gemileri gelirler ki, dil ile tarif olunamaz. İşte bu Şattüalarab böyle bir âb-ı hayat deryasıdır.

Basra önünde Şatt nehrinde med ve cezir vardır. Sabahattan öğleye kadar sular kabarır. Sonra akşama kadar iner. Hazırlıksız gemiler açıkta kalır..

Bu Şattülarabın Umman denizine karıştığı yere (Merecül-bahreyn) derler. Hakirin gördüğüne göre bu Şattülarabın Diyarbekir dağlarında başı dört yerden çıkıp güneye doğru akar. Yine târihçiler bu Şatt ile Fırat ve Murad'ın doğdukları yerden, Umman denizine karıştıkları yere kadar küçük, büyük 2060 adet nehir karışır demişlerdir.

Hey'et kitablarının atlaslarında, Papa Monte, Atlas Minor, Atlas Coğraf, Atlas Kalon, Atlas Padre ile diğer gemicilerin haritalarında bu nehirlere karışan az, çok sular birer birer yazılmıştır. Ama bu âciz duâcının hevesi seyahat tarafına düşmekle inşallah onları her rastgeldikçe kudretimiz yettiği kadar yazarız.

Şatt nehrine dökülen sular: Batman nehri, Meyyafarkın, Hazo, Atak, Tercil dağlarından toplanıp, Bitlis ve Kefender

kaleleri sularını, Zerki kalesi suyunu, Habur'un bir kolunu alıp Hazo kalesi yakınındaki Batman köprüsünden geçip, nice yüz köy ve şehirlere uğrayıp, Hısn-ı Keyf kalesi yakınında Şatt nehrine dökülür.

Hermas suyu: Nusaybin kalesi dağlarından çıkıp, bir nice mesafe akıp, Sertar' suyunu karışır. Bu su da, İmâdiye dağlarından çıkıp, Hatib suyunu karışır. Bu nehirde Kürdistan dağlarından inip Sencar çölünden akarak Tekrit eski kalesi yakınında Dicle'ye karışır. Ama bu Sertardan bir kol ayrılıp, Hermas suyunu yakın akarak, Habur nehri Kız kaya suyunu dökülmezden evvel Hermas, Habur'a karışır. Tertar fırkasıyla beraber bu üç su, tek bir nehir haline gelip Kızkaya suyu yakınında Fırat'a karışırlar. Şatt'a akanların biri de (İsa nehri)dir. Kûfe diyârı içinde Veheme denilen yerde bu İsa nehri Fırat'tan ayrılmıştır ki büyük nehirdir. Şatt'a ulaştır.

Sarsar suyu: Bu da Fırat'tan, İsa nehri yakınında ayrılır. Allah bilir bu da Fırat'tan ayrılıp çölü sulamak için yürütülmüştür. Bağdad ile Kûfe arasında akarak Sarsar kalesine ulaşıp, oradan yine çölü sulayarak, Bağdad ile Medâyin arasında Şatt'a karışır.

Melik nehri: Bu da Fırat'tan Sarsar suyunu yakın ayrılıp çölü sulayarak akar, Irak vâdisini geçer, Medâyin şehri altında Şatt nehrine karışır.

Kuti suyu: Melik nehri yakınında Fırat'tan ayrılıp bu da Irak toprağında nice şehirlerin topraklarını sulayıp Melik nehrine yakın Dicle'ye dökülür.

Bu onbir adet nehirleri hep Ababsiler ve diğer hükümdarlar, Fırat'tan ayırıp, Irak çölünü bunlarla sulamak için yapmışlardır. İlk defa yapan Mansur'un amcası Eelmelik İsa'dır. Bunların zamanında Fırat ve Şatt sahilinde ve bunlara karışan nehirlerin sağ ve solunda ekilmemiş bir adımlık yer yoktu. Bu nehirler içinde gemiler, tâ Birecik, Diyarbekir,

Bağdad, Medâyin, Kûfe, Basra şehirlerine gelir giderlerdi. Ama her an Birecik'ten Bağdad'a, Diyarbekir'den Şatt ile Bağdad'a koyun ve sığır derilerinden (Kelek) tâbir olunan gemileri ilâ maşallah işlemedir. İmadiye kalesi içinden (Kop-han köprüsü) altından iki pınar akar. Biri (Kâhya Kadın pınarı) dır. Pişiş dağlarından gelip Şatt'a dökülür.

Habur nehri: Zaho kalesi dağlarından nice yüz pınarlar, birbirine karışıp, büyük nehir olurlar. Hattâ Kürdler bu nehir hakkında şu dörtlüyü şureger makamında okurlar:

Gördi çumc çiziri kelek berdani
 Çume haburi hayut vedani
 Aya ya ya oyu yu yu yu, uyuyivyu
 Aman mürüvvet azizim buçi kelendu

NOT: Eski harflerle yazılı satırları, tahmini olarak yeni harflere çevirdik.

Habur nehrine bir konak yakın Hızal suyu, yine Hızal dağlarından görünüp, Habur nehrine, Habur da Şatt'a dökülür. Ama Kuvaşi kalesi dağlarından gelen yetmiş adet küçük sular birer birer tarif etsek başkaca bir (Uyunnâme) yazmak icabeder. Sadece bunlardan nehir demeye lâayık olanları (Kuvaşi) suyu, (Armeşt) suyu, Ermiş dağlarından gelir. (Kelâyi pınarı) Keleyer? kalesi dağlarından gelir. (Akari suyu) Akra kalesi dağlarından gelir. Silvane suyu, yine o dağlardan gelir. Sindi suyu, bu isimdeki Aşiret dağlarından gelir. Ama lezzetlidir.

Zaho suyu: Zaho dağlarından gelir. Gayet lezzetlidir. Zarb Ali nehri: Acem diyârının Azarbeycan'nından gelir. İbril kalesi ile Musul kalesi arasında Sünde kasabası yakınında Şatt nehrine dökülür. Doğrusu zarplı bir nehirdir. (Aşağı Zarp nehri): Şehirzor eyâletinde Erbil kalesiyle Rakoka kalesi arasından geçip Şatt'a dökülür.

Şatt'tan ayrılan nehirler: Katol nehri: Dicle'den ayrılıp Kasr-ı Câferî'den aşağı gider. Bu kasra (Köşke), Kasr-ı Câferî derlerse de kurucusu, Abbasilerden Elmütevekkel alallah'dır. Bu Katol nehri, yüzlerce kasabayı sulayarak gider. Sonra buna (Nehri Van) adını verilir. Cerceraya köyünden aşağıda Dicle'ye karışır.

Düceyle nehri: Eski zamanda bu nehri halife açıp çölü mâmur etmiştir. Gerçe Şatt nehrindedir ama buna, küçükterek Düceyle diyorlar. Halk arasında adı Düceylan'dır. İkin Bağdad tarafından çıkıp bin parça köy ve kasabaları sulardı. Sonra zamanla temizlenmediği için toprak ve kum ile dolup harab olmuştu. Fakat 1065 senesinde Silâhdar Kara-Mustafa Paşa kendi malından bin kese şarfedip minâre boyu kadar hendekler kazdırıp imâr etmiş, ve iki tarafına üçyüz parça köy oturtturup, ikiyüz kese iltizam ile ayrıca Düceyle hâkimi adıyla bir paşa ağasını zâbit bırakmıştır. Bu Düceyle'nin doğu ve batısındaki nehirlerin çoğu bu Dicle'ye dökülüp, sonra çölde kaybolur. Ama doğu tarafında (Ehvan) suyundan başkası Dicleye karışamaz. Hasılı bu Dicle'ye her tarafından bin adet nehirler karışır diye, kelek gemicisi Hacı Bağdo-Mehmed hikâye etti.

Bu adamlar yetmiş seksen senedir Fırat ve ŞattülArab nehirlerinde yüzüp, gezip gemicilik ederler.

Irak toprağında Şatt'tan, dokuz adet nehirler ayrılır:

Birincisi (Mere nehri)dir. Şatt'tan çıkıp batıya giderek ŞattülArab'ın kuzeyine yürüyüp Basra toprağını sulayarak Deyr nehrine dökülür. Gayet lezzetlidir. İkincisi (Deyr nehri)dir. Şatt'ın batı tarafından çıkıp Irak toprağını sulayarak çölde kaybolur. «Muhammed el Hanefî» Hazretlerinin nurlu mezarı ziyâret yeri, bu Deyr nehrinin Şatt'tan ayrıldığı yerde ve kıyısındadır. Orası bin evli bir mâmur kasabadır ki ekseri ahalişi Taberâî, Rafızî ve Şîilerdir. Bu tâifeden birisi ölse, akrabası bu türeb yanına gömüp, malını da tür-

beye vakfederler. Deyr ile Mere sularının arası dört konaktır.

Üçüncüsü (Sebk Şirin nehri) dir. Bunlar Deyr nehrinden altı fersah aşağıdadır. Bu da Şatt'tan ayrılıp, nice şehirleri geçerek çölde kaybolur. Dördüncüsü (Makıl nehri)? dir. Bu nehir Sebk Şirin nehrinden iki fersah aşağı akıp, batıdaki şehirleri sular. Nihayet güneye gidip Minay şehri harabesinde (Eyle nehri) bir olup, bunlara (Safray-ı dik nehri) derler. Hazret-i Ömer hilâfetinde Basra fethedildiği zaman (Makıl bin Beşâre) emredip Basra ve etrafını sulamak için bu Safray-ı dik nehrini daha fazla genişletip temizlettiği için, ona nisbetle (Ma'kıl nehri) derler. Beşincisi (Übülle nehri) dir. Bu da Şatt'tan Ma'kıl nehrinin ayrıldığı yerden dört fersah aşağıda, Basra kalesini geçtikten sonra Übülle kasabası ağzında ayrılır. Ve batıda Mekke çölüne akar. Sonra kuzeye akarak, sonra Basra yakınında Ma'kıl nehri ile birleşip Basra'nın med ve cezir girdabında yine Şattularab'a dökülür. Med ve Cezire bile girip çıkar. Her defasında iki kere tam olarak geriler. Hind denizinden, Kızıl denizden, Hindistan, Portokalistan (Portekiz) Yemen ve Safa? gemileri buraya gelip Şatt nehrinde ve Abadan'da yanaşp yatarlar. Bu nehir yoluyla Basra şehrine çıkarlar. Oradan Makıl nehrine çıkarlar. Sonra Makıl nehri de Şattularab'a karışır. Bu Basra denizinde cezir zamanı Şat suyu gerilediği vakit, Makıl nehri ile Übülle nehrinin aktıkları belli olur. Bu büyük nehirlerde her vakit med ve cezir olur.

Bu iki nehir Arab Irak'ında yarım daire giderler. Makıl nehri âdeta dairenin merkezidir. Düceyle ile Übülle, Makıl'ı kuşatmışlar ki, otuz konak kadar Irak arazisinden ulaştıkları yere (Büyük Adalar) derler. O vilâyet de Cezriye veya hut Cezire-i Ömer'dir.

Altıncısı (Yahud nehri) dir. Bunların aktığı vâdilerin çoğu, Hulâgû asrından beri harabdır. Yedincisi (Ebül Hatib) nehridir. Bu da Yahud nehri yakınında, bir konaklık bir yerden çıkar. Şatt nehrinin taşıdığı zamanda Yahud ve Ebül Ha-

tib nehirleri birleşirler. Bu da çoğunlukla Harabistanda akıp kıyısında bedeviler otururlar. Basra'dan Mekke ve Medine'ye giden hacıları bu Arablar rahatsız edip yağma ederler.

Sekizincisi Emin nehridir. Bu nehir Basra'ya bir fersah kadar yakındır. Dokuzuncusu Kandil nehridir.

Bu dokuz nehrin hepsi Şattülarab'dan ayrılıp kimi çölde kaybolur, kimi tekrar Basra'ya dökülür. İçlerinde hububat gemileri yüzerler. Ama bunlar büyük olup bunlardan başka daha binden fazla ırmaklar Şatt'tan ayrılırlar. Bunların hepsini Irak, Medâyin, Kûfe, Basra, Korna, Kerbelâ sahrası, Bağdad çölleri mâmur olsun için, Abbasi halifelerinden El Mütevekkel Muzaffer, El Müstansır, El Muktedir, El Müsta'sım, Harunür-Reşid, oğlu Me'mun gibi himmet sahibi padişâhlar kol kol kanallara ayırıp, Irak topraklarını sulayıp mâmur etmişlerdir. Fakat günler geçtikçe çoğunun çıktıkları yer kum ve toprakla dolup işlemez olmuştur. Hâlâ çukurlarının sazlığında ve çengelistaında arslan, pars, kaplan gibi vahşiler yaşar. Vesselam.

Bu kadar tafsilât, Diyarbekir şehri, Dicle kaynağında olmakla, münasebet düştüğü için yazıldı.

Diyarbekir'in ürünleri: Diyarbekir merkezi bir kayalık içindedir. Ama nâhiyelerinde yedi türlü taneli buğday, arpa ve ful gelir ki, smarları on akçaya satılır. Çünkü vilâyeti geniştir ve mâmur, ekili yerleri çok, mahsulleri fazladır.

Sanatları: Diyarbekir'de işlenen kılıç, gaddare, hançer, bıçak, kuyumcu işleri, kırmızı bez, gül şeftali sahtiyan, pa-buç, mest, çizme kıymetli ve çoktur.

Yiyeceği: Beyaz çakıl ekmeği, katmer kâhisi, beyaz çöreği, muz ekmeği, dut balı, kudret helvası (gökten meşe ağacı yaprakları üzerine yağar, gayet lâtif bir müşhil helvadır), buğday aşısı, mastaba yemeği, yoğurdu meşhurdur.

Meyvaları: Şatt kenarında yetişen çay kavunu gibi sulu, yemesi güzel lezzetli kavun bir diyârda yoktur. Meğer ki Van diyârındaki ola..

İçecekleri: Hamra suyu gayet hazmi kolay sudur. Şatt suyu da billûr gibi bir su olup, insan vücudunda olan safra, sevda ve belgam gibi hıtları mahveder. Kışın buz olduğu vakit, billûr gibi buzu olur.

İş ve kazancı: Halkı çoğunlukla tüccardır. Büyük bezirgânları vardır. Bir kısmı hizmet erbabıdır. Mardin ve Karadağ hâkiminin, ruznâmece ve diğer divan hizmetine memurdurlar. Bir sınıfı da şehir içindeki sanat erbabıdır ki, her türlü sanattan anlarlar. Bilhassa kuyumcusu ve demircileri çoktur.

Diyarbakir ahalisinin lehceleri ve ıstılahları: (1) Bağdad fâtihi Dördüncü Sultan Murad Han, şakayı çok seven, cem mertebeli bir padişâh olmakla, her an mübârek tabiatları doğu tarafına meyilli olup, Irak halkının ve Diyarbakir'in Acemvari, ve levendce kelimelerinden hoşlanıp, bizzat kendileri: «Men şöyle demişem, men heze şöyle demişem» deyu, doğu lisanı konuşurlardı. Has nedimlerinden Kahveci-zâde adında bir taklidci vardı. Yirmi lisan bilir, fasih kelimeler kullanmakta mâhirdi. Hattâ Nemse (Avusturya), Leh, Çeh, Frenk, Moskof kralları tarafından bir elçi gelse, adı geçen Kahveci-zâde mukallidi, elçinin kıyafetine girip tercümanlık ederdi.

Murad Han, adı geçen Kahveci-zâdeyi, her gelen elçilerin kıyafetine koyup, padişâh divanında tercümanlık ettirerek söz alıp, söz verirdi. O Kahveci-zâde Sultan Murad Hana, eğlence olmak için, Diyarbakir lehcesile şu şiiri yazmıştı:

Diyarbakirlilerin lehcesiyle Kahveci-zâde güftesi:

**Mağrib çağı kos bağından gelmiştim
Şeyh-i matardan ben pürçuhlu almıştım**

(1) Lehce, sölyeyiş tarzı, ıstılah da, herkesin anlamadığı, konuşmada kullanılmayan, karışık kelimeye denir. İstılah aynı zamanda, bir bilim veya sanata mahsus kelime, özel anlamda kullanılan kelime demektir.

Kör muharrem kimi müflis olmuştum
 Molla Mahmud (okunamadı) direm mahkul mu?
 Zeyn (okunamadı) böyle itme
 O hurmayı esidüptür üstüme
 Kara körpide neyleyipsin gel gitme
 Yandurubtur içem direm mahkul mu?
 Sekiz nögi meskeneyi almıştım
 Dam üstünde beşâreti görmüştüm
 Hissa gile hatırına değmişim
 Heze bildim suçum direm mahkul mu?
 Öz elimle şat'a reyhan dikdiğim
 Yemişim yoh, hiçe emek çektiğim
 Hey dur, bre hey (okunamadı)
 Çağırmişem bacım direm mahkul mu?
 loğ taşını düşürttüm
 Annın ard kıcım haylı taşırtım
 Nane muzla men kendime pişirttim
 Hulkum çıktı içem direm mahkul mu?
 Diyarbekr'in bakla ile çakılı
 Hestar gezenguy tut balı
 Zeyni oğlunun o merçete sakalı
 Biter biter kırkam direm mahkul mu?
 Ovası acarlı gönülken gir (?)
 Sabahtan küneyfe yayır
 Ah göremem, görürsem yüreğimi dövür
 Kodoş oldum geçmem direm mahkul mu?

Buna benzer beyitleri, Kahveci-zâde Diyarbekir lehcesiy-le söyledikçe, Murad Han safâsından mest olup, bizzat kendileri de beyitleri okurdu. «Mahkul mu?» kelimesi, (mâkul mu?) yerinde olsa gerek.

Diğer ıstılahları şunlardır:

«Mağrib çağı = akşam vakti — Düzçüklü = Havuç — benim kimi = benim gibi — bes men nitmişem = yâ ben neyledim? — Körpi = köprü — korguşun = kürşun — İreli

= ileri — Harme = avret — meni yandırmıştır = beni bıktırmıştır — halkum çıhıdır = canım çıkmıştır — nüğü = okka — meskine = tütün — sitare = yıldır — hâzaki = dayak — heze bildim hıçım = şimdi bildim suçumu — öz özüme = ben bana — kosa gitmişem = bağa gittim — gici bacım = küçük kız kardeşim — ulu bacım = büyük kız kardeşim — loğ taşı = dam taşı — nan muz aşı = ekmek aşı — gendüme aşı = buğday aşı — gezengû = kudret helvası — butum = fıstık — merçete sakallı = kıvırcık sakallı — pohrenk = suyolu — heze = şimdi — hey kişi, pisik gibi mavlama gelen = hey adam, kedi gibi çağırma diyorum — beske gözeyi sındırmışsın = zâhir bardağı kırmışsın — atan göriçün olsun = babanın mezarı için olsun.

Diyarbakır'ın mesireleri: Şatt kıyısında reyhan bağı ve kafesli bostanının Rum ve Acemde benzeri yoktur. Bahar mevsiminde, Şatt'ın taşkınlığı geçip, saf suyu aynı karar üzerinde akmağa başladığı vakit, Diyarbakır ahâlisinin bey ve fakiri, bütün çoluk çocuklarıyla Şatt sahiline göçüp, deniz kenarında atalarından kalma sınırlarında çadırlarıyla yerleşip, bostanlarına kayun, karpuz ve diğer çeşitli sebzeler ve çiçekler ekerler. Ama burada herkesin kendi sınırında bir türlü fesligen olur ki, bir ayda bunlar güya orman olup, mızrak boyuna çıkarlar. Fesligenden içerisi görülemez olur.

Şattûlarab kenarında bütün evlerin dört duvarları, kapıları fesligendendir. Bütün fesligenlerin kökleri toprakta olup, bütün dal ve yaprakları yeşil olarak durur. Ve daima topraktan tazelik bulup büyür.

Her kulübenin havuz ve şadırvanı olup, suları Şatt nehrendendir. Bağ ve bostanlar arasında Şatt nehrine kanallar açıp bostanlarına akıtmışlardır. Tam yedi ay bu Şatt kenarında gece ve gündüz bir hay ve huy ile saz ve söz edip her kulübede herkes yârânı ve ahabı ile zevk ederler. Ve yine bütün sanat erbabı bu bostan fasıllarında sanatlarıyla meşgul olup, burada bütün içecek ve yiyecekler mevcuttur.

Nice bin adam şehire çıkıp trülü türlü kâr ederek, ikindiden sonra yine güruh güruk Şatt kenarındaki bağlarına gelir, zevk ve safâya dalarlar.

Ama, bu Diyarbekir'in kavunu gayet iri olur. Gayet sulu ve kokulu olup mis gibi kokusu vardır. Bunların kırkar, eilişer okka gelenleri de vardır. Hepsi yeşildir. Diyâr diyâr, erdiği yere kadar hediye götürürler. Nice kimse bu kavundan darçın, karanfil ve piring ile zerde yaparlar ki, Rum diyârında Atina balından bile öyle zerde yapılamaz. Bu derece kokulu kavun zerdesi olur. Ama karpuzu o kadar makbul değildir. Fesligeni o kadar iri ve uzun olur ki, yedi seikz ayda çadırlara direk ve kazıklık hizmetini görürler. Ateşte yaksa-lar Hiten miski gibi kokar.

Ahali her gece Şatt sahilinde kandiller, fanus, mum ve meşaleler ile aydınlanıp, Şatt üzerinde nice bin sanatlarla yağ ve bal mumları tahtalar üzerine yerleştirilip bir taraftan bir tarafa çırağlar akıtırlar. Bu suretle karanlık geceleri güya aydınlık gündüz olurdu. Velhasıl, sabaha kadar, akla, kaleme gelmeyen zevk ve safâlar edip, devletin devamına duâ ederlerdi.

Kos bağı mesiresi: Bu da meşhur bir irem bağıdır. Hat-tâ Bağdad fâtihî Dördüncü Sultan Murad, Bağdad'ı fetihten sonra bu bağa gelip adalet icra ve iş-ü işret etmiştir. Bu gezinti yeri Şatt'ın karşı tarafında cennet bahçesinden bir köşedir ki, târifi imkânsızdır.

Diyarbekir'e ait bilgilerin tamamlanması: Bu şehir etrafında muhtelif cins canlılar bulunur. Ahalisi Türkmen, Kürd, Arab ve Acem'dir. Reâyâsı Ermenidir. Kalesi Şatt kenarında olmakla Dicle ceziresinden sayılır. Çünkü Fırat ile Şatt arasına (Elcezire) derler. Havaşının letafetinden halkı gayet nazik, çocukları asil ve olgun olur. Halkı Türkçe, Kürdce, Arabca konuşurlar. Gayet garib dostu, fakara sever, serbest hareektli, şakrak, cana yakın adamlardır. Nükteli ve süratli kalemleri vardır. Erkekleri hoş, itikadları temiz, mu-

vahhid, kadınları edebli ve ibadete düşkündürler. Kadınları hattâ küçük kızları bile çarşıya çıkmazlar. Çıkan olursa, kız ve babası cezalandırılır. Bu derece ırz ehli ve ahlâklı adamlardır.

Diyarbakir'in ziyâret yerleri: İç kalede paşa sarayı yakınında Hazret-i Hâlid câmiinde zevk sahiblerinin piri, şevk erbabının Şeyhi Gazi (Hâlid bin Velid oğlu Şehid).. Hazret-i Hâlid, pençesiyle Diyarbakir'i kayserler elinden almak için çabalayıp, sonunda alıp müstakil hâkim iken, bu oğlu vefât edip, iç kaledeki câmie gömülmüştür. Hâlâ herkesin ziyâret ettiği yerdir. Hakîr, saadetli makamına yüz sürerek şu beyti duvarına yazdım:

**Ecel sûhamı (törpü) hakkeyler Hadidi
Dahî Hâlid Velid bin-i Velidi**

Kale dışında Hamza Baba ziyâreti: Yine Rum kapısından dışarıda akıl ve şeriati muhafaza eden, asil ve fer'i bilen, millet şeyhi, devlet kutbu, ilâhî sırların madeni, sonsuz nur-ları müşahede eden (Hazret-i Şeyh Rûmi). Mübârek adları Rûmi, doğdukları yer Azarbeycan'daki (Rûmiye) şehridir. Hâlâ atalarında Koça Sultan, Şûri Sultan Rûmiye'de gömülüdür. İnşallah oraya seyahatimizde onları da yazarız.

Ama, bu azize, Rûmiye şeyhi denmesine sebep, asıl yurd-larının Rûmiye şehri olmasıdır. Bu hazret, gayet zengin olmakla kırkbinden fazla itikadlı fukarası kendine kul, köle olmuşlardı. Ve fukarasının çokluğu ile Hâcegân tarikine şöret vermişlerdi.

Şeyh Rûmi'nin şehid olmasının sebebi:

Hattâ Sultan Murad Hana kovlarlar. Revan kalesi altında «Padişâhım, Diyarbakir'de Rûmiye şeyhi, Allah bilir, Mehdi gibi baş kaldıracak.. Çünkü kırkbin kadar üryan, püryan, güya ilâhî aşk ile gıryan müridleri vardır» derler. Murad Han «olmaya illâ hayr» deyip susar.

Üç sene sonra Murad Han Bağdad fethine hareket edip uzun yollar geçerek Diyarbekir'e yakın gelince, bütün Diyarbekir âyanı, Murad nehri kıyısında, karşılamağa çıkarlar. Aziz Rûmi (yâni Rûmiye şeyhi) muhteşem üçbin dervişleriyle Murad Han huzuruna, korkup çekinmeden varıp «esselâm aleyk Hünkârım!» der ve «Hun = kan» kelimesini uzatarak telâffuz eder. Murad Han «Azizim, hun lâfzını medlice (uzatarak) okudunuz» buyurur. Şeyh de «Beli, efendim! Çünkü Bağdad'a gidip fetih ile düşmandan intikam alarak kan dökceksiniz» der. Sultan Murad, şeyhin Bağdad fethi müjdesini işitip memnun olur. Der ki:

— Ya efendi, fetih ve sıhhat ile İstanbul'a ulaşır mıyım?»

Der. Şeyh:

— Belî, bu Diyarbekir'e gelip gammazların (kovcuların) kışkırtmasıyla haksız yere bir kan dahi döküp İstanbul'a varırsınız!

Der. Ve daha nice rumuzlu kelimeler söyleyip, Diyarbekir'e gelen hünkâr, şeyhe fazlaca ihsân ederse de şeyh birşey kabul etmez. Sadece Diyarbekir'in ev avarızından, ceziyesinden indirim yapılmasını rica eder. Ricası derhâl kabul olunur. Şeyhin hayır duâsını alıp Bağdad'a vararak fethi çabalar. Nihayet Tayyar-Mehmed Paşanın şehid olduğu gün Bağdad, barış ile fetholunup sayısız asker, kale içine girer. Fetihden sonra Murad Han yine Diyarbekir'e gelip Aziz Hazretlerine fazlasıyla ihsân ettikçe, şeyh, bir habbesini (tanmesini) kabul etmeyip duâ eder.

Gammazlar (kovcular): «Padişâhım, Aziz Şeyh kimya ilmine mâliktir ki onbin kese altını var. Arzu etse bütün müridlerinin bakar kablarını hep altın yapmağa muktedirdir. Korkulacak şeydir ki, Timur gibi bu şeyh dahi meydan ala...» derler. Sultan Murad Han yine göz yumar.

Bir gün şeyh ile konuşurken der ki «Azizim, acaba kimya ilminin aslı var mıdır?» Aziz de «Beli hünkârım. Şeyhlerin yapacağı iştir. Geçinmek için halis altından habbecikler peyda edip yayıp yerler. Tarikat ehli olanlar onunla karnını doyurur. Yoksa, Kaarun gibi zengin olalm dley kimya öğrenmezler» der. Murad Han «Ah efendi! Bu

İlmi bilenleri bir görsem.. Çünkü ben buna inanmıyorum.» Şeyh der ki:

— Beyim, eğer af ile muamele ederseniz huzurunuzda yapınlar. Tâ ki acâib göresin!

Murad Han, şeyhin evine gidip halvet ederler (başbaşa kalırlar). Allahın hikmeti o sırada şeyhin haremünde Şam eyâletinde (Maan oğlu) adıyla meşhur Dürzî emirinin yaşlı bir kızı varmış. Padişâh huzuruna gelip, yer öperek nice uzun sözlerden sonra o mekkâre (hilekâr), babası Maan oğlundan gördüğü gibi ateş yakıp, bir kantar halis bakıra bir damla (dirhem) eksir-i âzam koydu. O anda altın halini aldı. Öyle bir halis altın ki. Şeyh ondan birkaç tane yediği gibi kadın da birkaç yeyip, üç tane de Murad Han yeyip, o gün, o gece asla yemek canı istemeyip, tok olarak dururlar.

Hemen Murad Han, otağına gelip, kovcuların sözlerinin doğru çıkmasına hayret eder. O anda bir ağasını şeyhin evine gönderip şeyhi ve Maan oğlunun kızını boğdurarak öldürtür.

İşte o zaman şeyhi, Rum kapısının dışında gömerler. Sonra Murad Han İstanbul'a varıp, çok yaşamayıp vefât eder.

Bu hikâyeleri hakir, Melek-Ahmed Paşa efendimizden işitip yazdım. Çünkü o asırda Melek-Ahmed Paşa, Murad Hanın silâhdarı ve fetihten sonra Diyarbekir Vâlisi olup, şeyhe inandığı için her an mezarını ziyâret ederdi. Şeyh, Rum kapıdan dışarıda müslüman mezarlığı içinde kubbesiz bir binada gömülmüştür. Kaddesallahu sırta.

Gelüb ittik ziyâret bu makaamı

(Tarikat pişvâsı Şeyh Rumi)

Molla Uzeyir Muslihüddin Lâri ziyâret yeri: Hindistan-daki Lâr şehrinde dünyaya gelmiş, bir dünya seyyahı, fâdıl bir kimse idi. Ruma gelince padişâh musahibi olup, hayli şöhrat ve itibar bulmuş ve Ebussuud derecesinde bir zât olmuştu. Diyarbekir'de Husreviye medresesinde seccadeye

oturmuştu. Burada secdeyi tamam ederek beka diyârına göçünce, Şeyh-i Rûmî yakınında gömülmüştür.

Bunlardan başka Diyarbekir'in iç ve dışında nice ziyâretler ettik, ama meşhurları bunlardır. Her an kaçak Mustafa Paşa hazretlerinin müsellimi ve Kelepir-Hüseyin Ağası ile, Diyarbekir âyanı ile zevk ve safâ ve Has sohbet ederek, kâh gezinti, kâh ava giderek. nihayet efendimiz Melek-Ahmed Paşanın memur ettiği işimiz vücuda gelip nice gün çadır ve diğer lüzumlu eşyalarımızı alamadığımızdan işimiz öylece kaldı. Çünkü vilâyet vâlisi Kaçak Mustafa Paşa, Mardin, Sencar çöllerinde cenk eden Şam Şeyhi Ali Fârisî ile Benî Tay kabilesini birbirinden ayırmak ve aralarını bulmak üzere eyâletin kırkyedi bin askeriyle sefere gitmişti. Gittiğimiz vakit Diyarbekir'de yoktu. Hakîrin istediğim de seyahat olmakla, bu bahane ile paşa efendimizin mektuplarıyla beraber müsellimden de mektuplar alıp, ikiyüz adet arkadaş ve hademelerimizle kibleye doğru Mardin, Sencar kalelerine gittik.

DIYARBEKİR'DEN MARDİN VE SENCAR KALELERİNE GİTTİĞİMİZ

Evvelâ Diyarbekir'den kalkarak Şatt'ı doğuda bırakıp yine biz arkadaşlarımızla Elcezire'ye yollandık. Göksu köyüne gelnik. Mâmur köydür. Diyarbekir nâhiyelerindedir.

BÜYÜK ELCEZİRE'NİN BEYANI

Cenab-ı Hak bu yeryüzünü halkedelidenberi bu Cezire mâmur olup Fırat ile Şattûlarab'ın arasında bir cennet arazi si vardır. Bağlangıcı kuzeyde Harput, Pertek kaleleri yakınında İzoli Kürdleri içindedir. Bir ucu kibleye, Bağdad, Küfe, Kerbelâ çölleri içine girip tâ Korna kalesine varır. Bu suretle uzunluğuna bir büyük Ceziredir ki uzunluğu 46 ko-

nak, enliliği ise üçten, onbeş menzile kadar varır. Ama bu Cezire içinde yüz yetmiş altı parça mâmur ve mükellef kaleleri vardır. Evvelce yetmiş altısı dahi Hülâgû ve nursuz Timur asırlarında harab olmuştur. Şimdilik bu cezirede mâmur olan kaleler şunlardır:

«Diyarbakir, Eğil, Ergani, Harput, Pertek, Sağman, Çemişgezek, Çapakçur, Genç, Atak, Ceska kasabası, Kulp, Ter-cil, Mihrâniye, Muş kaleleri. Cezire'nin kuzey tarafına düşer. Palu kalesi Murad nehrinin dışındadır. Malatya'da Cezire dışında sayılır. Çermik, Çöngüş, Simyat, Sen Roha, Rahye, Siverek, Hadsiyeye, Haze, Deyr, Ane, Selme, Merkisa, Rasâfe, Rakka, Haran, Hasad, Roha, Rum kale, Birecik kaleleri de hep arzı mukaddes toprağındadır.

Mardin, Hısn-ı Keyfa, Hastepe, Sencar, Tel, Musul, Nusaybin, Cizre, İmâdiye, Akra kaleleri de Şatt'ın doğusunda ve Dicle Ceziresinin dışındadırlar. Ama, Hazret-i Ali ile Hazret-i Âişe'nin (Sıffin) cengini ettikleri sahrada, Fırat kenarında olan Câber kalesi, Fırat nehrinin doğu tarafında olmakla beraber yine Cezire'de sayılır. Hizan, Maksin, Tel-Cezire, Kefer Susa, Beled Elhatip, Şehr Hızır kaleleri ile, Hadise, Dicle Ceziresinin tam ortasındadırlar. Tekrit kalesi cezireden sayılmaz. Kuşlar kalesi de öyle.

Hülâsa, oturduğumuz köyden kalkarak kibleye, kayalıklar içine şiddetli sıcakta gidip (Zerzivan boğazı)nda konakladık. Burası korkunç, tehlikeli, dar, amansız bir boğazdır. Neuzübillâh.. Güney ve kible tarafları Mardin ve Sencar çölleridir. Oradan (Mal'un) köyüne, oradan güneye giderek 7 saatte (Şeyh Hazret-i Zoli) ziyâret yerine geldik. Buradan da (Mardin) kalesine gittik.

Dâra'nın tahtı, yâni Mardin kalesi: (1)

Bu kale hakkında Rum ve Yunan tarihçileri kendi hıristiyan kanaatlerince birçok hayaller yazmışlardır. Ama ta-

(1) Dâra', meşhur İran hükümdarıdır.

rihci Makdisi'ye göre, bu kalenin mâmur olmasına sebep biz-zat Hazret-i Yunus Aleyhisselamdır. Çünkü Yunus nebî kı-şın Musul yakınındaki Beled el Hatib denilen şehirde otu-rurdu. Yaz günlerinde yaylaya çıkıp, bu Mardin dağında zin-deleşir ve ibadet ederdi. Hâlâ Mardin dağında bir büyük ma-ğaraya (Yunus nebî savmaası) derler. O asırda bu dağa Şahi-ka dağı derlerdi. Bu mağaralarda bir ejderha peyda olup Haz-ret-i Yunus'a iman etmeyenlerden nice bin kimseyi yemişti. Sonra nice inkârcılar, Hazret-i Yunus'tan mucize isteyip, (Bu dağdaki ejderi katledersen sana îman ederiz) dediler. Hemen Hazret-i Yunus peygamberlik kuvvetiyle o ejdere bir taş vu-rup öldürdü. Üçbin inkârcı, İslâm ile şereflenip, o dağda otu-ran Hazret-i Yunus'a komşu oldular ve günden güne zengin ve bay oldular.

İşte bu dağda ejder hasil olduğu için bu dağa (Gûh-i mar) yâni (Yılan dağı) ve kasabasına da (Mardin) dediler. Bu kale nice hükümdardan hükümdara geçip, nihayet bir zaman Dârâya taht merkezi oldu. Dârâ, buranın avından hoşlanıp, Temmuzda burada, kışın Nusaybin yakınında (Dâ-râ) adlı şehirde kalırdı. Sonra Yunanlı İskender, Dârâ'yı (1) mağlûp edip, bütün Azerbaycan'ı, İran ve Turan'a malik ola-rak, bu Mardin kalesinde de büyük binalar yaptı. Çünkü Haz-ret-i Yahya asrında Mardin'de Buhtunnasır'ın bir tapınağı vardı.

Buhtunnasır, Yahya'nın kanını istemek için bu Mardin-den çıkarak Haleb, Şam, Beytûlmukaddes, Safed, Taberistan, Askalan, Hâsan, ve Mısır'ı umumiyetle harab edip yine Mar-din kalesine gelmişti. Onun için hıristiyanlar, bu Mardin'e fazlasıyla riayet ederler. Sonra 795 senesinde Timur burayı üç sene muhasara etmiş ise de nihayet üzüntülü ve huzur-suz olarak Rum diyârına gitmişti.

(1) Evliyâ'nın bahsettiği bu Dâra', üçüncü Dâra' olup (Dâra' Ko-domanos) denilen İran hükümdarı olacak..

920 târihinde Çıldır fethinden sonra bu kale üzerine Selim Han (Bıyıklı-Mehmed Paşa) ile, (Molla İdris-i İmâdi)yi yüzbin askerle beraber gönderip serdarı muazzam kalenin eteğinde durunca, onyedinci gününde içindeki Kürdler, barış isteyerek kaleyi Bıyıklı-Mehmed Paşaya teslim edip kendileri Sencar kalesine gittiler. Sonra Süleyman Han (Fetahna'l-Irak) lâfzının işaret ettiği (941) târihinde Bağdad gazâsına giderken bu Mardin kalesini mühürleyip Diyarbekir eyâletinde sancak merkezi yaptı. Kanun üzere beyinin hası hümayunu ikiyüzbin akçadır. Paşası, bin kadar adam ile hüküm ve hükümet edip, adalet üzere kendine yirmibin kuruş hasıl olur. Ama şecaatli, namlı, yarar bahtlı paşa işidir. Değme adam iş göremez. Çünkü bir tarafında Saçlı dağının Kürdleri var. Bir tarafında Aştı, diğer tarafında Şakağı aşireti Kürdleri ve sahralarında da göçebe Türkmenler otururlar. Çöl kısmında Tay kabilesi Arapları konup göçer.

Bu gezginci kavimlerden öşür, koyun parası, otlak hakkı gibi mahsulleri tamam olarak almak, değme paşa işi değildir. Onun için Merdin'e, şiddetli, kuvvetli, hünerli bir paşa ister. Zeâmet sahipleri 36, timar erbabı 465 dir. Alay-beyisi, çeri-başısı vardır. Kanun üzere cebelileri ile bütün bin altmış adet silâhlı askeri olup beyi ile sefere giderler. Üçyüz pâyesiyle mükellef kazadır. Nâhiyelerinden kadısına üçbin kuruş hasıl olur. Müftüsü, nakîbi, kethüdâ-yeri, yeniçeri serdarı, muhtesibi, şehir nâibi, şahbenderi, su-başısı, kapan emini, kale dizdarı ve neferleri vardır.

Mardin kalesinin şekilleri:

Dicle Ceziresi içinde Şatt nehrine iki konak yakın bir çölde göge baş uzatmış, bir bulut renginde, yüksek bir kaya üzerinde öyle bir kaledir. Tarif etmekte lisan kısa, kalem kırıktır. Ama hakîr, güneşten zerre, denizden damla, methetmeğe cüret ederim.

Bu kale o kadar yüksektir ki, en tepesinde olan burç duvarları, saman yolu gibi, mavi bulutlara erişir. Tâ ögle za-

manı olup da, mavi renkli bulut kaybolmadan kalenin tepesindeki minare ve diğer yüksek binalar görünmez. Hakir, dünya seyyahlarınca meshur olan pek çok kaleleri gördüm. Ama bu Mardin kalesine hiç birisi benzemez. Çünkü Mardin kalesinin en tepesine tam iki fersahta çıkılır. Ve kale, dört tarafından, üç dört konaklık yerden görünür.

Bu kaleden, Nusaybin ve Sencar kaleleri, Sencar dağı, sonsuz sahra ayna gibi görünür. Hiç bir şekilde bu kalenin fethi mümkün değildir. Belki şiddetli kuşatma ve gizlice hile ile olabilir. Yoksa başka bir şekilde, elde edilmesi imkânsızdır. Kale içinde bir çok mağaralar, sığınaklar, pusular, on sene kuşatmaya dayanacak su sarnıçları vardır.

Bütün tepelerinin yalçın kayaları üzerine yağmur düşünce, bir katresi dahi ziyân olmayıp kaya yollarıyla su sarnıçlarına gider. Yüzlerce mağaralarında yedi sekizyüz yıldan beri anbara konulmuş kızıl darı, kara darısı, çeltikli pirinç ile doludur ki gören, harmandan yeni kaldırılmış zanneder. Diğer birçok mağara ve mahzenlerde iri taneli buğday, arpa, diğer hububat mahzende durur. Her sene bu buğdaylar hükümet tarafından reâyaya ve berâyaya dağıtılarak yerine yeni zahire ve buğday alınıp anbara konulur. Bu kalede olan mühimmatın ve türlü cebehânenin hesabını Allah bilir. O kadar siyah barut, gülle, humbara, kale döğen top var ki, tarifine girişsek ayrıca bir cild olur.

Kalenin göge baş uzatmış tepesinde nice eserler vardır. Asla hendeği olmayıp, bütün etrafı cilâlî kayalardır. Bu Mardin kalesini seyrettikten sonra, Diyarbekir Vâlisi Kaçak Mustafa Paşanın, Sencar kalesi altında olduğunu haber alarak arkadaşlarımızla Sencar'a yollandık.

Evelâ Mardin'den güneye 3 saat giderek çöl içinde Güllü kalesine geldik. Mardin hükmünde yüz evli Kürd köyüdür. Buradan Mardin görünür. İran Şâhı Dârâ, burada Rumlarla büyük savaş yapıp bozularak, Nusaybin yakınındaki eski merkezi olan (Kara Dârâ) denilen yere kaçmıştır. Ama

hâlâ bu Güllü sahrasında, Dârâ'nın Acem askerlerinden ölenlerin kemikleri tepeler halinde görünür. Rumların da kemikleri başka başka kümelerdir.

Buradan yine çölde (Kızıltepe) köyüne geldik. Mardin hükmündedir. Buradan (Hatuniye) kalesine geldik.

Hâtuniye kalesi: Yapıcısı Harunürreşid'in hatunu Zübeyde hanım olmakla, bu kaleye Hatuniye kalesi derler. Şerefnâme sahibinin rivâyetine göre, bunu Melik Sencar'ın vâlidesi yapmakla (Sur-i Hâtuniye) derler. Mardin toprağında ve kazası nâhiyesinde bir yüksek tepe üzerinde dörtkenenden uzunca, bir küçük surdur. Güneye bir kapısı vardır. Hep kesme kaya ile yapılmış bir hoş kaledir. İçinde bir câmiî, yetmiş kadar temiz toprakla örtülü evleri vardır. Çarış ve pazarı ve başka imâretleri yoktur. Yetmiş adet neferleri, kâfi miktarda cebehânesi var. Kalenin büyüklüğünü bilmiyorum.

Oradan yine güneye giderek (Kendili) denilen yere geldik. Mardin sınırı bu kasabada son bulur. Korkunç ve tehlikeli yerdir. Aşdı ve Şakağı Kürdleri adamın yolunu keserler. Bu yüksek dağda eğlenmeksizin güneye doğru çöl içinde giderek (Şâh Sencar kalesi)ne geldik. Bu kale altında (1065) Recebinin birinci günü Diyarbekir Vâlisi Kaçak Mustafa Paşa ile müşerref olduk. Melek-Ahmed Paşa efendimizin dostluk mektuplarını teslim eyledim. Okuyunca sevinip:

«İnşallah Melek-Ahmed Paşa efendimize olan otuzyedî kese borcumuzu âdeyip yüz kadar çadır ve çerkeler hazırlayıp cenabınızla göndeririz.»»

Diye pek çok alçak gönüllülük göstererek, hakîre çadırı yakınında mükellef bir çadır döseyip kendilerine misafir eylediler. Sencar kalesinin seyir ve temaşasına başlayıp maarif erbabı ile anlaştık.

Sencar kalesi: Hazret-i Nuh Tûfanında, gece karanlığında yüzerken, Nuh'un gemisi denizin dalgalarıyla bu Sencar

dağının bir köşesini çarpmış ve gemi hafifçe delinmişti. Bunun üzerine Nuh Aleyhisselâm gayet üzüлüp, gemi içinde olan yetmişyedi adet insanlar feryat ve figana başladılar. Nihayet bir yılan gelip der ki:

«Yâ Allahın nebisi! Eğer beni, insan eti ile doyurursan Allahın emriyle bu hakir yılan, senin gemiyi bu girdabdan kurtarır!»

Hazret-i Nuh dahî:

«Yâ yılan! Nola, seni insan etine doyurayım!»

Diye söz verir. Hemen adı geçen yılan, geminin delinen yerine kuyruğunu sokup vücudunu halka halka ederek yatar. Allahın hikmeti, gemiye bir katre su girmez. Bütün halk sevinip evvelce gemiye giren suyu yine denize dökerler. Bu hal üzere Nuh'un gemisi selâmetle deniz üzerinde yüzerek. Sencar dağının kendisine zarar verdiği yere gelip (Hâzâ cebel-i Sin Cur) yâni (Bu Sin kayası bize cevr etti) derler. Onun için (Sin Cevr) den galat olarak (Sincar) derler. Sencar kayaları diş, diş, sivri sivri olduklarından (Cebel-i Sin) derler (1). (Car)ı da ona muzaf edince (Sincar) olur. Nuh'un gemisini delen yere (Sin kayası) derler ki, bu diş gibi kaya olup, Sincar kalesinin kuzeyinde ve Nusaybin kalesi tarafındadır. Nuh'un gemisinin bu Sincar dağına oturduğu muhakkaktır ki, Makdisî, târihinde bunu mufassalan yazmıştır.

Gemi deniz yüzünde dönerek Sincar'ın iki konak kadar kuezeyinde, Musul ve Nusaybin kaleleri arasında (Cûdi dağı) denilen yüksek bir dağın tepesine oturmuştur. Sonra gemide bulunanlar dışarı çıkıp anber kokulu toprağı yüz sürek, Cenab-ı Hakka şükür secdesi ettiler. Ve şükran olarak yanlarında ne varsa hepsini bir kazana koyup aş pişirerek yediler. O yemeğı (Asura aş) derler. Bu da Muharrem'in onuncu gününe rastladığı cihetle (Aşura) denilmiştir.

Tûfandan kâinatın efendisinin (Resulü Ekrem'in) doğum târihine gelinceye kadar —Muhammed bin İshak'ın dediğı-

(1) Sin, Arabca (Diş) demektir.

ne göre— 4490 senesine geçmiş olup, Hazret-i Âdem'den yine Peygamberimize gelinceye kadar 6750 sene geçmiş olup. bunun üzerinde bütün târihciler birleşmişlerdir. Tûfandan sonra bu dünyanın ilk mâmur oluşu, Peygamberimizin doğuşundan 4490 sene evvel olmuş olur.

Hazret-i Nuh zamanında burası, büyük şehir olup, gayet mâmur idi. Hâkimî, Nuhun ümmetinden (Gördim) adlı hükümdardı. Bu, Cûdi dağı üzerinde (Gördüm melik) uzun müdet yaşayıp, evlât ve torunları yayılmış ve kendine göre bir lisan yapmıştır ki, ne Farsca, ne Arabcadır. O eski kavimlerden kalmıştır.

Hazret-i Nuh Tûfandan sonra Cûdi dağından yine Sincar dağına gelip, mâmur olması için duâ etmiştir.

PİRE, BİT, AKREP, ÇİYAN, KEDİ VE FARENİN YARATILIŞ SEBEBİ

Rivâyet olunur ki bu sırada Nuh'un gemisini kurtaran yılan gelip der:

«Yâ Neciyullah! Beni, adam etine doyurmağa taahhüt etmiştin ki (Kerim olan sözünde durur.»

Hazret-i Nuh hayrette kalır. Hemen o anda Cebrâil Aleyhisselâm Allah tarafından gelip:

«Yâ Nuh! Rabbin sana selâm etti. Gemiye Tûfandan kurtaran ben idim. Nuhun kavmi, kurtulmalarını yilandan bildiler. Ümmetine karşı yılanı ateşe yaksın ki, acâiblerden nice gizli sırlarımı göre. Nuhun ahdi üzere biz de yılanı adam etine doyuralım!»

Hazret-i Nuh bu haberi alınca dedi ki:

«Yâ karındaşım Cebrâil! Ben bu yılanı nasıl yapışırım? Ve nice ateşe yakayım?»

Hemen Cebrâil:

«Yâ Nuh Neci! Şu (Selâmûn alâ Nuh fi'l-âlemin) âyetini söyle.»

Dedi. Hazret-i Nuh dahi «Selâm alâ Nuh fil âlemin» deyip yılanı el vurunca, yılan kendinden geçip ateşe atıldı. Yine Cebrâil'in tarifi ile Hazret-i Nuh, yılanın külünü havaya savurdu. Rüzgâr da yılanın külünü, Nuh ümmetinin üzerine düşürdü. Yılanın derisinden hasıl olan kül, pire oldu. Etinden husule gelen kül bit oldu. Bugüne kadar, yılan külünden hasıl olan pire ve bit, Nuh'un ahdi gereğince Âdem oğullarını rahatsız etmektedirler. Yılanın kemiklerinin külü ise yere düşüp çiyân oldu. Leşinden hasıl olan klü, akrep oldu. Bağırsakları yerde solucan oldu. Yüreğinin külü yere düşüp kertenkele ve daha nice haşarat oldu. (Inallahe alâ külli şey'in kadîr).

Acem müverrihleri Sincar'ın adının konulmasında şöyle rivâyet ederler:

İran hükümdarı Dârâ'nın bir güzel sesli cariyesi hâmile imiş.. Müneccimler: «**Bu câriye yarınki uğurlu günde doğursa, doğacak şehzâde kendi başına serbest olup cihangir hükümdar olur**» derler. Hemen Melik Dârâ'nın emriyle câriyeyi o gün doğurmağa bırakmazlar. Ertesi gün gayet güzel bir temiz çocuk doğar. Bu çocuk, ana rahminde üçyüz ondört gün kaldığından adına Sincar dediler. Dârâ öldükten sonra bu Sincar, müstakil hükümdar olup, babasının Rumlar elinde zebun ve harac verir olmasının intikamını alarak, İran ve Turan'da birçok cenkler etmiştir. Sonra (doğduğum yerdir) diye, bu Sincar dağını gayet mâmur eylemiştir. Sonra Timur, deniz gibi askerle bu kale üzerine yürüyüp, yedi ay kuşatmadan sonra fethederek, birçok ibret verici eserlerini harab eylemiş, ve ancak eski kalesi kalmıştır.

Sencar kalesi şekilleri: Bu kalenin yapıcısı olan usta mühendis, Haleb'in Maarratünnu'man kalesi büyüklüğünde yapmıştır. Gayet sarp bir yüksek dağ üzerinde, kayadan bir kale olup etrafında hendeği yoktur. Bir kapısı var. Beşken şeklinde olup, çevresi yedibin adımdır. Kalenin içinde ancak üçyüz kadar toprak ile örtülü evcikleri var ki, ahalisi hep

Kürd ve Arabdır. Hâlâ Diyarbekir eyâletince sancak beyi merkezidir. Alay-beyi, çeri-başısı, yeniçeri serdarı, kale dizdarı (kale ağası), yüz kadar neferleri vardır. Ücretlerini Mardin beyinden alırlar. Kâfi miktarda cebehânesi, eski şâhi topları var.

Bir câmi, bir medresesinden başka imâreti yoktur. O kayalıklar içinde öyle bağları vardır ki, güya Ayıntap diyârının bağları gibi lezzetli, verimli, sulu üzümleri olur.

Bu kale, Dicle Ceziresinin tam ortasında, bir büyük sahradır ki iline, vilâyetine (Bilâd-ı Rebi') derler. Öyle bir sahradır ki, içinde Kisi, Tayy kabileleri oturur. Kale, sahranın ortasında havalesiz sağlam bir surdur. Bütün halkı, darı ekmeği yerler. Gayet beyaz, kokulu balı olur. Bu kale, Nusaybin kalesinin güney tarafındadır. Buradan Musul kalesine iki günde süratle, üç günde rahat olarak varılır. Bu Sencar dağının eteği etrafındaki kayalardan yetmiş seksen kadar su çıkıp, Bilâd-i Rebiî sulayarak batıya gider ve Fırat'a dökülür.

Bu nehirlerden bazılarını anlatalım: Hermas suyu, Nusaybin dağından çıkıp, ilerisinde ondan Sersar suyu ayrılır. Bu nehir Belad ül Hatib'e, oradan Sencar vâdilerine uğrayıp köy ve tarlaları sulayarak Tekrit yakınında Şatt'a girer. Bu nehrin yine bir kolu Hermas nehrinden ayrılıp, çöl içinde birhayli aktıktan sonra Habur nehri Karkiya'ya karışmazdan evvel, bu Hermas, Habur'a karışıp, ikisi bir vücut gibi olup Karkiya nehri yakınında Fırat'a karışırlar. Bunlar o kadar büyük nehirler değillerdir. Ama hepsi Fırat'a karışırlar.

Bu Sencar kalesi eteğinde, Kaçak Mustafa Paşa, deniz gibi asker ile dururken, dağın bir tarafında (Saçlı dağ) denilen amansız dağda oturan kırkbeş bin Yezidî ve Bâburî Kürdlerinin, paşadan zerre kadar korkmamaları ve küçük bir hediye ile bile anmadıkları için paşa gayet üzüldü. O gün hakire dedi ki:

«Evlîyâ Çelebi! İştittim ki babamız Melek-Ahmed Paşa efendimiz dahi bizim gibi buraya gelip oturduğu vakit bu saçlılar ona da riayet etmemişlerdir. Sonra bunların haklarından gelinip nice mal ve ganimet alınmıştı. Bize o vak'alardan biraz haber ver.»

Hakir, «Beli sultanım..» deyip hikâyeye başladım.

Serdar Melek Paşanın vaktile Sencar dağını ıslah etmesi: «Melek-Ahmed Paşa Diyarbekir Vâlisi iken bu Sencar dağı Yezidileri, Mardin köylerini yağma edip, dağdan inerek tecavüz ve yolkesenlik ederlerdi. Sonunda bütün şehir ahalişi paşaya gelip dert yandılar. Paşa, bu şikâyetçileri, Diyarbekir divanında halkın gözü önünde reddeyleti. Onlar da bedduâ ederek elleri boş dönüp gittiler. Beri taraftan ise Paşa bu Saçlı Kürdlerinden intikam almak niyetinde idi. Ama bu işi sır olarak tutup, (El mâna fi batn-ı şâr) der idi.

Bir gün Bitlis Hanına ağır bir mektup yazdı. Hanın mektuptan canı sıkılıp red cevabı verdi. Melek Paşa ateş parçası kesilip «Bitlis Hanı üzerine seferim vardır» deyip, otağı ile tuğlarını Şatt karşısında Sadi denilen yere kurdurdu. Ve ağalarını Van ve Kürdistan eyâletlerine gönderip günden güne deniz gibi asker gelemge başladı. Bu sırada Melek Paşa, Diyarbekir'de yetmiş bayrak sekban ve sarıca askeri topladı ki, sarıcanın piyâde, sekbanın suvarı olması ve her bayrakta yüz adet yiğit bulunması kanun şartı idi.

Ordu Meyyafarkın kalesi önüne gidince Bitlis Hanı (Abdal Han) tarafından (Hünkârî Molla-Mehmed, Zerikî Molla Cebrâil, Modiki-Ali Ağa, Konak Dereli-Ali Ağa) ve diğer yetmiş adet namlı kimseler ara bulmağa gelip, paşaya seksen kese yol parası, on katar katır, altı tavla asil at ve onar adet gilman ve câriye verdiler. Diğer iş başında olan ağalarla has nedimlere de o kadar hediye verildi ki, hep bay oldular ve sevindiler. Ve (Allaha şükür seferden kurtulduk) dediler.

O gece paşa, Konakçı-başığı. Bitlis Hanı üzerine gitmekten vazgeçtiği haberini gönderdi. Ve o anda bin askerle Şemsi Paşa-zâde Mehmed Emin Paşayı serdar ederek kulağına

gizli bir şeyler söyleyip, Diyarbekir Şatt'ı tarafına gönderdi. O sırada Gınâî Efendi de Bitlis Hanına muhabbet mektupları ve istimâletler yazıp, Erganili Ahmed Ağa ve diğer arabulucularla Bitlis'e gönderdi.

Tuğlar geri dönünce göç nefir (borusu) çalınıp, paşa yetmiş bin askerle Diyarbekir Şatt'ı tarafına geçip Kade Kethüdâ ve Receb ağayı serdar ederek kendisi Ilgar ile o gece Zerivan boğazını getçi. Ertesi günü öğle üzeri Mardin kalesi altında kısa bir yem kestirdi. Yine Ilgar edip Şafii vaktinde yüğrük atlar ve ileri gelen kırkbin askerle Saçlı dağına çevirdi. Onu gördük ki, Diyarbekir önünden giden Mehmed Emin Paşa dahi Saçlı'yı çevirip onlarla kurşunlaşmakta.. Hemen paşa, gelen askeri Sencar kayalarının altına metrislere soktu. Baş bölük başımız Zıpır bölük-başı, herkesin gözü önünde kırk bayrak askerle sarı arı gibi Saçlı dağına kurşun saçtı. Üç gün içinde askerin gerisi gelip, Sencar sahrası çadırlarla süslendi.»

Kaçak Mustafa Paşa, benim bu hikâyemin başlangıcını dinleyince hayrette kalıp: «Canım Evliyâ Efendi, nice girdiniz, nice cenk ettiniz? Bu Kürdlerden nice intikam alıp muzaffer oldunuz. Benim bunlardan ciğerim kan olmuştur. Pa-dişâhtan nice kere azarlayıcı mübârek emirler aldım. Kimseye içimin derdini açamayıp, Bitlis Hanını bahane ederek o tarafa gittim. İşte buraya göz koyarak kuşattık. Ama canım Evliyâ Efendi, Melek-Ahmed Paşa babamızla nice fethettiniz, bana tafsilâtıya beyan eyle» diye rica etti. (Burada Evliyâ, bu cengi kendi üslûbuna göre anlatır).

Saçlıların durumu: Sencar'ın bir tarafına (Saçlı dağı) denmesinin sebebi, bütün halkının avret gibi lüle lüle saçlı olmasıdır. Gayet pis ve pinti kavimlerdir. Başlarında bit ve pire yuva tutmuştur. Elbiseleri hep alaca sof ve şaldır. Kuşakları ipekten olup, başlarına sardıkları da alaca ipektir. Ayaklarına pöçüklü, hezari, kepkepli, kuyruklu pabuçlar giyerler. Çünkü burası gayet taşlık yerdir. Silâhları kılıç, hançer, tüfek, cabdır. Cab o şeydir ki, ok ve yay konur, ve ke-

merine bağlanır. Kurşun atmada o kadar hünerlidirler ki pi-reyi gözünden, deveyi dizinden vururlar. Ama tüfeklerini görsen bir paraya almazsın. Mâliyetli değildir. Ama yahşi (güzel) nişan vurur.

Halkı ekseriya kısa boylu, gerdeni yok, hemen başı güya omuzundan bitmiştir. Ama omuzları geniş, göğüsleri enli, kemerleri kalın, bazuları ve baldırları boğun, ayakları enlidir. İyi ata binici değildirler. Gözleri siyah ve yuvarlak, kaşları gayet gürdür. Bunlara (Sekiz bıyıklı) derler. Çünkü ikisi bıyığı, ikisi kaşı, ikisi burnu deliğinden çıkan ve diğer ikisi kulakları deliğinden çıkanlardır. Vücutları kara koyun postekisi gibidir. Ağızlarına pabuç sığar, at dişli adamlardır. Çocukları on yaşına girinceye kadar balığ değildir ve körpedir. Ama on yaşını geçince, yirmisinde vakti geçmiş yiğit gibi tüylü bir çehre bağlarlar.

Kadınlarının saçları topuklarına iner. Tam bir sene karınlarında taşımadıkça çocuğu doğurmazlar. Çocuklarına evvelâ siyah köpek sütü verirler. Bunların memleketinde bir köpeğe taş atsan, o atan adama aman zaman vermeyip katlederler. Çünkü büyük küçük, hepsinin evlerinde beşer onar köpekleri vardır. Önce yemeği köpeğe verirler. Onu doyurduktan sonra kendileri yerler. Köpekleri de kendileriyle beraber yatarlar. Bin kuruşa, on katıra bir köpek satın alırlar.

Soğan ve peyniri daima koyunlarında gezdirirler. Bir adam bunların yanında bir soğanın başını yumruk vurup eze, o adamın da onlar başını ezip katlederler. Garibi bu ki, bunlardan bir zengin adam ölse, onu soğan suyu ile yıkayıp, mezarına da soğan dikerler. Ölülerinin kefenine, köpek yünü katmak âdetleridir. Nice kere bu hali sordum. Doğru haber vermeyip (Pivaz hoş est) dediler. Yâni (soğan iyidir) demektir. Hakikatte de böyle bir darbimesel vardır. «Bir Kürde sormuşlar, hükümdar olsan ne yersin? Demişler, cevabında soğan cücüğü yerim» demiş. Şu da gariptir ki bunlardan birinin etrafına bir çizgi çizen, çizginin dışına çıkmaları ihtimali yoktur. Meğer bir adam gelip o yuvarlak dairenin bir

tarafını boza da, oradan dışarıya çıka!. Yoksa o çizgiden içe-ride öleceğini bilse dışarı çıkamaz.

Bu memlekette bir köpek doğursa şenlik yaparlar. Bir siyah köpek ölse, soğan suyu ile yıkayıp, kefenleyip vaveylarilara köpek mezarlığına gömerler. Ölen köpeğin canı için hayattaki köpeklere koyun kebabı verirler. Doğrusu arslana benzeyen köpekleri vardır. Bir de bu memlekette asla kurt yoktur. Garibdir ki bu Sencar dağı Arz-ı Mukaddes'ten iken böyle mezhebsizler var. Şam'da Arz-ı Mukaddes iken, onun da dağlarında akli, kızılı, mérvâni, şimâni, nasırı gibi din ve mezheb düşkünleri bulunur.

Bu saçlı kavminin mahsulleri çoktur. Dağlarına kudret helvası yağar ki, güzel bir helvadır. Dağlarına yine selvi adlı bir kuş gelir ki avlayıp yerler ve kuvvet bulurlar. Balları, üzümleri gayet güzel olup benzeri dünyanın hiç bir yerinde yoktur. Kuru üzümleri Bağdad, Basra, Lahşa tüccarını zengin eder. Dut ağaçları çok olduğundan ipekleri dünyayı tutmuşur. Hattâ Mardin kalesinde işlenilen kıymetli kumaşlar bu Sencar ipeğinden yapılır. Çünkü bu Sencar dağının suyu ve havası güzel, ekili arazisi halk yanında kıymetlidir. Ama sahraları Arablar elindedir.

Ertesi günü sabahleyin Mustafa Paşa otağında, Saçlı kavmi için uzun konuşmalar oldu. Mektupta «padişâha itâat ediniz. Bağ, koyun ve diğer vergileri veriniz» diye mektuplar yazılıp, Mardin âyânından ve Sencar kalesi beyi taraflarından münasip adamlarla bu hakir dahi Kaçak Mustafa Paşa tarafından memur olarak yola düşüp yüksek dağın tâ tepesindeki Bapir denilen yere geldik. Üçyüz adamla varıp hakimlerinin evine inip, paşanın mektubunu verdik. Asla kıymet vermeyecek, helvacı kâğıdı yerine bile komayıp, bütün iş erleri önünde okutup, Mardinliler tercümanlık ederek içindekini onlara bildirdiler. Bunun üzerine onlar dediler ki: «Bizi Melek-Ahmed Paşanın ettiği ile korkutmayın. Öyle tedbirli vezir ne geldi ve ne gelecek! Şimdi işittik, Melek Paşa Van'a gidiyormuş. Eğer Melek yine Diyarbekir Vâlisi olursa

hepimiz çoluk çocuğumuzla ayağının toprağına yüzümüzü süreriz. Canımızı yoluna feda ederiz. Ama bu Mustafa Paşaya on kızıl katır yükü ipek veririz. Başka birşey virmeziz.”

On katır yükü ipek gönderdiler. Bizimle varan adamların kabadayılara beşer okka ipek verdiler. Ama niceleri bu hakiri tanıyıp bir kızıl katır yükü ipek, bir katır yükü kuru üzüm, incir ve nice şeyler verdiler. O gece orada misafir olup, öğleden akşama kadar seyrettik. Melek-Ahmed Paşa efendimiz harab edeli onbeş sene olmuştu. O kadar mâmur olmuş ki ve öyle yiğitler peyda olmuş ki tarif olunmaz.

Sabahleyin atlarımıza binip, hediyelerle Mustafa Paşaya gelerek ipeğini teslim ettiğimizde pek gürleyip, fırladı, kızdı. (Elbette ben onların üstüne giderim) diye bütün Diyarbekir eyâletine emirler yazılması fermân olundu.

DİYARBEKİR'DEN VAN'A YOLLANDIĞIMIZ

Evvelâ Diyarbekir'in Şatt nehri üzerindeki köprüsünü tulumdan kelekler ile geçtik. Kelek, bu köprüler dibinde yapılır, tulumdan gemilerdir ki, üzerleri tahta döşeli olmakla, at ve diğer örtü ile hattâ nice bin kantar ağır yüklerle bunlara binip, dört tarafındaki korkuluklarına dayanıp tavla ve satranç oynayarak, sağı solu seyrederek, bazen mâmur köylere yanaşarak, mutfağında pişen yemekten yiyerek, Bağdad ve Basra'ya varıncaya kadar insan oynayıp safâ ederek selâmetle gider.

Öyle bir yeni gemilerdir ki kendilerine mahsus kelek ustası denizcileri var. Diyarbekir'de bu köprü dibinde nice kelek hazır dururlar. Hakir bu köprüyü geçip kuzey ile doğu arasında bir saat giderek (Sadi) köyünde konakladık. Bir lâlelik sahrada bağı bahçeli mâmur hıristiyan köyüdür. Ama

hırsızı çoktur. O gece bir denk çadır çaldırıp, hamdolsun yine bıraktırdık ve iki hırsız katlettik.

Oradan yine doğuya meyilli, ferahlık veren yerlerden giderek (Çöltepe) konağına geldik. Sahrada yığma bir tepedir. Yakınında mâmur köyler var. Diyarbekir vâlilerinin atları bu sahralarda çayırlarlar. Terfil, yonca, ayrık otlarıyla meşhur, çimenlik bir mâmur yerdir. Burada da kara hırsızları çoktur. Çünkü Kürdlük olup Hâlitî, Çekvânî, Zenâdî Kürdlerinin yeridir. Gafil yatmamak gerek. Oradan yine kuzeye giderek Meyyafarkın kalesine geldik.

Meyyafarkın kalesi: Bu kale Şatt ile Batman nehri arasında olup, iki nehir arasını ayırmakla adına (Mâ-i fârikayn kalesi) denmiştir ki, bundan galat olarak (Meyyafarkın) deniliyor. Buna Acemler (Meyan fark kalesi) derler ki, (Beli ince kale) demektir. Eskiden büyük bir şehir ve eski bir kale idi. İlk kurucusu Musul kalesi içinde gömülü olan Hazret-i Çerçis nebinin ümmetlerinden (Handik) adlı hükümdardır ki, Çerçis öğretmesiyle yapmıştır. Sonra bu şehrin ahalisi Çerçis'e îman etmediklerinden başka, Hazret-i Çerçis'i bu Meyyafarkın kalesi dağınn üzerinde kırk kere ateşe atıp küllünü rüzgâra savurmuşlardır. Cenab-ı Hak rüzgâra emir verip, Çerçis'in küllerini toplatmakla, yine Çerçis'i nebi canlandırdı. Bu olay, nice tefsirlerde ve muteber kitaplarda yazılıdır. Hâlâ kalenin ensesinde olan yüksek dağın üzerinde Çerçis'in küllünün düştüğü toprakta asla bitki ve ot olarak bir şey hasıl olmaz.

Sonra bu kale ahalisine Çerçis nebi bedduâ etmekle, Van deryâsı kenarında Sencan dağında bir ejder görünüp bu şehir halkını hep yediğinden kalesi boş kaldı. Sonra Buhtunasır kalesini yıkmıştır. Daha sonra Abbasîlere geçip, onların elinde iken Hulâgû bu kale halkını helâk ve kalesini de toprak eyledi. Sonra Seyfûddeve kaleyî imâr etti. Öyle mâmur oldu ki, hemen yetmişbin alaca cebbar atlı askeri vardı. Daha fazla askerinin hesabını Allah bilirdi.

Sayırsız askerinin çokluğu şundan anlaşılır ki, mutfağında günde kırk deve yükü tuz sarfolunurdu!!?. Hâlâ Seyfüddeve saraylarının temelleri görünür. Sonra kaleyi nursuz Timur harab etmiştir. Hâlâ kalesinin yer yer yıkık yerleri meydandadır. Sonra 920 târihinde Yavuz Selim Han Çıldır gazâsından dönüşünde Diyarbekir fethine Bıyıklı-Mehmed Paşayı serdar edip, Diyarbekir'i fethedince, bu kaleyi dahi barış yoluyla teslim almıştır. Süleyman Han yazması üzere Kara Âmed toprağında sancak beyi merkezidir. Beyine senede adalet üzere on kese hasıl olur. Yüzelli akçalık kazadır. Kadısına senede üç kese hâsılı olur. Alay-beyi, çeri-başısı, muhtesibi vardır. Ama müftü ve nakibi, sipâhi kethüdâyeri, yeniçeri serdarı, kale dizdarı vardır. Neferleri, cebehâneleri yoktur. İç il olmakla öyle şeylere lüzum yoktur. Fakat mir-livasi tarafından kalede birkaç topları vardır. Bayram gününde, Ramazan ayı görüldüğü vakit bu top atılıp, köylerdeki Müslümanları haberdar ederler.

Meyyafarkın kalesi şekilleri: Rum tarihçileri bu kale hakkında «Şatt ceziresi ve Fırat nehri arasındaki büyük ada içindedir» diye yazmışlar, yanlıştır. Hakir burada on sene kadar (okunamadı) etmişimdir ki istidadım bu fenne düşmekle kırat kırat inceden inceye malûmum olmuştur. Fırat nehri ve Murad, Malatya yakınında Kömür hanı yanında akıp, kırk menzilde Korna kalesi yakınında Şatt nehrine dökülüp, (Şattülarab) olur ve Şatt nehri, Diyarbekir'in Kız kayası dibinden geçip iner. Hısn-ı Keyf, Cizre, Musul, Bağdad, Korna dibinden yine Fırat nehrine dökülür. Bu kere Diyarbekir'den köprüyü geçip kuzeye iki gün gidip bu Meyyafarkın kalesine gelir. Bu hale göre, bu kale, nice şat ile Fırat arasındaki adada olmuş olur? Bu hakir, iyice tetkik ederek böyle gördüm. Bu kale ancak Şatt nehri ile Batman arasındaki cezirede olup, bu nehiller arasını ayırır.

Bu kalenin esas yapısı yine Meyyafarkın dağının eteğinde, bir top menzili uzak doğu tarafta düz, geniş, biraz yüksek bir çimenlik yerde olup dörtken şeklinde kesme taşla yapılmıştır.

miş güzel bir kaledir. Eski yapı olmakla her taşı hamam kubbesi ve Fil-i Mahmûdi büyüklüğündedir. Ama duvarlarının yüksekliği yirmi zira'dan yüksek değildir. Onbeş zira' enliliğinde sağlam duvarlardır. Hattâ Timur yıkmakta güçlük çekip olduğu gibi bırakmıştır. Etrafı onbirbin adımdır. Hendekleri toprak ve kum ile dolmuştur. Dört köşeden kuzeyden güneye uzuncadır. Büyük kale olmakla, içindeki imâreti gayet azdır. Ancak bin kadar, toprak örtülü bağ bahçeli, altı üstü mâmur evleri vardır. Bey sarayı, Secah bey sarayı meşhur binalarındandır.

Çarşı ve pazarı azdır. Bu kalenin dört tarafından küçük pınarlar akıp, en büyükçe pınarına (Ayn-ı Havuz) derler. Büyük İskender içip, bir büyük havuz yaptırdığı için bu adı vermişlerdir. Doğrusu âb-ı hayat gibi, billûr gibi bir saf sudur. Bağ ve bahçeleri sulayarak iner. Satt nehrine dökülür.

Bu kale toprağında Basenfa adıyla bir nehir var. Vâkiâ kaleye uzaktır ama, bu topraktan çıkıp, nice köy ve kasabaların ekili yerlerini sulayarak İbn Ömer ceziresi üstünde ve doğu tarafında, beş fersah uzaklıkta Dicle'ye ulaşır.

Bu Meyyafarîkin dağlarından nice gözler toplanıp Hısn-ı Keyfa kalesinde, Cezire ve Musul'da birbirlerine ulaşırlar. Bu kalenin suyu ve havası lâtif olup, Kürd güzelleri meşhurdur. Üzümü dahi makbul olup, kalenin kuzeyi dağlık, dağlar da bağlıktır. Onun için halkı vücutça kuvvetli olup sağlardır. Kalenin kible tarafı sahralardır ki Hısn-ı Keyfe kadar doğusunda Batman köprüsünü geçip, bir günde Husreviye kalesine varır. Kible tarafında bir günde süratle Cezire'ye varır.

Ziyâret yerleri: Kalenin içinde (Şeyh Necmüddin Havranî).. Ondan başka (El Melik Seyfûddeve bin Hamdanî) ki, bu kaleyi mâmur edendir. Mezar taşı ile bilinen bir ziyâret yeridir.

(Evlîyâ burada, müverrih Makdisî'nin tuhaf rivâyetlerini ve buralarda oturan halkın kullandıkları kelimeleri ve türkçe karşılıklarını uzun uzadıya yazar. Eski harflerle olan

bu kelimeleri doğru dürüst okumağa imkân bulamadığımız için buraya kaydedemedik.)

Meyyafarkın kalesinden kuzeye doğru gidip, seyre değer olan Batman köprüsünü geçip durduk. Bu köprü'nün altından geçerken öyle hiddet ve şiddetle atılır ki yıldırımından insanın kulağı sağır olur. Burası bir geçit yeri olduğundan Abbasilerden bir muhterem zat kendi helâl malından üçbin ke-se sarfederek, birçok mimar ve yapıcılar biriktirip bir büyük köprü yaptırmıştır ki, yapılış tarzı, temel atması, boyu bosu, sağlamlığı bakımından Anadolu diyârındaki bütün köprülerden üstündür. Nehrin bir tarafı kaya, bir tarafı kumdur. Usta yapıcı «Bu nehir üzerine, bir gözlü köprü yaptıktan başka çare yoktur» diye, bu köprü ile, iki tarafına o kadar sağlam, geniş bir rıhtım ve iskara temeller bırakıp, bir tarafında Kisrâ'nın tākına (Kisra, eski Acem hükümdarlarına verilen lakabdır) benzer bir kemer yapmıştır ki, uzak yerlerden görünür. Köprü'nün bir tarafından öbür tarafına vıncaya kadar tam yüz yetmişüç adımdır. Vâkıâ, Hersek diyârında Mostar köprüsü de bir gözlüdür. Ama bu köprü'nün hendesindeki zarafet ve nizam, hiç bir meşhur köprüde yoktur.

İmdi, ey vefalı dostlar, Allah bilir bu değersiz ömrü, seyahatlerle tüketmekteyim. Böyle korkunç, heybetli köprü görmedim ve heybet ve hikmet okuyan ihtimalci yârânın bu köprüden geçmelerine ihtimal yoktur. Nicesi tulumlarla kelekler yaptırıp geçerler. Çünkü tâ tepesine çıkınca köprü'nün ağırlığı fazla yük olmasın için, usta yapıcı, köprüsünü inceltmiş. İnsan oradan aşağıya bakmağa cesaret edemez. Ama aşağıları gayet geniştir. İki tarafında kale kapıları gibi demir kapıları vardır. Bu kapıların içinde, sağ ve solda, köprü'nün temeli beraberliğinde, kemerin altında hanlar vardır ki gelip geçen, sağdan ve soldan geldikleri vakit misafir olurlar. Köprü'nün kemeri altında birçok odalar vardır. Demir pencereler şahnişinlerinde misafirler oturup, kemerin karşı tarafındaki adamlarla kimi sohbet eder, kimi ağ ve oltalarla balık avlarlar.

Bu köprünün sağ ve solunda de nice pencereleli odalar vardır. Köprünün sağ ve solundaki bütün korkuluklar Nehci-van çeliğindedir. Ama demirci ustası da var kudretini sarf ederek bir türlü sanatlı kafesli korkuluklar yapmış, ve doğrusu elinin ustalığını göstermiştir.

Bu emsalsiz köprünün Hazo tarafındaki handa, Hazo beyinin adamları olup, o taraflardan gelenlerden bac alırlar. Meyyafarkın tarafında, Meyyafarkın beyinin adamları bac alır.

Bu han dediğimiz binalardan başka ötesinde berisinde binadan eser yoktur. Vâkıâ Erzurum'da Hasankale sahrasında Aras nehri üzerindeki Çoban köprüsü de büyüktür ama, buna eş olamaz. Hattâ Bursa şehri içinde Rühban dağından gelen Irgandi nehri üzerindeki Irgandi köprüsünü de bu Batman köprüsü gibi yapmak istemişler. Ama ne münasebet!. Doğrusu, üstad mühendis var kuvvetini sarfederek bu köprüde öyle sanatlar göstermiştir ki, bu işçiliği geçmiş mimirlardan hiç birisi göstermemiştir. Tamamen Diyarbekir kalesinin taşından döşenmiştir ki, çakmak taşı onun yanında hiç bir şeydir. Yediyüz senedenberi bu köprü üzerindeki kaldırım asla fenâ bulmayıp güya, ustasının elinden yeni çıkmış gibi görünür. Bu hakir, at ile geçmeğe korkup, piyadece geçerek selâmetle karşı tarafa vardım. Velhasıl bu köprünün tarifinden dil kısa, kalem kırıktır. Cenab-ı Hak kıyamete kadar sağlam eyleye amin ya muîn..

Oradan Batman kıyısından doğuya giderek (Has Çayır) denilen yerde konakladık. Burada bütün arkadaşlarımızın çadırlarımızı kurup paşanın eşyasını bir yere yığarak develeri, katırları hep bir yere topladık. Dört yana karakollar tayin edip sabaha kadar uykusuz ve rahatsız olduk. Çünkü buranın hırsız Tercil, Atak, Mihrani ve Kulp'dan sökün edip gelince, Allah göstermesin, gözden sürmeyi, ağızdan sözü çarlarlar. Gayet cengâver, yiğit, haraimlikte (eşkiyalıkta) hünerlidirler. Buradan ileri gidip Hazo kalesine vardık.

Hazo kalesi: Bu kalenin kuzeyindeki büyük dağlara (Ce-

bel-i Zo) derler. Kale yapılmazdan evvel, Karakoyunlulardan (Kara Yusuf Han)ı, (Kara Zo) kabilesi, o taraflarda oturdukları için bu isim verilmiştir. Sonra onların birikmesiyle burada bir şehir meydana gelip, adına da (Şehr-i Zo) yahut (Hazo kalesi) demilşerdir. Sonra Azerbaycan hakimi Uzun Hasan Şâh bu kaleye sahip oldu. Sonra nursuz Timur, Meyyafarkın kalesini yıkmaya gelirken Hazo'yu da, Bitlis Hanı (Abdal Han)'ın atalarından birisi mâmur edip sahip olmuştur. Sonra Selim Han (Yavuz) Çıldır gazâsından dönerken 920 senesinde Bitlis hakîmi ona itaat etmekle, bu kale de teslim olmuş, yine hükûmeti, Selim Han yazısı ile ve hükûmet kaydiyle, eyâlet ihsân olunup hâkimine verilmiştir.

Süleyman Han yazmasından beri Diyarbekir eyâletindeki beş hükûmetin biri olup Mefrûzülkalem, maktuul kadem hükûmet olup beyine, padişâh tarafından elkab olarak (cenab) yazılır. Alay-beyi ve çeri-başısı vardır. 150 akçalık yahşi kazadır. Ama bazı zaman pek yaman olur. Sipâhi kethüda yeri, yeniçeri serdari, müftü ve nakibi falan yoktur. Herşey hâkiminin elindedir. Hattâ kalesi, cebehânesi, dizdar ve neferleri de hep hâkimi tarafındandır.

Hazo kalesi şekilleri: Zo dağı eteğinde, bir sarp kaya üzerinde küçük bir kaledir. Etrafı bin altıyüz adımdır. Doğu tarafı havaleli, yalçın kayalı dağlardır. Kible tarafı sahralardır. Bu tarafa bakan bir kapısı vardır. Yolu gayet sarptır. Aşağı varoşuna güçlkle inilir. Kalenin içinde, bağısız, bahçesiz bütün temiz toprakla örtülü 150 adet evleri vardır. Ama kalenin yarısını, hâkimi olan Murtaza beyin sarayı tutmuştur ki, kat kat odalardır.

Bu hâkim Murtaza bey, Bitlis Hanı, Abdal Hanın damadı, bir serbest hanzâde, Câfer mezhebli, Hüseyin Baykara tabiatlı, bir cömert kimse olup, halûk, başı yumuşak, selim bir kimsedir. Sarayında bir gece misafir olup sohbeti ile şeref lendik. Sarayında su sarnıçları var. Kale içinde câmii var. Diğer imâretleri hep aşağıdadır.

Hazo kasabası: Kalenin kible tarafı eteğinde bir genişce

yerde, bin adet evli yeni yeni mâmur olmakta, bütün evleri toprak örtülü, çarşı içinde câmiî ve Şeref han meşhurdur. Bir küçük hamamı, üç küçük dükkânları var. Hâlâ hâkimi olan Murtaza bey, bir kârgir han yaptırmıştır ki güya bir sağlam kaledir.

Kayalık yer olmakla bağ ve bahçeleri o kadar iyi değil. Halkı şecaatli kimseler olup, piyade ve suvarisi meşhurdur. Şeyhâni, Makrâvi, kılıç vurmada, ok atmada emsalsiz bir kavimdir. Gayet namaz kılan şâfiî mezhebli, mü'min ve muvahhid, dindar kimselerdir. Vâkıâ yaylalarında Hali, Çekvanî, Zibâri Kürdleri var ama onlarla alış veriş etmezler.

Burayı ziyâret edip gezdikten sonra, Murtaza bey bize adam koşup, doğuya, kayalık yerlere gidip gezdik. Buralar hep Hazo beyi hükmündedir.

Allaha hamdolsun bu konakta Melek-Ahmed Paşa efendimizle buluşup elini öptüm. Diyarbakir Vâlisi Kaçak Mustafa Paşanın mektuplarını verdim. Mektupta yazıldığı üzere bütün emanetlerini teslim ettik. Pek çok hoşlanıp, bütün çadırları adamlarına dağıtıp, o anda otuzyedi kese ile askerine ulûfe (maaş) verdi. Allaha şükür ki biz de adamlarımıza ulaştık.

Ertesi günü, sayısız asker ile doğuya, sarp, kayalık yerleri geçerek (Hazret-i Sultan Üveys)de konakladık. Hazo toprağında dereli, tepeli bir kayalık içinde, pınarlar kenarında bir büyük binada gömülüdür. Bu Üveys, Veysel Karâni değildir. Onun mübârek mezarı Yemen'dedir. Bu Üveys hazretleri ise Abbas oğullarından bir sultan iken, kutubluğa ayak basıp, ahret sultanı olmuştur.

Bu hakir kul, cvliyâyı sevenlerden olduğumuzdan, nurlu kubbesine girip, Allah rızası için bir Yâsin-i şerif okuyup, sevabını ruhuna hibbet ettim ve mübârek ruhlarından yardım diledim. Zira hadis-i şerifte (İzâ tahayyertüm fi'lüumur, festainû min ehli'l-kubur) (Bir işte hayrete düştüğünüz vakit, kabirler ehlinde yardım isteyiniz) buyurulmuştur. Al-

lahın hikmeti bu nurlu mezarda viran gönlümüz sevinçli olup, hatırımıza da şu beyit gelmekle, duvarına yazdık:

**Cemî' kutbul aktâbın reisi
Ziyâret eyledik sultan Üveysi**

Kaddesallahu sırrahû. Buradan yine sarp yerlerden doğuya gidip (Kefender) kalesine gedik.

Kefender kalesi evsafı: Burası da Kürdistan toprağıdır. Sonra 920'de hâkimi olan tarihçilerin başı, (Şeref Han), Birinci Selim (Yavuz)'a itaat ettiğinden, Selim, Şeref Han gibi bir değerli adama bu kaleyi hükûmet üzere ihsân etmiştir. Şimdi Bitlis hâkimi hükmünde su-başılıktır. Bitlis nâhiyesindedir. Kale, bir dere içinde çay kenarında sarp bir yeşil kaya üzerinde, taş bir kaledir. Hendeği yok.. Ve küçüktür. Bir kapısı var. İçinde bir câmiî, yetmiş seksen kadar evi var. Başka imâretten eser yok.. Dizdarı ve neferleri Bitlis Hanı tarafındandır. Ama burası da Van eyâletinden sayılır. Kalenin dışında yetmiş seksen kadar yine temiz toprakla örtülü mâmur evler vardır. Başka imâretleri, çarşı ve pazarı yok..

Kefender kalesinin güneyinde yüksek dağlar üzerinde (Zerikî) kalesi görünüyordu. Beyi, paşa efendimize büyük hediyelerle gelip bir temiz hil'at giyip geri döndü. Oradan yine paşa efendimizle kalkıp doğuya kayalıklar içine Bitlis nehri kenarınca gidip Çemender bayırı denilen yer ki, Zerikî dağları tarafıdır, orada ulu bir dere içinde, başaşağı Bitlis nehri akıp Keyfa kalesi altında Şatt nehrine karışır.

MELEK-AHMED PAŞANIN, ŞANLI BİTLİS HANI İLE BULUŞMASI VE MUHTEŞEM ZİYÂFET

O sarp yerde Bitlis Hanı Abdal Hanın askeri görüldü. Onu gördük ki, Abdal Han atından inip sıçrayarak paşaya geldi. Özengisini öpeceği sırada paşa da, rüzgâr süratli atın-

dan inip birbirini kucakladılar. Öpüştüler. Görüşerek hayli sohbet ettikten sonra Han dedi ki:

«Sultanım, ata binip ileride bir kahvaltı edesiniz.»

Dedikte, paşa atına binip yine büyük alay ile sekizer kat mehterhânesini döverek gidiyordu. Onu gördük ki, bir çimenlik dere içinde Acem, Türkmen, Kürd tarzında obalar ve Osmanlı gölgelikleri ile o çimenlik, çadırlarla lâlelik olmuş. Paşa o ferahlık veren çadırında kaldı. Balgamî, Fağfûri ve Mertebânî kâselerle bir sofraya kurulmuştur. Melek-Ahmed Paşa efendimizin üçbin askerine, üçbin han kuluna ve karşılamağa gelen şehir âyanına ve o tarafta olan Kürdlere kifayet ettikten başka çimen üzerinde nice bin sahan çeşitli yemekleri döküp, oradan hareket olunurken hemen yüksek şanlı han, paşa hazretlerinin huzurunda yere kapanıp oniki çigerküşeleri, yetmiş adet, hana tâbi aşiret beyleri, hep kulluklarını arz edip yere kapandılar. Han dedi ki:

«Efendim, bu, içinde istirahat ettiğiniz yedi adet otağ ve çadırlar sultanımın safânazarıdır, kabul buyurun. Huzuruza gelen elli adet gümüş sahanlar ve yüz adet fağfûri mertebaniler, bütün sofrayı takımı, kabacaklarıyla sultanımındır. Dört Çerkes, dört Abaza, dört Gürcü gulâmlar dahi sultanımın köle kullarıdır.»

Sonra el öptü. Paşa dahi kemerinden Sultan Murad Han hançerlerinden bir ucu sivri keskin hançeri, kendi eliyle hanım beline bağladı. Bir samur hana, üç kürk de evlâtlarına ve yüzyetmiş adet kuşaklık altın yıldızlara boğulmuş temiz hil'atları, hanım bütün adamlarına giydirib, rüzgâr süratli atına binerek, mehterhânesini döverek, o dere ve tepeler üzerinde Bitlis şehrine doğru giderken hanım bütün musahibleri, bir adamın başına üşüp, gülüşerek şaka ve maskaralık ederek giderlerdi. Hakîr:

«Âyâ, bu hay huy ve mânâsız şakaların, lâübaliliğin sebebi ne ola?»

Diye ileri vardım.

GARIP VE İBRET ALINACAK BİR MANZARA

Bir garip kıyafetli, iğrenç manzaralı bir Kürd âdemi.. Başında kuş yuvası olacak kadar uzun bir sarığı var. Ancak meşale topu olmağa lâyük sarı, kırmızı, beyaz, yeşil sakalı var. Tâ kemerine inmiş, kendisi bir zayıf ata binmiş, eline iri bir yılan almış.. Altındaki fakir at, şâh ve fukaraya yılan ile kamçı vurur. Fakir beygir bir adım atar, ama öbür adımını ahrete atmak istiyor. Gözünün asla ferî kalmamış.. Ayakları güya nane çöpü gibi olmuş.. Bütün kemikleri birer birer sayılır. Sağına soluna sersem olmuş gibi sarhoş halinde yürür. Elmacık kemiklerine ikişer torba asmış, o fakir at ise ahrete ayak basmış.. Yine böyle iken o zayıf atın karnına kamçı vurur, kâh iner, kâh biner.. Güya bu pis herif çeşitli oyunlar yapar. Bütün halk da buna güler.

Hanın, Kurban-Ali adlı bir gulâmı herife bir altın verip:
— Canım Molla Mehmed, şu küheylânı beraber koştur! dedi. Hakir:

— Hey âşık.. Bre o son koşusu ahrette olacak, dedim.

Hemen biricik ylıandan kamçı ile zavallı ata çarpıp, dizgin devşirüb, o sarp kayalık içine yalnız kayalara çıkıp, han ile paşanın yanından yıldırım gibi, o lağar at ile öyle geçti ki, bütün paşalar hayrette kaldılar. Hanın askeri ise hayret değil, gülerlerdi.

Yine öte baştan beri başa dolu dizgin kayadan kayaya atını çökerterek, gök gürültüsü gibi geçip geriye, hanın askeri içine girdi. Hemen herifin yanına vardım. «Atı soluyor mu?» diye atının yüzüne gözüne baktım. Ne gözünde nur var, ne soluk alır, ne durur. Bunda öyle bir alâmet yok.. Sübhânel Hallâk.. Bu ne sirdir? derken herif hakîre hitab ile tebessüm ederek:

— Kişi!. Ne çch bakmışsan.. Satın mı alırsan? Mu benim (bu benim) atalarımın beri kalmış atımdır. Paşan dahi istese men munu virmenem (ben bunu vermem) ve cihan halkı buna baha yetiştiremezler.

Diye birçok lâf attı. Hanın çaşnigir-başısı Mustafa dedi ki:

— Evliyâ Çelebi! Sen bu zayıf atı ne sanarsın? Bu, hanın külhanında yığılmış bir tomruk kütük parçası idi. Han bu mollaya, alaya binmek için bir at vermediği gibi, Melek-Ahmed Paşa alayına karşı benim alayımı küçültürsün, alaya gitme diye tenbih etmişti. Hemen bu molla gidip, külhanda bu tomruğa bir afsun edip, tomruk bu şekilde bir at halini aldı. İşte ona binerek böyle mârifet göstererek saçmalıklarda bulundu. Ama han çok gücendi. Çünkü sizin paşa, bu atın simya ile meydana getirildiğini duyarsa, hanın simyacıları ve kimyacıları, sihirbazları var imiş der, bu yüzden, sonunu düşünerek han çok üzülmüştür.

Bunu işitince aklım gidip:

— Bre canım çaşnigir-başı, Peygamberi seversen sen ne dersin? dedim. Çaşnigir-başı:

— Hazret-i Sultan Evhadallah'ın temiz ruhu için böyledir. O molla yârândan bir kimsedir. Kâh bir sütun parçasına, kâh tekneye, kâh küpe, kâh posta, kâh böyle bir ağaç parçasına binip bir afsun eder. O at binip ne tarafa giderse gider. Kedi, koyun, köpek ve diğer canlı kısmından birisine binse Ali Düldül'ü gibi oynattırıp cirid oynatır..

Diye yemin etti.

— Hakîr buna inanmam.. Elbette bu esrarı öğrenmem gerek..

Diye çaşnigir-başıya rica ettim. Çaşnigir:

— Nola, düş yanıma!

Deyip, Molla Mehmed'in arkasından hanın yanına vardık. Hemen sihirbaz molla, o at ile bağın arka kapısından içeriye girip, kimse yok zannederek külhana doğru girince, hakîr piyade olup, üç gulâmım ile onu gördük ki.. Attan inip, elindeki yılanı çakşırı içine koydu. Çömelerek yeer oturdu. Bir anda yine çakşırından bir uçkur çıkarıp zayıf atın boğazına bağladı ve bir nârâ attı. O anda her taraf karardı. Hakîrin de gözleri karardı. Anı gördüm ki, külhan meydanında

bir dallı budaklı kütük göründü. Derhal çasnigir-başı dedi ki:

— Ey molla, rüzgâr süratli atı külhana bağladın!

O da dedi ki:

— Han dedikleri pis, bir at vermedi. Ben de öyle ettim. Vallahi, billâhi saray Fraşı (Bağdo)ya binsem gerek idi. Ama Osmanî alayı geldi. Beni lağlarlar diye bu tomruğa (tomruğa) binmişem..

Diye asla inkâr etmedi.

— Munlar (bunlar) kimdir?

Diye sordu. O da bizimle yeni tanışmıştı.

— Hâfızı kelâm olup (Kur'an-ı ezberlemiş olup) paşanın nedimî ve her vakit meclisinde olan kimsedir. deyince, pek çok hoşlanıp bizimle yârân oldu. İnşallah yeri gelince nice marifetlerini daha yazarız.

Melek-Ahmed Paşa efendimiz, bir büyük alay ile Bitlis şehrini gezerken, sağ ve solda, karşıya çıkan ahali selâm veriyordu. O kadar insana, o kadar altın ve çil akça dağıttı ki, tarif olunmaz. Bu kere büyük azamet ve ihtişam ile şanı yüksek hanın yanına misafir olduk. On gün tekaüd olmamız (oturmamız) ferman olundu. Bitlis'i seyrettik.

Eski şehir Bitlis'in vasıfları: Rum ve Acem tarihçilerinden Makdisî ve Şerhnâme târihi sahibi Sultan Şerefüddin'in söylediğine göre, Büyük İskender, alnında iki et parçası olduğundan (İskender-i Zülkarneyn = İki boynuzlu İskender) dediler. İskender'in burayı zaptedip Şatt sahiline gelerek, lezzetli suyundan içince, hastalığına faydasını hissedip, oradan Diyarbekir'e geldi. Oradan Batman sahilinden gidip, Kefender kalesi altına varınca, Bitlis'ten beri gelen pınarlardan içince İskender'in gözü nurlanır. Bitlis'e gelince nehir iki kısım olur. Uveyh deresinden gelen nehirden içer, faydasını göremez. Ama Bitlis kayasının sağ tarafından akan sudan içinecek, hemen orada uykuya dalar. Yedi gün buna devam edince, bütün hastalıklardan kurtulur.

«Bre, Bidlis adındaki hizmetkâi çağırın!»

Deyince Bidlis gelir. İskender ona der ki:

«Ey has gulâmının! Hasların hası olmak istersen, benim paramdan nice bin kese bol miktarda para sarfederek bana bir kale yap ki, ben Çamapur memleketinden gelinceye kadar tamam olsun! Ben bile o kaleyi kuşatsam, fethetmekte güçlük çekem!»

Bu fermân çıkınca hemen bütün üstad hakimleri, meşhur mühendisleri çağırıp, uğurlu bir saatte kaleyi yapmağa başlar.

İskender, Hazret-i Peygamberden 882 sene evvel vefât etmiştir. Kale bitince, Bidlis içine girer. Sonra İskender, Çamapur'dan dönünce gelip kaleyi kuşatırsa da bir türlü zafer kazanamaz.

«Bre kâfir gulâm, bana âsi oldu!»

Deyu, deniz gibi askerle dört tarafından hücumlar ve yürüyüşler, çeşitli baskınlar ettirip, yedi günde yine zabtedemeyip, âciz kalır. Kale içinde kapanan Bidlis'e İskender:

— Aman, suçunu affettim, gel dışarıya çık ey gulâmım!

Diye af mektuplarıyla elçiler gönderirse de Bidlis elçileri geri çevirip, kaleden o kadar mancınık ve zemberek taşı atar ki, İskender'in birçok askeri helâk olur. Tam kırk gün böylece cenk olup, nihayet kırkbirinci günü kalenin kayaları dibinde bir mağara deliğinden bir güruh arı çıkar ki, herbiri serçe kuşu kadar sarı arılar.. Bunlar İskender askerinin içine yayılıp bütün hayvanları ve insanları kaçmağa mecbur ederler. İskender de boynuzlarına derman ararken, burun ve kulaklarından olayazar.

Sonunda İskender canından bezip Muş sahrasına doğru gider. Hemen o an, hazinedar Bidlis, pek çok para ile kaleden çıkıp, kalenin anahtarlarını mücevher zarf içine koyarak doğru İskender'in atının ayağına yüz sürüp yer öper ve zarfı takdim eder. İskender der ki:

— Bre mel'un! Niçin âsi olup da bu kadar askerimi helâk ettin?

Hemen Bidlis:

— Efendim, bana öyle sağlam bir kale yap ki, ben bile azametle kuşatsam, fethetmekte güçlük çekeyim, buyurdunuz, bende emriniz mucibince işte böyle bir İskender duvarı yaptım.

Der. İskender insaf edip kalenin hâkimliğini Bidlis'e verir. Onun için bu kaleye (Bitlis) derler. Yapımı, İskender'in emir ve öğretmesiyle olduğu için bu şehir Acem tarihlerinde (İskender tahtı) adıyla anılır. Yenvan târihinde bu şehir için (Pezgar megaio Aleksandre) diyor ki (Büyük İskender kalesi) demektir. Doğrusu eski bir kaledir. Hâlâ nice yerlerinde Rum binasının alâmetleri görünür. İnşallah yeri gelince yazarız. Nice hükümdardan hükümdara geçmiş bir kaledir. Ama çoğunlukla Azerbaycan hükümdarlarından Karakoyunlu Yusuf Celâli, Akkoyunlu Uzun-Hasanların elinde kalmıştır. Burayı hıristiyanların elinden ilkin fetheden, Abbasilerden Sultan Evhadullah'tır. Onun saltanat devri çabuk yıkılmakla Azerbaycan Şâhı Uzun-Hasan Bitlis'e mâlik olmuştur.

Sonra 878'de Hasan Şâh Tercan sahrasında mağlûp olunca hepsi yine eski haline dönmüş, sonra 920 târihinde Bitlis Hanı, Yavuz Sultan Selim'e boyun eğip itaat etmekle, hükümet pâyesiyle kendine verilmiş, hâlâ evlâttan evlâda geçen hanlardır ki, padişâh emirlerinde elkab olarak (Hân-ı âli-şan = Yüksek şanlı Han) yazılır.

Bitlis kalesinin yeri ve şekilleri :

(Divan dağı) ile (Uveyh dağı) arasında geniş, kayalık bir vâdi içinde Uveyh deresinin solunda, İskender deresinin sağında, iki nehrin birbirine karıştığı yerde, göğe baş uzatmış yalçın bir kaya üzerinde her sert kayası bir fil gövdesi kadar bir güzel kaledir. Tâ tepesine altıyüz adım ile çıkılır.

Yolu gayet zordur. Doğudan batıya dörtgünden uzunca olmuştur. Ama doğu tarafında çok yüksek bir burcu olup aşağı deresi ise cehennem deresine benzer bir gayyâ kuyusu olduğundan, buradan, bazı vücudu ortadan kaldırılmak isteyenleri aşağıya atıp parça parça ederler. Onun için bu kuleye (Kanlı kule) derler. Bir kule de batıda Hanın sarayı köşesinde vardır ki içinde türlü cebhâneleri vardır. Tamamı 600 adet kule dışleridir. Herbirinde birer mazgal deliği var. Ondan aşağı bir kat mazgal delikleri daha var. Ama sonradan dolmuşlar.. Bütün duvarları köşe köşe çıkmış olup, dirsek kuleleri birbirinden görünür. Her kulede bekçi evleri var. Güney tarafından aşağı şehire inilir. Üç kat demir kapısı var ki, kapı aralığı, türlü âletler ve silâhlarla süslenmiştir.

Bekçileri gece gündüz muhafaza edip, hiç bir zaman erkek ve kadını kaleye sokmazlar. Dört tarafı Bâbil kulesi gibi olmakla, etrafında hendek yok.. Çünkü her tarafı göğe baş uzatmış cilâlı, yalama yalçın kayalıdır. Etrafı ikibin dokuzyüz adımdır. Ama saray tarafı harem olmakla adımlamak mümkün olmadı. Allah bilir orası da bin adımdan fazladır. O halde etrafı dörtbin adım olmuş olur. Duvarının yüksekliği seksen ve enliliği on zira'dır. Kale içinde 300 ev vardır. Yarısını Hanın sarayı kaplamıştır ki, kat kat Acem ve Rum tarzında zarif odaları, güzel salonları var. Her han geldikçe mâmur etmiş.. Bilhassa (Abdal Han) nice hazine sarfedip bu muazzam sarayı Fidaka sarayı gibi yapmış. Bütün pencere ve şahnişinleri, kalenin burcları üzerinde olmakla Bitlis şehrinde Divan dağı görünür. Kayanın içi hep mağaralar olup, tahıl ve lüzumlu şeylerle doludur. Bu mağaralar arasında aşağı derelere inilir su yolları vardır. Bir câmi. bir medrese. ve buğday anbarlarından başka imâreti yoktur.

Bitlis eyâleti ve hükûmeti:

Van eyâletinde. başkaca hükûmettir. Mahsulleri, padişâh tarafından beyine has olarak verilmiştir. Her gün eyâletinden Han'a bir kile akça hasıl olur. Pâyesi, Van eyâleti

pâyesidir. İki bin askerle hüküm ve hükümet edip, bir sefer olduğu vakit, yahut Van kalesi derneği tâmirine davet olursa, Van serdarı ile beraber gelir. Şehir içine gelen kervanların pazar bacı hana aittir. Şehrin içindeki Yakubilerin ve Arap reâyasının cizyesi Van askerindedir. Sene başında Van'dan bir ağa gelip, haraclarını toplayarak kula (askere) ulûfe (maaş) verir. Ama Muş sahrası haracı, ölünceye kadar Revan fâtihi Sultan Murad Han tarafından Han'a ih-sân olunmuştur. Han, o haracdan kale ağasının ve ikiyüz adet kale neferlerinin ücretlerini verir. Kale anahtarları da gece gündüz kendinde durur. Tâ bu derece serbest ve hayli geniş bir eyâlettir.

Bitlis eyâletinin sınırı:

Doğu tarafında, Van deryâsı kenarında (Taht-ı Van) adlı su-başılık vardır. Doğusunda Hakkârinin Vustan kalesi vardır. Güneyi (Şirva), kıblesi (Hizan) beyleriyle sınırdır. Yine kiblede, bir konak uzaklıkta (Zerki) beyiyle sınırdır. Yanında, üç konakta Diyarbekir eyâletinin Hazu beyi ile, kuzeyinde üç menzilde Tercil beyi ile, yine kuzeyde dört menzilde (Çapakçur) beyiyle sınırdır. Yıldız tarafı, Muş sahrası aşırı Erzurum toprağıdır. Yine kuzeyde üç günde Erzurum'un (Malazgird) beyi arazisidir. Kuzey doğusu, Van deryâsı kenarında, Van sancağının (Ahlat) beyi sınırdır. Fakat doğusu Van deryâsidir ki, ondan ötede alâkası yok.

Han'ın idaresinde yetmiş adet aşiret ve kabile var. En seçmesi (Mudiki beyi Ali bey) dir ki, yediyüz tüfekli askeri vardır. Han isterse bunlardan yetmişbin asker alabilir. Bitlis şehrinde kırkbin adam vardır ki bunlara (Roziki kavmi) derler.

Diğer Kürdler gibi şecaatli ve yiğit değildirlir. Sade el ve sakalları kınalı, gözleri sürmeli, temiz, mârifet sahibi, hoş sohbet adamlardır. Bitlis eyâletinde Han'ın yazmasına göre

kırküçbin Yakubî reâyâsı vardır. Cizyenin yarısı Van kulu-
nun, yarısı Abdan Hanındır. Eyâlet, 13 zeâmet, 214 timardır.
Alay-beyisi, çeri-başısı, yüz-başısı vardır. Kanun üzere cebe-
lileriyle üçbin askeri olup Hanın livası altıdnâ Van paşası
ordusunda sefere giderler.. Bitlis, 150 akça pâyesiyle şerif
kazadır. Kazasında onyedi nâhiye olup, başlıcaları (Modiki.
Sorp, Gevar, Gevaç, Zerdehan) nâhiyeleridir.

Kadısına senede, adalet üzere seksen kese hasıl olur. He-
le hanlarla iyi geçinirse daha fazla olur. Şâfiî mezhebinde
müftüsü, nakibüleşrafı, dizdar, bac memuru, şehbenderi
olup, bunlar han tarafından tâyin olunur. Ama harac ağası,
yeniçeri serdari padişâh tarafından tâyin olunur. Muhtesi-
bi, kapan memuru, boya emini vardır.

Bitlis'in câmileri:

Yüzon mihrabdır. Bol cemaâtli eski câmiî, (Sultan Şe-
rafüddin) câmiidir. Bu câmi, kale ardında akan (Ayn-ı İs-
kender)'in kenarında, köprü başında olup gayet sanatlı ve
sevimli. Kubbe ve kemerleri sağlamdır. Güzel bir minâ-
resi vardır ki, Bitlis'te emsali yoktur. Yukarı kalede Bidlis
câmiî —kaleyi yapan Büyük İskender'in hazinedarı Bidlis'in
yapısıdır— eskiden kilise imiş.. Sonradan Sultan Evhadul-
lah câmi yapmış. Bir minareli, avlusuz, eski tarz bir câmi-
dir. (Sarachâne câmiî), aşağı varoшта) bol cemaatli bir câmi-
dir. Bu da bir minareli ve avlusuz bir câmidir. (Dağlar câ-
mii), bu da büyüktür. İçinde tefsir okunur.

(Şeref Han câmiî), Çevkân meydanında, yeni yapılmış
güzle bir câmidir. Meşhur olan câmileri bunlardır. Şurası
gariptir ki, bu câmilerin hepsi Acem halıları, İsfahan keçeleri
ile döşeli olduğu halde, câmiin bir tarafında da büyük bir
sobası var. Vakıftan mütevellileri ısıtırlar. Câmiin kapıları-
nı keçeleyip, hamam gibi yaparak, cemaat ilmî konuşmalar
yapılır. Abdest suları yine sıcaktır. Niceleri ders okumak-
tan vazgeçip, câmiin bir köşesinde satranç oynarlar. Şâfiî
mezhebinde mubah imiş.. Fakat bu satranç, bazen sad renc

(yüz ıstırab) olup, iki taraf arasında kavgaya sebep olumuş.. Bir kere iki kavgacı birbirini katletmiş. O zaman yavaş etmişler. Ama hâlâ yine oynarlar. Kürdlerin âlinleri bile hançerle gezerler.

Mescidleri:

Alemdar mescidi, Memi Dede mescidi, Şeyhul arab mescidi, Şeyh İbrahim Mescidi, Aynülbürud mescidi, Efsel oğlu mescidi, Şeyh Hasan mescidi, Ömer Kethüdâ mescidi, Husrev Paşa mescidi, Mağara mescidi, Zeydan mescidi, Molla Kasım mescidi... Bunlar da hamam gibi sobalı ve sıcak sulu mescidlerdir.

Medreseleri:

Sultan Şeref, Gök meydanı, Hacı bey, Hatıbiye medreseleridir. Câmî ve mescidlerin her birinde de birer müderris, birer ikişer ücretsiz ders-âamları vardır. Halkı çok zeki olup, bu medreselerde hadis ve tefsir ile meşgul olurlar.

Mektepleri:

Şeref Han, Husrev Paşa, Hatuniye, Çarşı, Beşaret Ağa mektepleri, en güzel ve muntazamları olup yetmiş tanedir.

Yetmiş kadar çeşme, kırkbir sebili vardır. Husrev Paşa, Sarachâne, Bedestan sebilleri meşhurdur. Yirmi kadar Nakşibendî, Gülşenî, Bektâşi tekkeleri vardır.

Mahalleleri:

Husrev Paşa, Şam, Zindan, Çorum, Çinedar, Kızıl mescid, Şeyh Hasan, Köçür, Gök, Meydan, Kumus, Nakşived, Arab köprüsü, Ovul meydanı, Kara dere, Aveyh, Değirmen. Han bağı mahalleleri.. Onbir adet Arabî ve Yakubî mahalleleri var. Şehirde asla Yahudi, Frenk, Rum yoktur. Yakubiler büyük bezirgânlardır.

Sarayları:

Han, Beşaret Ağa, Lala-Mustafa Ağa, Kara-Mehmed Ağa, Alaybeyi, Haydar Kethüdâ, Çaker Ağa, Arab Halil Ağa saraylarıdır.

Hanları:

Dokuz adettir. Mutaflar hanı, Hatuniye hanı, Husrev Paşa hanı, Şeref Han hanı, Köprü başında Büyük han..

Çarşı, pazarı ve bedestanı:

Tamamı binikiyüz dükkândır. Hepsinin mükemmeli, aşağı varoшта Husrev Paşa çarşısıdır. İki başı demir kapılı baştan başa kârgir yapılı mâmur bir çarşıdır ki, gören Bursa'nın Gelicek pazarı zanneder. Bundan başka âlâ kârgir yapı bedestanı vardır. İki yerde debbağhânesi var. Bu Bitlis'te işlenen elvan sahtiyan ve çeşitli sağrı, dünyanın hiç bir yerinde yoktur. Boyahânesinde üstad boyacılar vardır. İspir'in nakşî boyası, bu diyâra mahsustur. Boyahâneleri hep hanlıktır. Kimse karışamaz..

Kapan Pazarı:

Miri kapanı bir yerdedir. Bütün ipek ve kumaş. yiyecek ve içecek hep bu kapana gelip kantardan geçerek padişâh öşrü (onda bir vergisi) alınıp, sonra artıranın üzerinde kalıp, belirli narkdan fazlaya satmak mümkün değildir.

Köprüleri:

Bitlis içinde, onyedî dere üzerinde, onbir adet kârgir köprüler vardır. Bunlardan biri, kale dibinde (Hatuniye) köprüsüdür ki, altından geçen iki deredir. Hasul köprüsü, Aynülberut köprüsü, Dahal bağı köprüsü, Karadere mahal-

lesi köprüsü, Miskinler yakınında Arab köprüsü, Değirmen mahallesi köprüsü... İşte bildiğimiz dereler.. Bunların sağ ve solunda, bağlı bahçeli kat kat yüksek saraylar vardır ki, hepsi kârgirdir.

İmâretler ve hânedan:

İç kale, aşağı varoş kalesi içinde, tamamı onyedi mahal-
lede, yedi dere kenarında beşbin adet mâmur süslü evler
vardır. Hepsi anber kokulu temiz toprakla örtülüdür. Nice-
si, birbirine havale evlerdir ki, çoğu yüksek ve havadar yer-
de olup, havadar yüksek saraylardır. Ama aşağı varoş evle-
rini, aşağı kale kuşatamamıştır. Aşağı kalede ancak çarşı ve
pazar, bedestan ve nice yüz hânedan vardır. Evleri, bağ ve
bahçesiyle süslü, ve bütün dere ve tepeler üzerinde şenlikli
bir mâmur şehirdir ki, bu diyârın yüz suyu ve irem bağıdır.
Aşağı kalesi o kadar sağlam değildir. Allah bilir Abbasiler-
den birinin yapısıdır ki, duvarı yalınkattır. Güney taraf du-
varını nehir döver, güya o dere, kaleye hendek olmuştur.
Kapılarının biri doğuya, biri batıya açılır.

Ahalisi:

Bu şehrin erkekleri gayet yaşlı ve uzun ömürlü olur. Ko-
nuşmağa kuvveti kalmamış zannolunur, yine böyle iken ata
binip, kılıç kuşanıp ava, ve ticarete giderler. Tabii ömür alt-
mış ve yetmişte bitmiş olup, kıymetli uzun ömürleri yüz se-
neye ulaşmış, yüzlerinin rengi daima kırmızıdır. Tendürüst
adamlardır vesselam.

Kürdler kılıklı olmakla, yeni yetişen gençleri, on yaşına
girince, sakalı çıkar ve yiğit olur. Ama kadın tâifesi çarşı ve
pazarda gezmediklerinden bilmiyoruz. Namuslu, dindar, gü-
zel hatunları pek örtülüdürler.

Bilginleri:

Asrın teki bilginleri vardır. Bildiğimiz büyükler şunlar-
dır:

Yekçeşim (tek göz) Molla Hasan Efendi, Molla Zeynüddin, Molla-zâde, Molla Ebubekir, Şarkiye İmâmı, Molla Mihrab-zâde Ali Efendi, Molla Cebrâil, Molla Mûsa Hakâri, Molla İrsâfil, Molla Mühtânî, hekimlerinden ve doktorlarından Molla Misi, Molla Ramazan, Kara Secah, Genci Ali, Sarılızâde.. Eşsiz üstadlardır.

Burası Kürdistanlık olmakla kavgaları eksik olmadığından çoğu cerrah iseler de, Usta Haydar, Beşaret oğlu, Safi-Kulu, Seyf Ali Cihândar, ustadırlar. İkibinden fazla mütteki, müteverri', zâhid, harama el sürmemiş, saz, söz nedir bilmez adamları vardır ki Şeyh Hasbî-zâde meşhurlarıdır.

Hakir, bu şehirde iken yedi adet divan sahibi şairleri vardı. Han'ın divan efendisi, Kâtip çelebi, Molla Ramazan çelebi, Cenneti çelebi, Genci çelebi meşhurlarıdır. Nizami'nin hamsesi kadar divanı vardır.

Burada görüştüğümüz yârân şunlardır: Arap Halil Ağa, Câker Ağa, Şeref Han hatibi, Maktul Haydar kethüdânın kardeşi, İslâm Ağa, Salman ve Memiş Ağalar... Husrev Paşa pazarında Divane Beşo, Külhani Memo, Molla Aruz, kerametleri görülmüş kimselerdir.

Elbiseleri, erkek, kadın, kölelerinin isimleri:

Buranın samur kürklü han köleleri ve âyanı çoktur. Orta halli olanları Şirvan yakınında Maden kasabasında çıkan şayakı giyerler. Elvan çokadan serhaddi ve kontuş giyerler. Fakirler boğasi giyer. Bazı arkadaşlarımızdan işittiğimize göre bütün kadınları beyaz çarşafa bürünüp, yüzlerinde örtü, başlarında altun ve gümüş takke bulunup, elbiseleri hep ipekten imiş...

Erkeklerinin isimleri:

Haydar Ağa, Beşaret Ağa, Cendeden Ağa, Solhan Ağa, Zeceri Ağa, Seyfi Ağa, Şeref Bey, Ziyaüddin Bey, Bedir Bey, Şemsüddin Bey, Alemşâh Bey, Kerrar-Kuli Bey, Yaşar Bey.

Kadınlarının ismini sormadım. Hanın karısı Süleyman Han veziri Zal Paşanın kızı Hanım Sultan idi ki, yüz câriyesi vardır.

Kölelerinin isimleri:

Çoğu Gürcüdür. Çünkü Gürcistan kuzey tarafında ve yakındır. Siyavuş, Rüstem, Kâzım, Çaker, Handan, Olan Apardı, Selman, Devlet, Hanverdi, Sührap, Şehsuvar...

Câriyelerinin de pazara falan çıkmaları imkânsızdır. Adları, Dildar, Tabende, Eğlence, Çeşmisiya, Gevher, Şemase, Dilâram, Süreyya Güllü, Kevkeban, Nurban, Bağıcanan.....

Vâkiâ Bitlis taşlık yerdir, fakat havası gayet güzel ve her seher vakti rüzgârı vardır.

Hamamları:

Kale içinde han sarayı hamamı, Budak Bey hamamı, Şeref Han hamamı, Debbaglar yakınında Merdivenli hamam, aşağı kalede Hüsrev Paşa hamamı, çiftedir. Suyu ve havası, havuz ve yapısı gayet lâtiftir. Beşaret Ağa kardeşimizin yazısı üzere hepsi altıyüz ev hamamları vardır. Çünkü bu şehir halkı, kadınlarını hamama bırakmayıp, ev hamamlarında yıkattırırlar. Bir avreti çarşıda görseler azarlarlar.

İbretle görülecek şey:

Kalenin karşısında (Divan dağı) adıyla meşhur dağ vardır. Oradan Van deryâsı, Van kalesi, Raholi sahrası, Muş ovası, Deliklikaya çeresi, velhasıl o kadar göğe baş uzatmış yüksek dağ değil iken, ona önünü kapatan büyük dağın arkasında olan sahra köy ve kasabalar hep görülür. Bu yüksek dağ üzerinde gömülü olan tilsimlerin bugüne kadar tesirleri açıktır. Amma halkın bundan haberi yoktur.

İkinci ibret:

Taklaban mahallesi tarafında Abdal Hanın bahçesi bağı arkasında bir dağdan bir dağa bir duvar çekilip, deniz

olmuştur ki, hakikaten görülecek şeydir. Şehir içinde kale dibinde Hâtuniye köprüsü başındaki büyük hanın içindeki bir yalın kayada bir mağara vardır. Kapısı üç adam boyu kadar yüksektir. İçinden bir gürültü duyulur. Amma kimse bu gürültünün ne olduğunu anlayamamıştır. Bu mağara, Makdisî tarihinin dediğine göre, kuşatma sırasında İskender askerini bozan arının çıktığı mağaradır. Bugün halen kapısı açıktır. Hattâ Mihman-Kuli, Şeyf Ali adlı yârânlarımızla bu mağarayı seyrederken, han içinde zağar köpek leşi vardı. Seyfi Ali arkadaşımızın bir gulâmı bu bir işlemez mağaradır, diye köpek leşini alıp, mağaranın içine nasıl attıysa, o anda köpek leşi dilim dilim, parça parça tekrar dışarıya atıldı. Hemen hakîrin ödü kopayazdı. Handan dışarıya kaçtım.

Başka bir ibret:

Bu büyük hanı ve önündeki eski köprüyü yaptıran Huma Hatun Sultanın —ki, Evhadullah Sultanın temiz kızıdır— Bitlis şehrinde nice yüz hayrı vardır. O bahtlı kadının bir hayratı da budur ki, Bitlis şehrinde güney batıya dere aşağıya giderken, Kefender köyü yakınında Delikli kaya denen bir sert kayada bir su vardır. Bütün tüccar ve seyyahlar bu kapıdan geçmeyince Bitlis şehrine giremez ve Hazo kalesine varamazlar. Ama o Delikli kaya, göğe baş uzatmış çakmak taşından bir demir taşdır. Adı geçen Huma Hatun nice yüz hazine ve paralar sarfedüp, bu sert taşı, üstad dağ delenlere deldirerek, halkın geçeceği bir yol yapmıştır ki, görenin aklı perişan olur. İnsan yapacağı değil, belki bir ifrit işidir denilir. Hattâ bu kapı önünde bir adam huu diye bir nârâ atsa bütün dağlardan bir yıldırım gürültüsü duyulur ki, adam kendinden geçer. İnsan bu delikli kaya kapısından aşağıya bakmaya cesaret edemez. Güya cehennem gayyâ deresidir.

Bitlis'in pınar ve çayları:

Kayalı dere içinde akar yirmi kadar suyu vardır. Bunlardan başka her dere bir çok kaynaklardan berrak sular ha-

inde akarlar. Kaynaklar gayet küçük pınarlardır. Biz çayları bildirelim.... İskender pınarı, kalenin doğu tarafında yakın bir mesire yeri olan kayadan çıkar. Aveh pınarı Divan dagından çıkıp, kale eteğinde Hatuniye köprüsünden İskender pınarına akar. Ayn-ül Bürüt, Ayn-i İskender'e katılır. Amma kayalıktan geldiği için süratli akar. Ayn-i taklaban, Abdal Hanın göl yaptığı sudur. Nakşod deresi güzel bir sudur. Karadere, biraz acı ise de gayet faydalıdır. Değirmenderesi, bilginler arasında gayet faydalı sudur. Kırk gün içenin safra, baigam ve sairesi mahvolur. Hazmı kolay bir sudur. Bu nehirler Bitlis'in çevresindeki dağlardan çıkıp, şehrin bağ ve bahçe ve kafesli bostanlarının, bütnü hânedan câmii, han, hamam gibi imâretlerini suladıktan sonra şehir içinden akarak tabakhâne önünden geçip; batıya akarlar. Bu sulardan içen öyle tenperver (suhhatini koruyan) olur ki, sorma!...

Atları ve diğer hayvanları, yerin ve suyun icabı gayet iri ve yağlı olurlar. Bu nehirler yine bostanları, falanları suladıktan sonra batıda birleşip, kayalar içinde gök gürültüsü gibi gürleyerek giderler. Kefender kalesine varmazdan evvel, güneyde bir büyük dere içine sapıp akarak iki günde Hısn-ı Keyfa kalesi eteğinde Batman köprüsü yakınında Batman nehrine karışır. İnşallah, Papa Monte'nin Heyet-i Arz kitabını tercüme ettiğimiz vakit böyle yazarız.

Rojgi denilen Bitlis Kürdlerinin lehçesi:

Bunlar, eski Kürdlerdendir. Amma aralarında düzgün olarak konuşurlar. Kendi kelimeleri vardır ki, diğer Kürdler bunu anıyamazlar. Amma bunlar diğer oniki Kürd dillerini gayet doğru olarak söylerler. Bitlis hanı olan velinimemiz Abdal Han değerli bir şair bin hüner sahibi kimse olmakla, Rojiki kavminin hususî lehçesi üzere nice kelimeleri toplayıp, bir çeşit sanatlı beşli şiir söylemiştir. Anı da buraya yazıyoruz. Segâh makamından semai usulünde okunur.

Abdal Hanın Rozgi Kürdçe diliyle yazdığı şiir:

Gönül şevk-i ruh'un vejdiyle şaranyar'a gelmiştir.
Hopan kândirden kökerüz olup, pazar'a gelmiştir.
Gamıyla termişer olmak dil-i bimar'a gelmiştir.
Olup hasâk polan peş için tebare gelmiştir.
Cefa nariyle harâk olmadan bizâre gelmiştir.
Budil hopanını lütfeyleyüp, çanını kermelân yap.

(Eski harflerle yazılmış olan bu mısraları, doğru olarak okuyabilmemize imkân olmadı. Bu mısraların tamamı otuzdört satırdır. Yukarıda birkaç satırını rastgele ve okuyabildiğimiz gibi yazdım. Bundan sonrasını, bozuk düzen yazmaktansa hiç yazmamayı tercih ettim. Nitekim aşağıdaki kelimelerin de bir çoğunu okuyamadım. Özür dileriz.)

Bu mısralarda geçen bazı lûgatlerin tercümesi:

Hopan: Bostan bozuntusu, Kândir: Fena hıyar, Hasan polan: Hasta olup, şişen kimse, Harak: Yanmış, Kılâb: Ke-ment, Peçkir: Bulunmuş, Kericek çehre: Eğri çehre, Çit: Piliç, Çatloz: Horoz, Lâran: Çömleğe bağlanan ip, Cullur: Küçük çömlek, Şampuri: Sahipsiz şey.

Bitlis'in bağları:

Han'ın mirab ağasının (su ağası) yazması üzere bütün onbin bağıdır. Memleket halkının âyân ve eşrâf, küçük ve büyük hepsi yazın bu bağlara göçüp tam sekiz ay bağ faslı ederler. Her bağ çeşitli, sana'tlı, havuz ve şadırvanlarla ve yüksek binalarla bezenmiş olup, güya büyük bir şehirdir. amma gayet perakendedir. Fakat çok makbul olan yerleri Yahubî hristiyanları elindedir ki, her biri kale gibi kârgir duvarlı ve kuleli bağıradır. Bazı bağlar ikibin kuruşluk mahsul verir. Şirek bağı, Bağdad bağı, Araplı bağı, Haydar bağı. Kara-Murad bağı en meşhurlarıdır. Bazen han'ın kendisi bizat varıp, bu bağlarda zevk-i safâ eder. Her bağda (ya zevi)

derler birer evleri vardır ki, içine giren adam şaşırıp, kalır. Güya herbiri resimlerle süslü bir Çin odasıdır ki, kokudan ve nice bin türlü seyin güzel kokusundan adamın damağı kakulanır. Bu bağların bütün ağaçları şatranç gibi tarh edilip dikilmiştir. «Hıyaban-ı Zer» dedikleri üzüm asmaları kamıştan örülmüş kafesler üzerinde yol yol olmuştur ki insan gölgesinde gezindikçe gönlü hoş olur.

Şanı yüksek Han'ın bağı:

Bu irem bağı Bitlis'in batı tarafında yalçın kaya üzerindedir. Doğusu, güneyi uçurum kayalardır ki, aşağıdan nehir akar. Kayanın ta tepesi, ya elle yapılmış veya Allah tarafından olmuş bir büyük sahradır. Bu sahranın iki tarafı kale duvarları gibi bir surdur. Yalnız burc ve bedenleri yoktur. Doğusu ve güneyi göğe baş uzatmış yalçın kayalar olmakla bu iki tarafta sağlam duvar üzerinde hanın büyük sarayı ve bahçeleri bir çok divanhânelerle süslenmiş nice yüz şahnişin ve kapılarla bezenmiş olup, doğru tarafı Değirmenderesine bakar.

Burası Han askerinin yediyüz adet odalarıyle mâmur edilmiş olup, odalarının altı hep ahırdır. Dört kapısı vardır. Birinde doğuya, Değirmenderesine inilip, şehire gidilir, yokuş aşağı sarptır. Biri batıya açılır, Kefender kapısı, diğeri yine batıya açılır, dağ kapısı, biri kuzeye harem tarafından Taklaban mahallesi deresine açılan kapıdır. Sarayın dış tarafında bir geniş meydan vardır ki, içinde bir tek taş yok, baştan başa saat kumu döşenmiştir ki, süvariler bu meydanda silâhsörlük yaparlar. Bütün hokkabaz, ateşbaz, zorbaz, şişebaz, çemberbaz,..... ve diğerleri marifet gösterip, handan ihşân alırlar. Bu meydanın çevresinde kat kat kârgir han askerleri odaları vardır ki, bütün kapıları meydana bakar. Bu odaların da üstünde kat kat çinili harem daireleri vardır ki, İskender sedî gibi bir muhteşem haremdir. Bir demir kapısı var, gece gündüz kırk elli adet tavâşi harem ağaları, harem kapısından silâhli olarak hazır olup, gözcülük ederler. Hare-

min iç kısmını görmediğim için bilmiyorum. Duyduğumuza göre, orada dahi bir meydan ve dört tarafında üçyüz adet odalar vardır. Harem içinde han'a mahsus kırk elli dükkân olup, han bunların hepsinde işler. Ve bir dükkândaki işlerin diğerine varması ihtimali yoktur.

Abdal Hanın bin hünerliliği:

Evvelâ felsefe, garip ve acâib ilimler, kimya ve simya. ilimlerine vâkıf olduktan başka (İlim ikidir, evvelâ beden ilmi, sonra din ilmidir) sahih hadisine göre öyle maharetli doktordur ki, Calinos, Bokrat, Sokrat, gibi hâkimler bunun yanında hiçbir şey değildir. Çünkü onlar kendi zamanları adamlarına göre hakim imişler. Amma han'ın asrın zâif ve çelimsiz adamlarının tabiatına göre nabızdan anlar mütehasıs ve hakiki kan alıcıdır. Hattâ seksen yıllık bir zâif ve çelimsiz, lâdes kemiğine dönmüş, bir afyon esiri herife ilâç verip, hammama koyarak ,buna öyle bir ilâç yapmıştır ki, anlatılması güçtür. Herif taze can bulup, üç günde terü tâze kırmızı elma yanaklı bir adam olmuştur. Daha bunun gibi nicelerine mesihlik etmiştir.

Cerrahlıkta emsalsizdir. Attan tekerlenen ,damdan düşen, uçan adamları sarıp sarmalayıp, yedi günde iyi ederek ayağa kaldırır. Öyle silâhşördür ki, atına binip, cirit ve çevken oyunbazlığı yapsa güya zamanın Rüstem'i zannolunur. Baytarnâme kitabına göre hareket edip, atların hastalıklarını pekâlâ bilir. Öyle avcıdır ki, evinde nice bozdoğan, çakır, balaban, zağanos, şahin, seyfi, songur, toygur, kırkıl, kırçığa, karakuş, atmaca, karagök adlı av kuşlarını kendine alıştırıp, Bitlis derelerinde senede bir kere olan keklik göçü günü sırasında bir günde yetmiş bin keklik avladığı sicilde yazılıdır. Amma bu av han'ın fermânıyla olup, yılda bir kere bütün aşiret Kürdleri, üç gün dağları süzüp, Bitlis dere-sini vahşî hayvanlar ve kuşlarla doldurunca nice yüzbin keklik avlanır. Bu sırada üç ay Bitlis'de keklik satılıp, herkes kuzu ve koyun etine ihtiyaç duymaz. Han, bu doğanların

hastalığımı bilmekte sanki Menecehr idi. Kiminin karnını yarıp içinden kirecini çıkarır, kiminin kursağını yarıp gene diker, ve Allahın yardımıyla bunlar hep şifa bulur, yine ava başlarlar, kiminin burnunun üstünü keser, kiminin kanatlarına çelenk ekler, kimine tırnak aşılır. Karıncalanmış doğanın kanatlarını iki kere sirkeyle temizce yıkayıp, sonra kuyumcu potasıyla su kabağının tohumunu yumuşakça dövüp sonra sığır ödü ile yoğurur, şişelerin içine koyar. Bundan sonra doğanın pis kanları dirseği üzerinde çıban gibi toplar. Sonra ustura ile o çıbanları iki defa yarınca doğan iyileşir. Bu hanın tecrübelerindendir.

Göz doktorluğunda öyle mahareti vardır ki, kırk yıldan beri gözüne karasu girip, alil olmuş insanların gözlerinin pınarı tarafından bir eyrice, gözünün ardına vardıkta Han beri taraftan omili emip, buhardan hasıl olma karasuyu tamamen çıkarıp, kör herifin gözünü görür yapar. Ak inmiş olan gözlere dihenç-i hindi, şeyyaf-ı zükûri, gubar-ı beyzeiliği miş ile çekip, soğan zarı gibi perdesini aldığım bu hakir gözümle gördüm. Mimarlık ilminde de bilgisi olup, bu büyük sarayın her tarafı kendisinin tarifiyle yapılmıştır. Mücellitlik, ressamlık, hattatlık fenlerinde dahi oldukça bilgisi vardır. Kaside yazmakta sanki (Azmi-zâde Haleti) idi. Öyle mânâ denizi idi ki, arapça bir kitabı eline alıp, bütün terkiplerini farisi üzere okurdu. Türkçe ve Farsça da bilirdi.

Yaptığı kılıcın ağzının dönmesi ihtimali yoktu. Alâ sırmadan at hotası işler, ve her birini ikibin kuruşa sattırırdı. Her sene iki tanesini zamanın padişâhına hediye ederdi. Gayet usta saatçi idi. Aylı, günlü, burçlu, sırmalı imâmeli çalar saatler yapardı ki, (Çan Petro Kaşır)? bile bir saat içine bu kadar marifeti yerleştiremezdi. Hattâ rahmetli babamız Eğri fâtihi Mehmed Hanın yüzük kaşına bir saat kondurmuştur. Böyle bir yüzük dahi Hanın damadı Mahmudî Hanı Evliyâ Beyin parmağında vardı ki, o da Hanın yapısı idi.

Usta bir hakkâk ve nakışçı idi. Musiki fenninde hânen-delikte edvar ilminin rast makamı gibi düğâh dürdânesi idi.

Bunda olan nakış, ses, zecil, zikr, tasnifat, murabbalar, var-sakı, şarkı, Kayabaşından usta hânendelerde bile yoktur. Sesi de gayet yüksek olduğundan eline avizeyi alıp, Hâfızın beyitlerinden taksim yapar, yirmidört usule göre, def vururdu. Melek-Ahmed Paşaya kendi eliyle yaptığı bir nakışlı secade hediye etmiştir ki, benzeri ya Mısır'da veya İsfahan'da ancak bulunurdu. Yüzelli dilim kamıştan bir ok yapardı ki emsâlsizdi. Velhasıl Cenab-ı Hak bu Hana öyle bir zekâ, akıl ve idrâk vermişti ki, nice yüzbin sanat ve marifet yapmakta büyük hüner sahibi olmuştur.

Öndört adet gözünün nuru hânzâdeleri vardır ki, Ziya-addin, Bedreddin, Nuruddehr, Şeref, İsmail, Semseddin, Hasan, Hüseyin ve diğer evlâtları hep bin fen ve marifet sahibi kimselerdir.

Hattâ (Turna) adlı bir ip canbazı gelip, Hanın huzurunda oyunlarını gösterirken hemen Han onun kisbetini giyip, davullara vurdurup, eline terazisini alarak Allah Allah diye örümcek gibi ipin üzerine çıkıp, (ecel beşiği) denilen salgı ip üzerinde nice marifetler gösterir. Yan sıçramaları, diz sıçramaları yaparken kazara çarmıhın biri atılıp, Hanı dahi Ebâbil kuşu gibi havaya atarak havadan yere inerken gök yüzünden geliyorum, hey! diye şaka etmişse de, yere düşünce elindeki sırığını yere dayamış, sırik iki parça olmakla Han yerdeki kumluk üzerine şiddetle düşüp, bir ayağı kırılmıştır. Bu suretle bütün asker ve harem kısmında müthiş bir feryad kopup, güya mahşere dönmüştü. Hareme varınca kendi kendini tedavi edip, üçüncü gün divana çıkarak bütün dostlarıyla konuşup, nice bin adet kurbanlar kesilip, fakara-ya dağıtılmıştı. Bu sergüzeşti hakire, ve bizim Melek-Ahmed Paşaya taklit yaparak naklettiği vakit insan gülmeden katırlırdı. Hâlâ o zamandan beri kıçının biri topalca idi. Hülâsa Han, her fende geniş bilgi sahibi bir can idi.

Paşa efendimiz de sarayında on gün oturup, her gün biteviye sabahtan akşama kadar oyunbazlar marifetlerini gösterip, Han ve paşadan ihsân alırlardı. Hanın bütün maa-

rif erbabına ve bilginlere itibarı fazla olduğundan her taraftan bilgili kimseler Bitlis'e gelip, eğer çok bilgili bir kimse ise ona bağ ve bahçe, saraylar ve birçok câriyeler ve boyahâneler verip, Bitlis deresi içinde o bin hünerli adamı ihsânlarıyla bağlar ve ondan bütün bilgilerini öğrenir. İşte bundan dolayı Han çok bilgili bir adam olmuştur. Ve bu yüzden Bitlis şehri hâlâ maarif erbabı ile doludur. Hanın mehterhânesinde olan zurnazen, borazan, kudumzen, zilzen gibi sanat ehli hiç bir yerde yoktur. Çünkü kendisi peşrev sahibi musikî bilgisinde asrın teki, ve külliyyat sahib olup, yirmidört usullü, şükûfezar, sabazarp fethleri çalar. Peşrev sahibi usta mehterleri var ki, akşam zamanı, şâfiî vaktinde herkes çekildikten sonra fasıl yaptıkları vakit insan taze hayat bulur.

Yüksek şanlı Hanın bağ ve bahçeleri:

Bu bağ, Hanın sarayının harem tarafında bir ok menzili yerde olup, tarifinden insan âciz kalır. Bütün meyveli ağaçları tertip üzere dikilmiş olup, hepsi belli başlı dilber gibi sabah rüzgârının tesirinde harekete gelirler. Yalnız hurma, muz ve servi yoktur. Yoksa geri kalan bütün çeşitli ağaçlar, ve yüksek köşkler var ki, herbiri bir hazineye mal olamaz. Hükümdarca havarnak köşkleri olup, hattâ bir köşkün yapılışı diğerine benzemez. Burada olan fıskiye ve çeşmeler Rum diyarında hiç bir yerde yoktur. Her havuzun etrafına kıymetli küçük taşlardan öyle çeşitli mermer döşenmiştir ki, güya Hindin sedef işleridir. Havuzlara çeşitli dev çehreli, arslan yüzlü, ejder kellelerinden âb-ı hayatlar adam gerdanı kalınlığında akıp, aşağıda kafesli bostanlara dökülür. Nice fıskiyelerden sular sızrar, amma nice fıskiyelerin deliği bir iken ol delikten kırk elli adet soğuk su dilberlerin saçığı gibi darmadağın olur. Nice şirin maksurelerin kubbeleri içinde asılı cam ve tahta kâseler vardır. Şadırvanlar, o cam taslara vurunca hazin bir ses duyulur. Nice büyük taslardan şadırvanların suları tersine dönerek yağmur gibi yere düşer. Ni-

ce fıskiyelerin üzerinde asılı çarklar vardır ki, fıskiyenin suyu o çarka vurunca çark döner. O fıskiyelerin üzerinde karpuz gibi içi boş toplar, havada dönüp, yeri göğü seyreder. Velhasıl her memleketin üstadları bu bağda, bir çeşit san'atlı şeyler yapmışlardır ki, diller ile tarif olunamaz. Bu bağda olan tarlagül, sümbül, fesleyen, menekşe, erguvan, deveboynu, kâfuri, şakâyik, misk-i rumî, karanfil, ful, zambak, susen, nergiz, meryem buhuru, yasemin, lâle, gül, hatmi ve buna benzer nice çiçekler vardır ki, kokusundan insanın damığı kokulanır.

Çeşitli meyveleri, Isfahan, Tebriz, Nahcivan taraflarından gelme bahçıvanları vardır. Bu irem bağının yapılması yakında olduğundan, Revan fâtihi Sultan Murad Han gördüğü vakit, hayretten parmağı ağzında kalmıştır.

Hanın gölünün manzarası:

Bu bağın kuzey tarafında ve arkasında Ayn-i Taklâban adıyla bir akarsu vardır. Han o derenin aşağısına bir set yapıp deniz gibi bir göl olmuştur. İçinde türlü balıklar yüzerler. Han, bu göl içinde nakışlı ve sanatlı kayıklar yaptırıp, bizzat kendisi kürek çekerek halvet edip, evlât ve âyâlini kayıklarla gezdirip, deniz zevkini de tadar. Allahın hikmeti bir gün kayıklara avretler doğru oturamayıp, devrilince, birkaç câriye suda boğulup, bu huyundan vazgeçti. Bazan yalnızca gidip, balık avlardı. Fakat çok derin bir göldü. Bir kere yukarıdan büyük bir taşkın gelip, seddin bir tarafını yıktı. Deniz gibi su yol bularak Taklâban mahallesinin nice evlerini harab etti. Kürdler, Hana beddua ettiklerinden hepsinin evleri Han tarafından eskisi gibi mâmur edildi.

Bağın hamamı:

Bu Han sarayının hazine odasından câmekânına girilir bir ferahlık verici hamamdır. Üç tarafı irem bağıdır. Câmekânın bütün kapıları bahçeye bakar. Tunç ve demir kafes-

leri vardır. Arap usulü oyma pencere kapakları var ki, Tebriz'den Acem Hanları hediye göndermiş. Bütün kapaklarının oymaları içine siyah anber doldurulmuştur. Dışarıdan sabah rüzgârı vurunca camekânda olan adamların dimağı kokulanır. Bu camekânın dört tarafı baştan başa çini ile akplıdır. Yüksek kubbesinin etrafında ve yukarı eşiği üzerinde çini üzerine Tebrizli Mehmed Rıza'nın yazısı ile Fuzûlî'nin hamam kasidesi sihirli bir şekilde yazılmıştır.

Bu camekânın ta ortasında âb-ı hayatla dolu şadırvanlar, üçyüz yerden kubbeye sıçramaktadır. Döşemesi Mısır tarzı baştanbaşa renkli ve mermerdir ki, bukalemun gibidir. Bu havuzun ortasındaki fiskiye ta kubbenin tepesindeki cam tasa vurup, oradan aşağıya dökülür. Bu camekândaki bütün hizmet edenler, güneş parçası gibi Çerkes, Gürcü gulâmlarıdır ki, her birinin kemerlerinde biner kurşluk mücevher kuşak, hançer ve bıçaklar vardır. Bütün sedefkârî nalınlar ile salınarak yürüdükçe güya herbiri bir çeşit tavus kuşu gibidir. Bu hademeler yıkananlara ibrişim futalar ile sedefkârî nalınlar verip, hürmet ederler. Bu camekândan içeri girince (Soğukluk) denilen başka bir büyük kubbe vardır. Bunun ortasındaki havuz ve şadırvanların suları hep sıcaktır. Çevre duvarları tamamen çinidir. Bu da küçük mermer ile döşenmiş, nice bin avizelerle süslü bir sağlam kubbedir. Oradan içerisi sıcak hamamdır ki, adam girince güya nur içine girmiş oluyor. Çünkü göge baş uzatmış yüksek kubbesinin etrafında asla kapı ve duvardan eser yoktur. Hemen bütün yüksek sütunlar üzerine kondurulmuştur. Sütunların araları billûr, nefes, berrak ve cilâli camlardır ki, bu acmlara güneşin nuru vurunca hamamın içi nur üzerine nur olur. Bu camların dışarısi hep irem bağıdır ki, nice bin bülbülün sesi işitilip, çiçekli ağaçlar üzerinde güzel sesli kuşların yuvaları seyredilir. Bu hamamın ortasında bir büyük havuzu var. Kırmızı gül yaprakları, karanfil dalları yıkananın vücuduna yapışıp, güzel kokusundan dimağı koku

alır. Buraya öyle sanatlı mermer döşenmiştir ki, adamın gözü kamaşır. Çünkü kuş gözü gibi yeşim, firuze, kehribar, balık gözü, Yemen akiki, Seylan taşları ile döşenmiş ibretli bir hamamdır. Camlar arasındaki bitişik sütunlar balgamıdan somakiden olup, Çin fağfurundan kurnalar vardır ki, her merme ustası bir çeşit oyma yapmıştır. Üstad, bu kurnalara mermer sütunlardan bir çeşit su akıtmıştır ki, insan hayran olur. Bütün muslukları altın ve gümüştür. Taslar da öyle....

Suyu ve havası o kadar güzeldir ki, insan, içinde oldukça ebedi hayat buluyor zanneder. Çeşitli avizelere ve çarklara asılı tersine dönmüş taslara sular isabet ettikçe o san'atlı dolaplar dönmektedir. Kubbenin eteklerinde çeşitli güzel yazılarla hamama ait beyitler yazılmıştır.

Çeşitli buhurdanlar ile öd ve anber yakıp, hamamın içini koku ile doldururlar. Velhasıl bu hamam ve büyük sarayın irem bağının tarifinde insan âcizdir. Çünkü bu yüksek binalardaki işçiliğin zarafet ve letâfetinde bir benzeri daha yoktur. Bu hakîr kırkbir sene seyahatinde bir benzerini görmemiştir. Üstad mühendis her işinde var kuvvetini sarfedip, öyle sanatlar göstermiştir ki, gök kubbede bir misli daha bulunamaz. Amma bu büyük saraya giden masrafı Allah bilir. Hattâ Bağdad fâtihi Sultan Murad bu hamama girip, yıkanınca, soğuk su yerine, gül suyu, sıcak su yerine buhur suyu akmış! Bir halvete beş adet siyah gözlü, uzun saçlı gulâm dellâkler, diğer bir halvette peri yüzlü, melek görünüşlü güzellikte emsalsiz temiz genç kızlar Murad Han'a hizmet etmişler.

Murad Han bundan hoşlanıp, buyurmuşlar ki:

«Ne olaydı, bu hamam benim İstanbul'umda olaydı!»

Hakikaten de öyledir. Hattâ Melek-Ahmed Paşa efendimiz de bu hamama girdiklerinde «Böyle bir hamam yeryüzünde görülmemiştir» dediler.

Han'ın, Melek-Ahmed Paşaya ziyâfeti:

Paşa efendimiz bu hamamdan çıkıp, durduğu vakit şanlı Hanın kanun ve kaidesine göre paşaya mahsus sofraya meyda-

na gelip, tam ikiyüz gümüş leğen ile nefis yemekler ortaya donatıldı. Amma yemeklerin çoğu gergü pilâv, safranlı pilâv, çilâv pilâv, duzdih buryan pilâv, köfte pilâv, fıstık pilâv, kırma badem pilâv, kısmış pilâv, mastıya çübre, kurreti çübre, lâkşe çübre ve diğer bunun gibi yemeklerdir. Amma keklik pilâvlarına, nar pilâvlarına ve çeşitli kebablarına diyecek yoktur. Han'ın sirmalara bürünmüş, yeni yetişmiş gulâmları bellerinde sirmalı peştemallarla her biri birer mertebani getirip, kanunları üzere paşanın huzurunda yerli yerine düzüp, divan durdular. Bu sofradaki peşgir, ve mücevher saplı kaşıkları, şerbet kâsesi ve diğer kapları tarifi imkânsızdır.

Netice, han ile paşa ve hanın ciğerküşelerinden Ziyaüddin, Bedreddin, Nureddin, Şerefiddin adlı hanzâdeler paşanın sağ ve solunda dizdize olup, kokulu yemeğe besmele ile el vurdular. Öyle yediler ki, öyle dış vurdular ki, misli olma-ya... Beri taraftaki kısımda da paşanın ağaları ile Hanın ağaları oturmuşlardı. Yemekten sonra altın leğen ve ibrik, kokulu sabunlar ile eller yıkanıp, derhal meydana yine bir deste halı, bir uzun sirmalı peşgir, kokonoz, sadef ceviz, demir, seylan, akik, hoşaf kaşıkları geldi ki, her biri birer hazine kıymetindedir. Diğer elli adet ay yüzlü köleler dahi ellerindeki elli adet kâse içinde Şam'ın kand-i hamevi, bitkisiyle pişirilmiş tam elli çeşit hoşaf getirdiler ki tarifinden âcizim. Bunu dahi hora geçirdikten sonra diğer leğen ve ibrikler geldi ki, bunlar altın mücevherli fağfurdan idiler. Daha sonra cevahirli fincanlar ile kokulu, muteber Yemen kahvesi, saleb, mahleb, çay, sıcak avşele, şekerli şerbet, sıcak palûze, ve sütler gelip içildi. Her gün bir kere sabahleyin kahvaltı ki, nice yüz türlü tatlılar, reçeller, murabbalar, diğer macunlar ribaz ve kebad-ı enlah, şakaki, hiyar şembih, adlariyle tanınan reçeller gelirdi. Öğleyin ise yukarıda anlattığımız büyük sofraya kurulurdu. Güneş battıktan sonra yine on gün on gece şanlı Han, Melek-Ahmed Paşaya öyle ziyâfetler çekmiştir ki, dil ile târif olunamaz. Üç bin altmış adet, ağalara, seban ve sarıcaların ve diğer bütün seyislerin bile tayinlerini

Han kendi kesesinden verip, bir at için çul ve torbaya muhtaç etmedi. Kahveleri bile Han kesesinden ödedi.

Yemekten sonra paşaya dedi ki,

«Hizmetimizde bir kaç usta hünerli adamlarımız var. Eğer arzu ederseniz, meydana bakan alçak köşke teşrif buyurup, seyredesiniz ki, bunların herbiri simya ilminde tayy-i mekân ilminde pek seçme ustalardır.»

Bu rica üzerine bahtlı paşa:

«Nola, görelim!»

Diyerek meydana maksureye oturdu. Meydanın çevresinde kat kat adamlar toplanıp, seyrin başlamasını beklediler.

Acâip ve garip işler:

Evvelâ Acem Hanından «Zengüzer Pehlivan» adlı adam meydana siyah gövdeli kisbetle gelip, paşanın huzurunda yer öperek duâ sırasında Peygamberi, cihar-yâr güzini oniki imamları, büyük Osmanlı hükümdarları ile Melek-Ahmed Paşayı, Hanı, bütün evlâtlarını alıp, duâdan sonra elini yüzünü sürüp, «Destur, ey Eflâtun tedbirli vezir» deyi şu beyti söyledi:

Ger hod deme ayıp hâ der in bende drest

Her ayıb ki, sultan bipesent ve hünerest

Bir daha yer öperek meydanda öyle topuk vurup, dolaştı ki, en asil atlar bile kendine yetişemezdi. Bu derece süratli zinde vücutlu idi. Bu dolaşmadan sonra seyirderek paşanın huzuruna geldi, ya Allah deyüp, bir tavus parendesi attı ki, havada üç kere dönüp, yine yerde durdu. O anda (yâ hay) deyüp, yine bir güvercin parendesi attı ki, havada dört kere döndü, vücudunun hiç bir uzvu görünmüyor, hemen bir yuvarlak top gibi dönüyordu. Yine yere ayak basınca kaşla göz arasında arkasına doğru bir çeşit takla atıp, havada üç

kere öyle döndü ki, insanın yapacağı şey değildi. Sonra çark-ı felek gibi o meydanda baş, el, ayak ile araba tekerleği gibi dönünce insan kendisini fırladık zannederdi.

Bu meydanda onaltı arşın uzunluğunda bir köşe sarığı açık tutup, hemen yıldırım gibi seyirderek tülbent üzerine sıçrayıp, onaltı arşınlık sarığı bir baştan öbür başa hareketle geçince tülbentle zerre kadar hareket görülmemiştir.

Bu pehlivan meydana iki yerde üçer tane sürahi şişelerini birbiri üzerine koyup, karşı taraftan ya Allah deyü seyirderek bir parende atıp, hiç korkusuz bu sürahilerin üzerinde durdu. Ne kendisinde bir hareket, ne de şişede kırılmak görüldü. Sonra şişelerin üzerinden sıçrayıp yere basarak, tekrar aynı şişeler üzerine üçer şişe daha koydu ki, hepsi on iki şişe oldu. Bu şişeleri rüzgâr bile kimıldıtıyordu. İçleri boş Ceneviz şişeleri idi. Bir de, bunların altısı birbiri üstünde durunca bir adam boyu kadar yüksek oluyordu.

Hemen kırk eili adım kadar geriye gidip, at gibi eşine rek ve sonra yıldırım gibi şaklayarak, sert yaydan ok çıkar gibi seğirdip, şişelerin dibine gelince (Yâ Hay) diye sıçrayıp, her ayağını bir tarafa koyarak, o iki sıra altı şişelerin üzerinde durdu. Allah bilir ki, ne kendisinde, ne şişelerde hareketten eser görülmeyip hiç biri kırılmadı. O hal ile paşaya duâ edip, yine sıçrayarak yer öptü ve bir tarafta durdu.

Başka bir acâiblik:

Evvelce Bitlis'e büyük alay ile giderken, çelimsiz ata binen Molla Mehmed meydana yine o kirli, pirlî palas sarığı, keçe hırkasıyla geldi. Paşanın huzurunda biraz duâdan sonra Kürd lehçesiyle «Meni (beni) bu siyaset meydanına ne çağırmissız? Ziyâfet meydanına çağırmasızkim, perişan esvabı vardır, dirsiz. Şimdi de menden mârifet istersiz!» diye hidetlenip, nice türlü dil uzattı. Sonra:

«Hayyealessalâ.. Han ocağı dâim ola, Melek-Ahmed Paşa kaim ola... Fisagors, Ebu Ali Sînâ ve birâderi Ebilhâris ruhu şâdola!»

Diyerek meydana bir çuval koydu. Hemen elini kaldırıp dedi ki:

«Ey hazır olanlar ve yârân! Bilin, agâh olun! Eğer katı yürekli merd kişiler iseniz, beni seyretmekte aya kdireyin. Ve illâ, bir ayak evvel çıkmğa acele edin!»

Ve sonra anadan doğma çıplak olarak meydanda şallak mallak dolaştı. Sonra çuvalının yanına geldi. Ve dedi ki:

«Canım Hanım. Melek-Ahmed be canım! Huzurunuzda kim böyle çılbah (çıplak) gezmemiz edebi terketmektir. Ama beni sanır-sız.. Yok kişiler... Ölye değilim. Bütün yârân dikkatle baksınlar!»

Bu sözlerden sonra herkesin önünde dolaştı. Hakikaten yoktu. Önü, ardı tahta gibi idi. Ne hunsa idi, ne tavâşi.. Bu dolaşmadan sonra yine çuvalının yanına gelerek çuvaldan bir peştrenal çıkardı. Beline kuşandı. Ama bu peştrenal Yemen diyârının Aden hasırından olup, öyle sanatlı örülmüştü ki, güya sihirli idi. Bu kemeri beline bağlayınca Molla Mehmed meydanda koşmağa başladı. Kanatlı kuşlar bile evvelâ birkaç kere seküb, sonra havalanırlar. Molla Mehmed ise seyirdirken ayakları birden yerden kesilip havalanmağa başladı. Havada uçarken seyircilere: «Ey akıllılar, ey gafiller, en falan» diye görmediği, bilmediği paşa adamlarını, dedelerinin adlarıyla çağırıp selâm vererek havada uçardı. Bütün halk ise hayran kalıp hoşlanırlardı. Havadan yere inerken dört beş adım kalarak döndü. Bazan ayakları yere dokunurdu. O sırada Molla Mehmed havada, belindeki peştrenalını çıkardı. Sonra, yukarıdan halkın üzerine su dökmeğe başladı. O kadar çok su döktü ki, herkes sırsıklam oldu. Birçokları kaçarak kurtuldular. Bu halde Molla Mehmed aşağıya su dükerek havada bir saat dolaştı. Bir saat sonra yere inip durdu. Biraz evvel ıslananlar gördüler ki, ne su var, ne de ıslananlar var. Herkes kupkuru elbiseleriyle yine meydana durmakta.. Paşa «sübhanallah» diyerek parmağı ağzında kaldı. O sırada Han, arkasında samur kürkünü çıkararak Molla Mehmed'e verdi ve dedi ki:

«Ey molla! Meni (beni) seversen acâip, korkunç, tehlikeli işler yap!»

Molla da «baş ve gözüm üzerine» dedi.

Başka bir acâip mârifet:

Molla Mehmed «Hanım, saray meydanı kapılarını yukarı merdiven kapılarını kapasınlar. Tâ ki, siz ve aşağıdaki seyirciler, seyir görsünler!» dedi. Han da tenbih edince bütün kapılar kapandı, dört tarafı kale duvarı gibi oldu. Molla Mehmed, çuvalının içinde bir parça çaput, pamuk ve şermut parçaları alıp hademelerle, kapıların anahtar deliklerini bile kapadı. Yine meydana gelip, çuvalından bir bardak çıkarak, suyundan biraz içti. Bardak yine çuval içinde kayboldu. Sonra meydana o kadar fazla miktarda su döktü ki, meydan âdeta bir göl olmağa başladı. Herkes korku ve telâşa düşüp bir hay huy ve vaveyla koptu. Feryat ve fiğanın haddi pâyânı yok... Kaçmak için hiç bir yer de yok.. Her yer kapalı.. Molla hemen çuvalının üzerine binerek, meydana husule gelen göl içinde yüzmeğe başladı. Halk gördüler ki, boğuluyorlar. Hepsi bir ağızdan:

«Kapıları açsınlar, bizi boğulmaktan kurtarsınlar!»

Diye bağırmağa başladılar. Paşa:

«Bu ne haldir, hey Han? Senin konağında halk boğulsun mu»

Deyince Han Paşanın elini öpüp:

«Sultanım, mârifettir. Burada kimse helâk olmaz, biraz sabreyle!»

Dedi. Bütün halk gördüler ki Handan, Paşadan hayır yok. Yüzmek bilenler hep anadan doğma soyunup denizde yüzer gibi saray meydanında yüzmeğe başladılar. Kimi birbirinden yardım istemekte, kimi birbirini kucaklamış, kimi merdiven basamaklarında kat kat olmuş.. Kimisi duvarlara tırmanmış. Kimi birbiri üzerine çıkmış.. Kimi altta kalmış kelime-i şahadet getiriyor. Hülâsa bu saray meydanında bir ağlayıp inlemeğe, güya kıyamet gününden numune..

Ama hakir ile paşa köşkten seyrederdik. Molla Mehmed'in suyu ancak odanın tabanına çıkardı. Fakat aşağıdakiler boğulayazdılar.

Hemen Molla Mehmed çuvalından bir tas çıkardı. Başka bir tasa vurunca tasta saat çanı gibi bir ses işitildi. Meydanda ne bir damla su kaldı, ne Molla Mehmed.. Ne bir eser..

Meydandaki o kadar adam çırılçıplak kalkıp kimi yarsa kuşu gibi sarayın pencerelerine sarılmışlar, kimi sarayın duvarına çıkmışlar.. Böylece çıplak kâjanlara Paşa ve Han ve diğer büyükler bakıp gülmekten kendilerini alamadılar ve şaşırıp kaldılar. Zavallı adamların kimi utancından yere çöker, kimi halk arasında gizlenip «bre elbisem, bre bıçağım, hançerim!» diye feryat ederlerdi. Bu şekilde bir şaka olmuştur ki bin sene seyahat eden bile böyle harikulâde bir manzara seyredemez.

Molla Mehmed, yine Han ve Paşa huzurunda yer öpünce han:

«Paşa başı için olsun. Bir parça marifet daha göstergelen.. Bunlardan başka senden birşey istemeniz!»

Deyince Melek Paşa dedi ki:

«Hey Han! Gider (defet) şu sihirbaz mel'un gidiyi! Bütün adamlarımızın ödü patladı»

Han etti ki (dedi ki):

«Sultanım, birşey yoktur.»

Paşa gördü ki Hanın, bnuu seyretmeğe niyeti vardır, göz yumup:

«Hele bir mâkulce marifet gösterse.»

Dedi.

Başka bir acâiplik:

Molla Mehmed tekrar çuvalın yanına gelip, içinden bir alaca, nakışlı uçkur çıkararak, peştemalı altında biraz gizledikten sonra üstüne oturdu. Sonra yine uçkuru peştemali

altından çıkarıp bir afsun okudu. Uçkuru yine çuvala koydu. Onu gördük ki çuvalda bir gürültü, bir hareket görünüp, ağzından dışarı bir büyük yılan başı görüldü. Dışarıya süzülüp kumlar üzerine, o sıcakta güneşe karşı yatıp kıvrıldı. Fakat soludukça büyümekte, gözleri meşale gibi yanmakta, dişleri fildişi gibi olmakta, hayvan tüyü gibi tüyleri görünmekte idi. Bu hal üzere meydanda yarım saat durup, vücudu fil gövdesi kadar oldu. Sonra sıcaktan uzanıp, uzun vücudunu göstererek gezindi, süründü.

Biraz dolaştıktan sonra yine Molla Mehmed'in yanına geldi. Molla Mehmed bu mahlûka binmek isteyince yılan kendisine öyle bir kuyruk vurdu ki, Molla tepesi üzerine düşüp, meydanda ölü gibi kaldı. Bu kere seyirciler telâşa düştü. «Bu ejder Mollaya bunu yaparsa bizim halimiz neye varır?!» diye kaçışmağa başladı. İster istemez sarayın dağ kapısını kırıp kaçtılar. Hemen Molla Mehmed yerden kalkıp, çuvalından bir kırmızı davul çubuğu çıkarıp ejdere vurunca, derhal sırtına binip başını ve dümenini havaya kırarak, saray meydanında gezer, ağzından ateşler saçarak, kuyruğuyla yerdeki kum ve toprağı deşip, kum ve tozlar göklere çıkardı.

Ejder böyle dolaşarak halkı birbirine kattı. Bir nice adam bundan bayıldı. Hattâ zavallı ekmecki-başının sar'ası tutup perişan oldu. Paşa bu acıklı hali görüp:

«Bre mel'un Molla Mehmed! Bre ha. Sen bunu unutma ha!»

Diye bir haykırdı. Molla Mehmed anladı ki Paşa üzül-müştür, hemen ejderha ile bir kere dolaşıp ejderi ile paşa köşkünün altına gelip:

«Ey paşa, seni Allaha ismarladım. Ya hu, Duâlar.»

Deyip yine ejderine binip Hanın bağ kapısından dışarıya çıkıp, herkesin gözü önünde dağlara giderek kayboldu. Herkes yine meydana gelerek, hayretler içinde dedikoduya başladılar.

Simya ilminin acâib kerâmetleri:

Sonra Molla Mehmed'in çuvalı meydana geldi. Han dedi: «Getirin şu çuvalı! Molla Mehmed'in âletlerini seyredelim!» Paşa «hey Han! Gider şu mel'unun şeylerini!» dedi ise de Han: «Çığı çığı paşa! Hele bir seyredelim» deyip, çuvalın ağzını açtılar. İçinden şunlar çıktı:

«Koyun ve deve yününden alaca ince ipler, kendir tohumları, kutular içinde çeşitli ilâçlar, karaçalı dikenleri, kâfuru, âselbend, kara-günlük, öd, anber, zift, katran, pelyan, zekkum ve diğer türlü kâfuri mum dolu... Eski bezler, alaca bezler, Keşan kadifesi, Şam kutnusu parçaları ki asla bir para etmez. Hokkalar içinde türlü yağlar, macunlar, tatlılar, kavun, karpuz, hıyar, kabak çekirdekleri, daha bunun gibi nice çeşit yiyecek tohumları, kalay kumkumaları içinde mürekkebi, rakı, sirke, şarap, neft, sandaloz?, koyun ve keçi kelleleri ve paçaları, tüyleri tuzlanmış bir aslan kellesi, hesapsız yılan, kertenkele, akrep, çıyan ölüleri, eşek, at, katır, deve, domuz ayakları ve dişleri, nice hokkalar içinde canlı sümüklü böcekler, Van gölünde hasıl olan türlü böcek haşaratı, hattâ bir kurumuş adam kafası, kaplan, arslan, pars ve daha birçok hayvan derileri, samur, zerduva, kakım, vaşak derisine varıncaya kadar bütün hayvan postları.»

Mevcut idi. Ama birisi de beş para etmezdi. Hasılı bu çuval denizinde bütün varlıklardan birer parça vardı. Bu çuvalda olan ilâçlar, eczacı dükkânlarında bulunmazdı. Paşa dedi:

— Canım Han, bu kadar münasebetsiz şeyleri bu gidi neyler? Şarabı, rakısı, sirkesi var?

Han cevap verdi:

— Sultanım, billâhi üç yıldır bizdedir. Ömründe şarab, tütün, kahve içtiği görülmemiştir. Gece kanım (ayakta), gündüz saim (oruclu) dur ki, her vakit Dâvud orucu tutar. Ömründe bıçak ile boğazlanmış, kanı akmış, canı çıkmış canlı eti yememiştir. Hiç bir vakit namazını kazaya koymamıştır. Ancak Mağrip diyârında Merankûş şehrinde (Mara-keş olacak), bu simya ilmini öğrenip, siz sultanıma seyrettir-

mek için benim ısrarımla bir parça marifet gösterdi. Yoksa bunlar bir hayaldir. Bundan kimseye bir zarar gelmez.

Paşa sordu:

— Ya bu hayvan derilerini, canlı hayvanları mahbus edip neyler?

Han cevap verdi:

— Beli sultanım! Yahşi sordunuz. Onun yaptığı bütün işlerin ve simyanın aslı, yine Cenab-ı Hakkın kudretiyle halk olunmuş olan eşya ve varlıklardır. Yahut gördüğümüz bu şeylerdir ki lüzumuna göre marifet göstermek için kullanılır. Meselâ hokkasından vücuduna bir yağ süründü, vücudunun bazı uzuvları görünmez oldu. Kırağı ve çiy yağı süründü, kendini havada gösterdi. Kumkuma, ibrik ile halk üzerine su dökerdi. Yere afsunlu suyu döktükçe, halk kendilerini suda boğuluyor zannederek feryat eder ve soyunurdu. Sultanımın korkusundan ejderi ile beraber kaçıp, çuvalını burada bıraktı. Bu çuval içinde ne kadar hayvan postları varsa onları canlı gibi gösterebilir ki, Allahın ezeli sun'udur. İşte onun için çuvalında her birinden birer parçayı, canı ve başı gibi muhafaza eder.

Diyerek, Molla Mehmed'i medheyledi. Paşa da:

— Şu sihirbazın çuvalını kaldırın. Ben perende atan yiğitlerden hoşlanırım..

Dedi. Bunun üzerine bunlar meydana gelip def ve kudümünü çaldı.

Başka bir seyir:

Hanın sarayının damı, doğuda, bütün damlardan yüksektir. Bilhassa onun aşağısında yalçın kayalardır ki kimse bakmağa cesaret edemez. İki Süleymaniye minaresi boyunda var. Bir iki gün evvel o gayya deresini nice yüz dağ yıkıcılar kayalarını kırıp, düz meydan haline getirerek kum döşemişlerdi. Meğer pehlivan, maharetini göstereceğini bilip, o kayaları kırdırarak, Hanın sarayı üstünde bir çuval fıski ile dolu toprak koymuş imiş.

Pehlivan dedi ki:

«Ey sultanım, yiğit vezir Melek Paşa! Bu âciz kulunun bir temenasını de edesin. Sarayın kayalar tarafına bakan şahnişinlerine varasın, tâ ki ibret göresin!»

Hemen paşa ve bütün seyirciler o tarafa varıp pehlivanın dostları def ve kudüm çalmağa başladılar. Pehlivan dam üstünde duâ ederek:

«Ey âşıklar. Bu marifet göstermek değildir, buna canbazlık derler. duâdan unutmayınız. Allaha ısmarlamışım sizi. Siz de meni (beni) Allaha ısmarlan. Her kim Muhammedidir, Muhammed'in gül yüzüne salavat.. Allah onara!»

Dedi. Nice bin adam da «Allah onara!» deyince hemen zâlim pehlivan altına adı geçen fıski ve topraklı çuvalı alıp, sıkıca yapışıp kendini saray damından iki minare boyu uçuruma atınca kuş gibi uçarken «Yâ Allah!» deyip feryad ederdi. Yere bir adam boyu kala hemen kıcının altındaki çuval üzerinde bir tavus perendesi atıp, Allahın emriyle sağ ve salim olarak ayak üstü yerde durdu. Ve yine hayır duâ ederek, orada hazır bulunan bir ata binip, paşanın huzuruna gelerek yer öptü. Paşa kendisine bir kese kuruş ihsân etti. Yine paşa, seyir için sarayın meydan köşküne geldi.

Başka bir marifet:

Yine hademeleri def ve kudüm vurup, pehlivan meydana dönüp oyunbazlık ederken, cebinden bir çekiç ve uzun enseri (çivi) çıkardı ve:

— Han'ım, eğer izin olursa bu seksen arşın kadar yüksek olan duvarın yüzünden tâ damına kadar çıkayım, dedi. Han ise:

— Destur. Hüdâ kolay getire!

Dedi. Canbaz duvarın dibine geldi. Hayır duâdan sonra, elinin yettiği yerde duvara çaktığı ekserinin üstüne çıktı, oturdu. Hayli marifetler yaptı. Sonra bu ekseri üstünde du-

vara yapışıp ayak üzerine kalkıp, belinden çekici ve ikinci çivi çıkarıp, iki tav arasına çaktı. Yine çekici beline sokup, örümcek gibi, o çivi üzerinde durup, onun üzerinde nice türlü oyunlar gösterdi. Garibi şu ki, çivilerin ikisi de birer buçuk karış ancak var. Üç parmandan fazlası duvara girince, geride, marifet gösterecek yer pek küçük kalıyor!

Yukarıdaki çividen yılan gibi süzülüp başaşağı olarak aşağıdaki çiviye sıkıca yapışıp, yukarıda kalan çiviye, ayağının üst kısmını ve ayak parmaklarını çevirip çengel etti. Ve aşağıdaki çividen ellerini boşa bırakıp, başaşağı, ayağı üstünde asıldı. Bu halde başaşağı iken nice oyunlar gösterdi.

Yine belinden çekici çıkardı. Aşağıdaki çiviye çıkarıp yine yukarıdaki çiviye süzüldü. Orada ayak üzeri kalkıp yine elinin yetiştiği yere o çiviye çaktı. O kadar sanatlar gösterdi ki, tarif olunamaz. Yine aşağıdaki çiviye başaşağı süzülüp, asılıp, aşağıdaki çiviye çıkarıp, yukarıdaki çivi üzerinde yine ayağa kalkıp, boyu hizasına duvara çiviye çaktı. Onun üzerinde de nice hünerler gösterdi. Bu çivinin yüksekliği, yerden dokuz adam boyu oldu.

Bu çivi üzerinde iken belinden bütün kesesini çıkarıp çivi üzerine keseyi koydu. Tepesi üzerine durup ayakları havada hareket ederdi.

Acâip mârifettir ki, insan vücudu bir çivi üzerinde bu şekilde hareket ede... Velhasıl kırkyedi kere çivi çakıp, her birinde ayrı ayrı mârifetler göstererek kırkyedi adam boyu yukarıda, tâ tavana kadar çıktı. Pirine hayır duâ etti. İki çiviye bir yere kapıp çekici aşağıya attı ve:

«Ey ümmeti Muhammed! Benim âletim, çekiç ve iki çivi idi. Şimdi ne çekiç kaldı ne çivi! Bu duvardan aşağıya artık inemem, İsim Allah'a kaldı. Men özümü (ben kendimi) aşağıya atarım. Hudâ şahidim olsun kanım, katlim size helâldir. Ve bizi duâdan unutmayınız.»

Deyüp, koynundan bir eldiven çıkararak ellerine giydi. «Bismillah, yâ Allah» diye damdan yere kendini öyle attı ki,

gören akıllılar «eyvah katil olduk» demeğe başladılar. Meğer eline giydiği eldivenler tamamen ham ibrişimden frenk malı sicim imiş... Bir ucu, duvara çaktığı iki çivide bağlı imiş... Hemen yere ineceğine yakın elindeki eldiven ipini sıkıca tutup ,vücudu duvara yapışıp, elindeki iple asılı kaldı. Bir paranda atarak yere indi. Paşa huzurunda yer öpüp, paşa da başına iki avuç altın saçtı.

Başka manzara:

Bu ibret alınacak san'at eserlerini seyrederken paşa efendimizin yanında dizdize oturmuş iki Hakkâri hâkiminin akrabasından âlim ve fâdıl bir çelebi vardı. İsmi Molla Ali idi. O da Paşaya ve Han'a dedi ki:

«Böyle hırsız ve harâmî mîsmarbaz (çivi oyuncusu) kementbaz (ip oyuncusu) haremın taş duvarına çıkarsa, gece hareme girip, haram-zâdelik etmez mi? Bunu fikretmeyüp, sırtına elbise ve kendisine bir kese kuruş verüp, başına halis altın saçarsız. Men de atalarımđan gördüğüm mârifetlerimi gösterem. Mene ne verirsiniz görem!»

Bunu dedikten sonra köşkten aşağıya kendini yâ hay deyip, attı. Sirtından samur kürkünü çıkarıp, meydanda ser-serice gezdi.

«Bu canbaz, duvarlara çakarak çıkar. Gör, imdi men de nice çıkaram.»

Deyip, hemen karşı duvarın yüzüne el vurdu. Eli duvara yapıştı. Öteki elini de duvara attı. O da öylece yapıştı. Bu şekilde yâ hay diyerek yarasa kuşu gibi duvarın yüzüne yapışıp asılı gezerdi. Birkaç kere duvarın yüzünü dolaşarak paşanın başı ucundaki duvarda köşke inip, yine dizdize kalınca paşaya birçok özürler diledi .Ve dedi ki:

«Beyim, size bir diyeceğimiz yoktur! Hattâ elliüç târihinde Hakkâri'den Diyarbekir'e gelince böyle bir mârifet göstermiştik. Allaha hamd olsun şimdi de burada sizinle müşerref olduk.»

Sonra bir kese kuruş, bir kaç hil'at ve bir at ihsân ederek mektup ile Hakkâri Hanına gönderdi.

Bitlis şehrinin san'atları:

Evvelâ Bitlis'in şanı yüksek Hanı yediyüz yetmiş fende bilgi sâhibi asrın teki, garip vücutlu bir kimsedir. Vücudunun târifi odur ki, kısa boylu, gerdanı kısa, esmer renkli, burnu hafifçe gaga burnu, gök ala gözlü, şirin sözlü, nurlu yüzlü, kulakları iri, bıyıkları gür, sakalı kırçıl. O sırada yaşı yetmiş olmakla beraber, zinde ve bünyesi kuvvetli idi. Sesi yüksek, omuzları geniş, pençeleri aslan gibi, pazuları erkekçe, kemeri ince, tabanları geniş, bütün hareketleri yumuşak idi. Bitlis demircilerinin şeyhânı, makravî, ziverzeyn denilen kılıçlarını hiç bir diyârda yapamazlar. Terzileri çuka ve diğer kumaşlar iğne vursalar asla dikiş yeri belli olmaz. Boyahâneleri, tabaklarını sarı gül, pembe gül, seftali, âsumanî, ebrî, gülgünü, kırmızı, lâli, yeşil, turuncu, menekşe sahtiyanları olur ki, Hatâyî ve Ahmed-Abâdî kâğıt gibi dâneli ve cilâlî olur. Bu da bu memlekete mahsustur. Gelip geçene hediye verirler. Bu sahtiyanlar tâ frengistan'a kadar giderler. Onlar ekseriya güderi, telâtin, sahtiyanları işlerler. Bu Bitlis sahtiyanını yapamazlar. Ok ve yay da Bitlis'de meşhurdur.

Ahalisi: Onbin adamı, şanı yüksek Han'ın kölesidir ki, gece gündüz bellerinde şeyhânî ve makravî kılıçları ve Haleb kalkanları ve ellerinde cevğânları, başları telli ve alacabaşlıklı mavi, sarı, siyah, kırmızı zırniki, kına ile boyanmış adamlardır. Bir fırkası da âyân ve hürmete şayan kimseler olup, zeâmet sahipleridir. Has ve haraç alırlar. Bir kısmı da tüccar olup, çoğunlukla Acem diyârına ve Gürcistan'a mal götürüp, mal getirirler. Bir kısmı da sanat ehlidir.

Ürünleri: Burası yüksek dağlar arasında sarp ve kayalık yerde olduğundan ziraat olunacak vâdileri yoktur. Buğday vesair tahılları (Rahova)'dan ve Muş sahrasından gelir. Dağlarındaki Kürd reâyâsı, kızıl darı ekmeği yerler. Meyvalarından onbir türlü armudu meşhurdur.

Yiyecek ve içecekleri: Beyaz ekmeği, beyaz livâşe yufkası, beyaz pamuk gibi çağıl ekmeği, kâhge denilen halka çöreği, katmer çöreği, mahiyesi, baklavası, keklik böreği, mastaba çorbası, çağıhlı, kıcılı peyniri, kaymağı, gömeç balı, keklik kebabı, keklik pilâvı meşhurdur. Köknar şerbeti, nar şerbeti, avşele şerbeti rivas şerbeti, müselles şeriyesi, kayısı cüllabı, baldıran şerbeti meşhurdur.

İmâretleri: Eskiden Şeref Han imâreti, Hâtuniye imâreti, mâmur iken bütün misafirlere nimetleri bol imiş, fakat şimdilik evkafı harab olmakla sâde aşure ayında ve Ramazan gecesinde çorbası çıkar. Arama bunlara ihtiyaç yoktur. Çünkü bütün hânedânının kapıları açık olup, gelip geçene nimeti boldur.

Mesireleri:

Onyedi dere içinde onikibin bağı, ibret alınacak konakları birer gönül açıcı mesiredir. Bilhassa Han bağı, Mirek bağı, Bağdo bağı, Üveyh bağı, meşhurdur. Gezinti yerlerinden biri de Taklaban mahallesinde Han gölüdür. İçinde kayıkları vardır. Biri de Şeref Han câmii yakınında Çevkân meydanıdır ki, her hafta binici ve silâhşörler, bu meydana varup, çevgân ve cirit oynarlar.

Çevgân oyununun târifi:

Bu meydanın başında sert kayadan bir sütun vardır. Diğer başında yine bir yüksek sütun dikilidir. Her tarafta biner atlı toplanıp, ellerinde kızılıktan eğri bir çevgân ile hazır dururlar. Meydana adam kellesi kadar, ağaçtan yuvarlak bir top korlar. Sekiz kat mehterhâneye tokmaklar vurulup, sesi göklere ulaşınca bir taraftan bir adam ve diğer taraftan yine bir adam at bırakıp, meydandaki topa biri bir çevgân vurup, kendi taraflarındaki çizgiyi geçirmeye çabalayıp, bu topa çevgânlar vururlar. Biri dahi at ile seyirdüb, o yerde yuvar-

lanan topa bir çevgân vurup, kendi sınırındaki sütuna götürmek ister. Biri de yetişip, top havada uçarken bir çevkân vurup, biri de vurup durur. Velhasıl, iki tarafın askerleri birbirine girüp, zavallı topa öyle çoban sopaları vururlar ki, nice pârepâre olup, elbette bu hal ile bir taraf galip gelüp, topu kendi sınırlarına götürür. Karşı taraftakiler mağlûp, topu alanlar galip olup, mağlûplar galiplere, sonradan büyük ziyâfetler çekerler. Acâip bir görünüştür. Amma nice atların ayağına çevkân rastgelüp, hurda eder. Zavallı at topal olur. Onlar öyle anlayışlıdırlar ki, kendi fareyi nasıl gözetirse bu çevkân atları da topu öyle gözetirler. Nice kereler bu top için büyük cenk olup, kanlar dökülmüştür. Beş kere on kere hangi taraf halkı topu kendi taraflarına götürürlerse, meydan onlarda kalıp, ziyâfeti yenilenler verirler. Bu oyun bütün bu diyârlarda büyük silâhşorluktur.

Bu çevkân meydanında göklere baş uzatmış bir çam sütunu vardır. Tepesinde bir gümüş taşı vardır. Bütün Kürd silâhşörleri bu sütunun eteğine atı ile varıp, ok atıp, taşı vurursa Han'dan bu gümüş taşı alır. Bu da garip bir temâsâdır.

Kale arkasında (Ayn-i Iskender) başı da bir gezinti yeridir ki, çimenlik bir lâle bahçesinde ağaçlık bir düzlüktür. Bu gezinti yerlerinden biri de Divan dağıdır ki, tâ tepesindeki duvarı, İskender. Bitlis'i fethetmek için vapmıştır. Küçük faydalı bir duvardır. Tılsımlarla yapıldığından bu Divan dağından yüksek dağların arkasındaki Güzeldere dağları, Nemrut dağları, Mutki dağları. Muş dağları, Güvar dağları hep görünür ferahlık birer mesiredir.

Bitlis şehri ziyâret yerleri:

Versenki medresesi, içinde velâyet kiblesi, hidâyet kâbesi, zâhir ve bâtın bilgini (Şeyh Hazret-i Ebû Tahir) nice bin kerâmetleri görülmüştür. Bir nurlu kubbe içinde yatıp, duâsı

kabul olunur bir sultandır ki, hâlâ herkesin ziyâret ettiği bir yerdir. (Şeyh Arab ziyâreti) bu da ulu sultandır. (Şeyh Hasan El Kınâhî) müfessir ve muhaddislerden bilginler sultanıdır ki ,Hâtûniye köprüsü başında bir tekkede gömülüdür. (Şeyh Alemdar) ulu sultandır.

Bitlis şehri içinde Melek-Ahmed Paşa efendimizle dokuz gün dokuz gece zevk ve safâlar ettik ki, gecemiz kadar gündüzümüz, Harzemsâh Nevruzunun günü oldu. Bu suretle gücümüz yettiği kadar birçok hallerine vâkıf olup, yazdık.

Onuncu günde, paşa Van'a gitmeye hazırlandığı vakit şânı yüksek Han'ın Melek Paşaya verdiği hediyeler şunlardır:

Üç adet genç kız, üç adet gulâm, on adet muteber at ki, biri murassa' süslü altın zincirli küheylân idi, üç mücevher mâzenderan tüfengi, tefsir, kadı, keşşaf, kamus, Takvim-ül Bûldan, gibi hükümdarlara mahsus yirmi cilt muteber kitap, üç adet ibrişim sırmalı İsfahan halısı, üç adet Nahcivan keçesi, kırk adet kılıç, on katar deve, on katar katır verdi. Bu hediyelerden sonra Han dervişlik edip, «Bu hediyelerimizi kabul eyleyin.» diye el öptü.

Han, yine paşa huzurunda, paşa kethüdâsına bir sırmalı küheylân at, bir çıplak at, bir katar katır verdi. Velhasıl, paşanın yirmibir adet sayılı adamlarına birer baş küheylân at verdikten sonra tâ en aşağı adamlarına, deveci-başı, seyis-başı gibilerine varıncaya kadar hepsine yetmiş baş at verdi ki, her biri birer kese değer atlar idi.

Paşa dahi Han'a ol gün sekiz samur kürk giydirüp, bu vedâ yerinde de bir beyaz samur kürk giydirdi ki, padişâh sarayından çıkma idi. Kendi belindeki cevahir kuşak bıçağı ile hançerini Han'ın kemerine bağladı. Han'ın dört adet ciğerküşesine (evlâdına), Çaker Ağa adlı kethüdâsına birer samur kürkleri giydirdi ki, her biri biner kuruş değerdi. Haremde Hanım Sultana bir samur, bir mücevher taç, yetmiş parça kıymetli kumaş diba, ziba ve altın sırmalı kumaşlar, nice

kıt'a elmas, yakut, zebced, iri taneli inci hediye edip, Anber Ağa vasıtasıyla gönderdi. Evvelâ Han'ın kölelerinden aşçı-başıya, yetmiş adet rütbe sahibi aşiret beylerine çeşitli çokalar, iyi ve orta dereceli kuşaklı tâbir ettikleri hil'atlar giydirdi. Han gayet hoşlanıp, Bitlis ahalişi toptan memnun oldu.

Hülâsa, Bitlis'de on gün oturduğumuz müddetçe şehir halkı ile o kadar ıçlı dışlı olduk ki, tarif olunmaz. Paşa ile Han birbirleriyle o kadar muhabbet edüp ikram ettiler ki, güya saray, Bermekiler meclisi idi.

Sonunda ikibin asker ile paşanın tuğları (Rahova) denilen yere gitti. Ertesi günü Paşa ile Han vedâ yerinde öpüşüp, görüştüler. Paşa, rüzgâr süratli atına binüp, Han ile atbaşı beraber, büyük alay ile Van'a yollanarak Bitlis derelerinden (Rahova) denilen sahraya çıktılar. Bir çimenlik köşede kırk elli adet çadır kurulup, Han Hazretleri Paşayı o çadırlara indirüp, bir büyük ziyâfet çekmiştir ki, fevkalâde acâiptir. Yemekten sonra Han Hazretleri bir eline oğlu Hasan Beyi, bir eline de Hüseyin Beyi alıp, Paşanın huzuruna geldi. Ve şu beyitleri söyledi:

**Karıncalar budun çekmiş şkirgenin Süleymâne
Size lâıık nemiz vardır? Kabul eylen fâkirâne**

«Cömert, varlığından verir» deyüp, o iki körpe han-zâdelerin kulaklarına yapışarak «Menim efendim, bu oğullarımı sultanımın kulluğuna getürmüşem, habul eylen» dedikde Hasan ve Hüseyin, Paşanın elini öpüp, koyunlarından birer Kur'an-ı Kerim çıkarıp, Paşaya verdiler. Paşa dahi, Hasan ve Hüseyin'i bağrına basıp, birini sağına, diğerini soluna alup, dedi ki:

«Ey canım Han! Hânedan sahibi kardeşim! Bu iki serbest şchzâde benim dahi mânevi evlâtlarım olsun. Estağfurullah ki, ben bunları hizmetçiliğe alam!.. Hemen bunlar dâimâ senden okusunlar ve yazsınlar. Mârifet öğrensınler, inşaallah ben bunları birer çırağ ederim.»

Deyüp, Hasan ve Hüseyin'i yine Han'a teslim eyledi. Han ile Paşa bir obaya girüp, bir hayli konuştular.

Melek-Ahmed Paşanın şanı yüksek Han'a nasihatı:

«Ey Han kardeşim! Binkırkbeş senesinde Revan fâtihi Sultan Murad Han efendimizle bu saraya gelüp, misafir olduğumuz vakit, ben Murad Hanın silâhdar ve musâhibi idim. O vakit dahî hadsiz hesapsız, nîmetlerini padişâhım merhum Murad Hanla beraber yiyip, görüşmüş idik. Efendimiz Murad Han dahi, sizin hizmetinizden hoşlanıp, Muş haracı hazinesini ebedî otarak itisân eylemiş idi. Demek yanan meşalesi olmuş idiniz. Fakat o zaman sen gençlik dolayısıyla 1048 senesi Dördüncü Murad Han efendimiz Bağdad'ı fethedüp, saadetle geri dönüp, Diyarbekir'e ulaştığı vakit, Bitlis'den gelüp de üzengisine yüz sürerek «Gazân mübârek ola» demediğin için Murad Han gayet gücenüp, hakire dedi ki, (Ahmed, benim intikamımı Yusuf Han'dan, Bitlis hâkimi Abdal Han'dan elbette alasin!). Kendileri İstanbul'a gidüp, ben Diyarbekir Vâlisi kaldım. Başıma asker toplayıp, Allaha hamd olsun İmâdiye'de Mezuri hâkimi Yusuf Hanı ele geçirüp, yediyüz adamını katederek kellelerini devlet kapısında yuvarladım. Yine Yusuf Hanı Diyarbekir kalesinden azad edüp, hükümetini kendinde bıraktım ki, bunlar sizce de malûm olsa gerektir. Bundan sonra Murad Han fermânı ile senin üzerine asker toplayıp, Meyyafarkın kalesinedek geldimse de aramıza barışçılar girüp, sende yetmiş kese para ve birçok ganimetler alıp, (Benim işim Diyarbekir eyâletinde değil Van eyâletindedir) diye göz yumarak senin üzerine seferden vazgeçip, o büyük toplu asker ile Sencer dağındaki Saçlı Yezidileri feth ile birçoğunu katil ve yüz tane esir alıp, bol para ve asker ganimeti ile Diyarbekir'e girdiğimi sen de bilirsin. Canım Han kardeşim, ben yine Erzurum Vâlisi iken sen rahat durmayıp, gençliğin hasebi ile Erzurum eyâletinde Bingöl yaylağına çıkan Kürdlerden «Baç öşürü alıyorum» diye yetmişbin koyun yağma ettiğin vakit, koyun sahipleri Erzurum'da bana gelüp, sızlandılar. Ben de sana bir muhabbet mektubu ile kapıcılar kethüdâmı gönderdiğim vakit, (Ben onun eyâletinde değilim, ayrıca şanı yüksek bir Han'ım. Ben

de ne alâkası var Melek-Ahmed Paşanın?» diye mektubumu parça parça edüp kapıcılar kethüdâmı da katledeyazdım. Mudiki Ali 8ğa, rica edüp, o şekilde kapıcılar kethüdâm güçlüğüle kurtularak Erzuruma gelince, üstüne asker çeküp, gelmek üzereydim. O sırada Sultan İbrahim Han beni Erzurum eyâletinden azledüp, sen de elimden kurtuldun. «Mazâ mâ mazâ» deyimince o zaman sen de tâze idi. Biz de, Allaha şükür yine görüşmek kısmet olup, bu kadar ekmeğini yiyerek çok İhsânlarımı gördüm. Ama ey Han kardeşim! Senden ricam odur ki, biz Osmanlı vezirlerindeniz. Bilhassa Murad Han'ın dâmâdıyız. Nitekim ben Van eyâletine mutasarrıfım. Sen de benim eyâletim altında serbest hâkimsin. Ve müebbeden ocaklık üzere bu eyâlete mutasarrıfısın. (Paşayı evime kondurup, bu kadar itibar ettim) diye yanında olan hokkabaz maymuncuların sözlerine uyup, Kürd damarlarını debreştirüp, şeriata aykırı ve olmayacak bir işte bulunmayasın. Her tarafında olan aşiret beyleri ile iyi geçinüp, memur olduğun padişâh hizmetlerini yapasın. Ve illâ bu Melek kardeşin de söz doğrudur. Zerre kadar şeriat, tarikat, hakikat ve mârifetten taş koparırsan, senden de baş kopar. Lûtfedüp, ben Van'da iken bütün halkla iyi geçin. Eğer dersen ki, «İbşir Paşa, Melek-Ahmed Paşayı Van'a sürdürdü, ne kıymeti olsa gerektir» ben de derim ki, (Hâlâ padişâh emri ile baş kumandan ve uğra çekmeye selâhyetli düstur-u mükerrerim) Hemen rahat durup, doğru yoldan ayrılma. İşte sana nasihatım budur.»

Paşa sözünü bitirince Han dahi «Doğrusu ana ve dede nasihatıdır. Emriniz baş üstüne sultanım» dedi. Han Paşa ile öpüşüp, vedalaşıp, giderken Han, Paşaya dedi ki, «Sultanım! Evliyâ Çelebi kulunuz. Burada birkaç gün dursun. Arkanızdan Van'a ulaştırırım.» Paşa da bana «Evlüyâm, Han kardeşimde birkaç gün kalıp, yine tez gel» diye, izin verüp, Paşa Van'a yollandı. Biz de Han ile Bitlis'e döndük.

Han, hakire, has gılmanları içinde kendi odalarından bir oda verüp gece gündüz kendileriyle can sohbetleri eyledik. Han bir gün lâf arasında dedi ki:

«Evlüyâm, görürsün sizin paşa bize karşı deve kını olduğunu bildirüp, Rahova'da çadır içinde bize sureti haktan görünerek, nasihat

yüzünden otuz yıllık maddeleri yüzümüze vurdu. Bu sizin paşanızdan çekinmek gerektir. Amma, olmaya illâ hayr.»

Hakir dedim ki:

«Vallahi Han'ım, paşa size karşı mahcuptur. Size olan muhabbetinden dolayı Han'ıma biraz nasihat kılıklı sözler söylemiştir. Olmaya ki siz o sözlerden gücnesiz. Bu memleketin halkı inatçı Roşki kavmidir. Bir tarafınız ise Van halkıdır. Aranıza münafık görüp, arada barışa aykırı iş olmasın diye Paşa karındaşınız Han'ıma muhabbet kılıklı nice nasihatli kelimeler söylemiş. Han'ım, siz o sözlerden memnun olun. Yoksa Paşanın içi dışı bir, kinden ve kibirden, düşmanlıktan uzak vezirler başbuğu bir cömert ve zeki kimsedir.»

Diyerek Paşayı birçok methettim. Han, bu sözlerden hoşlanıp, sustu. Nihayet üç gün de Han ve âyan ile can sohbetleri edüp, her gün yaptığımız zevkleri yazsak ayrıca kitab olur. Bitlis'e varışımızın ondördüncü günü, şanı yüksek Han, bu hakiri topraktan yükseltip, arkadaşlarının arasında kıymetimizi artırıp, hakire evvelâ bir samur kafası yeşil çokaya kaplı kürk, ve don gömleğe varıncaya kadar baştan ayağa bir kat temiz elbise giydürüp, bir kese kuruş, ve rüzgâr sür'atli bir at, biri kadife üzerine sırmalı eğer, raht ve gaddaresi ile bir küheylân at bir de çıplak sade çullu atı ihsân edüp, bir Gürcü gulâmnı bütün elbise silâh ve atıyla hediye etti.

Ondört Hanın ciğerköşeleri (evlâtları), Han kethüdâsı Çaker Ağa, Haydar Ağa, Arap-Halil Ağa, velhasıl bütün âyan ve eşrâf ve aşiret beyleri kılıç, gaddâre, tüfek, zırh, kalkın. çeyrek kuşak, hançer, başlık, parça ipek, cenkvari verdiler ki, üç sepet elbise, yedi küheylân at peydâ ettim. Harem kısmından Han'ın karısı Zal Paşa kızı Sultan Hazretleri, sırmalı bir bohça içinde bir kat temiz elbise ve üçyüz kuruş göndermiş... Velhasıl herşeye doyup, Han'ın yanında felekten bir gün çalıp, bütün aşiret beyleriyle, ahbaplarla ve şanı yüksek Han'la vedâlaşıp, mektuplar alarak Van'a yollandım.

BİTLİS'TEN VAN'A REVAN OLDUĞUMUZ

1065 senesi Şaban-ül-muazzam ayının başında Bitlis'den adamlarımızla çıkıp, doğuya giderek Bitlis deresinden çıkıp, Rahova sahrası içinde yürüyerek dört saatte (Hüsrev Paşa hanı)nda konakladık.

Hüsrev Paşa hanı: Bitlis Han'ı toprağında bir eski handır. Yanında asla imâretten eser yoktur. Hattâ merhumu hayır sahibi Hüsrev Paşa, bu handan tâ Van gölüne varıncaya kadar, yine bu handan tâ Bitlis şehrine varıncaya kadar hanın sağ ve soluna tam üç saatlik Rahova sahrası içinde içi boş kemerler yapmıştır. Kışın bütün seyyah ve tüccar, ziyâretçiler, bu kemerlerin altından geçerler, ki, burası kendilerine Temmuz vaktinde mahzen, kışın hamam ola... Çünkü bu sahraya düşen kar ve yağmur ne Erzurum, ne Muş, ne de diğer belli sahralara düşmez. Tam sekiz ay minare boyu kar ile Rahova dolup, bu taraftan Bitlis yolu kapalı kalır. Onun için merhum paşa, Kaartın gibi para sarfedüp, bu sahra içine şu hanı yapmış ve sağına soluna da kemerler yaptırmış ki, gelüp, giden her zaman geçerlermiş. Fakat zamanla vakıfları zayıflayıp, Kürd kavmine pusu olduğu için bir çok yerleri yıkılmıştır. Fakat binâ eserleri hâlâ görülür.

Yine bu Rahova sahrasından üç saat doğuya gidüp, Tah-ı Van (Tatvan) kalesine geldik. Kürdler bu kaleye (Tatvan) derler. Burası Van eyâletinin sınırı olup, Van gölü kenarından. Van pasasının hası olmakla, su-basisi hâkimdir. Eskiden Süleyman Han zamanında Zal Paşa burada küçük bir kale yaptırıp, derbend olmuştur. Sonra Şâh Tahmasp zamanında Acemler, Adilcevaz, Ahlat kalelerini istilâ ettikleri vakit buradan gemilerle Van'a imdat gitmesin diye Tatvan kalesini harab edüp, bırakmışlar.. Hâlâ deniz kıyısında, li-man ardında kale gibi kuvvetli bir handır. Van pasasının bir ağası ikiyüz adam ile o handa hükümet eder. Van kulu tarafından bir ağa gümrüğü zaptedüp, Van gölünden gidüp, gelen gemilerden hac ve gümrük alır. Bu hanın etrafında

bazı Kürd evleri vardır. Amma bir câmiden başka çarşı ve pazar ve diğer imâretlerden eser yoktur. Fakat burada mâmur bir bender lâzımdır. Çünkü bir güzel limanı vardır.

VAN GÖLÜNÜN TAVSİFİ VE ONA AKAN NEHİRLER

Bu Tatvan kalesinde yol ikiye ayrılır. Van gölünün güneyindeki sağ tarafa giden sarp ve kayalık Güzeldere, Sultan kalesi yoludur ki, Hakkâri vilâyeti içinde Van gölü kenariyle Van'a gider. Amma bu Tatvan'dan yine deniz kıyısı ile kuzeye nice kaleleri geçüp on günde Van'a gider. Paşa efendimizin bu yolla Van'a revan olduğunu hakir haber alıp, biz dahi arkadaşımızla Tatvan'dan kalkıp, kuzeye, deniz kıyısı ile giderken gördük ki, Rahova sahrasının son doğu tarafı tamamen denizdir.

Van gölünün şekilleri:

Makdisî tarihine göre Nemrut, allahlık iddiâsı ile âlemi gezerek Van gölünün toprak yüksekliğini alıp, bütün arazi den yüksek bulup, orada bütün yapıcı ve dağdelenleri toplayarak kırk yılda bir Nemrut duvarı yaptırdı ki, temelinden tâ tepesine yedi günde ameleler her taşı ancak çıkarırlarmış!.. Sonra Nemrut, İbrâhim Aleyhisselâmın Urfa Vakkası ile Allah'a âsî olduğundan Allahın emriyle Cebrâil, o yüksek dağın temeline bir kanat vurup, havaya uçurunca, üzerindeki ameleleri yere serip, dağ, yerin dibine geçerek yerinde bu Van gölü meydana çıkmıştır! Etrafı onbir konaktır. Bir göldür ki, asla bir denize bitişikliği yoktur. Zehir gibi acı olup, doğudan batıya uzunluğu altmış sekiz mildir. Kışın gayet şiddetli dalgalanır. Etrafı tamamen beşyüz mildir. Et-

rafında dokuz adet kale içinde iki büyük ada var. Birine (Ahdimvar), adası derler ki, sağlam bir kalesi ve bir eski kilisesi vardır. Birisine de (Ahtamar) adası derler ki lâtif limanı vardır. Bu gölün ortasında derinliği yetmiş kulaç kadardır. Her tarafında âlâ demir tutar yerleri vardır. Bu göle her taraftan büyük küçük yetmiş kadar su karışır.

Güneyinde (Güzeldere), Hakkâri vilâyeti dağlarından gelir. (Ayn-i Gevaş) Hakkâri'nin Çölemerik ve (Vustan) kaleleri dağlarından gelüp, (Kuskunkıran) yakınında karışır. Yine güneyinden gelen bir nehir Vustan kalesi dibinde karışır. (Hoşab) nehri, halk (Hoşaf suyu) derler, büyük nehirdir ki Temmuzda ve ilkbaharda hiç geçit vermez. Bu nehire de yedi adet sular karışır ki, inşaallah yeri gelince yazılır. Bu nehir gayet tatlıdır. Bir kolunun çıktığı yer Hakkâri dağlarıdır. Bir kolu Hoşab kalesinden, bir kısmı Mahmudî diyârının Abagay ve Karakalesi dağlarından gelüp, Hakkâri'nin Vustan kalesi ile ve Edremit bağları içinde Van gölüne akar. Kuzey tarafından (Gedik Çay) baharda taşar. Kaynağı doğuda Akkirpi ve Çomaklı dağlarındandır. Amik kalesi dibinde göle dökülür. Altı saat kuzeyden Karaçay gelir. Bu da baharda taşar. (Kasınoğlu çayırı) denilen sahradan geçüp, (Kara Şeyhler) yakınında göle karışır. Kuzeyden (Canik) suyu ulu sudur. Çıktığı yer Bargiri dağlarıdır. Bargiri kalesi yakınında göle dökülür. Yine kuzeyden (Bend-Mâhî) nehri Bargiri kalesi yakınında Van gölüne girer. Bir boğaz içinde akar. Aşağıda tuzlucadır. Ama yukarılarda tatlıdır. Çıktığı yer yine bu dağlardandır. Bunun döküldüğü yerde Bendi Mâhî vardır. Esasen Van gölünde bir karış kadar balık görülmezken, yılda bir gün Allah'ın emriyle orada Van gölünün balıkları görünüp, bu dereden yukarıya tam bir ay nice bin büyük küçük balıklar geçip, (Bendi Mâhî) ziyâreti denilen ziyâret yerinde balıklar birikir. Oranın eyir köklerinden otlayıp, güyâ o zâtı ziyâret ederler. Bir ay sonra geri döndüğü vakit bu Bendi Mâhî denilen yeri, Van defterdarı tarafından bir ağa kapar. Bütün balıklar yukarı derede mahpus

kalır. Aşağı Van gölüne geçemezler. Defterdar ağası nice yüz reâyâ ve adamları ile balıkları tutup, tuzlar, sonra nice bin Acem bezirgânları, Gökdolak Ermenileri, bu balıkları miriden alıp, nice yüz deve yükleriyle Acemistan, Lâhica, Bakû, Azarbeycan illerine götürürler. Gayet lezzetli ve yağlıdır. Bunlardan miriye senede dokuzyüz akça hasıl olur ki. Van askerine ve diğer göl etrafındaki kalelerinkine ulûfe yetiştirir. Bu balıklar avlandıkları gün, hal ve ahvali tamamıyla anlarlar da boşuna insanlardan kaçmazlar.

Şerefnâme Târihi sahibi Şeref Han der ki: Bu bent yukarıdaki ziyâret yeri büyük İskender'in hâkimi imiş. (Bargiri) denilen yerin su ve havasından holşanarak orada oturur. Kendisine ve halka geçinmek için, Van gölü balıklarına tılsım yapar ve bu mahalde gömer. Anın için yılda bir kere bütün balıklar oraya varıp, tekrar geçişlerinde avlanırlar.

Allah'ın hikmeti, göle bu kadar sular karışır da ne bir damla artar ne bir damla eksilir. Suyu, zehir gibi acıdır. Âdem taharet etse taharet yerini yakar. Değme adam acısına tahammül edemez. Garîp bir sırdır ki, bu gölün etrafında oturan kimseler burada elbiselerini yıkadıkları vakit asla sabun sürmeye muhtaç olmazlar. Suyunda o kadar saf beyaz, temiz, olarak elbise yıkanır ki, bezler güyâ pamuk gibi olur. Güney ve batı yelleri esince gölün büyük fırtınası olur. İçinde elli parça gemisi vardır ki, kaleden kaleye bezirgânları götürür.

Van deryâsı kenarında ilk gördüğümüz (Tahtıvan) denilen hanın yakınında Rahova nihayetinde bir vâdide tuhaf ve pek acâib bir ezeli yapılaş gördük: Rivâyete göre evvelce Nemrut, yağma dağ yaptırırken Nemrutlular dağın tepesine taş taşırlarmış. Kahhar olan Cenab-ı Hakkın eliyle yetmiş katar develeri yükleri ile taş olmuş. Şimdi katar katar tertip üzere hepsi yükleriyle dizilmiş dururlar. Kimi çökmüş, kimi ayakta, kimi yıkılmış... Hâlâ bütün şekilleri ve boyları bosları ile hazır dururlar. Üçbin yediyüz seneden beri birisine bir zarar gelmemiştir. Bunları uzak mesafeden gören

bir kervan Van tarafına doğru gidiyor zanneder. Hepsi çakmak taşıdır. Amma tuhaflık bundandır ki, develerinin taş olduğunu gören deveçilerin de boynu eğrilip, Allah'ın büyüklüğüne karşı el kaldırıp, yalvarır şekilde, taş olmuşlar, kimi secde etmiş, kimi yere yatmış, kimi yan yatıp bir gözü ile gökyüzüne bakmakta... İnsan bunlara ibret gözüyle bakmak gerektir ki, ilâhî gazabın eserini görsün. Hakir bunları gördüğü vakit, dehsete düşüp, Allah'ın gazabından yine büyük Mevlâya sığındım.

Buradan kuzeye doğru giderken arkadaşlarımız dediler ki:

— Sultanım! Eğer arzu ederseniz buraya yakın bir seyr edilecek yer vardır. Anı da görelim. Tâ ki, acâip şey göresiniz.

Hakir cevâben dedi ki:

— Ey gözümür nurları, bu seyahatte vücudumuzu mahvetmekten maksadımız Cenab-ı Hakkın yarattıklarını görmektir.

O arkadaşlar dahi «baş ve göz üzerine» diye hakire sebep oldular. Bir saat kadar kuzeye gittik. Muş sahrasına giden büyük yola gitmeyip, orada bayır, yalçın kaya üzerinde bir çeyrek saat yürüdük. Şu muhteşem manzarayı gördük:

Minâre gibi olan yalçın kaya üzerinde bir adamı zincirle sarmışlar. Hâlâ ancak kemikleri kalmış... Ne uzvu var ne bir şeysi.. Zincirler de çürümemiş, veya henüz daha yeni usta elinden çıkmış zannolunur. Kemikleri gayet beyazdır. İncikleri, kol kemikleri, yedişer sekizer arşın gelir, kaim ve uzundurlar. Başı, küçük halvet hamamları kubbesi kadar vardır. Gözlerinin deliklerine birer adam hiç çekinmeden girip çıkar. Hattâ bu deliklerde kartallar yuva yapmışlardır. Rivâyete göre, bu kemikler, Hazret-i İbrahim'e iman eden muvahhidlerden birinin cesedi imiş. Nemrut, bunu kayaya bağlayıp, altına ateş yakmış. Allah bu nazlı vücudu muhafaza etmiş ve kemiklerinin birçok kısımları kaya ile aynı

parça ve aynı renk olmuş, ancak incikleri, kolunun yeri, başı, kayadan dışarıda görülmektedir.

Bu yoldan epeyce uzaktır. Ahlatlı Şeyh Mustafa da «Bu adam İbrahim ümmetindedir. Nice târihte gördük» buyurdular. Makdisî dahi târihinde böyle yazıyor. Garip sırdır ki, bu kemikler ikibin senelik zamandan beri duruyorlar da hâlâ çürümemişler.

Bunu görerak yine kuzeye gidip, Van gölü sahiliyle dört saatte (Azgak) köyüne vardık. Burası Ahlat sancağı sınırında, göl kenarında mâmur köydür. Yine kuzeye üç saat göl kenarından gidip (Bendimâhi) de konakladık. Balık dalyanıdır. Van defterdarı tarafından zaptolunur, mâri emânetidir. Yine kuzeye giderek sağ tarafımızdan Van gölü kenarında mâmur köyler gördük. Nihayet eski Ahlat şehrine vardık.

Eski Ahlat şehrinin vasıfları:

Bu şehre Âd'ın tâbiidir, derler. Rüzgârın korkusundan bu şehrin karşısındaki yüce dağların, Süphan dağının büyük mağaralarına sığınmışlardır ki, bu mağaraların her biri üç bin adamı ferah ferah alır. Târihçiler bu şehre (Dâr-ı bele) demişler. Yani (Oğuz tâifesi şehri) demektir. Bu şehir hükümdardan hükümdara kalıp, öyle oldu ki, Van gölü kenarında bir ucu tâ Erciş kalesine varırdı. Bağ ve bahçe, kafesli bostanları, birbirine bitişik olup, yaylaları da Süphan dağıydı.

Ahlat şehrinin harap olmasının sebebi:

Eski zamanda bu şehir Mahan padişâhının idaresindeydi. O tedbirsiz padişâh padişâhı üzerine sefer etmek istemeyince bu Ahlat ahalisinden sefer imdadı olarak yüzbin yumurta ister. Bu fermân, Ahlat ahalisine gelince «Bid'attır. Amma ne çare? Verelim» diye oğuzlar yüzbin yumurta biriktirirler. Mahan şehrine götürmeğe adam, yol pa-

rası lâzım. Bu yumurtaları yüklemeye deve ister.... Bunlar hayrette kalıp, konuşurlar. Bu perişan hal, Mahan şâhının malûmu olunca «Sizden tavuk yumurtası istemedim. Yüzbin gümüş yumurta istedim. Çünkü siz bir alay fakir adamiarsınız. Sizi bu vergiden affettim. Herkes yumurtalarını alsın. Ve devletimin devamına duâ etsin.» diye af emri gönderir. Halbuki bunlar topladıkları yumurtaya nişan komamışlar imiş. Herkes birer yumurta alır. Kimisi benimki büyüktü, küçük aldım, kimisi küçüktü büyük alayım, diye aralarında bir kavgâ başlar. İyi düşünenleri (Biz bundan sonra birbirimizin açık haklarını yedik. Bu şehirden bet bereket kalkar, bu yumurtalar şehrin harab olmasına sebep olur. Bakalım bize nasıl bir belâ mecek?) diye korkuya düşerler.

Nihayet bu memlekete tâun yayılır. Bir gecede onikibin oba kalkıp, yol geçerek Mısır'da, Abbas oğullarından (El-kiş)? kalesi sahibi (El Müstekfi billâh) 'a gelip, yurt isterler. Onlar da bunlara Mısır'ın doğusunda Kayıtbay yaylası denilen yerde yurt verir. Bir senede topraktan sağlam bir şehir yaparlar. O zamana kadar Mısır diyârında kerpiçten duvar ve dam görülmemiş imiş.. Hâlâ Kahire'nin doğusunda Top-hâne tarafında (Ahlat mahallesi) derler, nice bin harap ev yer altında kalıp, yatar. Binâ eserleri görülür. Beri taraftan Mahan şâhı Ahlat'a zulmedip, berbat ettiği için, Allah kendisini (semlekân) şâhı elinde mağlûp eder. Mahan'a geldiği vakit Ahlat'dan onikibin evin göçtüğünü bir sene sonra duyar.

Sonra Azarbeycan şahlarından (Sultan Celâyir) mamur edince Osmanlıların atalarından Ertuğrul'un dedesi (Koya Alp Bay), onun kardeşi (Bayındır Han), Ertuğrul'un babası (Süleyman bay) —ki Câber kalesi dibinde Fırat nehrinde boğulmuştur— Cengiz tatarları derdinden Mahan diyarını terkedip, Ahlat'da Sultan Celâyir'e gelip, boy beyi olarak oturur. Bu Celâyir kavmi de Cengiz tatarlarının kardeş çocuklarından bir alay yiğit erler idiler. Sultan Celâyir Akkoyunlu şâhı olmakla bu tâifeye (Akçakoyunlu) derler. Asilla-

rı Mâverâünehir'de Mahan ükesidir. Bu Ahlat'tan ne tarafa sefer ederlerse muzaffer olduklarında Sultan Celâyir bunlara Ahlat şehrini mülk olarak ihsân edüp, buraları mâmur eder. Bunlar Ahlat'taki safâ, gazâ ve ganimetlerini duyan akrabaları bir bir göç ederler. Dânişmend oğulları da göçerek Ahlat'a gelip, Kayzer ülkesini yer yer fethederek etrafa velvele salar. Sonra üzerlerine yine Tatar askeri gelmekle (476) tarihinde Dânişmend beyi olurlar. Sonra Ahlat şehri (Celâyir oğlu Kara Yusuf)'a kalır. Bu da 805 senesinde Timur korkusundan kaçıp, Yıldırım Han'a sığındı. Sonra Timur, Yıldırım'dan Kara Yusuf'u istedi. Yıldırım vermediğinden Yıldırım Han üzerine Bursa'ya doğru yollandı, gelirken, bu Ahlat'ı Kara Yusuf'a inat, yedi ayda harab eylemişti. Hâlâ harab bir şehirdir.

Sonra Ahlat 868 tarihinde Uzun-Hasan şaha değer. Fakat İstanbul fâtihi Sultan Mehmed Gazi, deniz gibi askerle Uzun-Hasan üzerine gelip, Tercan sahrasında cenk ile Hasan'ı mağlûp eder. Uzun-Hasan, onyeddi atlı ile Azerbeycandan Tebriz'e düşüp, ölür. Nâşını Ahlat'a götürüp, gömerler. Sonra burası İran şâhları eline geçip, Şâh İsmail'in elinde iken 920 senesi, Yavuz Selim, Şâhı mağlûp edince, Ahlat ahalisi sığınacak bir yer bulamadıklarından Erzurum altında Sultan Selim Hanın atının ayaklarına yüz sürüp, «**Padişâhım, büyük atalarımın gömülü olduğu Ahlat şehrinde bize bir kale yap**» diye rica eyleyince, halkına pek çok ihsânlar edilir. Fakat Selim, kale yapmak sevdâsında olmayıp, Acemlere imdat eden Mısır Sultanının boy beyi, Maraş hâkimi Dulkadır oğullarından Sultan Alâüddevle üzerine paşa gönderip, Göksün sahrasında onu mağlûp eder. Sonra Mısırlılar üzerine gider. Sonunda Selim Han, İstanbul'da vefât eder.

Yerine 926 tarihinde Sultan Süleyman geçer. Şâh Tahmasb'ın kardeşi Elkaz-Mirzâ, şâh biraderinden yüz çevirip, Şirvan ve Şamahî şâhlığını terkederek Kıpçak sahrası üzerinden Kırım vilâyetine oradan Edirne'de Sultan Süleyman Hana gelip, beklediğinden ziyâde ikram görür.

Süleyman Han deniz gibi askerle Acemîstana girip, Revan, Gence, Nahcivan, Tebriz, Hoy, Merend, Rumiye, Dumbuli memleketlerini fethederek geri dönünce Van ve ona bağlı olan yetmiş parça kaleler, 955 senesinde fethedilip, bütün Kürdistan beyleri itaat edip, boyun eğdiler.

Sonra Van gölü kenarındaki Ahlat'a gelip, bütün atalarını ziyâret ederek, Ahlat'ın mâmur olması için Koca-Zal Paşa ile Koca Mimar Sinan'ı alıkoyup, bir sağlam kale inşasına ferman buyurdular. Kendileri Bitlis üzerinden Diyarbekir'e, oradan İstanbul'a geldiler. Beri tarafta Zal Paşa, Ahlat ahalisi ile konuşup, Ahlat harâbesi güneyinde göl kenarında bir düz yerde kale yapmağa başladı.

Ahlat kalesinin şekilleri:

965 tarihinde bizzat Süleyman Han'ın tarif ettiği mimari şekilde yapılmıştır. Zal Paşa eliyle... Deniz kıyısında dörtgen bir kaledir. Etrafı üç bin adım, tamamı onüç adet kuledir. Duvarı o kadar yüksek değildir. Hendeği de derin değildir. Amma gayet sağlam yapılmıştır. Gayet geniş duvarları vardır. Göl kenarına bakan üç kat sağlam demir kapısı vardır ki, bu kapı üzerinde kalenin tamamlanmasına celi yazı ile yazılmış tarihin son satırı şudur:

Acab makam-ı lâtif, zehi bina-i metin (sene 963)

Bu kapının göl tarafı kible tarafıdır. Bu kale içinde temiz toprakla örtülü üçyüzelli mâmur ev vardır. Süleyman Han'ın bir câmii, bir hamamı, bir hanı, yirmi kadar dükkânı vardır. Kale, Van eyâletinde Muş paşasının oturduğu yerdir. Beyinin padişâh tarafından hası 41000 akçedir. Kanun üzere adâlet etmek şartıyla beyine de her sene yirmi kese geliri olup, beşyüz adamı ile sancak köylerini zapt eder. 44 zeâmet, 33 tımar erbâbı vardır. Alay beyisi, çeri-başısı olup, kanun üzere cebelileri ile 1000 kadar askeri olup, beylerinin sancağı altında sefere giderler. 150 akçe pâyesiyle kazadır ki, sene-

de kadısına 2 kese geliri olur. Şeyhülislâmı, nakib ve kethüdâ-yeri serdari yok... Şahbenderi, bac memuru, muhtesip ve su-başısı İstanbul tarafından gelir. Kale dizdari, 100 adet neferleri vardır. Her gece mehterhâne çalıp, hazır dururlar. Kâfi derecede cepnânesi, büyük küçük şâhî darbzen, kolomborne topları var. Göl kenarındaki iskelesinde gümrük emini oturup, bütün gelenlerinden padişâh öşürünü alarak kale askerlerinin maaşlarını verir. İltizam bedeli yedi yüktür.

Ahlat harâbeleri:

Bu harap şehir içinde nice yüz büyük kubbeler ile yapılmış câmiler var ki, pek eskidirler. Kubbeleri taştan olup, üzerleri kireçle örtülü, fakat cemâati yok... Güvercin, karga, baykuş yuvası olmuş harâbelerdir. Bunlardan (Emirhan) câmiî kimsesiz ve meydanda kalmış, kapı ve duvarları tâ damına varıncaya kadar tamamen cilâlidir. Sahibi Emir Han bu eski şehrin yazarı olmakla câmiinin dört tarafındaki duvarları yüzüne bu şehir içinde ne kadar câmi, mescid, medrese, han ve başka imâret varsa mühür yazısı ile yazmış.. Hakir onu okuyup, elimden geldiği kadar yazdım. Eğri yerlerine gelince pek çok dikkat sarfedip, dürbün ile okudum. Evvelâ bu şehrin lisanında Çağatay ve Moğola yakın bir lehçe vardır. (Üç satır okunamadı)

Câmiin duvarında şunlar yazılıdır: Şehir tam otuzbeşbin mihrab, demiş. Doğrusu minârelerinin çokluğu meydandadır. Fakat bu kadar mübalâğa olsa gerektir. İkinin medrese, bin hamam, ikinin han, bin dâr-ülhadîs, altıbin çocuk mektebi, sekizyüz tekke, onsekizbin çeşme, sekizbin sebil, onbin mahalle, ikiyüzbin ev, yetmişbin âyân sarayı, üçbin kervansaray, ikinin garipler hanı, altıyüzbin dükkân, 150 yerde yüksesk kubbeli bedestan, yediyüz imâret, kırkbin mesire, dokuzbin bağ ve bahçe, yetmişbin ziyâret yeri, altıyüzbin âyân ve bilgin... ve buna göre nice adamları varmış... Bu adam daha bunun gibi bir çok hayâlî yazılar yazmış. Ve şehri pek ziyâde büyük göstermiş. Yazdıkları çok mübalâğalıdır.

Bu şehir içinde nice yüz adamlar, bu harâbede otururlar. Mâmur, bağlı bahçeli âb-ı hayat sulu evleri vardır. Emniyet içinde olup, nicelerinin doğdukları yer miras olarak kendilerine kalmış ve bu şekilde vazgeçemeyip, her biri, diğerinden yüz mil uzak evlerde oturmuşlardır. Amma fevkalâde iyi hal sahibi adamlardır. Hattâ mağaralarda kırk elli senedenberi yaşayan adamlar var ki, kırk elli senedir ağzına canlı mah-lûktan yemek koymamıştır. Bilhass bunlardan (Ahlatlı Şeyh Mustafa), kırkbir senedir oruçludur. Hanefi mezhepli ermiş-lerden bir değerli kişidir. Hakir, katına varıp, selâm verdim. Allah bilir ki, «ve aleyküm selâm ey seyyah-ı âlem hâfız Ev-liyâ» dedi. Hakir, «Hayır duânızı rica ederim» dedim. «Size ellibeş senedir hayır duâ olunur! Erenlerden feyz almışsın. Bize bir asr-i şerif oku. Biz de size bir duâ edelim. Aramızda böyle bir alışveriş olsun» buyurdular. Hakir hemen diz üstü gelip, (Sad) sûresinden yüksek sesle ve sabâ makamında (ve vehebnâ lidâvüde) asr-i şerifini okuyup, tamam ettim. Anlar da bize hayır duâ ettiler. Onlar da bizden duâ isteyip, hakir de anlara duâ edince el yüze sürüp, hakiri dünya ve ahret kardeşi eylediler.

«Yürü, ey seyyahat dünyâsında Cenab-ı Hak yardımcım ve arkan olup, seni dünya ve ahret saadetine nail eylesin... Şimdengerü, kum-da oyna amma avam ve avan ol» dedi.

Vedâ eyleyerek ayrıldık. Sonra (Ahlatlı Şeyh Ali), bu aziz de mağarada otuz yıldır oturur ki, Dâvud orucu ile geçinir. Peygamber sülâlesinden gözü yaşlı, bağı taşlı, ciğeri kanlı ilâhî aşk ile mecnun bir fâdil kimsedir. Allah'a hamd olsun, hayır duâlarımı aldım. Sonra (Ahlatlı Hasan Dede) hâcegân tarikinden bütün bilgileri tamamlamış, halk ile ko-nuşmaktan çekilmiş bir zâttır. Yine yayla eteğinde bir büyük mağarada (Şeyh Taki Dede) vardır.

Bunlar gibi niceleri ile görüşüp, duâlarımı alarak taze can buldum. Bunların içinde daha nice halktan alâkasını

çekmiş canlar var. Bu harap şehri daha ziyade medh edip, anlatmakta fayda olmasa gerek. Bu harâbenin medhinde usanç var. Dünya işi böyledir. Bunlardan başka seyâhatimde tesadüf ettiğim harâbeler şunlardır: (Acem Irakında Küfe, eski Bağdad, eski Mısır, Meyyafarkın, Arab Irakında Antakya, Mısır da İskenderiye, Askalan, Taberistan, Harvan, Tarsus, Anadolu'da Balat, Malahi, Ayasluğ, Aydınçık, Rume linde Atine, Kavala, Kırım'da eski Kırım, Elburz dağı eteğinde Daryan ve diğerleri.

İşte bunlar gibi nice yüz senelerdenberi harabe yatan şehirlerden biri de bu Ahlat'tır. Âlemin işine vâkif olanlar, bu dedikodudan vazgeçerler. Fakat dildir, duramaz. Bu şehirler bir çok himmetle meydana gelmiş, mâmureler olduklarından insanın, bakar da yazığı gelir. Vah vah der... Yoksa dünyanın hep hali böyledir. Bir tarafı mâmur olsa diğer tarafı harap olur. Merhum Veysi efendinin yazdığı gibi (Kangı zaman cihan mâmur ve abadan olmuştur?)

Ahlat şehrinde Osmanoğlu padişâhlarımın atalarını ziyâret :

(Kaya Alp Bey ziyâreti), Ertuğrul Beyin dedesidir. Şanı büyük şecâatli bahâdır bir er imiş... Yanında (Hasan Bayındır Han) Kaya Alp Bayın biraderidir. Mahan şâhının izniyle Ahlat'a han olmuştur. Şehir içinde yaptığı bir bina eseri yoktur.

Diğerleri: Sultan Abdullah, İzzettin Han, Sultan Hasan, Sultan Meymindi, Sultan Boğabay, Sultan Tohtabay, Korkut Han, Sultan Alı Han, Sultan Kâzım, Sultan Bendihan, Zorbay Han, İsmail Han, Bedir Bayhan, Çığalı Han, Tohtamış Han, Selçuk Han, İsrail Han, Masum Bay, Kutlu Bay...

Hatunları başka yerde yatar ki, şöyledir:

Mama Hatun, Sırma Hatun, Can Hanım, Nilüfer Hatun, Serviboy Hanım, Zibâ Hanım, Vasfiye Hanım, Hurşid, Döndü, Safiye...

Dânişmend oğullarından: Melik Gündüz, Melik Kible, Melik Safâ, Melik Mukaddes, Melik İmran... Ataları Sivas yakınında Nıksar'da yatarlar. Çoban oğulları da Ahlat'a mâlik olmuşlardır. Tamamı oniki nefer kimsedir. Bunlara halk dilinde emir derler. Asılları yine Mahan'dan olup, hicretin 123 üncü senesi, Emevilerden Melik Hişam zamanında bunlar da Dağıstanlılar, İslâm ile müşerref olmuşlardır. Burada yatanlar şunlardır.

Emir Ziyad, Emir Yades, Emir Korduman, Emir İdbar, Emir Kaynak, Emir Sarban, Emir Sultan Veli Şemsüddin... İşte bu Bitlis hanlarının büyük atasıdır. Karakoyunlulardan yatanlar da şunlardır: Kara Celâyir Han, Kara Yusuf Han, Kara Durmuşhan, Kara Bor Han, Kara Şeyhi Han... Bunların kadınları şehir içinde yer altında serirler üzerinde yatarlar. Tarihleri bile üzerlerinde yazılıdır.

Bu dediğimiz, düzlükler üzerinde kayalar içinde serirlerle, nicesi kadife esvapları ile beyaz kefenleri ile, saçları sakalları ile yatarlar. Nicesi kadid olmuş ve kurumuş kalmıştır. Hattâ zenci çehreli bir gulâm, elinde âsâsı ile ayak üzerinde bekçi gibi duvara dayanıp, durur. Amma çok korkunç bir çehredir. Türbedarları yok... Kapıları Revan fâtihî Murad Hanın ziyâret ettiği günden beri örtülüdür. Hakir nice deliklerden ipler ile yer altına inip, ziyâret ettim. Ve şu beyti yazdım:

Ecel sohanı hakkeyler hadidi

Cihan içre koyar nice kadidi

Arap ve Acemde Ahlat kadidleri meşhurdur. Vâkıâ başka yerlerde de vardır, amma bunlar, saç ve sakalları ile ter-ü tâze dururlar.

Ahlat şehri külliyyatı: Bu şehrin dağlarında pek çok madenler vardır. Bilhassa bunlardan en meşhuru (Kırmızı zıncık madeni): Sabunla karıştırılsa da insan vücuduna sürülse asla bir kıl komayıp, insan vücudunu temiz, yumuşak ve pamuk gibi yapar. Cüzzam hastalığına tutulanlar bir siyah

üzümle bir dank kadar yese Ahlaten, frengi, cüz zam hasta-
lıklarından kurtulur. (Sarı zırnık madeni), bu maden Ah-
lat'ın kuzeyindeki dağlardan çıkar, kuyu toprağı gibi ağır
bir çeşit sarı zırnıktır ki, Rum, Arap, Acem, hattâ frengis-
tana gider. Kimyacılar bunu has bakıra koyup, bir çok ecza
ile de karıştırıp, halis altın yaparlarmış. Bundan bir adan
yarım miskal kadarın bir fincan da ezip, suyundan yatacağı
vakit içse, bütün vücudundaki kılların hepsi dökülüp, vücu-
du bembeyaz olur. Fakat fazla kullanmaktan çekinmek ge-
rek.

Burayı ziyâretten sonra kale dizdarı ve diğerleriyle vedâ-
laşp, yine göl kıyısı ile doğuya giderek, (Adilcevaz) kalesine
geldik. Burada Melek-Ahmed Paşa efendimizi bulup, elini
öperek, Bitlis Hanı Abdal Hanın muhabbet mektuplarını ver-
dim. Okudular.

«Yabana söyler, gaybı Allahtan başka kimse bilmez.»

Dediler. Meğer Han mektubunda:

«Benim efendim, inşaallah İslâmın duvarı olan Van kalesine gi-
rerken sultanıma devlet kapısından sevinçli bir haber gelip, memnun
kalasınız. Allah ve Peygamberi bilir ki, İbşir Paşanın talihi fevkalâde
uğursuzdur. Elbette yakında katli haberi gelir. Van'a girer girmez,
mübârek elinize büyük bir para ve mal girmesi mümkündür. Hemen
duâcı kulunuz Abdal bendenizi duâdan unutmayasız?»

Demiş. Paşa mektubu muhafaza edip, hakirden hanın
evlâtlarının hâlini sordu. Bildiğimiz kadar cevap verdik
Ondan sonra (Adilcevaz) da ahbab tedârik ederek şehrin te-
maşasına başladık.

Adilcevaz kalesi vasıfları:

Kalenin yapıcısı Azarbeycan şâhlarından Taceddin Âli-
şan, İran Şâhidir. Sonra nice hükümdarların eline geçip, so-
nunda 940 tarihinde kale içinde sığınmış olan Acemler Os-

manlıların sıkısına dayanamayıp, kalenin anahtarlarını biz-zat Süleyman Hana teslim etmiştir. İlk hâkimi Zal Paşadır.

Âdilcevaz kalesinin şekilleri:

Van deryâsı kenarında göğe baş uzatmış bir kaya üzerinde kesme taşla yapılmış sağlam bir kaledir. Tâ tepesine piyâde adam yarım saatte çıktığı vakit, doğu ve güneyini kuşatan Van gölü bir küçük haliç gibi görünür. Kuşluk vakti olmayınca mavi bulut arasından kalenin tam tepesi görünmez. İç kalenin etrafında hendek yoktur, mümkün değildir. Çünkü firdolayı etrafı şâhin yuvalı, yalçın, yalama kayalar ki, bir tırnak takacak yeri yoktur. 38 tane sağlam kuleleri vardır. Bir demir kapısı olup, birbiri içinde üç kapı sağlam kapıdır. Bu kalede yetmiş adet bağırsız, bahçesiz daracık evler vardır. Hepsi toprakla örtülüdür. Kalenin içinde Süleyman Hanın bir câmii, ve cebehâne, mahzenler, buğday anbarları, su sarnıçları, mehîerhâne kulesi, dizdar evi vardır. Büyük balyemez topları vardır. Başka imâretten eser yoktur.

Etrafı dörtbin adımdır. Yuvarlaktan kuzeye doğru uzunca yapılmıştır. Bu kalenin kuzey tarafından bir top menzili uzak bir yüksek dağ havâlesi olmakla o havâleyi men ve def etmek için kaleyi o tarafa uzunca yapmışlar. Amma o havâleden bu kaleye asla zarar gelmek ihtimali yoktur. Çünkü düşmanın top güllesi aşırı gidip, denize düşer. Ondan aşağıda kalesi vardır. Bu da yalçın kaya üzerindedir. Ama alçak bir tepededir. Bir tarafı deniz kıyısındaki kaya üzerindedir ki, üç tane kapısı vardır. Ahlat kapısı güneye açılır. Bir kapısı doğuya, Erciş tarafına dönüktür. Bu aşağı kale dahi gayet sağlam kayalarla yapılmıştır. Dörtgen şeklinde olup, kuzey tarafı kayalar üzerinde yükselmiş olmakla o tarafta bir (Uğrun kapısı) vardır ki, dâima kapalıdır. Bu kalenin etrafı altıbin adımdır. Limana bakan kulelerinde büyük topları var ki, içlerine adam sığar. Tamamı yetmişaltı parça şâhâne balyemez topları vardır. Bu kalede tamamı bağırsız, bahçesiz

300 adet eski evler vardır ki, hepsi kârgir yapıdır. Acemler, bir çok kereler bu kaleyi kuşatıp, eli boş dönmüşlerdir. Onun için evleri hep kârgir binadır. Mağaraları kayalar içinde pusulardır. Bu kalenin batı tarafı dağlardır. Üzerleri baştan başa bağlıdır. Havası güzel oimakla, ahali sağlamdır. Kible tarafı Van gölüdür. Küçük büyük sarayları, reâyâ evleri, ve bağ evleri ile binyüz adet güzel evlerdir.

Tamamı sekiz mahalle, yedi mihraptır. (Zal Paşa câmii) mâmur ve meşhurdur. Kale dışındaki Zal Paşa hamamı o kadar ferahlık verici değildir. Başka bir hamam da haraptır. Yetmiş adet ağalara mahsus hamam vardır. Kalede bir han var, ama bedestanı yoktur. Çarşısı varsa da azdır. Lâkin özür. Hep, kıymetli eşya mevcuttur. Yedibin adet bağları vardır. Şehrin doğu tarafı âb-ı hayatlı, havuz ve şadırvanlı bahçelerle süslü mesirelerdir. Bilhassa (Zal Paşa bahçesi mesiresi) meşhurdur.

Kalenin hâkimleri:

Evvêlâ Van eyâletinde sancak beyi merkezidir. Beyinin hası Süleyman Han kanunu üzere 154036 akçedir. Adâlet üzere senede sekizbin kuruş hasılı olup, beyi altıyüz adam ile sefere eşerler. Alaybeyisi, çeri-başısı var. Cebelileri ile beraber, bin adet seçme asker olup, beyinin sancağı altında sefere giderler. 150 akçe pâyesiyle şerif kazadır. Kadısına senede bin kuruş hasılı olur. Müftü ve nakibi, nâib ve muhtesibi, subaşı ve şahbenderi, gümrük emini vardır. Kale dizdarı hâkimdir. Kalenin seçme neferleri vardır ki, gece gündüz hazır dururlar. Sipâhî kethüdâ-yeri, yeniçeri serdari yoktur. Van yakın olmakla yeniçeri ağası tarafından her vakit bir çavuş gelip, suçlu yeniçerilerin hakkından gelir. 1031 tarihinde bu kalede altı oda kapıkulu yeniçerisi, iki oda topçu, bir oda cebeci var idi. Şimdi bu kalede balyemez topları ve hesapsız cephânesi olmakla Acemlerin yüreğini yakar.

Adilcevaz ziyâret yeri:

Zal Paşa-oğlu burada hâkim iken bir gece birdenbire sekizbin Acem şahının köleleri bağlar içinde pusuya yatarlar. Zal Paşa-oğlu vaziyeti öğrenince altmış nefer kimse ile giderek Acemleri öyle bir kırar ki, sekizbininden elli adedi ancak kurtulur!. Beni taraftan da bir tâne gazi, şehitlik şerbetini içer. Bunların her biri bir ziyâret yeridir.

Şu beyit o olay hakkında söylenmiştir:

Sekizbin kâfirin ardından altmış merd ile yetmiş
Acab Rüstemlik etti dediler, oğlu Zal Paşanın

Sonra Acemler yine baskın yaparak Zal Paşa-oğlunu şehid etmişlerdir. Mezarı mezkûr şehidlerin yanındadır.

Kırk kardeşler ziyâreti:

Bir bātında kırk çocuk bir saatte doğduklarından kırklar ziyâreti derler.

Süphan dağı:

(Adilcevaz kaiesinin) kuzeyinde göğe baş uzatmış bir dağdır ki, Batlamyos hakimin dediğine göre yeryüzünde yüz kırksekiz büyük dağdan biri de budur. Bu dağın en tepesine her sene Türkmen, Çekvanî, Zaza, Lulu, Zibâri, Fesani, Kargârî Kürdleri nice yüzbin hayvanları ile çıkıp, yayla faslı yaparlar. Bu yüksek dağ üzerine Yahudiler çıksa Allah'ın emriyle ödleri kopar. Bu dağda otlayan hayvanların çoğu iki kuzular. Garibi şu ki, Adilcevaz ihtiyarları, yakın zamanda (bir bātında yedi evlât doğduğunu gördük) diye şahitlik ettiler. Hakir inanmayarak (Allah'ın âdeti böyle olmamıştır) diye itiraz ettim. Hemen Suvârî-oğlu, Dizdar-oğlu, Meymindî-oğlu adlı ihtiyarlarla mahkemeye varıp, Kadı Hâmid Efendiye bir kuruş vererek «Canım efendi! Sultan Süleyman

Han zamanında Zal Paşa sicillerine bakın." diye rica etti. Derhal Adilcevaz kalesi hazinesinden Zal Paşa sicillerini çıkarıp, buldular ki:

"O asırda Süphan dağı yaylâsında (Movul Secah) adlı bir adamın karısı dokuz ay on günde, bir batında ve bir saatte kırk tane evlât doğurup, yirmisi kız, yirmisi oğlan olmak üzere» Zal Paşanın, Süleyman Hanın böylece arz ettiği do-kuzyüzkırküç tarihli sicilde yazılı olduğunu gördük. Evvelce bu hakire yedisini bir batında doğurttuklarından inanmamışken, şimdi kırk tanesine inanmaya mecbur olduk. Süphan dağının böyle bir hassası olduğunu artık sicillerde bile yazılı olduğu görüldü. Allah her şeye kadirdir.

Bu Süphan dağından kurt, sırtlan, andık, tilki, çakal, kaplan, velhasıl bütün yırtıcı canavarlar var. Bu dağda çiftleşirler amma asla yavruları olmaz. Anın için bu dağlarda çobanlara kıymet verilmez. Bağdad arslanına benzer öğretilmiş köpekleri vardır. Yırtıcı kuşlar bu dağlarda çiftleşip, yavru hasıl edemedikleri için çınaklılar asla duramazlar, yaşamazlar da.. Amma kerkez (akbaba) kuşları gayet çoktur. İçlerinde 1000 sene yaşayanları bile varmış.

Yaşar herkes kemâzar olduğunca

Doğan durmaz ziyankâr olduğunca

Buranın tavukları çoğunlukla ikişer yumurta yumurtlarlar. Ahlat ile Süphan dağı arasında korkunç manzaralı bir şey vardır ki, adına, (Ayn-i Çimen) derler. Kayalardan doğup, sert kayalardan aşağıya sıçrayınca gürültüsünden adamın kulağı sağır olur. Sesi iki fersah mesafeden işitilir. Bu pınar bir halice akararak kaybolur. Zehir gibi bir sudur. İçen hayvan veya insan derhal ölür. Hattâ bizimle beraber gelen Hacı Carullah adında bir hayır sahibi hayvanları men etmek için etrafına sağlam bir duvar yaptırmış. Bu pınarın etrafında ottan eser yoktur. Bu dağın kuzey doğu dağları içinde büyük bir kaplıca vardır. Yaylâya gidenler yıkanır-

lar. Suyu gayet sıcaktır. Havuzu geniş olup, suyu zırnıklıdır. İçine giren adamların saç sakalı dökülür. Amma kadınlara çok faydalıdır. Çamurundan uyuz olan adam vücuduna sürse Allah'ın emriyle kurtulur. Adilcevaz kalesinin kuzeyine yakın yerde yine Süphan dağı eteğinde bir tuzlu su akar. Gayet berraktır. İki tarafında büyük taşlar vardır. Birçok binalara oradan taş götürürler. Bazı mimarlar istedikleri gibi tahta sandukalar yapıp içine de adı geçen sudan koyup, o su içine tuz koysalar, Allah'ın emriyle o su taş olur ki, sert kayadan fark edilmez. Amma gayet zâif taş olur. Hattâ kapı kemerleri, ocak paşmakları, merdiven ayakları ve birçok çeşit eşyalara lâzım olduğuna göre su doldurup, taş yaparlar. Tuhaf şeydir. Ailah herşeye kaadirdir.

Adilcevaz'ı böylece seyrettikten sonra deniz kıyısı ile dokuz saat gidip, (Deliklitaş köyü)ne geldik. Deniz kıyısına yakın ikiyüz evli köydür. Oradan (Demirci köyü)ne geldik. Van denizinden uzak, Erciş kalesi toprağında, üçyüz evli mâmur, Yakubi köyüdür ki, ahali hep demircidir. Oradan giderek (Kenzik) köyüne geldik. Bu da kıyıda uzak. Erciş toprağında ikiyüz evli köydür. Mâmur zeâmettir. Burada paşanın çadırı önünde yedi adet harami görülerek kelleleri kesildi. Oradan yine doğuya giderek (Erciş kalesi)ne geldik.

Erciş Kalesi Vasıfları :

Burası, bir çok zaman onun bunun elinde kalarak nihayet beşyüzyirmibir senesinde Kılıç-Arslan Şâha geçmekle bir kale yaptırıp, mâmur eyledi. Sonra yine hükümdardan hükümdara geçip, Karakoyunlu şâhlarından Kara-Yusuf dahi fazlaca mâmur eylediyse de Timur geldiği vakit, harap eylemeye çalıştı. Fakat muvaffak olamayıp, sâde Muş şehrini harap eylemişti.

Sonra 955 tarihinde Süleyman Han, Acem diyârından gelip, bu Erciş kalesini Acemlerin elinden aman ile zapt ederek tanzim etti. Hâlâ Van eyâletinde sancak beyi merkezi-

dir. Beyinin hası üçyüzbin akçedir. Beyinin senede on kese hasılı olup, bin adet askerle hükümet eder. Seksenaltı tımarı, ondört zeâmeti var. Alay-beyi, çeri-başısı, yüz-başısı vardır. Kanun üzere cebelileri ile 1000 adet seçme, silâhli, cengâver Erciş askerleri olur ki, beyleri ile birlikte sefere giderler. Melek-Ahmed Paşa efendimiz de Erciş kalesine giderken beyleri (Ferhad Bey) idi. Kale kulu ve livâsı sipâhileriyle altıbin kadar seçme ve silâhli asker göndermişti ki, bunların âletleri ve silâhlarının parıltısından gözümüz kamaştı. Kaleye yakın geldiğimizde kale içinde bir gülbank sesi (Allah Allah) göklere ulaştı. Bu aralık kalenin burc ve sûrlarından binlerce tüfenkler atıldı. Bunların gök gürültüsü gibi gürültüleri bitmeden bir yaylım balyemez topları atıldı ki, Erciş kalesi, semender kuşu gibi Nemrut ateşi içinde kaldı. Paşa, kaleye yakın gelince, topçular maharetlerini göstermek için balyemez toplarından Van gölü üzerine sektirme güller attılar. Her gülleri deryâda sekerdi. Bu şekilde nice şenlikler gösterdiler. Paşa, otağında kaldı. Ziyâfetten sonra divan yapılp, üç gün oturulmak fermân olundu. Hakir, kalenin seyir ve temâşasına başladım.

Erciş kalesi şekilleri:

Van gölü kenarında bir alçak kayalı, alçak yer üzerinde dört köşe şeddadvârî bir sağlam kaledir ki, her taşı büyüklükte fil kadar var. İnci gibi beyaz ve nurlu bir beyaz kaledir. Dört köşesinde olan kuleler gayet sağlamdır. Fakat havâlesiz bir kale olmakla duvarı o kadar yüksek değildir, amma o kadar geniştir ki, üzerinde atlı cirit oynasa mümkündür. Etrafında hendek yoktur. Bazı seneler Van gölü ilkbaharda coşup, taşar. Yedi sekiz ay bu kale deryâ içinde kalır. Sadece Adilceviz tarafında bir incecik yolu kalır.

İki kapısı var. Biri batıya bakan Adilceviz kapısı ki, asıl büyük kapıdır. Kale içinde bin adet toprakla örtülü evler vardır. Kale içinde bir de (Süleyman Han câmii) var ki, es-

ki Yusuf Şâh câmiinin tamirinden meydana gelmiştir. Kâfi kârgir tonuz bina ile yapılmış eski tarz bir câmi olup, bir de minâresi var. İkiyüz kadar dükkânı var. Cebehânesi çok olup, hattâ 110 parça küçük büyük topları var ki. Adilcevaz kalesi toplarından güzeldir. Kalenin kuzey tarafında bir top atımı uzak olan (Aladağ) üzerinde sâfi bahçeler vardır. Temmuzda havası gayet sıcak olmakla ahalişi çoğunlukla Aladağ bağlarına geçip, altı ay kadar zevk-u safâ ederler.

Kalenin hâkimleri:

Sancak beyi, alay beyi, büyük hâkimleridir. Yüzelli akçalık kazadır. Su-başısı, baçdarı, şehir kethüdâsı vardır. Amma kalenin içinde dergâh-ı âli yeniçerilerinden dizdarı, üçyüz adet dört bölük neferleri var ki, hepsi mevcuttur. Çünkü Acem sınırıdır. Hattâ dizdarı kalenin batısında bir top atımı Erciş çayı köprüsünden öte tarafa geçse, hâkimi Van paşasına dizdarı «kaleyi terketti» diye arzedip, azlettirir. Bir taraftan ceziredir. İskelesinde güzel bir limanı var ki, Van gemileri bezirgânlar, getirir. Getirdikleri malı Erzurum'a kadar götürürler. Kalenin bütün ahalişi Süleyman Han asrında Boşnak ve Arnavud türemesi olup, hem mü'min ve muvaddiddirler. Yer yer ulemâsı (bilginleri) var. Kaleye bilmedikleri dönük, mönük, Kürd tâfesini komazlar. Hepsî birbirinin akrabası ve hakiki dostudur.

Erciş kalesi ılıcası:

Kuzey tarafında Erzurum yolu tarafında bir hayli uzaklıkta bir ılıca var ki, her sene kabak mevsiminde Van'dan, Bitlis, Ahlat ve Kürdistan'dan nice bin adamlar çadırları, yiyecek ve içecekleri ile gelip, üç ay tam zevk ederler. Ilıcadan yüzlerine renk gelir. Bu ılıcada büyük binalarla eski eserler vardır ki, çoğuna İskender binası derler. Amma ılıcasının suyu bir değirmeni çevirir.

Yine buraya yakın (Ayn-i Hânan) adlı bir pınar vardır. Kayadan şadırvan gibi kendini sıçratıp, aşağıdaki ona on büyüklükteki havuza akar. Gayet berrak bir sudur. Amma o kadar sıcak değildir. Çünkü üzerinde kubbeleri yoktur. (Arslan pınarı), bu kayayı geçmiş zaman üstadları arslan gibi tasvir edip, ağzından suyu gürlederek havuza akıtmışlar. Amma Allah korusun, o kadar sıcaktır ki, havuz içinde, su kazanda aş kaynar gibi kaynar. Burada koyun ve keçi kelle ve paçalarını haşlarlar. Garip bir Allah'ın hikmetidir ki, bu kadar sıcak sudan üç adım kadar ileride bir kaya deliğinden öyle soğuk bir su çıkar ki, nevrüz'da insan, elini içine sokamaz. Burası onsekizinci iklimde olup, havası güzeldir. Ziyâretlerinden (Sultan Kara-Yusuf Bay) ziyâreti ruhâniyetlidir.

Buradan yine paşa ile kalkıp, deniz kenarında giderken, (Kara Köprü) denilen yerde konakladık. Vâkiâ san'atlı bir köprüyse de yapanını öğrenemedim. Altından Aksu akar. Bu, Aladağ'dan, Süphan dağından toplanıp, Van gölüne akar. Bu su kenarlarına bu deryâda (yazlık) derler ki, sâfi sazlıktır. Güzel hasırı olur.

Bu köprüye yakın (Pazar Köyü) vardır. Üçyüz evli Yâkubi köyüdür ki, reyâyası hep hasırcıdır. Köy, Van kulunun hasıdır. Buradan yine doğuya sazlık ve bataklık, korkunç yerlerle gidip, döndürme suyu, yâni (Bendimâhi) nehrine geldik. Bargiri dağlarından gelip, yine Bargiri kalesi altından geçip gider. Yılda bir kere balığı çıktığını yukarıda söylemiştik. Bu sırada geriden (Bargiri) kalesi göründü. Kale kulları ile sancak hâkimi olan Şeref Han Mahmudî, beşbin cebe ve cevşene, âletlere ve silâha bürünmüş asker ile paşanın karşılamasına gelip, paşanın atının özengisine yüz sürek hayli atının yanında yaya yürüdükten sonra paşanın fermânı ile özengisiz atına binip, büyük alay ile Bargiir kalesi altına vardı. Kaleden kırk elli kadar toplar ve nice bin tüfekler atılıp, şenlik yapıldı. Paşa otağına inince, Bargiri beyinin ziyâfeti bitip, hediyeleri alındı. Büyük divan oldu.

Bargiri kalesi şekilleri:

Bir körfezimsi uzun derenin sonundadır ki, o dereye (Bendimâhi) derler. Bu suyun doğusundaki yalçın kara kayalar üzerindeki bir çok yüksek sahrada beşgen şeklinde büyük taşlarla yapılmış bir kaledir. Bu kale, Mahmûdi Kürdlerinin elindedir. Neferleri hep Kürddür. Beyinin padişâh tarafından hası ikiyüzbin akçedir. Doksanyedi tımarı, yedi zeâmeti var. Alay-beyisi, çeri-başısı var. Gazâ sırasında üçbin askeri olup, sefere giderler. Yüzelli akçelik kazadır. Bacdar ve su-başısı vardır. Bu kaleye (Bargiri) denmesinin sebebi, kurucusu olan Kılıç-Arslan Şâhın burada tüccar yüklerini tutup, bac almasıdır. Ahalisi, hep Kürd şahbazı ve Gazi Mahmûdi kavmidir ki, bunlarda olan küheylân, taşdöğen, kısa belli, öktüz b'lekli, dibek karınlı, somak yumrunlu, elmagöz, yağlı ve iri, kesimi güzel atlar bu taraflarda bulunmaz. Şeref Han sarayı, hamamı, bir hanı, bağ ve bostanı kâfi miktarda dükkâmı vardır. Suyu ve havası, üzümü, güzeldir. Bu kale Azarbeycan'dan sayılır. 955 senesinde Sultan Süleyman'a kale içine sığınmış olan Kürdler itâat edip, kavgasız kaleyi teslim etmişlerdir. Bevi Mahmûdi beylerinden sayılır.

Bu kale altından kalkup, kibleye doğru giderek sol tarafımızda (Hasan Taptı) yaylâsını bıraktık. Bütün Mahmûdi Kürdleri bu dağda yaylanırlar. En yukarısına çıkıp da seyredemedim. Amma göğe baş uzatmış bir yayladır. Bunun dağından geçerken yol iki çatal olur. Sol taraftaki umumî yol Van kalesine gider. Sağ taraftaki cadde ise Amik kalesine gider. Burada Çomağlı dağı eteğinde (Pas) köyünde misafir olduk. Van nâhiyelerinden yüz evli, bağ ve bahçeli mâmur köydür. Burada paşadan izin alıp, (Amik kalesi)ne gittim. Kible tarafında mâmur köyleri geçerek kâh kayalık, kâh göl kenarından Van yolu ile dört saatte vardım.

Amik kalesi vasıfları:

Tarihçilere göre bunu Âd kavmi yapmıştır. Çünkü Yemen akiki gibi kırmızı kayalar içinde Âd kavmi mağaraları

var ki, anlatılması güçtür. Kalesi, Van deryâsı kenarından göğe baş uzatmış, kudret eli ile yapılmış, beş Süleymaniye minâresi yüksekliğinde, bir sivri kaya üzerinde bina edilmiş, küçük bir kaledir. Allah bilir, çıkıp, seyretmeye cesaret edemedim. Çünkü nice bin basamak taş merdiven ile tepesine çıkarken, yalçın bir duvar gibi kayaya dayanan ağaç bir merdivenle çıkılır. Ondan yukarı tâ kalenin en tepesine yine taş merdivenle çıkılır. Kuşatma sırasında adı geçen ağaç merdiveni iplerle yukarı kaleye çekip, dururlar. Asla bir taraftan çıkmak imkânı kalmaz. Tabî bu kalenin dört tarafında havalesi yoktur. Kible, güney, batı, yıldız tarafları Van deryâsıdır ki, bu deryâ içinde bir burun gibi çıkmış, yüksek bir kayadır. Garip olan budur ki, kayanın en yüksek tepesinde bir pınarcığaz akıyor. Olukları görülür. Kalenin içinde bir câmiî, elli kadar ev, anbarlarında darı ve çeltikli piring, altı kadar şâhî topları varmış.. Doğrusu bu kale Kahkaha kalesi gibidir. Kalenin içinde zâhiresi olursa suyu bol olduğundan bir türlü ele geçirilemez. Hakîr, böyle bir kale gördümse o da Adana vilâyetinin Silifke sancağındaki Larend'e yakın (Ermenak) kalesidir ki, o da hakikaten seyre değer. Fakat bu Amik kalesi ondan daha yüksek bir kaledir.

805 senesinde Timur bu kaleyi gelip görmüşse de «Nice şâh, şâhânın askerini kötü namlı etmiştir. Bunu kuşatıp, kötü namlı olmaktansa geçip gitmek iyidir» diye asla aldırış etmeden geçip gitmiştir. Van gölü bu kale önünde o kadar derindir ki, nice yüz kulaç şakuli iplerle derinliğine ermek mümkün olamadığından kalesine de (Amik) yâni (derin) denmiştir. Amuk da derler. Çevresinde nice bin şahin, karkuş, kartal kuşlarının yuvaları vardır. Hattâ bir kere aşağıda kasaplar, bir Van camusu boğazlayıp, kellesini bir tarafa komuşlar, hemen yukarıdan bir karkuş süzülüp, bu camus kellesini, yuvasına çıkararak, yavrularına gıda yapmıştır. Hâlâ o kelle o kuşun yuvasında beyaz sanduka gibi durur. Kara kuşlardaki kuvveti düşünmeli ki, yüz okkalık camus kellesini aşmıştır.

Kale, Süleyman Han devrinde 940 târihinde Rüstem Paşa eliyle zaptedilmiştir. Hâlâ Van eyâletinde paşa hası ve voyvodalıktır. Van kadısı hükmünde nâiblikdir. Dizdarı, elli kadar neferleri vardır. Amma aşağıdaki varoşunda yüz adet bağı ve bahçeli evleri, bir câmi, han ve hamam ile küçük çarşısı vardır.

Bu kaleyi seyrettikten sonra doğuya giderek (Canıklar) köyünün yanında Canık suyunu geçip, sonra da (Suraçlı) suyunu geçerek (Ablan) köyüne geldik. Burada paşa ile buluşarak Amik kalesini anlattım. Paşa, görmeden parmağı ağzında kaldı. Orada hazır olanlar da bana böylece şahitlik ettiler.

Buradan yine doğuya giderek (Karakasım köyü)ne geldik. Çimenlik bir sahada yüz evli mâmur köydür. Burada Sultan Murad Hanın bir sofası var. Hâlâ mesiredir. (Molla Kasım) adlı zât dahi burada bir dervişler tekkesi içinde olup, sar'a illetine tutulanlar burada yedi gün kalırsa şifa bulur.

Buradan kibleye giderek, (Çaybaşı) denilen yerde konakladık. Bir çimenlik sahra olup, çaydan uzakça yüz evli mâmur köyü var. Eu çay, Çomaklı dağından ve Van'ın doğu tarafından bir top atımı olan Akkirpi dağlarından toplanıp, buradan Van deryasına karışır. Paşa, burada otağı ile kalıp, Van şehrinin bütün âyân ve eşrafı da burada paşa ile görüştüler. O kadar kıymetli hediyeler geldi ki, tarifi imkânsızdır. Çünkü Van'a şimdiye kadar Melek-Ahmed Paşa gibi sadrazâmlıktan ayrılmış, iki kere kaymakam olmuş, padişâh damadı bir vezir gelmemiştir. Yıldız bahtlı ve saâdet sahibi, azametli, şatafatlı, Bermeki sıfatlı bir şânı yüksek vezir olmakla taâ Diyarbekir'in Tercil kalesi dibinde tuğralı bir padişâh emri yazıp, Van kalesinin tamiri için bir kاپıcıbaşı göndermişti. O gündenberi Van halkının etekleri tutuşup, bütün Van askerlerinden tâ Diyarbekir, Hazo, Bitlis yanlarına kadar karşılamaya gelenler bile vardı. Hattâ paşanın yanısira dergâh-ı âlî kاپıcıbaşlarından Kabakulak-Mustafa Ağa, denilen namlı bir kاپıcıbaşı ile kırk kاپıcısı Van ağa-

larından Hüsrev Paşa, yeğeni Süleyman Bey, Hüseyin Ağa. ve oğulları vardı. Bunlar sürgün olup, kapıcıbaşı kendilerini Van'a koymağa götürürken Van kulu işitip, nice yüz Van âyânının katillerine fermânları çıktığını artık herkes duymakla âyân ve eşrâf korkularından bu çay başına bir gecede o kadar bol hediye getirmişlerdi. Paşanın ağaları ve adamları nimetlendiler. Bu çay başı yerinde sabahleyin alay ile Van'a girilmek fermân olundu.

Askerlerin alayı:

Sabah oldu. 1065 senesi Recep ayının sonlarında Pazartesi günü uğurlu saatte ve seher vaktinde şanlı paşa, rüzgâr süratli atına, bismillah ile binince Van çavuşlar kethüdâsı, 300 adet başları otağlı şâhi mücevvezeli çavuşlar tâifesi ile bir ağızdan,

«Yaşın uzun olsun, Tanrı taâlâ padişaha ömürler versin.»

Diye bahtlı paşayı alkışladılar. Paşa dahi Van'a hareket edince sekiz kat mehterhâne gök gürültüsü gibi sesler verip, sağ tarafımızdaki Van gölü de dalgalandı. Bu hal üzere vezir, kanunu gereğince eyvelâ 1500 adet çatal kuş adlı küpeli tatar askeri ki, hepsi sadepli ve savatlı ve elleri çıdak kamçılı, başları şıpırtma börklü, çalmalı Noğay, Şirinli, Mansurlu, olanı tarzında kalpaklı yiğitler geçtiler. Sonra bin adet deli askeri, sonra bin adet gönüllü geçtiler. Bunların başlarında samur, salihli, koronay, yelken, aranoz, gazi porçavı, kürsü ilyası, behlülü, gazi mihâli, herumî, kasımî, mahyalı, yeşil külâhli çuka, arabı, manlefke, beктаş taçları olup, taçları üzerine simurğ otağaları, balıkçıl telleri, turna, ablak devekuşu, şahin, zağanos telleri ile süslü tüyleri vardır. Beş altı yüz kadar samur kapanıçeli, kiminin arkalarında kartal, karakuş, dölengeç, tavşancıl kuşu kanatları, bağlı olup, elle-rindeki altun nakışlı altun yaldızlı (kosdaniçe) denilen mızraklar var ki, her biri kol kalınlığındadır. Bu kostaniçelerden bir çoğunun üzerinde kurt ve ayı postu sarılı olup, uç-

ları alaca ipek filandra bayraklıdır. Deli bayrakları kırmızı ve yeşil olup, gönüllü bayrakları sarı ve allıdır. Niceleri gök katlavı demire bürünmüş olup, potluklu, derbentli, toğulgalı, zırh, silâh ve başlıklı, kaz göğüslü demir giymişler. Ancak gözleri görünür, hepsi demire bürünmüş korkunç ve heybetli adamlardır. Ayaklarındaki çizmelerinde mahmuzları var. Bütün atları al olup, gerdanlarında, karınlarında kınalı kızıl kana bulanmış, tuna geçidi var. Yancıklı, deniz hotaslı, göğüsleri demir kalkanlı, alınları demir harbeli sağrıları kaplan ve pars postlu küheylân atlar üzerinde âdâb üzere geçtiler. Bunların aralarında elli adet alay çavuşları, sırmalı zırha bürünmüş olup, bellerinde üçer okka gümüş kemerler, başlarında teller, nicesinin başında ankaî cifeler, ellerinde ikişer okka eglir halis gümüşten çevkânlar, kırmızı kadife ve Rüstemvâri şalvarlar, atları yine altışar parça alay ve yancığa bürünmüş olup, (Allah Allah) diyerek asker düzüp, alay gezerek geçtiler.

Sonra beşyüz kilerciler, beşyüz adet çasnigirciler, beşyüz adet has gulâman saraçları, beşyüz adet çadır mehterleri, beşyüz adet deveci, beşyüz adet harbendeler (eşek, katır sürücüsü), beşyüz adet karakullukçu, deveci ve meşaleciler, beşyüz seyis ve diğer hademeler geçtiler.

Sonra kırk bayrak sekban, kırk bayrak sarıca, baştan başa silâhli ve atlı olarak ellerinde kırk ellişer dirhem tüfeklerle atbaşı beraber geçtiler.

Sonra bin adet müteferrikalar, tamamen silâhli atbaşı beraber çifte köçeklerle geçtiler. Sonra beşyüz kadar yüksek rütbeli ağalar, beşer onar adet mahbub, mergub, elbiseli, silâhli köpeklerinin ellerinde Basra kargı sıırıkları ile geçtiler. Sonra üçyüz adet kapıcıbaşılı, çoğunlukla samur kürklü mükellef, muhteşem giyimli olarak geçtiler.

Sonra paşanın tuğları, ve bayrağı geçip, ardı sıra paşanın üç adet yorga yedekleri, sekiz adet cevâhir süslü ve al-

tun zincirli yedekleri, mirahur tâifesi ile geçtiler ki, târifi imkânsızdır. Sonra seksen adet sekban ve sarıca bayraklarını yiğitçe olan dayıları ve bütün seksen adet bölük-başlıları. çavuşları ile pürsilâh yaya olarak geçtiler.

Bundan sonra paşanın şatırları, altın tasları üzerine beyaz ablakları, altın sırmalara bürünerek incili kantura ve eteklikleri ile ve ellerinde baltaları ile çifte çifte, tavus gibi salınarak yürüdüler. Sonra paşa, mücevvezesi üzerine saâdetlü padişâhın (Serdar-ı muazzamımsın) diye verdiği mücevher sorgucu geçirilmiş olup, sağ ve solunda cevâhir matara ile mataracılar, mücevher tüfenklerle tüfenkçiler geçip, paşanın arkasından silâhtar ve çukadar kırmızı keçe, sırmalı üsküplerle geçtiler. Yirmi iki derece sahibi iç ağaları, ondan sonra dörtyüz adet iç gulâmları ki —bir kısmı Gürcü ve çoğu Abaza— başlarındaki başlık üzerine al yeşil, kırmızı, sarı, elvan sarıklarını sarıp, taylasanlarını sarkıtın, ellerindeki gümüş sarıklı ve sağrı kaplı mızrakları, küheylân atları ile geçtiler.

Daha sonra yüz adet güçlü kuvvetli tokmak tüfenkli iç mehterleri, sonra paşa kethüdâsı Yusuf Ağa, hazinedar Cafer Ağa, bütün yüz adet silâhlı ay yüzlü iç ağaları ile geçtiler.

Sonra, sancak ve bayrak sağ ve solunda dokuz kat mehterhâne segâh faslını yaparak geçtiler. Sonra sakalar, bazı saraç alâmetleri, bazı seyisler geçtiler.

Paşanın bu büyük alayının sağ ve solunda kat kat zırh külâhlı, gök demire garkolunmuş heybet ve sağlamlık sahibi yiğitler, küheylân atlar üzerinde onyediser boğum kargı sırlıklı, belleri çifte tabanca tüfenkli, oylukları mızraklı, gadare ve bozdoğan topuzlu, Ferhâdi külünlü, hep polat yarıcıklı, atlar üzerinde yan yana selâma durmuşlardı.

Evvelâ sağ kol, sol kol, başlı, taşlı, Hasanî, Hüseyinî adlı kollar yirmi adet ağalarla selâma durmuşlardı. Sonra Bitlis Hanı kethüdâsı, bin adet seçme askerle, Hakkâri Hanı ket-

hüdâsı beşbin askerle, Mahmûdi Hanı İbrahim Bey bizzat sekizbin askerle selâma durmuşlardı. Bin kadar askerle Şirvan beyi, bin kadar adamla Mekis beyi Kesan Bey, Bayezid Beyi, Hizan Beyi, Pinyaniş Beyi, Piredos, Kârgâr, Ağakis, İspirir, Kârni, Hayron, Zeriki, Muş, Adilcevaz, Erciş, Bargiri Beyleri de kethüdâlarını biner askerle paşanın selâmına göndermişlerdi. Kırkyedi aşiret beyleri askerleriyle kendileri selâma geldiler. Sadece Mahmûdi beylerinden Evliyâ beyin ne kendisi, ne kethüdâsı, ne de hediyeleri gelmediğinden paşa «**Olmaya illâ hayır**» deyip, sağ ve sola selâm vererek geldi.

Dört saatte Çaybaşından Van'a gelinceye kadar seksenbin İslâm askeri vardı. Paşa, sığağın şiddetinden ve kalabalıktan sıkılıp, selâmı alanları (ileri gitsin) diye fermân ettiklerinde, sayısız asker Van tarafına doğru çekilip gittiler. Paşa da yavaş yavaş giderken, «**Sultanım! İstanbul tarafından ulak geldi**» dediler.

Derhal Kaya Sultanın yıldırım kapıcısı, yıldırım gibi gelip, paşaya at üzerinde mektuplar vererek, İbşir Paşanın âkıbetini ve Kara-Murad Paşanın vezir-i âzam olduğunu haber verince hakir dedim:

«**Bitlis Hamın sultanıma gönderdiği mektupta (İbşir Paşanın katli haberini işitirsiniz) dediği çıktı geldi. İnşaallah bir gaibten mal gelir dediği de çıkar.**»

Hemen mühürdar Osman Ağa söze gelip:

«**Sultanım, İbşir Paşa bizi Van'a sürdü ki, kendisi müstakil vezir-i âzam ola... Allah'a hamd olsun İstanbul'dan çıkıp, Van'a işte şimdi girince, kışın şiddetinde bin güçlük çekerek tam üç ayda katli haberi geldi. Elhamdülillâh heman sultanım, yapılacak iş odur ki, mademki İbşir mürd oldu, Van'a bu askerimizle girmeyip, Van dışında bekleyip, ya Erzurum'u veya Bağdad'ı arzedelim (isteeylim).**»

Dedi. Hemen ilerisini düşünen paşa dedi ki:

«**Bre sefil! Senin ne haddindir ki, âl-i Osmanın mührü sahibi vezirine dil uzatsın. (Mürd oldu) diye hamdetmek nene lâzımdır? Van**

mansıbına ben İbşir Paşa sözüyle mi geldim, yoksa padişâh fermânı ile mi sorguç takınp serdar-ı muazzamlık ile geldim? Sen ne bilirsin? Tutun şu namerdi!»

Diye mühürdara at üzerinde o kadar mücevher topuz vurdu ki ,topuz parça parça olduğu halde, yine hiddetini alamayıp:

«Tiz cellât!...»

dedi. Derhal selâma duran van ayanları, hünkâr kapıcı-başısı Kabakulak - Mustafa ağa. paşanın özengisine sarılıp, rica ederek, mühürdara nâmert cellât elinden güçlkle kurtardılar. Paşa yine Van askerine selâm vererek geçerken Van'ın bütün piyâde askeri görünüp, selâma durdular. Bir tarafa hisar eri, sağ tarafa arabistan eri, sonra Van kalesinin yeniçeri ağası Abdi, yedioda yeniçeri, yâni bütün elli bin piyâde ve silâhlı tüfenk-endaz, sağ tarafta beşyüz topçular. beşyüz çebeciler, sol tarafta da pürsilâh tüfenkendazlar selâm alıp, paşanın önü sıra yeniçeriler, daha ileri çebeciler, paşanın sekban ve sarıca dayıları ve bölük başıları hepsi piyâde, gülbank çekerek saf saf gittiler.

Allah'ın âzametini Van kalesinin altından üstünden üç kere gülbank-i Muhammedî sesi gelüp, derhal bir yaylım tüfenk ve bir yaylım top attılar. Böylece üç kere top ve tüfenk şenlikleri olup, Van kalesi semender kuşu gibi, ateş içinde kalup, karpuz kadar gülleleri, Van deryâsı üzerinde sekerek giderdi. Paşa bu hali görünce, barut gibi tutuşup, dedi ki;

«Hay namerd dizdar! Sultan Murad Han efendimizle buraya geldiğimizde bile bu kadar top atılmadı. Şimdi hiç yoktan bu kadar siyah barut israf ediyor.»

Bu suretle dizdara gazaba gelmişken heman Van'ın (iskele başı Köyü)ne yakın gelince Van kayasının göge uzanmış yerlerinin ta ortalarında bir yaylım şayka toplarına ateş verip, sebet sandığı kadar taş güllelerin kimi Van sahrasına, kimi Van gölüne düşünce paşa büsbütün diyelek olup,

tamamen ateş kesildi. Bir atlı mehter dizdara (atmasın) diye tembihe gitti amma ne fayda... Atılan gülle ve yanan barut geri gelmez.

Bu şekilde paşa şehir halkının karşılamaya çıkan bay ve fikiralarına selâm vererek 1065 recebi sonunda iskele kapısından içeriye Van'a gelüp, şehir içinde ahali ve esnaf cadde de ayakta durup, ummî yol üzerinde nice yüz kurbanlar kesilerek paşa saraya girdi. Bu sırada müsellim Erganeli-Ahmet Ağa, divanhânedeki büyük ziyafet çekti. Öyle bir büyük ziyafet ki, tarif olunmaz. Kürt askerleri, Van âyanı bu büyük nimet ile açlıklarını gidererek yemekten ve duâdan sonra (Pâdişah divânıdır) deyu dokuz kat mehterhâneler çalınup, sonra binbir ayak üzere kat kat duruldu. Çavuşlar alkışlayup, «şikâyetçi var mı?» diyince yedi kişinin çeşitli dâvaları dinlenüp, şeriat gereğince hakları ödenerek yedi kimsenin katillerine pâdişah fermanı var iken, «onları kaldır» deyup, ferman edince heman divanda el kavuşturup duranlardan dört adam kaçup, üçü de divanda tepesi üzere sarılı olarak düştüler. Meğer bunlar ve kaçanlar Van paşası Şemsi Paşa-zâde Ahmed Emin paşanın Van'a kapanup, isyan etmesine sebep olanlardan imişler.

Derhal onları yaka paça getirüp, pâdişah divanında suçları sabit olduktan sonra şer'i hüccet ile kelleleri vücutlarından ayrıldı. Orada baş aşağı olup düşen ihtiyarları da kaleye ferman ettikten sonra kapıcıbaşı, pâdişah emrini divanda, divan efendimiz Gınai-zade Ali efendinin eline verdi. O da herkesin önünde okuyup, yetmiş adet adamların devletsiz kellelerini İstanbul'a ferman olunmakla, bu yetmiş adamlardan kırkbeşi heman orada mevcut olup, hepsi paşanın huzuruna bağlanıp getirilerek, hepsinin de suçları soruldu. Ahali «Şehrimizi harap ettirüp, top güllesi ile evlerimizin temelini berbat ettiren, bu kadar adamın kılıçtan geçmesine sebep olan bu zorba eşkiyalardır» diye şahitlik eyleyince paşa dedi ki, «Bugünkü gün pâdişahımın mutlak vekili ve serdâr-ı muazzamıyım. Bu yedi adamı vekil olarak azad ettim.

Amma bu otuzsekizinin haklarından gelirim. Tiz, cellâtlar! Kaldırım!»

Heman sekban ve Saruca bu suçluları kaldırıp, kaleye götürdüler. Biri gıderken yolda can verdi.

Sonra Vanlıların, şehirden sürüp ebedî olark azlettikleri Hüsrev Paşa yeğeni Süleyman beyi herkesin huzurunda getirdüp, yine kendilerine ağalıklarını geri verdi. Diğer ağalara ve mansıb erbâbına hep hil'atlar giydirilüp, herkes yerli yerine cansız gibi gittiler. Çünkü bütün Van kulu, Mehmed Emin paşa kaleye kapandığı vakit âsi olmuşlardı. Sonra **«Dağılın biçâreler, çün kaldı divan erteye»** mısramın deyimine göre bütün halk dağılıp, paşanın bütün askeri Van kalesi içinde oturdu.

O gece paşaya adı geçen suçlu adamların kurtulması ve diğer hizmetlilerin memuriyetlerinin yenilenmesi için sabaha kadar sekizyüz kese geldi. Sonra sabahleyin:

**Seher çün kerem olur bâzâr-ı mihrin
Asar altun terâzûsin sipihrin
Anın çün zühre germetmişti bâzar
Ki nakd-i hasene kızgın müşteri var**

Diye, sonu düşünen paşa işbaşında olduğunu hissettirmek için, bir iş görmeye niyet edüp, bütün âyan ve büyükler, yeniçeri ağası, müftü, nabik-ül-eşraf ve molla ile kola binüp Van kalesinin tamire muhtaç olan delik yerlerini keşfederken gördü ki, Van'ın kuzey tarafında Van kalesine bitişik dağlar gibi toprak yığılmış.

«Bu toprak bu kaleye neden yığılmıştır? Bu sebeple Allah göstermesin düşman bu kaleyi zapteder.»

diye sorunca Van ihtiyarları dediler ki:

«Sultanım! Bu toprak üç yılda Van kalesine, Timur tarafından sürülüp yığılmıştır. Sonunda yine zafer bulamayınca yıkılıp gitmiştir. Sonra Rüstem han bu kaleyi yedi ay kuşatıp, üzerine yine toprak yığıp, kaleyi elde etmesine ramak

kalmış iken Âli Osman tarafından demir kazık-Halil Paşa ve Kara-Murtaza paşa imdada yetişüp, geldiğinden Rüstem han metrisleri bırakıp gitti. Biz de Van'ın kapılarını açıp, seher vakti kaçan Acem askerini basarak kıra kıra, sekiz bin kelle, uç bin deri, yetmiş bin gülle bin okka barut, sekizyüz katar deve ve bu kadar kara çubuk atlar ve diğer çadırlar, üçyüzyirmi adet darpzen top, yirmi adet balyemez top, bıraktı-
tırıp, ona göre de ganimet malı elde ettik. Hâlâ o zamandan beri bu toprak yığılı kalmıştır.»

Heman tedbirli paşa dedi ki,

«Kethüdâ! Benim bütün otağlarımı buraya kur, Bütün askerle-
rim burada çadırları ile kalsınlar. Bütün Van eyaletinde olan yirmi-
yedi sancak beyleri ve ocaklı hâkimleri Van'a gelüp, pâdişah hizme-
tinde bulunarak bu toprağı Van deryasına dökmeğe yardım etsin-
ler.»

Bütün halk «Allah kolay getire.. devletli vezir» dedi. Ve bismillahirrahmanirrahim deyüp, ilkin kendi yedi kere ete-
ği ile taşıyınca bütün iç ağaları, Van ağaları, toprak taşıma-
ya başladı. Şehirde dellallar bağırıyorlar. Herkes torba ve diğer eşyasıyla kale altındaki toprağı taşımağa başlayup, Van gölüne dökerlerdi.

Hemen paşanın otağı, bütün askerleri ve çadırları, Van askeirinin çadırları Van sahrasına kuruldu. Bütün Van vâdisi göl kenarına varıncaya kadar çadırlarla dolup, mamur oldu.

Derhal uzağı gören paşa, eline cevâhir sacan kalemi alup, Van'da ne kadar sancak beyleri var ise hepsine tuğra çekip, fermanlar yazdı:

«Mekke ve Medine padişâhına boyun eğdiyseniz elbette pâdişah hizmetine gelüp, Van kalesi derneğine yetişesiz.»

diye her sancağı birer ağayı padişâh emirleri ile gönde-
rüp, bütün kürt beylerini dâvet etti. Beri tarafta bu hakir dahi buraları görmediğim yerler olmakla Van kalesinin se-
yir ve temaşasına başladım.

İman yeri Van Kalesinin

Vasıfları :

Evvelâ buralardan Ad ve Semud kavimleri otururlardı. Bu dağlarda mağaralar yapup, otururlardı. Allah'ın hikmeti ,onlara bütün sert kayalar boyun eğer imiş!.. Sonraları bu Van kayası nice devletlere geçüp, peygamberin doğuşundan 1600 sene evvel hazreti Dâvud zamanında Melik Câlût bu Van kayası üzerine bir büyük kilise yapmıştır. Melik Câlüd'u Dâvud aleyhisselâm katlettikten sonra bu kilise dahi elden ele geçüp, nihayet peygamberin doğuşundan 881 sene evvel büyük İskender'in eline geçmişti. İskender bu kiliseye, yer-illerin (tapınak) manasına kullandıkları (vank) adını koymakla sonra hafifletilerek şehrin adı Van kalmıştır.

İskender'in vefatından 882 sene sona Fahr-i âlem zamanında âdil kistrâlardan Münşirvan'ın eline geçti.

Sonra islâmın yayıldığı sırada buraya elçilikle eshâb-ı kiramdan biri gelüp, kiliseni, n rahibi ile görüşerek onları ve daha nice kimseleri islâm dinine sokmuştur. Adı geçen ölünce Yezd-i Gird (Acem Şahı) neslinden Tâceddin, buralara şanı yüksek hâkim olup, Van kalesini yeniden imar ederek aşağı kaleyi yapmıştır.

Sonra 811 tarihinde Azarbeycan şahlarından Karakoyunlu Kara-Yusuf Celâyiri eline geçüp, o da Timur korkusundan Yıldırım Han'a kaçtı. Yine Azarbeycan şahlarından Akkoyunlu Uzun-Hasan bayendiri Timur'a itâat edüp, boyun eğerek, onun özengisinin yanında yaya yürüdüğü için Azarbeycan ve Ahlat şehri ile Van kalesini Timur kendisine ihsan eüdp, gitmiş, fakat sonra 955 tarihinde Van Şah Tahmasp'a değmiştir.

956 senesinde Sultan Süleyman'ın saltanatı zamanında Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirzâ kaçup, Süleyman Hana geldiği vakit, Acem diyârını yağma ettirmeye yol göstermekle maktûl İbrahim Paşa Serdar-ı muazzam olup, bütün kapu-kul, Anadolu, Karaman, Maraş, Diyarbakır, Şam, Haleb,

Trablus, Urfa, Adana eyâletleri ile, bütün doğu askerleriyle ve Elkas Mirzâ yardımı ile hareket ederek Van kalesi sahrasında çok miktarda asker çadırları ile durdukları vakit, Van kalesinde kapanmış olan Acemler Osmanlı kuvvetine dayanamayıp, korkularından aman ile kalenin anahtarlarını Serdâr-ı muazzam teslim edüp, kale içindekiler Karnı-yarık kalesine gittiler. Hatta o gün Âmık, Sebavan ve Sultan Kepan adlı dört kalenin de anahtarlarını Mahmüdi Bey Emin bey, Serdar'a teslim ettiğinden hükümeti ve kaleleri kendine ihsan olundu. Sonra Cerm, Bidgâr, Bargiri, Rosini, Tenure adlı sağlam kaleleri hâkimleri ile bütün kürtler itâat etmekle anahtarları serdara teslim edildi.

Başkumandan, Van eyâletini Şam veziri Kadı-Hüsrev paşaya ihsan etti. Amma kürt hanlarının çoğu —Bitlis hanı Şeref Han gibi— Şah Tahmasb'dan taç giyüp, gelip giden müslüman gazilerini inciterek yol kestiklerini, Van kalesi ile diğer 43 parça kalelerin fethi haberini, serdar, müstacel ulaklarla Haleb kışağına Süleyman Hana bildirdi. Süleyman Han, bu tarafa yolunu çevirüp, gelmekte iken, beri tarafta Van kalesine ilk önce hâkim olan Hüsrev Paşa Van'ı mamur etmekte idi. Şah, Osmanlıların kaleyi istilâ ettiği haberini alınca İran ve Tutan askeri ile Van üzerine gelmeğe niyet eder. Hemen Serdar İbrahim Paşa deniz gibi askerle Şah üzerine yürüyüp, Van'dan doğuya ve kuzey tarafına Selmas'a doğru gitti ki, Van ile Selmas'ın arası yedi fersahtır. Şah, serdarın geleceğini işitüp, İsfahan tarafına can atmamakla, şârı zafer olan serdar, askerleriyle Tebriz yakınında Sâdâbad denilen yerde çadırları ile durup, bütün ayân, bilginler, büyükler serdar İbrahim Paşaya hediyeler ile gelüp, itaat ettiklerinden Tebriz şehri asla yağma olunmaz. Fakat Acemlerin en fazla biriktikleri bir yer olan (Kızılca Yayla) yı yağma etmeye Ulama Paşayı onbin askere serdar ederek memur etti. Sonunda Ulama paşa orada mağlûp olarak az bir askerle Tebriz'e, Serdar'a geldi. Daha ziyade asker koşulup, Tebriz yakınında Evcan yaylası, Hoy, Harent, Tesev, Selmas diyarlarını

yağma edüp, intikam alarak hesapsız mal ile Tebriz'de orduya geldi. Oradan yirmi günde Kotur derelerinden, Pinyaniş kürtleri içinden Van'a girüp Van kalesini tekrar mamur eylediler.

Bitlis hanı Şeref han, Acemlere kaçtığından Bitlis eyâleti Uiama paşaya mükâfat olarak verildi. Sonra Serdar, Bitlis, Hazo, Meyafarkin Diyarbekir üzerinden Bağdat altına varup, Süleyman Hanı Bağdat'ı kuşatmış buldu. Ayağına yüz sürmekle kuşatmanın 941 senesi kırkıncı günü Bağdat'ı fethedüp, fetihten dönüşünde Almanya'da Nemçe (Avusturya) kralının Belgrat üzerine hareket ettiğini duyunca derhal İstanbul'a varup, Almanya'da Salankanın Varadin, Ösek gibi yetmiş altı parça kaleleri fethederek zaferle İstanbul'a dönünce Van ve Adilcevaz kalelerinden feryadçılar gelüp, yolunu şaşırılmış olan Şahın Van ve Adilcevaz'ı istilâ ettiğini haber verince hemen Sultan Süleyman, ikinci defa olarak Acem üzerine yürümeye mecbur olmuştur.

Sultan Süleyman 955 senesi Safer ayının yedinci günü şehzâde Cihangirle beraber Üsküdar'a çıkup, oradan deniz gibi askerle yürüyüp, Seyidgazi denilen yere gelince Saruhan valisi şehzade Selim han padişâh ordusuna gelüp, padişâhın elini öpmekle şeref buldu. Padişâh tarafından Rumeli diyarının işlerini görmeğe namzet kılınarak ikinci hükümet merkezi olan Edirne'ye gönderildi.

Oradan Süleyman han, Akşehir'de çadırlarını dikince Şehzâde Bayezid han elinde olan askeri ile gelüp, iki taraflı selâma durarak peygamberin sancağı görününce şehzâde Bayezid piyadece varup, babasının atının ayağına yüzünü sürdü. Padişâh hazretleri gayet memnun olup, güya bayram üstüne bayram yaptı.

Oradan şehzâdeyi askeriyle maiyetine alup, Van eyâletine gitti. Sonra Sivas'a gelindi. Burada Amasya hâkimi Şehzâde Mustafa han gelüp, Sultan Süleyman'ın ayağını öpünce Sultan Süleyman çok sevindi. O Şehzâdeyi de askeri ile

yanına alup, Erzurum kalesi altında durdu. Orada üç gün oturarak edüp, asker toplayarak Adilcevas kalesi önüne gelüp durunca, Acemler yerlerinde duramayıp, kimi gemilerle Van kalesini, kimi Vustan, kimi Tahtıvan taraflarına kaçup. Adilcevas kalesini boş bıraktılar. Bu kalenin altından padişâh Ulama paşayı, Karaman beylerbeyisi Piri Paşayı, kırkbin askerle Van kalesinin kuşatılmasına gönderdi. Bunlar Van'ın eteğine vararak metrislere girüp, nice bin asker Van etrafından Acem diyarına, harab etmek için Van muhasara edildi. Ülkeler zapteden padişah ise on günde Tebriz sahrasına varup, Şah Tahmasb'in biraderi olan Elkas Mirza'nın kıskırtmasıyle yine Elkas'ı serdar ederek Hemedan, Dergezin, Erdebil, Nihavet, kum, Kâşan, Kazvin, Esedâbad, Evcan şehri, Isfahan şehri taraflarına varup, Irak ve Azarbeycan'dan kırk günde 6 parça şehir zapt ederek Elkas Mirza ile Tebriz şehri altına o kadar çok ganimetlerle geldiler ki, her grubda bir katar deve yükü, miske vardı. Bu söz pek meşhurdur, söylerler. Fakat Süleyman Han, Tebriz şehrini koruyup, yağma ettirmedi. Reayaya zulm edilmesine razı olmadı. Sade Tebriz içinde Şaha saray ve ormanlık gibi şeyler yerle bir edilip, bırakılmıştı. Hakir, 1058 de Tebriz'e vardığında harabelerini tasvir edip, yazmışım.

Tebriz'den kalkıp, batıya giderek beşinci günde Van sahrasına geldik. Ulama Piri paşaları Van metrisinde bulup, sadrazam Rüstem paşayı yetmiş adet beylerbeyi ile Van fetihine memur etti. Halkın gözü önünde aman ve zaman vermeyüp, metrisde fetihlere ait rey ve tedbirleri ihtiyarlar ile görüştü. Her iş yerli yerinde olunca, deniz gibi askerle Van kalesine arı gibi sarılınca kuşatma tam on gece devam edüp, kale içinde kapanmış olan Acemler aman dileyerek kıtlıktan bittiklerini bildirdiler. Onbirinci gün kale içindeki sipehsalâr (Baş kumandan) Ali can adamları ile birlikte gece kementler atup kaleden inerek Elkas Mirza'nın çadırına varup sığınır. O da Süleyman Han'dan kale içindekilerin affolunmalarını rica etmekle 955 senesi Recebin yirminci gününde Sü-

leyman Han vezir ve Serdâr-ı Mükerrerem Rüstem Paşa eliyle ikinci defa olarak Van kalesini fetheder. Sonra Van'da kırk gün kalup, kaleyi öyle mamur eder ki, misli olmaya. Hâli Osmanlı elinde sağlam bir kaledir. Bu kaleye tarihçiler «Kızılarslan» derler. Çünkü bütün kubbeleri kırmızı olup, geriden kızıl kana bürünmüş gibi görünür.

Van Kayası :

Azarbaycan toprağında olup, güneyi, batı ve kuzeyi Van deryası olup, kible ve doğusu, Yıldız tarafı irem bağı gibi bir sahranın ortasıdır ki, kale bu ortada yükü yüklenmiş çökmüş deve gibi görünür. Arkası göğe ulaşmış olup çeşitli bükalemun nakışları gösterir. İki tarafında deve yükü gibi karnı geniş altı boş kayalardır ki, kible tarafında kayalar altında aşağı şehir, başkaca alçak bir hisar varoşudr.

Kuzey tarafındaki altı boş kaya —ki Timur'un topiak sürdüğü yerdir— öe şehir yoktur. Bir tarafı sazlı bataklıktır. Batı tarafı Timur toprağı olup, arkası sahradır. Bu kaya çökmüş bir deveye benzetilirse başı doğu taraftan asla top erişmez kayalar vardır. Devenin kış tarafı Van deryası tarafına ve batı tarafa bakar. Bu, deve kışına benzeyen yerden 3060 adım kayalar üzerine korka korka tam bir saatte çıkup, yedikule ve yedikal kapı geçüp, aşağı (Arap can) kapısına varılır ki, kalenin en aşağı duvarıdır. Bu kale kayaları, pek yeni ve tuhaf bir şekilde görülür. Nice yerlerinde kayalar ejderha gibi aşağı sarkmış, şehri örter gibi durur. Başları, pençeleri, gerdanları, aşikârdır. Dikkatle bakan anlar. Niceleri arslana benzer, timsaha benzer, gemiye benzer. Bazı kayalar akbaba kuşu gibi oturmuş durur. Bu kayalar aşağıdan tam üç satte dolaşılır.

Kayanın içinde kat kat altıyüz adet büyük mağaralar vardır ki, her biri birer kervansaray gibidir. Bu mağaralardan nicesinin içinde çarklar ile üstadlar, ibrişim, iplik, top urganları bükler. Nice yüz mağaralarda top güllesi yığıl-

miştir ki, hesabını Allahu teâlâ bilir. Nicesi de siyah barutla doludur. Nicesinde ok ,yay, zemberek, tüfenk, kılıç, kalkan, balta, kazma, külünk, kürek, komira, çark-ı felekler, paçarazlar, domuz ayakları, mancınıklar, yuvarlak taşlar ve buna benzer hesapsız cephâneler vardır. Hatta hususî yüz adet mağarada, arpa, buğday, çeltikli pirinç, darı, bakla, mercimek nohut ve diğer tahıl vardır. Bir mağarada da bütün bütün hayvan kemikleri yağılmıştı. Birinde de bu kadar bin yıldan beri eski pabuç, çarık, bunun gibi mânasız dırıl zırıl şeyler dolu idi. Bir mağaranın sarmıçlarından birinde bezir yağı, birinde katran, birinde zift ve diğer çeşitli yağlar vardır. Yedi rinde katran, birinde zift ve diğer çeşitli yağlar vardır. Yedi adet havuz içinde sığır derisinin yünlerini, camız derisinin tüylerini kazıyıp, dilim dilim, kesim kesim, edip doldurmuşlar. Üzerine yüzeyüz bal dökmüşler, sığır ve camız derilerinden alâmet kalmayıp, bir çeşit güzel reçel olmuştur ki, adam yemesine doyamaz!

Bir mağarada tuzlanmış balık ,bir mağarada tuzlanmış sığır, camuz, koyun, keçi etleri, üç mağarada baştan başa tuz, kırk adet mağarada pışmış darı ekmeği ve peksimet, un, bulgur dolu ki, hesabını Allah bilir. Nice havuzlarda sirke, bal, peynir, zeytinyağı, hatta utanmaz şarap vardır ki, bundan ilâç için veya kuşatılmış olan hristiyanlara riâyet için verirler. Hatta mağaranın birinde Allah'ın emriyle nef t yağ ı madeni vardır ki, kayadan akarak bir büyükhavuzun içine dökülür. Havuz dolunca miri tarafından Van defterdarı vasıtasıyla tüccarlara satılır. Amma bu mağara gece gündüz kapalıdır. Bir tarafına küçük tepeler halinde toprak yığılmıştır. Allah göstermesin nef t yağ ına bir ateş düşerse toprak döküp söndürürler.

Velhasıl, bu Van kayasının içinde altıyüz kadar mağara vardır ki, hiç birisi boş değildir. Hepsî cephâne, mühimmat ve silâh ile doludur. Hatta Süleyman Han —Allah'ın rahmeti ve gufranı üzerine olsun— bir çok fetihlerde bulunup, kaleler fethetmekle her şeyi öğrenip, dışarıdan kaleye ve kale-

den atılan topların düşmana ne yüzden zarar vereceğini bilmekle, Van kalesinin tâ tepesine yirmişer, otuzar, kırkar karış balyemez toplar: koymuş ki, tâ dört saatlik yerden Erdemit bağlarından düşman görününce bu toplar, Van sahrasında ve kırk mil deryasında adam gezdirmez. Eğer düşman bir oyun ile kale altına girse bu yukarıdaki uzun topların gülleleri uzaklara gidip, kale altında olan düşmana isâbet etmez düşüncesiyle koca Süleyman Han adı geçen mağaraların bir çoğuna kalyon karnı gibi top delikleri açıp, her bir mağaraya bin güçlüklerle toplar çıkarmış ki, adam görünce, hayretinden parmağı ağzında kalır.

Bir sıra böyle balyemez topları kirpi gibi dizmiş ve bütün gülle ve mühimmatlarını hazırlayıp, her topun yanına koymuş. Bunlardan bir kat aşağıdaki mağaraları dahi delüp, birer kat, içine adam sığacak ve taş gülle atacak şayka topları dizmiş. Ondan sonra aşağı Varoş kalesinin kapı ve duvarları, burç ve bâruları üzerine yalı kapısından tâ paşa kapısına, Rüstem Paşa ve Hüsrev Paşa kuleleri ile orta kapı ve Tebriz kapısı kulelerine varıncaya kadar birer kat top dahi dizilmiştir ki, bu hesab üzere Van kalesinin bir kalyon gibi sağ ve solunda dört kat top olmuş olur.

Van Kalesinin Şekilleri :

Yukarıda yazılan mağaraların üzerinde göğe baş uzatmış bir sağlam kaledir ki, batı tarafında yedikat kapı kuleleri vardır. Burçlar birbirine bakar. Kuzey tarafına bakan bölme bölme kayalar üzerinde üç bölük kale duvarları vardır ki, içinde azep tâifesi ve diğer neferler otururlar. Bu tarafta kayalar içinde tâ aşağı sazlığa inen suluk yolu vardır ki, kulesi balyemez toplarla donatılmıştır. Kiblesinde, güneyinin aşağı şehre bakan yerinde asla kale duvarları yoktur. Bütün yalçın kayalar üzerinde yüksek sarayların, yeniçeri ağası, başçavuş ve kâtibinin, dizdar ve kethüdasının sarayları ile diğer yeniçeri, topçu ve cebeciler odalarının duvar ve şahni-

şinieri vardır. Yoksa bu taraftaki kale duvarından aşağıya bakmaya kimse cesaret edemez. Burada aşağı şehri örten kayalar içinde youlmuş suluk kulesi yolu vardır. Yukarı kalenin tâ tepesinden aşağı horhor suyu kayasına 1000 basamak taş merdivenle inilüp, su alınan yol yine başkadır. Kuşatına sırasında sıkışıklık olmasın diye Kılıç - Arslan böyle yapmıştır. Van'ın bu kale kayasından horhor adlı değirmen yürütür suyu akup, tabakhâne içinden dışarıda olan bağ ve bostanları sulayıp, Van gölüne dökülür bir güzel sudur.

Kesik deve boynu tarafı:

Bu kaleden başka, doğu tarafta evvelce deveye benzer dediğim yerde «Kesik» derler bir küçük kale daha vardır ki, güya deve kellesi üzerinde başka bir büyük kaledir. Amma yukarı yeniçeri kalesinden aşağıcadır. Bunun da başka su yolu, dizdari, neferleri ve dephânesi, mağaraları vardır ki, Tebriz kapısına engel başkaca bir kaleciktir. Bunu hiç bir surette elde etmek mümkün değildir.

Yüksek Kalenin Büyüklüğü:

Bunu hiç bir surette adımlamak mümkün olmadı. Çünkü her tarafı cehennemın gayya kuyusuna benzer yerlerdir. Bu yüzden etrafında asla hendeği yoktur. Ancak doğudan batıya uzunca bir yüksek, benzersiz kaledir. Başlangıçta aşağıdan bu kaleye çıkarken yokuş yukarı doğuya doğru üç bin adımda güçlülkle Yedikuleyi geçüp, iç kalesine varılır ki, batıya bakar üç kat demir kapı vardır. Bu Van kaleleri kapı aralıklarında gece gündüz, yaz ve kış her gün bir oda yeniçeri, bir gün azepler, bir gün hisar erleri olmak üzere bekçilik ederler. Bir çocuğu ve kadını bile içeri bırakmazlar. Çünkü bir kere nice yüz kürtler avret elbisesi ile bu kaleye girip, fethetmişlerdi. Sonra Ahmed ağa adlı namlı bir gazi kendi malından üç bin adet serdengeçti dilâver yazup, kaleye her taraftan nice bin hile ile yol bulup girerek, kaleyi istilâ

eden kürtlere öyle kılıç vurmıştır ki, niceleri kendilerini kaleden aşağı atıp, parça parça olmuşlar, nicelerini de öldürerek cesetleri ile burçları süslemişlerdir. Bu hal, dördüncü Murad zamanında, yakın zamanda olmakla çoluk çocuktan kimseyi içeri bırakmazlar. O günden beri Van'a on oda yeniçeri tayin edilmiştir. Bu kapıdan doğuya Kesik-kule başına kadar kalenin uzunluğu 1040 adımdır. Aşağıdan adımlanan 3060 adım dahi hesap olunursa Van kalesi aşağıdan tâ iç kalenin Kesik-kulesine varıncaya kadar 4100 adım uzunluğunda olmuş olur. Ama enliliğinde iki ve üç yüz adım kadar yerleri de vardır.

Van'ın Kalesindeki

İmâretleri:

Üç yüz kadar yeniçeri, topçu, cebeci evleri vardır ki, hepsi azeptir. Buralarda evli adamlar olmaz. Amma kuzey tarafındaki sahraya bakan, suluk kulesi üzerinde bölme hisarlar içinde evli adamlar otururlar. Burada eski kiliseden çevirme Süleyman han câmiî var ki, minâresi zelzeleden yıkılmakla yeniçeri ağası Ömer ağa yeniden yaptırmıştır. Kubbesi ve diğer sarayların tepesi, tâ öğle zamanı olmayınca mavi bulutlar içinden çıkamaz. Kimse buna ok erîştiremez amma, dördüncü Murad Han Bevan fethinden dönüşünde pehlivan Sarı - Solağa ve Hacı-Süleyman'ı ok attırıp, Van kalesini aşittirmiştir.

İçinde yedi mescit, bir tekke, üç çocuk mektebi, on kadar küçük dükkân var. Her evinde bir gusulhâne (yıkacak yer) var. Herkes katır ve atları ile evlerine aşağıdan su getirirler. Su sranıçlarına su birikir.

Bu iç kalesinin şehre bakan kible tarafında kesik top mağarası üzerinde bir kayanın göğsünde kayayı dört köşe cilâlayup, nice satır yazılar yazmışlardır ki, bunlar remz ve işaretlerden ibaret olmakla hakîr okuyamamışımdır.

Aşağı Kale :

Bu kalenin kible tarafı altında geniş bir sahrada iç kaleden başka havalesi yok, üçgen şeklinde bir sağlam kaledir. Batı ve kuzey tarafı, adı geçen yüksek kale ile dörtgen olmuştur. Bu aşağı kalenin yukarı kaleye bitişik olan yerinde asla kale duvarı yoktur. Hemen iç kale kayalarıdır. Aşağı kalenin doğusunda, güneyinde ve batısında kale duvarları vardır. Bu üç taraftan başka kale duvarı yoktur. Bir katı gayet sağlam şeddattari, kesme kaya ile yapılmış olup, Taceddin Şah binasıdır. Alçaktır anıma sağlamdır. Etrf duvrının enliği 12 şer mülki zira' kadar kalın ve rıhtım duvarlardır. Veled kulesinden Paşa sarayı bahçesinin köşk kulesine kadar kale duvarı yirmi arşın kalınlığındadır. Amma Elmacı paşa kulesi tarafı bir çok kuşatmalardan sonra yapılmakla gayet sağlam olup, otuz ayak enli, kalın duvardır ki, üzerinde cirit oynamak mümkündür. Kulelerinin tamamı yetmiş kuledir. (Sultan Veled kulesi) kale duvarlarını muhafaza eder. Kirpi gibi toprak ile hazır bir güzel kaledir. Yalı kapısında Şah kulesi, Paşa kulesi, Rüstem Paşa kulesi, Hüsrev Paşa kulesi, Elmacı paşa kulesi, Süleyman paşa kulesi, Ketencî Ömer Paşa-zade Mehmed Paşa kulesi... Tarihi (Eyledi Sa'yedüb Van'ı mücedded tamir) sene 1055.

Orta kapı kulesi, Van ağası Ahmet Ağa kulesi, ilk fethe dildiği vakit vali olan Çerkez İskender paşa kulesi, Ulama Paşa kulesi, Atlı Paşa kulesi, Nakışlı kule, Felemet kulesi, yine Elmacı Paşa kulesi, Tebriz kapısı kulesi. Bu Tebriz kapısı kulesi tarafındaki kesik deve boynu kulesi altından yalçın kayalar üzerinde 38 adet rıhtım bina kule vardır ki, tarif olunamaz. Her birinden diğerine kayalar içinde imdat geçecek yollar vardır ki, bunları ancak neferler bilir.

Bu kapıdaki kulede top fazladır. Çünkü Van kulesinin korkusu bu taraftandır. Onun için aşağı kalenin bu tarafı

beş kat kalın duvardır. Kat kat kırk adet mağarası vardır. Bu kulelerin önlerinde birkat da küçük hisar duvarı vardır ki, gayet kalın ve rıhtım olup, baştan başa mazgal delikleri ile ve köşebentler ile süslenmiş alçak duvardır. Bu duvar üzerinde asla top yoktur. Duvarın iç yüzünde yer altında, kârgir yollar vardır ki, kuşatma sırasında düşman bu kaleye toprak sürse, adı geçen yollardan hendek içine sürülen top-rağı kalede kuşatılmış olanlar uğurlayup, kaleyi toprak altında kalmaktan kurtarırır. Bu duvarların üst tarafında da firdolayı yalı kapısından tâ Tebriz kapısına varıncaya kadar kaleyi hendek kuşatmıştır. Ellişer, altmışar adım enli hendedir amma alçaktır. Çünkü kuşatması müşküldür. Bir zirâ kadarı kazılsa su çıkar. Metris yapmak zordur. Amma Rüstem Han İran askeri ile bu kale altına gelüp, bir hayli uzaktan toprak süre süre hendek kenarlarına gelüp, toprak ile metrise girmiştir.

Tebriz kapısı tarafının hendegi yüz arşın enli ve kırk arşın derin büyük hendedir. Buraların askerleri düşmandan zerre kadar korkmazlar. Hatta Rüstem han kuşatmasında yedi ayda iç kaleden yedi adet top atmışlar. «Kesik top» derler, Süleyman handan kalma bir ağzı kırık top var, onu bir kere kale kayasındaki mağaradan atıp, müşâvere eden yedi Acem hanının yedisini de düşürmüşlerdir. Amma ne dert çekerse evvelâ aşağı kale çeker. Hatta Van kulu ile diğer kale askrleri arasında münakaşa yollu bir bahis geçmiş ve Vanlı şöyle demiştir: «**Hcr kiş! Kel Rüstem han çağında kalemizde kıtlık olup, pisik eti, çomar, tıraş, tola, köpek eti yimişih. Şehitlerimizden bacımız halamız, annemiz ve evlâdımız etlerini yiyüp, Van kalesinin bir taşına binbir baş verüp, kel Rüstem'e Van'ı vermemişih!**» böylece öğünürler. Doğrusu inat askeri vardır. Yedi ay sonra kel Rüstem eli boş, cephâne, baruthâne, ordu ve pazarını bırakıp, kaçarken Van askeri Rüstem hanın ardına düşüp, Selmas ve Rûmiye sahralarına varıncaya kadar askerini kırarak nice bin baş ve esir ile nice türlü ganimat malına nail olarak Van'a gelüp, şenlik et-

mişlerdir. Acme diyârında halk dilinde darbı mesel olmuştur ki, «Van kalesi bizim Rüstem han sipehsalârimuzdan (Baş kumandan) beri yaralı meralimizdir. Yâni biz Van'ı kuşatıp, nice yerlerini yıkmışızdır. Elbette avlarımızı alırız.» Derler amma Allah'ın emriyle mümkün değildir. Çünkü her gelen vezir bir çeşit eser ilâve edüp, günden güne mamur olmasına çalışıyorlar. Hatta efendimiz Melek-Ahmet paşa Van'da serdari muazzam iken yukarı iç kale kapısı kulesi yerine bir kule yaptırıp, mazgal delikleri, demir kapaklı top delikleri ile bezeyerek dört tarafına sekiz adet balyemez toplar koydu. Bu kule üzerine yüksek bir köşk yaptı. Bu köşk için hakirin söylediği tarih şudur:

**Bri eksikli görüp Kasrı müverrih
diye, ey evliyâ bu işret-âbad
Senc 1065**

Bu kulelerden başka Tebriz kapısında bir dirseklî sağlam tabya yapmıştır ki, Tebriz kapısının sağ ve sol hendeği üzerinde kus uçurmaz. Hendek üzerinde Tebriz kapısına gelip giden için mancınıklı, bir çeşit san'atlı makaralı köprü yaptırmıştır ki, böyle sanatlı ağaç köprü, hiç bir kalede görülmemiştir. Her gece kale hademe ve bekçileri bu köprüyü makaralar ile ipler ve bocurgatlarla çekerek köprüyü kale duvarına çekerek siper ederler. Sonra iç tarafından da kaleye zincirlerle bağlarlar. Tâ bu derece sağlam köprüdür.

Van Kalesinin kapıları :

Dört demir kapısı vardır. Hepsinin sağlamı doğuya açılan Tebriz kapısıdır ki, beş kat eğribüğürlü yollu kapıdır. Hisar erleri, gece gündüz bu kapılar arasında bekçilik yaparlar. Bu kapının iç tarafında deve boynu ve Kesik-kale kayası dibinden değirmenler çevirecek kadar bol âb-ı hayat kaynak su çıkup, şehrin içindeki han, câmi, imâret ve hamamların nice hânedanların bahçelerini sulayarak kaleden dışarı gi-

der. Bunun kaynağında bir eski tapınak vardır. Orada bu kapı bekçileri ibâdet edüp, soğuk suyundan içerler.

İkincisi orta kapıdır. Güney tarafa ve kible tarafına Erdemir bağları tarafına açıktır ki, üç kat demirdendir. Hemen Mısır'ın bâb-u Nâsir (Nâsir kapısı) na benzer. Bunun da aralığı âletler ve silâhlar ile doludur. İkiyüz kadar tepeden tırnağa silâhlı bekçileri vardır. Kapı hendeği üzerinde sağlam köprüsü de var.

Üçüncüsü uğrun kapıdır. Paşa sarayının bahçesi köşesinde kibleye bakar küçük bir demir kapıdır. Ama her vakit kapalı olup, anahtarı paşada durur. Bir ulak veya kürdistan ve Acem tarafından geceleyin bir adam gelse kapıyı açıp, o gelen adamlardan paşa bizzat haber alır. Bu kapının hendeği üzerinde bir ince tahta köprü vardır. Bekçileri her gece bu köprüyü de beklerler.

Dördüncüsü yalı kapısıdır ki, batı tarafına bakar, dört kat demir kapılardır. Her kapıda kat kat tepeden tırnağa silâhlı, kâpıcılar vardır. Çünkü bu kapı iskeleye açık olmakla neferleri çoktur. Hatta defterdar ve gümrük emini tarafından da adamlar bekler. Her kapı aralığında duvar üstünde o kadar silâh, cebe ve cevşen vardır ki, tarif olunmaz. Bu kapı önünde de hendeğin üzerinde tahta köprü vardır.

Van kalesinin büyüklüğü:

Doğu tarafta Tebriz kapısından, batıda yalı kapısına kadar bu aşağı kalenin iç taraf duvarı, kule ve bedenler üzerinde tam beşbin adımdır. Ama iç kaleye kıyaslanarak hesap olunursa tam 11000 yiğit adımdır. Etrafı tam dört bin dış bedendir ki, kuşatma sırasında her beden dışı mazgalında ikişer adam bekler, amma şimdi her gece yetmişüç adet kulede beşyüz adet baştan başa silâhlı adamlar yaz ve kış bekleyüp, gözçülük ederler. Bütün gece yirmidört adet ağaları ve çavuşları gece elbiseleri ile kol dolaşıp kale bekler. Bir nöbetçiyi uyur bulsa ikiyüz değnek vurarak paşaya arzedüp, gediğini başkasına verir. Çünkü belirli ulûfeleri, muteber dir-

liktir. Dört beş bin kadarı mahlûl bekleyen yabancı yiğitler vardır. Anlar da parasız nöbet beklerler. Fakat bir gedik açılsa verilmek şarttır. Vefat edenin genç oğlu varsa gediği oğluna verilir. Çocuklara rütbe ve gedik verilmesi yasaktır. Bu bekçiler her gece silâhları ile nöbet bekleyüp, kalenin divar ve burçları üzerinde helva şakaları ve çeşitli sohbetler ederler. Düşmandan bir haber gelmişse kale duvarlarından aşağıya demir zencirlerle sandıklar içinde meşaleler asıp, karanlık geceyi aydınlık gündüz gibi ısıtırlar. Akşamdan sonra ve şâfiî namazından evvel mehterhâneler çalınır. Amma gayet yüksek olmakla aşağı kaleden yukarı kale mehterhânesi güç işitilir.

Van Kalesinin hâkimleri:

Süleyman han kanununa göre Van, eyâlettir. Önce Süleyman han asrında maktul İbrahim Paşa fethettiği vakit (Ulama paşa) ya iki tuğ ile eyâlet olarak ihsan olundu. Sonra 953 tarihinde Acemler istilâ ettiğinden bizzat Süleyman han gelip muhasara ederek sadrazam Rüstem paşa eliyle fethedince arpalık suretiyle ve vezirlik pâyesiyile, İstanbul'da orta defterdar olan çerkez İskender Paşa adlı bahadır bir ere ihsan olundu. Hass-ı humâyun'u onbir kerre yüz bin ve otuz iki bin akçedir. Hassına göre üç bin cebeli askeri ile memur olduğu sefere gider. Adâlet üzere cürüm ve cinâyet davasiyle her sene paşaya kırk bin kurş hasil olur. Amma efendimiz. Melek-Ahmed paşaya bin keseden fazla mal hasil oldu. Dergâh-ı Âli yeniçerilerinin haseki ağalarından azametli bir yeniçeri ağası olur. Zamanımızda deli Abdi ağa adında bir ağa idi ki, altı odada üçbin yeniçeriye hâkim idi. Yâsin Çavuş, yeniçeri efendisidir. Cebecibaşı dahi var. Bu da üç odada bin adet cebeciye mâliktir. Topçubaşısı iki odada bin adet topçulara hâkimdir. Bunlar, âzametli şeyler olup, cuma günü paşa ile beraber divana gelirler. Paşa kethüdâsı, paşa müsellimi, paşanın şehir subaşısı dahi hâkimlerdir. Pâdişahın maldefterdarı Şanı Efendi dahi hâkimdir ki, hası altı bin

dört yüz seksen yedi akçedir. 150 adet adamları ile 700 hâkimden padişâh malını tahsil edüp, yetmiş adet kale kullarına ve diğer vazife erbabına maaşlarını verüp, paşa divanına gelmeye izinlidir.

Çavuşlar kethüdası, çavuşlar emini, çavuşlar kâtibi, tımar defterdarı, defter emini, rûznameçeci, muhasebeci, muakaataacı, mevkufatçı, gibi dokuz adet divan halifeleri, padişâh tarafından ruuslu hâkimlerdir ki, kanun üzere zeâmetleri hası almış bin dokuz yüz doksan dokuz akçedir. Bunlar da paşa ile sefere giderler. Zeâmet kethüdâsı, sol kol ağası, Süleyman bey sağ kol ağası, azep ağası, hisar ağası, dizdar, deve boynu dizdarı, aşağı kale dizdarı, gümrük emini, haraçcı ağa, muhtesip ağa, şahbender ağa su ağası da hâkimlerdir. Bu su ağası genci ağa dokuz bin adet bend'e su salup, sulararak öşür alır. Paşa ağalarındandır. Yüz adet adamları ile hükümet edüp, paşaya altı kese verir. Kendine üç kese alır. Çöplük su başısı dahi ayrı hâkim olup, şehrin yol ve hendeklerini temizler. Şeriat hâkimi vardır. Üç yüz akçelik kazadır. Fakat padişâh fethi olmakla arpalık suretile beş yüz akçelik mollaya sadaka olmuştur. Erdemit, Vustan, kevar, Kevas, Surp, Âmik gibi nâhiyelerinden kadısına senede adâlet üzere 10 kese hasıl olur. İmâm-ı âzam mezhebinden müftüsü olup, eli altında Şâfiî, Hanbelî, Mâlikî müftüleri dahi olmakla her dâvaya fetvâ vermeye kaadirdir. Her fetvadan 10 akçe alır. Nakib-ül Eşraf'ı vardır. Şehir nâibi dahi her divanda paşa huzurunda mevcut olup, bu nâib yılda bir kere köyleri dolaşarak âdat tahsil eder. Van'da yeniçeri serdarı, sipâhî kethüdâ-yeri yoktur. Yeniçeri ağası yeniçerilere hâkimdir. Sipâhisine de sağ ve sol kol ağaları hâkimdir.

Van Kalesinin Sipâhî

ve Hizmetlileri :

Sağ, sol, gönüllü, yerli azep, hisar topçu, cebeci, dizdar-ı kesik, dizdar-ı esfel, yaşlı, hasenî, hüseyinî, çavuşlar ağası, vesairesi ile van, iki tuğ ve yirmidört ağalık sayılır. Sağ kol

askeri gayet şecâatli olup, ağaları Hüsrev paşa yeğeni Süleyman beydir. Sol kol ağası demirci oğludur. Taşlılar, yukarı taş kalede oturanlardır. Yaşlılar da aşağı yaş hisarda olanlardır. Tuhaf hikmettir ki, bu kalede oturanlar birbirlerinin kuvvetli düşmanlarıdır. Amma üzerlerine bir düşman gelse birlik olur, her biri Ali Kerrar gibi görünürler. Çavuşlar, cebeciler, topçular, azepler, hisar eri hep yiğit erlerdir.

Kanun üzere Van kalesinin altıbin kulu vardır. Âmik, Erciş, Adilcevaz, Amlat, Tahtıvan, Vustan kulları da altıbindir. Hepsi oniki bin kulun maaşlarını Van defterdarı Kevas, Gevar haslarından, Bendimahî iltizamından, Van'ın haraç ve gümrüğünden, tuzlalarından, diğer bac pazarlarından ve kapanlarından, Muş haracından, Bitlis'in arabı, ermenisi haracından, Birecik önündeki Murat geçidinin gemi mahsullerinden, Mümbüç yalı arâzisi mallarından, elhâsıl 370 kâlem eşyadan her sene altıyüz Rumi kese hâsıl olup, verir. Aylıklar bir ay kadar gecikse defterdarın, kırk kalem sahibi kâtiblerin, yirmi dört ağaların başlarına kıyamet koparıp, paşaya karşı ayaklanarak divana gelüp ,feryad ederler. Amma gayet bahâdırırlar.

Van eyaletindeki sancak hâkimleri:

Van'da kanun üzere 37 adet sancak hâkimleri vardır. Amma Osmanlı hükümetinin azil ve nasıp kabuleden sancakları yirmi adettir. Erciş, Adilcevaz, Muş, Bargiri, Kârgâr, Kesânî, Hizan, İsirî, Ağakis, Şirvan, Ektrat, Beni-kotur, Bayezid kalesi, Beru', Erecik Körlâdik, Çobanlı, Şureger, Dalgirer, Zeriki, Van sancağı paşa tahtıdır. Livâlarındaki has ve haraçlar, hep Van kulunun kalemleridir. Arâzisi öşür ve rip, zeâmet ve timara bağlanmış yediyüz parça mamur köyleri vardır.

Van'ın Azil Kabul etmez

Hükümetleri :

Yarım Hükümet Hakkâri, Van'ın kiblesinde Vustan ve Şatak kalesi Çölemerik kalesinden olan ulu hanlıktır ki,

kırkyedibin askere mâliktir. Hepsi tıraşlı, heybetli, çirkin çehreli şecâatli kavimdir. Sade çenelerinde Felemenkliler gibi azıcık sakalları var. Brabaş, Potkali, Ahmalık, kazağı gibi alınlarında saçları var. Başları kazan kadardır. Kulakları çoğunlukla halkalıdır. Her biri kırk ellişer dirhem tüfenk atar. O kadar atıcıdırlar ki, pireyi vururlar. Arkalarında bir kürt kalkanı, ellerinde kopal dedikleri çevganlar vardır. Başlarında alaca başlıklar üzeri çifte teller ile süslenmiştir. Amma ekseriya kulaklarının yanlarını bıçakla delip, kanları akararak turna, şahin, horoz telleri sokmuşlardır. Bütün elbiseleri alaca şal ve şayaktır ki, etekleri dilim dilimdir. Şalvarları yine alaca şaldandır. Ayaklarında pöçüklü, pansıdı, hezari, saddi, kepkepli pabuçlar vardır ki, her teki ikişer okka gelir. Hatta cenk meydanında kalkanları olmasa heman ayağından pabucunu çıkarıp bir eline giyüp, bir elinde de hancer veya kılıç ile yumulup geldikten sonra her birinin on adamdan dönmesi ihtimali yoktur. Hatta Van kulu arasında bir adam hiddetlenüp, bir düşmanına hücum eylese «Hakkâri Cilovi gibi pabucunu eline giymiş gelir» derler, Darb-ı meseldir. İşte Hakkârinin böyle onbin silâhlısı vardır. Harp sırasında kırk ellibin tüfenklisi olur. Mezhepleri malûmum değildir.

Bitlis Hükümeti :

Şanı yüksek hanı Abdal handır. Bunlara rojeki derler. İlk geldiğimizde yazmıştık. Hakkâri kadar askeri vardır.

Mahmudiler:

Bunlar Van'ın doğusundaki yalçın dağlar içinde oturup, Acem ülkesi ile aralarında ancak Şah-gediği adlı dağ vardır. Yanlarında acemin Kotur kalesi vardır. Bunlar tamamı altıbin adet kılıç askerlerdir ki, buranın süvarisi gibi şecâatli ve namlı süvari yoktur. Defalarca Selmas Çorus,

Rumiye sahralarında Şah askerine karşı koyup, zafer kazanmışlardır. Beyleri hoşaf kalesinde oturur (İbrahim bey) adlı bir güçlü baba yiğittir ki, defalarca cenk ateşine girip çıkmıştır. Bu Mahmudiler yüz yirmi aşiret beylerini sayarlar ki, hepsi İbrahim beyden yıllık ve donluk alırlar. Bunların da toprağında hası, haraç, tımar ve zeâmet vardır. Bunların kible tarafı Hakkâri diyârıdır. Hakkâri hanı (Şir Yezdan) han hazretleri ile akrabadırlar. Onların kuzeyleri Van kalesidir.

Piyanışlar :

Bunlar da Mahmûdi sayılır amma başka idâredir. Onun doğusunda altı konak uzaktadır. Beyleri Hasan beydir. Merkezi, Hasan kalesidir ki, bunların diyârının doğusu, güneyi ve kuzeyi üç konak yer acem diyârıdır. Acemin Rumiye hanlarından Çolak Sultan ile komşudurlar. Gece gündüz Acemlerle cenk ederler. Hepsi altıbin askerdir. Fakat gayet uzunboylu, gücü kuvvetli, kimseler olup, nice kerreler, Rumiye ve Tebriz hanlarının ellibin askerine karşı koymuşlardır. Bunların toprağında da has tımar zeâmet vardır. Acem diyârında bunlara (Gazikıran) derler. Böyle denmesinin sebebi budur ki, bu kavmin çolak Mîr Aziz adında bir beyleri varmış. Sultan Murad Han Revan üzerine gelirken Acemler Revan'a imdat göndermek istemişler. Heman bu bey imdada gidenlerin Selmas sahrasında önlerini kesip, sekiz bin adamı ile otuz bin şahseveni kılıçtan geçirüp, top ve cephanelerini Van'a göndermiş, ganimet mallarını almış, işte o zamandanberi buralara (Gazi kıran) denmiştir. Ülke ve kaleleri inşallah yerinde yazılır. Onun doğu tarafında Benikotur, Biredusi, Cevlânî, Dumdumî, Dumbuli, adıyla beş hükümet Sultan Süleyman kanunu üzere hep Van'a bağlı idiler. Sonra Süleyman han vezirlerinden Tavâşi Süleyman paşa Tebriz şehrini fethedüp, büyük bir kale yapınca bu beş hükümet Van eyâletinden ayrılıp, Tebriz eyâletine katılmıştı. Sonra Acemler Tebriz'i ellerine geçirince beş hükümet

ayakta kalıp, arada kaldılar. Murad hanın göçtüğü 1048 senesinde Acemler, Beni-kotur kalesine asker koyup, barışa aykırı iş yaptıklarından bu beş hükümet dahi mecburen Acemlere tâbi olmuşlardır. Çünkü bunların hududu Acemlerle bağ bağa, taria tarlaya komşudur. Fakat beyleri şah-tan giymemişlerdir. Sade hoşnişin boy beyleridir.

Van'da olan sancak beylerinin hass-ı humâyûnları birinci kitapta yazıldığından burada tekrarına lüzum yoktur. Van eyâletinde olan zeâmet ve tumar da birinci cilt de Süleyman han kanunnamesinde yazılmıştır .

Süleyman han zamanında Osmanlı pâdişâhı Van tarafından Acem diyârına gitse Van beylerbeyisi öncü askerdir. Önü sıra Hakkâri hanı Çarhacı olur. Onun ilerisinde Mahmûdiler başı çarhacı olur. Ondan ileride Pinyaniş yiğitleri sağda ve solda ince karakol olup, ileriden baş ve esir almaya memur edilirler. Van paşasının arkasında Osmanlı vezirleri, ondan sonra bizzat pâdişâh, yahut serdâr-ı muazzam olan gider. Ondan sonra bütün beylerbeyiler gidüp, hepsinin arkasından Bitlis hanı bütün askeri ile kazan dibi kalarak artçı olur ki, geri kalan hastaları, dönüp kaçanları korumağa memurdur. Böyle toplanacak müslüman askerlerini sağında Kürdistan'ın İsbirit, Şervi, Zeriki, Kârni, Hiron, Kârkâr, Ağakıs, Kesan, Mekes, Lâdik, Özecik, Dalegirer, Çobanlı, Benikotur adlarında onbeş adet sancak beylerinin askerleri, davul döverek giderler. Sol tarafında ise Lâmos, Âdilcevez, Erciş, Bargiri, Bayezid, Akçakale, Karacakale, Makû, Ziyaeddin, Abagani Şatak adlı onbeş sancak beylerinin askerleri yürürler. Ama kale neferlerinin yarısı kalede kalup, ikinci yarısının sefere gitmesi de kanundur. Asıl Van kalesinin altıbin askeri olmakla bunlardan yarısı olan altıbininin sefere gitmesi şarttır. Paşanın cebebelileri ile üçbin askeri olur. Diğer sancak askerleri de eklenirse kırksekiz bin kadar secme askeri olur. Bunlar gayet seçme silâhlı amansız askerlerdir.

Van Kalesinin câmlieri :

Yukarı kalede (Van câmii) tâ Hazreti Davud zamanında yapılmış eski bir câmidir. Sonra Hazreti Ebubekir, elçilik ile geldiği vakit mescit oldu. Nice yüz hükümdar eline geçüp, yine câmî olarak nihayet 940 tarihinde Sultan Süleyman tamir ve genişleterek adını Süleyman Han câmii dedirtmiştir. Bir kapılı hayli geniş câmidir. Bir minaresi vardır. Van'da büyük bir zelzele olduğu vakit, minâre yıkılıp kalmakla yeniçeri ağası Ömer ağa, bir sanatlı minare yaptırmıştır ki, ale mi öğle vaktine kadar bulutlar içinde kalır. Bu üç kalede bundan başka câmî yoktur. Bütün pencereleri aşağı şehre ve Erdemît sahrasındaki bağ ve bahçelere bakar. Bundan sonra yapılan aşağı kalede (Ulucâmii) Azarbeycan hükümdarlarından Akçakoyunlu Şah Cihan'ın yapısıdır. Bundan büyük câmî yoktur. Câmî içinde bütün sütunlar üzerine yapılmış büyük kubbesi vardır ki, göğe baş uzatmıştır. Usta yapıcı mühendis, var kuvvetini sarfedüp, çeşitli mermerlerle süslenmiştir. Yüksek kubbesine büyük kapı ve duvarlarına kırmızı siyah tuğlalar ile yazılar yazmıştır. Ve tuğladan çeşitli yazılar dizmiştir. Bu yazıların bir misli Humus kalesinin duvarının yüzünde dahi vardır. Gayet ulu ve eski bir mabed olup, helâl mal ile yapıldığından mânevî bir rûhâniyeti vardır. Eski tarzda yapılmış bir minberi vardır ki, beyaz siyah, kızıl kıymetli taşlarla sedefkârî işlenmiştir. Bir sanatlı minaresi vardır. Hakikaten seyre değer. Hâsılı bu câmîin bir misli yoktur. Burada olan zarif, gönül alıcı sanatlar, burada olan gözkamaştırıcı işler, hiç bir câmide görülmemiştir. Dışarı bahçesinin etrafında dârütedris vardır.

(Hüsrev paşa câmii) yapıcısı Süleyman han vezirlerinden Koca-Hüsrev paşadır ki, Bitlis de bedestanı, kârgir carşısı, Rahova sahrasında büyük bir hanı vardır. Van hâkimi iken bu şirin câmii yaptırmıştır ki, bütün kubbeleri ve odaları mavi kurşunla örtülü bir nurlu câmîdir. Orta kubbesi gayet sanatlıdır. Hâlis altınla kaplanmış alemleri, dünyayı ışitan güneşin tesiriyle parıldayıp, insanın gözünü kamaştı-

rır. Câmî içinde kıymetli sanatlı âvizeleri vardır. Dört tarafındaki pencereleri billûr, nefes, camları gayet nakışlıdır. Mihrap ve minberi, müezzinler mahfeli gayet sanatlıdır. İstanbul biçimi bir yüksek minaresi vardır. Bahçesi etrafında medrese odaları vardır. Bu nurlu câmî orta kapının iç tarafında paşa sarayı yakınında olmakla her cuma paşalar bu câmîye gelir. Van şehrinde bundan başka kurşunlu imâret yoktur. (Tebriz kapısı câmii): Eski bir mâbeddir. Amma yapını bilmiyorum. Bunun da avlusunda medresesi var. (İskilip kapısı câmii) Abbas Ağa adlı birinin yapısıdır.

Medreseleri: Ulu câmî medresesi, Horhor medresesi, Hüsrev paşa medresesi, Tebriz kapısı medresesi.

Dar-ül-Kurraları :

İki yerde dar-ül-Kurra var. Biri Ulu câmide biri de Hüsrev paşa câmiiinde. Fakat istekleri az olmakla fazlaca okuma olmaz. Her câmide hadis ilmi için bir dersiam vardır. Amma Rumdaki gibi kârgir bina darühadisleri yoktur. Fakat Müslim ve Buhari'yi hıfz etmiş bilginleri çoktur.

Mektepleri: 20 kadar, ebced okuyan çocuk mektebi vardır. Necip, olgun çocukları gayet güzel farisi öğrenirler. Tekkelerinden (Hacegân-ı Rumiye tekkesi) meşhurdur.

Çeşmelerinin en meşhurları Horhor Çeşmesi, dört gözlü çeşme, Hüsrev paşa çeşmesidir.

İslâm mahallelerinin meşhurları, Paşa mahallesi, İskeleye mahallesi, Orta Kapı Mahallesi, Tebriz kapısı mahallesi.

Âyan Sarayları :

45 kadar mamur sarayları vardır. Bunlardan orta kapının iç tarafında Hüsrev Paşa câmîinin yakınında (Paşa Sarayı), kırk adet odalarla süslü bahçe ve divanhâne ile bezemiş kale divarı tarafı bahçeli, uğrun kapısı kulesi üzerinde yüksek köşklü, bir hamamlı bir büyük saraydır. Divanhâne odasının üzerinde yazılı tarih şudur.

**Şâniyâ oldu sâlitarihi
Tarh-ı divanhâne-i âli**

Paşaların has odasının tarihi,

**Şani berâi tarih-i sâleş
Güfta «Mübarek in beyt-i rânâ.»
Sene 1057**

Bu da Ketenci Ömer Paşa-zâdenin Van'ı yeniden tamir ettiğinde yaptırdığı yüksek kulenin dibindeki yüksek köşkün tarihidir:

**Görüp itmanımı şâni dedi ana tarih
Eyledi Sa'yedüp Van'ı müceddet tâmir
(Sene 1056)**

Bu büyük sarayın enderun has gülmanı için kırk elli adet alçak odaları ortasında bir büyük meydanı vardır. Hat-tâ dışarı divanhânesi dahi alçak bir meydandır. Bu hakir o divanhâne divarına bir kalyon ve kadirga resmi yaptım. Hâ-lâ alâmetimizdir. Bu divanhânenin batı tarafındaki pence-reler, saray bağına bakar, bir irem bağı vardır. Divanhâne kapısından dışarı saray meydanıdır ki, bizim Melek-Ahmed paşa efendimiz o meydanda tabl ve kudumunu döverek her gün cirit oynatıp, iç ağaları silâhşorluk ederlerdi. Bu derece büyük bir meydandı. Bu meydanın dört tarafında altı üstlü ikişer kat altıyüz adet bir çok odalar vardır. Çarşıya bakan bir kapısı var ki, gece gündüz orada bekçilik ederler. Bura-dan aşağıda Hüseyin ağa sarayı, kadı efendi sarayı, Demircioğlu sarayı, Mallı Kaya-Çelebi sarayı, Cenedan-oğlu sarayı, Hadım Câfer Ağa sarayı, Defterdar Şâni sarayı... Bu saraylardan başka aşağı kalede sekiz bin sekiz yüz oda sayılır. Bütün evleri, kireç ve cips ile örtülü mamur evlerdir. Çoğu ikişer kat, sanatlı, kârgir binalardır. Caddeleri tertemiz kaldırmıştır. Üç adet ermeni mahallesi vardır ki, bunlar da ka-

le hademeleridir. Haraçlarına karşılık, kalenin tamirine memurdurlar. Bunlardan başka bu kalede hristiyan yoktur. Ermenileri ikram edici ve bezirgândır.

Hanları :

Gümrük hanı, kürt Ahmet ağa hanı, Kapan hanı meşhurlarıdır.

Çarşı ve Pazarları :

Bedestanı gayet mamur olup, bütün kıymetli eşya burada bulunur. Amma Mezgitli çarşı, Hüsrev paşa çarşısı hafahâne gayet mamurdur.

Pınar ve akarsuları :

Van kayası altından pınarlar çıkup, Horhor denilen yerde değirmen yürütecek kadar su olur. Tebriz kapısının iç yüzünde yine bir büyük berrak pınar çıkar ki, fevkalâde güzel sudur. Bir kuzuyu yiyen adam bu sudan içse hazmeder. Suluk kulesinde de bir kaynak vardır ki, baştan aşağı kayalar içinden iner. Bu su yoluna bakan (yukarı burç adıyla bir kahkaha burcu vardır ki, bu su yolunu korur. Kirpi tüyü gibi dizilmiş balyemez topları vardır. Van kayasının kuzeyinde de bir kaynak vardır ki, bunun üzerine bakan kuleye su kulesi derler. Burada kayalardan aşağıya inen su yolu vardır. Yukarı burç ve sultan türbesinden, aşağı kaya içinde inilir. Bu yollara bakan kulelerde kat kat balyemez topları vardır ki, su kulesini muhafaza eder. Bu kaynağın aşağısı sazlı ve bataklık yerlerdir. Yanına adam varamaz. Çünkü Van topları, bu yerlere adam değil kuş bile kondurmaz. Van kalenin altında ve yukarısında tam yediyüz altmış top vardır. Hepsinin büyüğü, ağzı kesik top olup, elli okka demir gülle atar.

Hamamları:

Mezgitli çarşı başında (Sultan hamamı): gayet sanatlı ve şirin. suyu ve havası ve binası lâtif gönül açıcı bir hamamdır. (Çifte hamam). (Nakışlı hamam); Tebriz kapısı yakınında (Çukur hamam) meşhurlarıdır. Şehir büyüklerinin bildirdiklerine göre yediyüz kadar ev hamamları varmış. Vanlılar hiddetli, intikameci, ibret sâhibi, namus sâhibi adamlar oldukları için hatunlarından birisi bile dışarı düğüne, derneğe, dereye falan asla çıkmaz. Meğer ki, ölüp de evinin kapısından şehitlikle çıka!.. Bu yüzden ırz ehli olanların evlerinde hamamları vardır. Öğleden sonra avam hamamlarına erkekler girmeyüp, hamamları olmayan kadınlar girer. Amm o hamamlara da avretlerin gitmesi için, başka sokakları vardır ki, o yollardan öğleden sonra bir tek erkek geçemez. Bu avretler yolunda şehirliden bir adem görseler, aman vermeyüp, şiddetle cezalandırırlar. Bu kavim, tâ bu derece kadınlarını sakınırlar.

Ahâlisi, Yüzlerinin renkleri.**Tanıştığımız Dostlar :**

Çoğunlukla erkekler yaşlanmadıkça yüzlerinin renkleri buğday rengi olup, delikanlı olunca hiddetli, şecaatli, levent olurlar. Tazeleri cenge teşvik ederler. Civan ve gençleri yine buğday benizli olur Civanları ekseriya ablak suratlı, soblak, merâli, gazâli gözlü, şirin sözlü, lewend olurlar. Allah bilir kadınlarını görmedim. Amma sözüne inanılır kimselerden olan dostlarımızın bildirdiğine göre, hepsi fevkalâde güzel ve lütuf ü itidalde emsalsiz olup, dindar imişler. Hele yıldız gibi temiz kızları baba ve erkek kardelşerinden gayri erkek yüzü görmemişerdir.

Tanıştığımız dostlar: Velinimetimiz Mallı Kaya Çelebi, biraderi Hadım Câfer Ağa, kolağası Hüseyin Ağa ve oğullarıdır.

Vâkıa bu güzel şehrin havası gayet lâtif olduğundan doktora ihtiyaçları yoktur amma halkı pek müstait ve liyâkatli olduklarından doktorları da yetişmiştir. Nabız bilgisinde Mesut Çelebi emsalsizdir. Şeyh Bay çelebi öyle bilgili doktordur ki, belki Atina'da böyle doktor yetişmemiştir. Cerrahları da olgun üstadlardır. Şeyhlerinden Ulu Câmî Şeyhi Efendi, aziz ve duâsı kabul olunur bir zattır.

Yazarları ve Şâirleri :

Evvelâ zamânenin sultanüşuarası (Şâni Efendi): Bütün ilimlerde mânâ denizidir. Hatta Sultan Dördüncü Mehmed'in doğumunu gösteren bu tarih onundur. «Nurdur, geldi Muhammed sulb-i İbrahimden.»

Vanî Çelebi, Mîr Siphri dahi meşhur şâirlerdendir.

Mecâzileri ve Budalası :

Budalalar serçeşmesi (Yusuf Dede): Paşanın Uğrun kapısı kulesi içinde yatar. Melâmilerden bir candır ki, nice yüz kerâmeti görülmüştür. «Yusuf ekmek ister» kelimesinden başka bir söz demez iken bir gün (Ferhânî, öldürhanlıyı) demeye başladı) Sonunda Bitlis hanı ile büyük cenk olup, nice yüz asker kılçtan geçti.

Vanlıların elbise ve Ayakkabıları :

Vanlıların çoğunlukla giydikleri çuka, serhaddi ve çekmandır. Samur kürk giyerler. Kemerlerinde alaca ipek kuşak üzerine birer hançer korlar. Başlarındaki kadife kavukları gayet büyüktür.

Kadınlarının Elbiseleri :

Bütün kadınları sarı çizmeli olup, başlarında altun ve gümüş ve diba süvareleri örtülüdür.

Erkeklerinin adları :

Pehlivanoğlu, Cededanoğlu, Demircioğlu, Beşâretoğlu, Alişar oğlu, Kılıçoğlu, Keremettinoğlu... Mallıkaya, Rüstem Ağa, Burhan Ağa, Doğan ağa, Eset Bey, Gazanfer Bey, adları vardır.

Kadın ve Kız isimleri :

Ayeş, Fatma, Gülsüm, Esmâhan, Ümmühan adlı kadınları olduğu gibi Selime, Sâlime, Kâlime, Kâmile, Esmâ hanım Peribuy hanım, Hüma, Miskbar, Dâye adlı hanımları vardır.

Köleleri :

Evrenk, Çelerdı, Hakverdi, Çömez, Zal Iskender, Kubat, Şufat, Server, Hürrem, Levent, Elvent, Siyâmî, Perviz, Şük-rullah, Kasım, Şahkıran adlı köleleri vardır.

Câriye adları :

Dilfikar, Mürdecan, Hateme, Varaka, Şakire, Mâhiye, Düriye, Cevher, Serdibuy, Canbuy, Dilâram, Perçine, Perişân, Cansar, Rumâye, Vesime, Hâlise, Zerzeban, Şahıhuban adlı câriyeleri vardır.

Burası Ali Kuşçu'ya göre onsekizinci örfi iklimdendir. Bitlis hanımın dediğine göre üçüncü hakiki iklimin ortasında olup, batı meyillidir.

Kiliseleri, Iskele köyündeki kilise meşhurdur. Van der-yası içinde (ahdim var) adasındaki kilise ve onun doğusundaki (verek) kilisesi garip ve acâip kiliselerdendir. **Lisanları:** Bu kavmin lisanında başkaca bir hususi lehçe vardır ki, hiç bir memleket lisanına benzemez.

Ürünleri :

Arazisi geniş, mahsulâtı ucuz bir diyar olmakla bolluk bir memlekettir. Yedi türlü buğdayı olur. Yedi türlü siyah, yağlı, semiz arpası olur. Fülü, nohutu ve diğer tahıllarının hesabını Allah bilir.

Sanatları : Üstad mühendis yapıcıları vardır ki, benzerleri ancak sakız'da ola... Terzileri öyle frengi teğelli esvap dikerler ki, iğne yerleri ipek tellerinden fark olunmaz. Berber dükkânları temiz olup, saraçları gayet usta olur.

Ahalisinin işi ve kazancı:

Van ahali altı fırkadır. Bir zümresi paşa kuludur ki, kale hizmetine memur olup, hiç bir kişi kazanç sahibi olamaz. Meğer şehir içinde tüccar ola... Bir fırkası dışarı memleketlere gidüp, mal götüren tüccarlardır. Bir kısmı sanat ehlidir. Bir kısmı da defterdar kalemlerini zapteden hizmetlilerdir. Bir tâifesi bilgilner, bir zümresi de bahçıvan ve hademelerdir.

Yiyecek, Sebze, Meyva ve İçecekleri :

Çörek otu, râziyâne, sulu, anasonlu, has beyaz somunu bir diyarda yoktur. Beyaz pamuk gibi yufka livâşesi, katmer çöreği, kelik böreği, mastaba aş, kırılı aş, tüffâhiyesi, karanfillisi pek lezzetli olur.

Sebzesinden Van lahması yedi iklimde meşhurdur ki, her ikisi bir deve yükü olur. Her biri güya fil-i mahmudi karnı gibidir. Yaprakları gayet ince olur. Maydanozu, kerevizi, sülün gibi su kabağı, yemeği çok lezzetli olup, çirpiş denilen bir nevi otu, teresi, soğanı, karpuzu meşhurdur. Meyvalarından on iki türlü al yanaklı tebkâni, cangülü ,seylâni, zafranı, şamî adlı elmaları gayet lezzetli ve suludur. Hatta elması o kadar çok olur ki, gezintiye çıkanlar birbiriyle elma cengi yaparlar. Sulu üzümü, abbasi ve melece armutları

meşhurdur. İçeceklerinden Vereke dağı balının şerbeti cana rahatlık verir. Hatta tarçın ile üç gün dursa hafif keyf verir. Sergüloğlu, Şirek adlı bağlarının üç gün kalmış helâl şırası insan vücuduna safi kandır. Âb-ı şele şerbeti dibas şerbeti, tuffâhiye şerbeti, misli bulunmaz içkilerdendir.

İmâretleri:

Eski zamanlarda Ulu Câmide sultan Cihan-Şahın bir imâreti varmış... Bu şehrin bütün hânedanları birer misafirler ziyâeft evi olmakla o imârete rağbet kalmadığından hâlâ boştur. Amma Gazi Hüsrev paşa merhumun medrese imâretinin bütün danışmend, bilginler ve fukaralara ay ve sene, sabah ve akşam çeşitli nimetleri boldur ki, nâzırı vilâyetin vâlisidir.

Hayvanları :

Bu dünya yüzünde Rumelinde serez camusu, Anadolu'da Adana camusu, burada Van camusu kadar büyük heybetli, camus yaratılmamıştır. Hatta filden büyük camusu olur. Bu camusları tam bir sene beklediklerinde fil gibi olurlar. Nevruz günlerinde Vanlılar bu camuzları, küheylan atları, develeri, koçları döğüşdürürler ki, gayet seyirlidir.

Van'ın mesireleri :

Van'ın Erdemit bağları mesiresinden başka yakın ve uzak yerlerde yirmi tane mesireleri vardır. Evvelâ Van'ın doğusunda bir top menzili uzak, (Akkirpi taşı), (Yalı köyü), (Elemelek), (Sarigül), (Çaybaşı), (Kara kasım çavırı), (Murat han sofası), (Erdemit bağları), (Miri Bendi), (Mahibendi), (Hoşap Koyağı), (Vereke Dağı), (Gök gediği kilisesi), en meşhur gezinti yerleridir.

Bağları :

Van kalesinin kible tarafında hendek şairi mezarlığı geçince Erdemit kasabasına kadar uzanan, uzunluğu ve ge-

nişliği sekizer saat olan Van sahrası bağ, bahçe, ağaçlık gülistandır ki, bağlar hâkimî su beyinin defteri mucibince yirmi altı bin katardır. Su beyine, su saldığı için su öşürü verirler. Bu bağların içine insan girse kaybolur. Her bağda bir akarsu, havuz, şadırvan sıçramaktadır. Her birinde bir güzel köşk vardır. Bilhassa Mallı-kaya Çelebi Bağı, Şirek Bağı, Süleyman Bey bağı ve diğer bunun gibi bir çokları meşhurdur.

Büyük Evliyâ Ziyâretleri :

(Gazi Hüsrev Paşa ziyâreti): Kendi câmii yanında yatar. (Üçüncü Mehmed'in beylerbeyi mesud gazi Tekeli paşa): Serav sahrasında birdenbire Şah İsmail basmak üzere iken bir yezidî bunun kemerinden kavrayarak şehit eder. Fakat kendisini de parça parça ederlerse de pençesi paşanın keminde kalır. Mezara beraber gömerler. (Kuurban baba): Yukarı iç kale kapısında gömülüdür. Bu aziz, hazreti Ebubekir'i bu kapı aralığında aşikâre görüp, nice kelimelerle konuşmuş ve sonunda kırk yedi sene bu kapı aralığında oturup, (Beni Ebubekir makamına gömün) diye vasiyet eylediğinden buraya gömülmüştür. (Balâ Burç Sultan), Horhor kapısı yanında gömülüdür.

(Canboalt-zâde Hüseyin Paşa); üçüncü Mehmed vezirlerinden iken âmiri Cağala-zâde Sinan Paşa Tebriz ilinde mağlûp olarak Van'a geri çekildiği vakit «Bana niçün imdat etmedin?» diye Canbolat-zâdeyi şehit eylemiştir.

Mevzumuza gelelim: Efendimiz Melek-Ahmed Paşa Van'a girince nursuz Timur'un kale önüne yığıdığı toprağı Van gölüne döktürmeğe gayret edüp, Van eyâletindeki beylerle serbest hâkimlere dâvetiye emirleri göndermiştir. Hepsi, baş üstüne diye gelmekle günden güne derya gibi askr, yiyecek ve içecek ve çadırları ile paşaya hesapsız hediyeleri ile ge-

lüp, hepsi Van sahrasında durdular. Ordu o kadar çok oldu ki, bir ucundan bir ucuna iki saatte varılırdı. Heman üç bin kadar, çarşı esnafı çadırları vardı. Paşa bu büyük topluluğu görüp, Allah'a şükrederek pâdişâh hizmetini görmeğe gelen beylere tath dil döküp, ihsan ve inamlara boğduktan başka her gün ikişer kere bütün beylere ve aşiret şeyhlerine ziyâfetler çekerdi. Yemekten sonra gülbank çekilip, bir hay huy ile toprağı denize koyarlardı. Kürt askerleri de yavaş yavaş gelüp, toplanmakta idi. Amma Hakkâri hanı bizzat kendisi gelmeyüp, (Molla Mehmed Şataki) adlı kethüdâsı ile altıbin çölü askerini padişâh hizmetine gönderdi. Çok kıymetli he-di-yeleri de geldi. Amma Mahmudi beylerinden Evliyâ beyin ne kendisi geldi ne de imdadı... Bitlis hanı (abdal han) da öyle... Paşa bundan gayet üzüntü duyup. Erganili Ahmet Ağa ile Han'a mektup gönderdi.

Mektup Han'a ulaşınca okuyup, «Van'dan bizim atımız su içmez» diye cevap verüp, varan adama «Necabete sûret yoktur.» şeklini etmekle adı geçen ağa dahi Bitlis'den, «Kus-kun kıran» üzerinden iki gün iki gecede Van deryâsını dolaşp, paşaya mektupsuz gelerek olayı anlatınca paşa kav-çakmak ile kibritli ateş parçası olup, ne tutuldu ne de durdu. Güyâ derdine dert katıldı.

BİTLİS HANI ÜZERİNE SEFER OLMASININ SEBEBİ

(Allah bir şeyi isterse sebebini halk eder) mefhumunca hemen o gün paşa gezinti yolu ile Van'ın içeri kalesinden yeniçeri ağası Abdi ağanın ziyafetine vardı. Orada bütün âyan, Van ağaları kürt beyleri, müşâvere edüp, hepsi de han-dan şikâyet ederek:

«Vücudunun ortadan kaldırılması vacip, mülhid, fâsik, fâcir, lü-tî, müneccim, yalancıdır ki, kırk senedenberi katledilmeli idi.»

Diye bu zâlim kimseler habersiz hanın hakkında o kadar kötü lâflar ettiler ki. (Gıybet, zinâdan daha şiddetlidir.) Anlamının öte tarafına geçtiler. Amma Allah'ın hikmeti, elbette olacak olur. Bu büyük toplantı, han müşaveresinde iken kapıcılar kehüdası gelüp;

«Sultanım! Erzurum vâlisi Tavukçu Mustafa paşa oğlunuzdan ulaklar geldi. Van yeniçerilerinden bir kaç yaralı yeniçeri gelmiş.»

deyince paşa, «Tiz gelsünler» dedi. İçeri giren ulak, yer öpüp, Erzurum vâlisinin mektubunu verdi. Şöyle yazılı idi:

«Benim efendim! Habib-i Hüdâ aşkına olsun, İdareniz altında olan Bitlis hanı adlı şaki, hakirin eyâletinde olan Malazgirt beyi Mehmed beyin ülkesine onbin adam ile birdenbire baskın yapıp, bir sancaklık yerimizi yağma ve üçyüz kadar ümmet-i Muhammedi suçsuz olarak katletti. Ve kırk bin koyunu sürüp, yiyip, yuttu. Benim efendim, kendi eyâletindedir. Elbette hakkından gelürüz. Bu iş bertaraf olur ve illâ bütün yağma olan kimselerle şehit olanların akrabaları kanlı gömlekleri ile devlet kapısına giderlerse sonra sultanımın işi müşgül olur. Eğer arzunuza muvafık gelirse, o âsi ve yol-kesen üzerine bir sefer edüp, bu hakir dahî yirmi bin asker ile o tarafa varup, ayağımıza yüz sürmek üzere yarım işaretinizi beklerim.»

Bu mektubu işiten hanın düşmanları, zühre gibi oynadılar. O sırada paşanın huzurna bir alay Van ve Erzurum yeniçerileri geldi. Biri, düşmüş kolunun paşanın önüne atarak, «Aman hey vezir! Benim hakkımı hak eyle.» diye bir ağızdan feryad ettiklerinde paşa dedi ki,

— Bre gaziler, size noldu?

Mecruhlar:

«Sultanım! Biz bu serhadlere yaslanup, ticaret ederek geçiniriz. Yüklerimizle Bitlis şehrine girdiğimiz vakit, bütün yüklerden baç alarak mahkemede kaydettirdiler. Amma diğer yüklerimizi çözüp, Malazgirt beyi Mehmed beyin vilâyetini vurmaya giderken bir hayli kürt haşaratına malımızı verüp, onları asker yazdılar. Huzuruna vardığımızda bizi vurdurup, böyle yaraladı. Lâyık mıdır ki, biz ka-

şıkulu olup, hudut boyundan din uğrunda cihad edelim de, böyle hakaret görelim. Bunu Allah götürür mü?»

Diye feryad ettiler. Paşa geleceği düşünen kimse olmakla:

«Yol kesen olmuş, haddi değil iken Erzurum da vilâyet vurmuş ve nice yüz adam katletmiş.»

Diye dört mezhep şeyhülislâmlarına fetvâlar yazdırdı. Van mollası da fetvâ mucibince şer'i hüccet yazıp, paşanın eline vererek:

«Gazânız mübarek ola. Heman iki yerden gayret kılıcını kuşanıp, o şakinin vücudunu muhterem kılıç ile dünyadan kazıyın.»

Diye duâ ettiler. Paşa hazır olanlara dedi ki:

«Evvêlâ kendine bir muhabbet mektubu yazıp, şer-i şerife dâvet edelim. Süleyman han kanunu üzere Van derneğine gelüp, Malazgirt beyi Mehmed bey ve diğer şikâyetçiler ile şer'i mürâfaa olsun. Şer-i şeriften dönerse Allah'ın emriyle üstüne sefer etmemiz kat'idir.»

Hazır olanlar dediler ki:

«Bre medet sultanım! Şimdi han suçlu olup, sorumlu olacağımı bilir... Ne olursa olsun diye asker toplayıp, bizim ülkemizden de yer urur. Elhamdülillah Timur'un toprağını sürmeğe gelmiş deniz gibi askerimiz var. Heman gazâyâ niyet edüp, bu saat tuğları çay başına gönderelim.»

Adaletli paşa bu hale razı olmayıp, elbette mektuplar yazıl-sın diye meclisi dağıttı. Van'ın iç kalesinde yeni ağasının ziyafetini yiyip, yemekten sonra iç kalede bu hakir bir kaç nedim ile seyr ve temâşa ederek kesik adlı burç üzerinde Revan fâtihi Sultan Murad hanın yaptırdığı alçak maksure üzerine çıkup, bir ah çekerek hakire hitaben dedi ki:

«Evlüyâm! Sergüzeştimi sana söyleyeyim, güzelce dinle! Tâ ki hakkın esrarını göresin!»

MELEK-AHMEDE PAŞANIN SERGÜZEŞTİ

«Ben Sultan Ahmed Han'ın, Toprağı temiz olsun, yetiştir-
mesi çerağiyım. Otuzbir senede güç hal ile Hasoda'ya girip
nice sene, Bursa, Edirne, Hotin gazalarını yapıp, nihayet dör-
düncü Murad Han Hazretlerinin çukadarlığı hizmetiyle şe-
reflendim. Revan fethinde dahi musâhib-i şehriyâri idim.
Revan'ın fethinden sonra dönüşte Nahcivan, Şirvan, Tibriz
ve daha nice yüz adet İran şehirlerini fetih ve tahrip ederek
Kotur kalesi altında, Mahmudî kürtleri içinden Van kalesi-
ne girdiğimiz vakit, Sultan Murad Han Van kalesini seyir
ve temâşâ edip, işte şimdi oturduğumuz bu köşkte yemek yi-
yip uykuya daldılar.

O zaman üstadım koca nişancı paşa Silâhtar, ben de Çu-
kadar idim. Allah'ın hikmeti âni bir kaza olarak, Murad Han
üzerindeki yorganlara yuvarlak öd kablariyle öd ve anber ve-
rirken bir kıvılcım düşüp, bir siyah duman göründü. O an-
da Murad Han uykudan uyanıp:

«Bre oğlan!»

Diye bir nara attı. Hemen hakir içeri girip gördüm ki
siyah duman köşkü karanlık yapmış... Elimle ateşi söndürüp
evi öd ve anber ile kokulandırdım. Hünkâr:

— Nöbetçi kim idi? Diye sordu. Hakir:

— Deli Hüseyin Paşa nöbetçi Silâhtar ağa idi amma za-
vallıyı Dutarak (Sar'a) tutup can havlinde iken Padişâhımın
geceliği biraz yanmış...

dediğimde, Padişâh:

— Behey deli, ben Nemrud ateşi içinde kaldım. Tiz Si-
lâhtar kâfiri sar'a tutarsa da getirin... Kaleden aşağı atalım
ki, diğer silâhtarlara ibret olsun...

Hemen musâhip eski silâhtar Mustafa paşa ve diğer mu-
sâhipler rica ederek zavallı silâhtarı âzad ettirüb İstanbul dı-
şına sürgün ettirdiler.

Sonra Murad Han kahvealtı yaparken, altın sinide bir ekmek parçası ve bir mücevher fağfur ile çeşitli yemek kaldırıp:

— Melek-Ahmed! Şimdengerü benim silâhtarım. mukarribim (Yakınım) olup, beni bir hoşça gözet... Al şu bereketli ekmeği yiyip hayır duamda ol...

Diye üstüme bir samur hil'at, başıma bir destâr-ı Muhammediyi kendi eliyle sarıp, müstakil silâhtar ve musâhip yaptı. İşte bu olay, bu köşkte geçti. Bu köşkte Silâhtar olduğum zaman sene 1045 idi. Allah'a şükür aradan yirmi sene geçtiği halde, bu 1065 şâban ayında yine sıhhat ve selâmetle düstûr-i mükerrerlikle buraya gelip nimet yiyerek ibâdet eyledim. Hâzâ min fadli Rabbii

Hemen paşa bu Van'ın iç kalesinde Yeniçeri ağasının ziyâfetini yiyip, bütün asker, beyler, âyan ve ulemâ ile aşağı. renkli otağına inip (Tiz Bitlis Han'ına mektup yazılsın!) diye hakire ısrar edince kırık dökük bir mektup yazıldı.

BİTLİS HAN'I ABDAL HAN'A

MELEK - AHMED PAŞANIN NASİHAT MEKTUBU

«Devlet-i Osmâniyeyi tahkir eden sen ki, Abdal Han adlı, doğru yoldan saptırıcı bir şakisin... Bir de utanmayan, ar ve namusdan nasibi olmayan birisi olduğun halde Abbasilerden Sultan Evhadullah soyundanım deyu gururlanırsın. Amma o kötü düşüncenle (laanallahüddahil velhariç) lânetini kabul edüp, hâricilerden ve rafz ve ilhat, fitne ve fesaddan olan yezidî kürtleriyle anlaşarak hârici mezhepli bir adamsın. Bütün maskaralar, sazeclar zümresiyle gülüp oynamakla meşgul olup, (Ve inne aleyke-llânete ilâ yevmüddin) azarlaması ile azarlanmaya müstehaksın. Bu hakir Erzurum vâlisi iken yaptığın kötülöklere ve hiyânetlere (taze yigittir, olan oldu) diyerek affetmiştim. Sen şimdi bu yaşta iken uslanmayıp, gelip geçen tüccarların baş bahânesiyle taçlarını kapup, yüklerini çözerek mallarını ucuz baha

ile alırsın. Erzurum Eyâleti toprağı olup, komşun olan Malazgirt be-
 yi Mehmet beyin kırkbin kadar koyunlarını sürüp, ilini, memleketi-
 ni, yağma edüp, üçyüz ağet adamlarını katlederek başlarına dünyayı
 dar etmek için başına bütün Yezidî, Çekvânî, hâleti, Rojki kabilele-
 rini toplayıp, memleketlerine kötülük ederek gelip geçenden, kapı-
 kullarının zorla mallarını alıp, kollarını keserek yaralarsın. Hertarafa
 el uzatıp, yol kesenlik edersin. Hatta memleketinde olan bilginler,
 «Niçün böyle edersin?» die nasihat ettikleri vakit sen «Burası kür-
 distandır. Birbirimiz arasında, bazan komşumuzda olan kimseleri yağ-
 ma etmemiz Abbasiler kanunudur» dermişsin. Sana Osmanlı devle-
 tinde öyle bir göz dağı vereyin ki, kulağına küpe olup, çoluk çocu-
 ğunla Osmanlıya kul olasın. Hatta bu hakir kul, nur dolu içimzile
 senin içinde dalgalanan melânetini bilüp, on gün evinde misafir ola-
 rak Rahova denilen yerde çadırın içinde tek ve تنها sana nasihat-
 lar edüp, «A canım han! Ben ve diğerleri Van eyâleti hâkimi iken
 komşumuz olan beylere ve tüccarlara, reâyâ ve berâyâ ile hoş geçin»
 deyu vasiyet ettiğim hep bunun içindi. Görülüyor ki, o nasihatlarımı-
 zın sana zerre kadar tesiri olmayıp, bu kadar fitne ve fesat ile vilâyeti
 yağma edüp, barışa aykırı, şeriata uygun olmayan tecâvüzler yaptı-
 ğın için yol kesici olduğuna şüphe kalmayıp, üzerine varmak farza
 ayın olup, can ve malının şer'an helâl olduğuna dört mezhepten
 defalarca fetvâ alındı. Memleketi, sencileyin bir âsi şeririn elinden
 kurtarmak, yolları emîn hale getirmek için, senin üstüne varmaya
 niyet olunmuştur. Gerekir ki, mektubum varınca bir an durmayıp
 Van derneğı altında diğer bey kardeşleikle padişâh hizmetinde bu-
 lunasın. Yağma ettiğın koyun, mal ve menâli sahiplerine geri ver-
 mek için Van altına gelüp, şer'i murâfaa olasın. Vallahi ve billâhi
 sana ve adamlarına, mal ve canına zerre kadar fenalık gelmez. El-
 bette gelesin. Ve illâ bu kadar fenalık ettiğın mal ve menal mukabi-
 lünde senin dahi ilin ve vilâyetin yağma edilüp, faydasız vücudunun
 zararları dünya yüzünden kazınmaya niyet olunup, Rahova sahrası-
 na gelecek Van yiğitlerine yezidî mel'un rojkilerinle karşı çıkasın.
 Yâ taht ola, yâ baht! Vesselâm.»

Bu mektup yazılıp, Erzurum vâlisi Tavukçu-Mustafa pa-
 şanın gönderdiği şikâyet mektubu da içine konarak paşa

efendimizin kapıcıbaşlarından çerkez Canbolat ağaya verirüp. (Kuskunkıran) üzerinden ılgar ile mektupları hana götürüp verdi. Divanhânedede okunup, içindekiler hanın içini yapkup, han:

«Bre canım, biz acayip suç sahibi olup, katlimiz vâcip olmuş ki, ilimiz ve vilâyetimiz yağma olunmaya, bu kadar azarlanmaya müstehak olmuşuz. Emir Hüdânındır, İki el bir baş içindir.»

Diye mektup getiren ağanın yanında tavşan uykusu halleri gösterüp, el altından ise belki Melek-Ahmed paşa bu mektubun arkasından baskın edip şehrimi yağma eder, düşünceyle eyâletinde olan kürt beylerine acele mektuplar yazup, asker ister. Bir taraftan da Şeref hanın türbesini açup, etraf-taki şehirlerden onyedi bin silâhlı toplamaya çalışup, şehrin dört tarafını metrisler ve divarılarla kuvvetlendirüp, gece gündüz şehir etrafında on bin adam bekçilik etmekteydi. Hülâsa yirmi altı kadılık yerinden ve dostu olan bütün kürt beylerinden onyedi bin silâhlı piyâde ve etraftaki kabilelerden onbin atlı toplayup, cenge hazır oldu. Sonra paşaya şu mektubu yazdı:

«Evelâ hamdedelim. O yaradana ki, insan oğluna akıl verdi. Yaratıkların şerefli ve mümtazı eyledi, Hayır ve şerri zarar ve faydayı bilüp, müfsitlerin hasetçilerin hilekârların şeytanlıklarına aldanmaya... Ve zamanın hâkimi olanlar, adâletle hareket edüp, işlerini garazsız tecrübeli kimselere sora ve onlarla istişâre eyleye... İmdi bu lâyük midir ki, bu nâçiz zerrenin zerre kadar hatasını örtmevüp, kötü düşünce ile başınıza deniz gibi asker toplavup, harbe hazır olasınız. Bunun vebâli mhaşer gününde sizden sorulmaz mı? Osmanlı ülkesinin Bitlis şehri yağma olunursa bu kadar çoluk çocuk kürt haşaratının ayaklanması ile ayaklar altında kalırsa saâdetlû pâdişahıma ne cevap verirsiniz? Saâdetle şehrimize gelüp, evimizde misafir olduğunuz vakit bir çok vaadlerde bulunduğunuzu ne çabuk unuttunuz? (Kerim olan vadinde durur) değil mi dir? Bir gün yine bu duâcınızın evin-

de buyurdunuz ki, (İnşallah han kardeşim, sana Muş sancağını ihsan ettirüp, fermanlarını getiririm)... hakir, çok memnun olmuştum. Vâliliğiniz zamanında erkek ve kadın bütün halkın rahat etmesini istemiş idiniz. Halkı sevmek bu mudur ki, bu kadar askerle şehir üzerine gelesiz. Rahat içinde yaşamak nerede kalıcı? Bir kere de buyurdunuz ki (Han kardeşim, sen benim velinimetim, efendim, Sultan Murad Hanın yetişmiş çırağı idin. Revan senesinde çok nimetini yedik. Hâlâ şimdi de hesapsız nimetlerini yemekteyiz. Sen dahi çoluk çocuğunla hayır duâmızda olup, Sultan Mehmed Hanın devletin devamına duâ etmeye devam ederek zevk ve sefada ol). Allah'a hamd olsun bu gibi bir çok hayır duânızla nasıplendik düşüncesiyle rahatız. Kürtler Malazgirt yaylağına çıkarırken pâdişah kanunu üzere koyun hakkını ala, der iken hududumuzda olan Mehmed bey, Malazgirt'ten bu kadar asker çekerek kürtleri himâyesine aldı. Bizim koyun hakkı almamıza engel oldu. Biz de mecburen koyun öşrü (onda bir vergi) almak istediğimizde anlar bize vur etitler. Çaresiz biz de onlara... Aradan bir kaç adam düştü. Fakat kanlarının heder olduğuna dört mezhepten mübarek fetvalar almışızdır. Yeniçeriler de bac almamıza mâni olup, cebren, kanun üzere bacımızı almak istediğimizde ayaklanup, silâhlanmış olarak bağımıza gelüp, nice adamlarımızı yaraladılar. Burada şer'î sicilde kayd olunup, hüccetleri huzurunuzda gönderildi idi. Hal böyle iken o zâlimler gürûhu daha evvel sizi rahatsız edüp, onların yalan sözleriyle, bize nice iftirâ yollu kötü kelimeler yazmışız. Allah ömür versin. Bu zavallı Abdal. zaif ve hakîr, sultanım ile eski hukumuza güvenerek şâyet bir kötü hareket bu kulunuzdan çıkmış ise (Tübü ilâllahi tövbeten nasûhen) âyeti üzere tövbeler olsun. Bütün kusurlarımızı affedin. Bize olan iyi görüşünüzden verdiğiniz sözünüzden geri dönmeyin. Çünkü siz peygamber halifesinin vezirisiniz. Bu fesad âleminde nizam ve intizama riâyet ve ahde vefâ eylemelisiniz. O sâyede ancak bu dünya rahata kavuşmuş olur. Hazreti Peygamber ve dört halife ruhları için ve saâdetlü âlemin sığınağı pâdişâh başı için olsun, ak-

ranımız arasında bu hakiri mahcup edüp, hatırını kırmayın. Huzurunuzda şu küstahça mektubumuzla Zeynel ağamızı gönderdim. Haksız yere bizi şikâyet edenleri sevindirüp, aramızı bularak bu hakiri ayak altına almayasız. Baki olasız. Hemişe bâki vesselâm.»

Mektubu han okuyup, bazı yerlerini düzeltip tamamladıktan sonra bir ağası ve nice Bitlis âyânı ile paşaya gönderdi. Bu okşayıcı mektup, Van kalesinde paşaya varınca Malazgirt bye Mehmed bey yağla koyunu hakkını hana vermemek için üzerine gelip cenk ettiği ve Mehmed bey suçlu olmakla demi (kanı) heder olduğu, yeniçerilerin han üzerine ayaklanmaları ile haklarından gelindiğine dair arz ve mazharları divanda okununca paşa, ara bulucu mektuptan hoşlanıp, dedi ki:

— Amma niçün kendisi Van topluluğuna ve Peygamber şeriâtına gelmedi?

Hanın ağası:

— Sultanım! Biraz rahatsızdır. Sultanımdan ricası odur ki, yeniçerilerle arasını düzeltesiz. İşte bu hakiri vekil edüp, ayağımıza gönderdi.

deyince Heman Van âyânı:

«Devletlü vezir! Sultanımı uyuşturmak istiyor. Hâlâ beş on bin asker yazmış. Bir gün görürüz ki, birdenbire Malazgirt beyi Mehmed beyin vilâyeti gibi harap ve evlerimizi yerle bir ederek dedesi şeref han gibi Acem diyarına kaçar. Zira bunlar eskidenberi ocak düşmanımızdır. Elbette bu kadar asker Van derneğinde hazır iken sefer edüp, hakkından gelelim.»

Diye bin türlü hile ve şeytanlık ile paşanın damarına girüp, ister istemez Han üzerine sefer etmesini kararlaştırıp, altıbin seçme Mahmûdi askeri ile Van altından paşanın otağı kaldırılarak (Çaybaşı) köyüne gidildi.

Paşa Van altından sefer tedârikine hazırlanup, şehir içinden dellâllar bağırıp herkes hazırlanmaya başladı. Yetmiş adet kapıcıbaşılar, Van'ın otuz sancak yerde olan beyle-

rine ve asker tâfelerine, yetmiş adet kazalara emirlerle gidüp, yine iki kıt'a emir üzerine paşa, parlak tuğra çeküp, ağaları ile Erzurum vâlisi Tavukçu-Mustafa paşaya gönderüp, eyâletinin seçme askerleriyle gelmeleri için Erganili Ahmed ağa gitti.

Diyarbakir vâlisi Kaçak-Mustafa paşaya dahi eyâletinde olan seçme askeri ile hanın ardını alıp, gelmeleri için bir ağa gönderdi.

Hâsılı, günden güne Van kalesi altında han üzerine gitmeye deniz gibi asker toplandı. Heman tedbirli paşa, Van kalesinden elli parça şâhî topları ve altı parça balyemez topları hazırlayıp, Van deryasının yirmi parça gemilerine hesapsız cephâneler ve nice bin kantar peksimet ve barut koyup, şenlikler edüp, gülbangi Muhammedî çekerek Van deryâsı ile batıya mütevekkilen alâllah deyüp, Adilcevaz kalesi limanına hareket olundu. Tedbirli paşa, Muş beyine bir kıt'a ferman gönderüp, altıyüz çift top çeker camuz için bir ağa gönderdi.

Allah'ın büyüklüğü, hikmet-i hüda o sırada nursuz Timur'un dâne dâne sürdüğü toprağı, deryadan katra ve güneşten zerre deryâya dökerken, bir karanlık gece o kadar yağmur yağdı ki, nice çadırları sel götürüp, bütün müslüman gaziler suya batar oldu. Burada büyük zelzele olup, bir gü-rültü bir yıldırım oldu ki, bütün islâm askerleri Van kalesi, yerin dibine egçti zannettiler. Bir de sabah oldu, Van kalesine baktık. Süleymâniye minaresi boyundaki Van kalesi, bembeyaz ve cilâli olmuş. Bu kadar bin müslüman gazilerinin Timur'un Van kalesine sürdüğü toprağı bir aydan beri dibinden alarak denize dökerek bu toprağın altı boş olup, gûh-i bî-sütuna dönmüş idi. Allah'ın hikmeti, kullarına kolaylık olsun için o gece bu kadar yağmur indirerek, adı geçen toprağı hamur edüp, bir büyük zelzele ile Van sahrasına uçurmuş ve devirmiş idi.

Allah'a hamd olsun, o kadar kaleler gibi yığılı toprağın

sahraya yayılmasından hiç kimseye zarar ve ziyan gelmemiştir. Hamdolsun o Allah'a ki, Van kalesini Timur'un toprağından ve bütün İslâm askerini de meşakkatten kurtardı. Bütün halk (İnşaallah uğurdur, zor işlerimiz kolay olur) diye askere bir sevinç ve şenlik gelüp, hep cenge hazır oldular.

BU MÜBAREK SENENİN RAMAZANI BAŞINDA KIRK BİN ASKERLE VAN KALESİNDEN BİTLİS ÜZERİNE SEFERİMİZ

Ramazanın başına tesadüf eden pazartesi günü duâ ve senâ ile Van'dan kalkınca Van kalesinden Süleyman han'ın (Kesik) adlı topunu atıp topun elli okkalık demir güllesi İslâm askeri üzerinden bir çeşit gürültü ile geçti. Bütün gaazileri dehşet büriyüp, hepsi ürktüler.

Oradan kuzeye, dört saatte çaybaşı menziline yetiştik. Paşa, çadırında durup, bütün beylere büyük ziyâfetler verdi. Paşa, güzel sözler söyledi. Oradan sabahleyin yine kuzeye dört saatte Kasımoğlu çayırı konağına vardık. Buradan Van kalesinden on iki adet şahî toplar at arabaları ve hademeleleri ile, topçuları ve beşyüz nefer silâhlı gelüp, topları otağ önüne tertib üzere boğazlarından zincirlerle dizdiler buradan yine kuzeye gidüp, (Emin kalesi) ni sol tarafımıza bırakarak üç saatte (Karaşihlar) köyüne vardık. Van nahiyelerinde mürur müslüman köyüdür. Bir câmii vardır.

Yine kuzeye gidüp, üç saatte (Kara Canıklar) köyüne vardık. Van toprağında müslüman köyüdür ki, yukarıda yazıldı. Buradan Canik nehrini geçüp, yine kuzeye giderek (Bargiri) kalesine ulaştık. Buraya biraz uzak (Bendimâhi) kenarında durup, Mahmudî beylerinden (Bargiri) beyi Şeref han bey askeri ile gelüp, İslâm ordusuna katıldı.

Oradan Bendimâhi nehrini geçüp, batıya, Van deryası kenarı ile kâh sazlıklar kâh bataklıklar içinde topları geçi-

rüp, (Erciş) kalesine yetiştik. Kaleden paşaya büyük alay ile karşılamaya asker çıkup, toplar atılıp, büyük şenlikler oldu. Erciş beyi Deli-Ferhad bey, paşaya büyük ziyafet çekti. Bir gümüş ziynetli at hediye verdi. Askeri ile islâm ordusuna karıştı.

Buradan yine batıya, Van deryası kıyısı ile üç saatte (demirci) köyüne geldik. Erciş toprağında müslüman köyüdür. Burada Bayezid beyi, askeri ile gelüp orduya yetiştik. Oradan yine batıda. Adilcevaz kalesine ulaşıldı. Buradan Erzurum vlâisi Mustafa paşa bir ağası ile bir katar katır yükü ile elli adet mücevher tüfenk ve on adet gürcü gülam hediye gönderüp, Malazgird beyi Mehmed bey de on bin adet seçme askeri ile glüp, orada durdu. Paşadan hil'at giydi. Cebehâne gemilerine Adilcevaz'dan iki parça balyemez top ve diğer harb mühimmatı dahi kondu. Gemiler yelkenlerini açup, uygun rüzgârla gittiler.

Oradan yine batıya üç saatte (Sorp) köyüne gittik. Adilcevaz toprağında deniz kıyısına yakın mamur müslüman kasabasıdır. Burada Erzurum sancağından Hınıs beyi, askeri ile gelüp, devletlü vezirden hil'atlar giydi.

Buradan kibleye dönerek derya kenarı ile üç saatte (Ahlat) kalesine ulaştık. Bütün kale neferleri baştan başa silâhli paşayı karşılamaya çıkup, kaleden büyük toplar atarak şenlikler yapıldı. Kale dizdarı hakirin çadırına geldi. Hediyeleri ile paşa ile buluşturdum. Paşa ona ikram edüp, hil'at giydirdi. Akranları arasında daha kıymetli eyledi. Hakir ile dünya ve ahret kardeş oldu. Burada Muş beyi de gelüp, alay gösterüp, paşadan hil'at giydi.

Ertesi gün yine Ahlat kalesi neferlerinin yarısı paşa ile sefere memur olup, kibleye dört saatte (Azğak) köyüne geldik. Erzurum sancağından Tekman beyi alay gösterdi. Hil'at giydi. Burada Mahmudî beyi İbrahim bey altı bin yiğit ile çarhacı tayin olunup, tuğlar ileri gitmeyüp, paşa ile gidecek oldu. Ve hanın can düşmanı olan Malazgirt beyi Mehmed bey üç bin seçme yiğidi ile ince karakol tayin olundu. Tek-

man beyi ve Hınıs beyi sağ kola ve Muş beyi ile Adilcevaz beyi sol kola tayin olundu. Pinyaniş beyi altıyüz bahadırı ile sağ karakola tayin olundu. Gaazi-kıran beyi sol kola ince karakol ferman olunup, sonra bu Azgak köyünden kalkup, Van deryası kenarı ile Rahova sahrasında çalış çayırında bütün asker paşa otağını ardına alup, herkes dört tarafa kat kat çadırlarını kurdu. Burada İslâm askerinden Rahova'nın sonuna kadar öte otluğa giden adamlarımızdan, hanın pusuda olan adamları basup, birhyli cenk edüp, elli adet yiğitle-rimizi hanın adamları toprağa düşürüp, başları ile altı adet yiğitleri hana esir götürdüler. Han bunlara (Ne kadar askeri-niz vardır? Erzurum'dan gelen beyleriniz kimlerdir? Cephâne ve top ahvaliniz nasıldı?) diye sorup, her birine onar al-altun ihsan eyledi. Kelleleri de bunların terkilerine asup orduya gönderdi. Asker bu yüzden şehit olanların kellelerini bir yere gömerek bütün gaziler ateş parçası kesilüp, birbirini cenge teşvik etmeye başladılar. Hemen Aristo tedbirli paşa Van kulunun sağ kol ağasını öte otluğa gidenlere serdar eyledi. Bu sırada Erzurum eyaletinden Pasin, Avnik, Kuzucan beyleri askerleri ile mehterhanelerini döverek paşa huzurundan geçtiler. Her biri birer hil'ât ile nasiplenip, o sırada bu üç sancak beylerini ordunun etrafında yerleştirip, askerın öte otluğa ve zahireye gidenlerine karakol tayin olundu. Van'ın sağ ve sol kol ağalarını ordunun merkezine tayin etti.

Bu sırada öteye giden yiğitler, otluğa tayin olunan Erzurum beyleri pusulara adam koymağa, han tarafından kelle almak için gelen yiğitler berikilerin üzerine hücum etmek niyetinde iken hemen pusudan çıkan beyler, han askeri içine girüp, bir gürültü ederek yetmiş kelle yirmi adet diri yezidi kürtleri alarak alay ile gelerek paşadan hil'atlar ve çelenkler aldılar. Kelleleri otağ önüne bıraktılar. Paşa, dirileri birer birer söyledi. (Bağcıoğlu) adlı ağzı kalabalık birisi hiç çekinmeden dedi ki:

«Vallahi sultanım, hâlâ hanın metrisinde onbin silâhlı ile onbin atlı askerî var. Ellibin eli mızraklı, cap tirkeşli tüfenk-endaz reâyâ ve berâyâ dahi Bitlis şehrinin dört tarafını beşer altışar kat kuşatıp, o kayalık içinde metrisler yaparak muhafaza ederler. Han, kaleye de kara - Ali ağa adlı ağasını üçbin silâhlı ile muhafaza için bırakmıştır. Hanın kendisi de maiyet askeri ile bağını muhafaza etmektedir. Şüphesiz orada da üç bin silâhlı mevcuttur amma sultanım, siz saâdetle Adilceviz kalesine geleliden beri bizim Bitlis şehri içinde bütün reâyâ ve berâyâ han askerinin zulmünden bağlara ve dağlara kaçıp, avret ve oğlan çekilmekte ve evler yağma olunmaktadır. Şehrin içinde bir vaveyla, bir feryad vardır ki, gece ve gündüz mahşerden numunedir.»

Paşa bu adamın sözlerinden hoşlanıp,

«Beriye gel Söyle be! Bakalım beylerden kim imdada geldi?»

Dedi. Doğru sözlü herif dedi ki;

«Vallahi sultanım! Diyarbekir eyâletinden Çapakçur ve Çemişgezek beyleri hanın imdadına gelirken, Diyarbekir vâlisi meseleyi işitip, asker göndererek (Siz niçün fermansız ve padişâha âsi olan hana imdat edersiz?) diye ikisini de yakalayıp, Diyarbekir'e göndertti. Ama sultanım Diyarbekir eyâletinde Hazo beyi, hanın damadı olmakla bu cenkten evvel yanında idi. Adı geçen Hazo beyi Murtaza bey, hâlâ askeri ile Bitlis içindedir. Diyarbekir eyâletinden Ceska beyi ve sizin Van eyâletinden Zeriki beyi hâlâ askerleri ile hanın yanındadırlar. Yine sizin Van eyâletinden Esbiirt Karkâr, Şervi, Karni, Ağakis, Keşan, Berdaa, Lâdik, Ereçik, Dalagerer, Çobanlı, Hakkâri, Benikotur, Abagay beyleri hep hana imdat gönderdikleri gibi kendileri de size imdada gelmek üzeredirler. Amma gelmezler. Hâlâ bu ensenizdeki dağlar içinde pusularda gizlenmişlerdir. Acaba ahval nasıl neticelebilir, diye pusularda sizi beklerler. Allah göstermesin eğer siz han elinde mağlûp olursanız, onlar dağlardan ardınıza alup, sizi han üzerine götürmeğe sebep olan Vanlıyı kılıçtan geçirirler. Ey koca vezir! Bu bağcı oğlunun sözünü dinlersen

handan korkma. Onun kavmi rojkidir ki, cenkçi olmadıkları gibi cümlesi handan kırgındır. Amma bu size imdada gelmeyen Gürcistan beylerinden gayet çekingen olmak lâzım. Çünkü onlar han ile Allah ahdi edüp, donluk hediyeler almışlardır. Zinhar gaafil olma ey yiğit vezir! Amma sultanım, Cenab-ı şerifiniz evvelce Diyarbekir valisinden imdat istemişsiniz. O da yirmibin askerle gelmek üzere... Siz de yetmiş bin askerle buraya geldiğinizde Bitlis şehri içine korkunç bir dedikodu düşüp, iki amansız asker arasında kaldık. Halimiz yamandan yaman oldu diye Bitlis'in için hâlâ kıyâmetten numunedir amma, yine cenge hazırдыrlar. Zira Diyarbekir tarafından Delikli-kaya yollarını ve bu sizin tarafınızdan da (Dihdivan), (Eviç) kayalarını kapayarak onar kat metris çatmışlardır."

Bu esir, iki tarafın ahvalini böyle dosdoğru haber verdiğinden paşa kendisine yüz altın ihsan edüp, serbest bıraktı. Ve yanına adam koşup, han tarafına gönderdi. Tedbirli paşa diğer ondokuz adet esirleri dahi söyletmek istediği vakit hepsi hiç bir şey söylemediler. Paşa kızup, ondokuzunun dahi otağ önünde başlarını kestirerek çevgân topu gibi kellelerini yuvarladı.

Aynı günde çalış çayırı denilen yerden göçüp, deniz gibi askerle Van deryası kenarında güneğe üç saat gidüp, Tahtıvan hanında konakladık. Burada Diyarbakır askerine çayıtlarla mektup gönderilüp, «Ramazan ayının yirmidördüncü Pazartesi günü hanım ardından vurasız» haberi gitti.

İmdada gelmeyen kürt beylerinin hepsine Van kulu tarafından çayıtlar gidüp, Tahtıvan sahrasında asker çadırları ile beklediler. Van deryasından başka etrafa muhafaza için çarhacı askeri ve karakollar konulup, yirmi bin kadar silâhlı otluğa gittiler.

Burada, beş vakit namazdan sonra bütün beylerin nöbetleri ve tabl ve kudumları çalınmak ferman olundu. Önce Melek - Paşa, sonra Hakkâri hakiminin sonra Mahmudî hâkiminin, velhasıl kırksekiz adet mirlivaların tablaları dö-

vülünce Rahova sahrasındaki askerler sevinüp, safa ederlerdi.

Ertesi gün orduda dellâllar çağırıp, on gün oturak فرمان olundu. Yine aynı günde yirmi iki adet cephâne gemileri selâmetle tahtıvan limanına gelüp, top ve tüfenk şenliği oldu. Bütün toplar gemilerden çıkarılıp, paşanın otağı önüne tertibi üzerine dizilerek mühimmat hazırlandı. Çadırda sofralar kurularak yemek yenüp, gülbank sadâsı göklere ulaştı. Yetmiş bin asker bir yaylım tüfenk attığı gibi altı balyemez, dört darbezen şahi toplara bir yaylım ateş verilüp, sesinden Rahova vâcisi, Bitlis dağı kayaları dere ve tepeleri gök gürültüsü gibi gürledi. Bitlis hanı bu korkunç sesi işitip, sıtmaya yakalandı, diye haber geldi.

Aynı günde top camuslarına memur olan ağaya haber gitti. Ertesi gün bin ikiyüz adet fil büyüklüğünde camuslar geldi. Amma sağ kol kürdistan beyleri gelmedi. Paşa, (Olma-ya illâ hayır) diye göz yumdu. Sonra tahtıvan'dan batıya, Bitlis şehrine doğru Rahova sahrası içinde yürüdük. Askerin tertibi şu şekilde idi:

Ortada onikibin seçme askeri ile paşa, önü sıra yetmiş bayrak sekban ve saruca piyâdeleri... İçlerinde dörder çift araba atlarının çektiği balyemez topları ile tam elli adet şahi darbzen toplar... Binyanış askeri, ince karakol, sağ ve solda yine ince karakol beyler... Sol çarhacı Mahmudî hâkimi, sağ çarhacı Malazgirt beyi, sağda Van askerinin sağ kolu, solda sol kolu... Diğer beyler de tayin oldukları yerlerde olup, Bargiri beyi ile Bayezid beyi de geride kazan dibi askeri ile gelmede... Amma imdada gelmeyen Van beylerinin taraflarına dokuz adet bizimle olan beyleri bizim askerin sol tarafına memur edüp, onlar da dağların içine, tepelerin üzerine karakolluk ve bekçilik ederek ayak ayak sol tarafımızda yürümede idiler.

Bu tertip üzere paşa, Rahova sahrasını askerle doldurup, Hüsrev paşa hanı denilen yerde yine eski kanun üzere durup, çadırının dört tarafını asker kuşatarak her tarafa

ince karakollar, çarhacılar, otlukçular gidüp, askere de herkes cebe ve cevşeni ile pürsilâh atları yanında hazır durup, gaafil olmayanlar diye alay çavuşları sıkı tenbih ettiler.

Burada çarhacı Mahmudili İbrahim bey iki esir tutup, paşaya gönderdi. Paşa bunları söyletince «**Vallahi billahi biz hanlı değilih, Muşluyih**» dediklerinde ikisini de serbest bıraktı.

Yine burada Malazgirt beyi çarhacı Mehmed Bey, paşaya Han tarafından üç kelle ve üç esir gönderdi. Paşa esirleri söyletmek istedi ise de dil uzattıklarından kellerini kesüp, çadır önüne yuvarladı. Bu sırada paşa yedi - sekiz yüz adet (menem diğernist) diyen seçme Van askeri ve iç ağaları ile baştan başa silâhlı olup, kıyafet değiştirerek ordu-
dan uğrun çıkıp, ordunun çevresini dolaşıp, seyrederek ne olduğunu anlamak için adamları söyleterek kâh piyade olup, ordu pazarı içinde dolaşarak ganimetleri seyrederek, ordunun sıkışık olarak konduklarını, dört taraftan çarha ve karakollarını seyredüp, istediği gibi konulduğundan memnun olup, yine arkadaşları yanına geldi. Atına binerek batıda Bitlis Hanı'nın metrislerini seyretmeye (Kasap çeşmesi) denilen yere varıp, bir tüfenk atımı uzaklıktan metrisleri gözden geçirdi.

BITLİS HANI'NIN METRİS VE ASKERLERİ

Allah'ın büyüklüğü, koca Abdal Han atalarının gayretini çeküp, bir metris yapmış ki, hattâ Bitlis dağlarını İskender duvarına döndürmüştü. Bitlis'in doğu tarafında Raho-
va'ya çıkup, Van'a giderek yerde (Kasap çeşmesi) adlı dere-
nin ağzında, kuzey tarafta Divan dağının karşısında adı ge-
çen Kasap çeşmesinin güneyine (Divan-ı pest) derler, bir yüksek dağdır, onun arkasında Üveyh dağı derler bir yük-
sek dağ vardır, bu da Divan-ı âli dağının tepesinden Divan-ı

pest'in tepesine varıncaya kadar bir uzun top mesafesi var. Bu iki dağın arası gayya deresi kadar dardır. Bu da divanların tâ tepelerinden aşağı dere içine varıncaya kadar bir dağdan öteki dağa yedişer kat duvarlarla metrisler içinde Rojki kürtleri karınca gibi kaynarlar.

Yedi kat metrislerinde nice bin türlü bayraklar, tuğ ve sancak ve alemlerle süslenmiş iken güyâ Dihdivan dağı, bir lâle ve gülistana dönmüş. Bütün metrislerin yüzleri bizim ordu tarafına Raheva sahrasına bakar ki, o taraftan bir adam gelmek mümkün değildir. Bitlis'e girecek dere ağzını İskerder duvarı gibi öyle sağlam etmiş ki, andan dahi bir kuş uçmaz.

Büyük Dihdivan üzerine, Han'ın veziri makamında olan Çaker ağası, yüzelli bayrak tüfenkli ile sımsıkı olup, kale gibi bir metris yapmış ki, güyâ kahkaha duvarıdır. Karşı alçak divanda bir metris yapıp, Han'ın ikinci ağası Arap-Halil ağa kapanıp, orada dahi nice asker hazır idi. Basiretli paşa dikkatle bakıp, **(Bir taraftan dahi bunlara zafer bulmak mümkün değildir)** diye Dehdivan âli tarafından dağlar içine girüp, kâh süvari, kâh piyâde olarak çeşitli konuşmalar yaparak bir yüksek dağın tepesine çıktı. Meğer oraya Taklaban dağı derlermiş. Doğrusu oradan bir kere düşen takla atarak kendini Bitlis şehrinde bulur. Bu yüksek dağdan aşağı baktığımız vakit Bitlis şehrinin etrafını adam deryası kuşatıp, pürsilâh hazır duruyorlar gördük. Bitlis kalesinin burç ve bâruları toplar ile ve pek çok asker ile dolup, bütün duvar boyları çeşitli sancak ve bayraklarla süslenmiş. Paşa dürbünle her tarafı seyredüp, ne taraftan bu şehre yürüyüş yapacağını gözden geçirdi. Sonunda **(Himmetül rical, taklaiül cibal)** deyüp, yanında olan beylerle o yüksek dağın tepesinde meşveret edüp, **(İnşallah hücum günü sen şuradan, sen şu tepeden, şu tepeye kadar atlı ve yayan yürüyüş edersiniz)** deyu söyleştiler. Paşa o onsekiz beylere hücum edecek yerlerini gösterdi. **(Asker reâyâya ve**

halka zulm etmesin, Evleri yağma etmesinler, ancak hemen Han'ı yakalasınlar) diye tenbih etti.

(Evliyâ henedense bu Abdal Han mâcerâsına birçok sayfalar ayırmıştır. Bu sıkıcı ve faydasız sayfaları aynen nakletmekte fayda görmediğimiz için bu kısımlar imkân nisbetinde hulâsa etmeyi uygun gördük.)

Melek-Ahmed Paşa bu mücâdelede, maiyetindeki muntazam askere ve aşret askerlerinin, Abdal Han'ın idaresindeki şehir ve kasaba halkına zulüm yapmamaları, yağma etmemeleri için sıkı tenbihler yapar.

Melek Paşa, bilhassa karşı taraftan esir alıp, Abdal Han'ın bütün hareketlerini günü gününe takip eder. Bu esirlerin ifâdelelerinden anlaşılır ki, Bitlis Hanı'nın maiyetindeki bevler, asker ve ahali, Abdal Han'dan memnun değildir.

Melek - Ahmed Paşa'nın duâsı :

İki rekât hâcet namazı kılıp, başını açıp, o mübarek yüzünü yerlere sürüp dedi ki :

«İlâhî! Kuvvet ve kudret, nusret ve fırsat senindir. İnâyet ve hidâyet, izzet ve rıfat yine senindir. Mübârek din gayretine bir fırka ünmet-i Muhammedi başıma topladım. Elimi yüzüme alıp, kapına dilenmeğe geldim. Bu hakîr Ahmet kulun eski dilencidir. Onu hiç eli boş gönderdiğin yoktur, İdegeldiğin ihsandır. Yine dilerim ki, Ahmed'in bu ricâsını da kabul edüp, bu kadar halkı yerindirme. Bu haşerat yezidileri sevindirme.»

Bu şekilde yalvardıkça nemli gözlerinden damla damla yaşlar dökülüyordu. Hepimiz bu dualara âmin deyip, sonra el yüze sürünce :

«Müjde size ey oğullar! Bu duâmız arzunuz üzere Cenâb-ı Hak yanında kabule mazhar oldu. İnşaallahutaalâ mansur ve muzafferiz.»

Dedi, Mübârek yüzü gül gibi gülerek özengisiz atına bi-

nüp, şükrederek Rahova sahrasına atının yönünü çevirdi. Bazı has nedimler, nice yüz Van âyânı ve iş görmüş erlerle özeni beraber, at başı beraber sözler edüp, orduya gelirken Van ağalarından Behlül Ağa, Timur-oğlu, Hüsrev Paşa yeğeni Deli Süleyman Bey, teselli etmek için, «İnşaallah koca vezir, hayır duan berekâtiyle fırsat ve ganimet bizimdir» diye hepsi devlet uğrunda can ve baş vermeği taahhüt ettiler. Paşa dahi «Onu böylece bilirim ki, din-i mübin uğruna çalışır, Allah yolunda mücâhit gazi yiğitlersiz» deyup, hepsine hayır duâlar etti.

Her gün iki taraf askerleri arasında kanlı muharebeler oluyordu. Alınan esirlerden Osmanlı devleti ile muharebe ettiklerine pişman oldukları, Han'a lânet ettikleri anlaşılıyordu. Paşa buna mukabil, yanındaki Van askerine, aşiret askerlerine gayet iyi muamele ediyordu.

Han ordusundan, Bitlis şehrinde, ve askerler arasından aklıktan beri tarafa kaçanlar çoğalmakta idi. Fakat Paşa bunların casus olduklarını tahmin ederek ona göre tedbir alıyordu.

MELEK - AHMED PAŞA'NIN RÜYÂSİ

Sabah oldu. Fecr namazını kıldıktan ve zikirler okunduktan sonra bir çok ağalar arasında Melek - Ahmed Paşa hazretleri dediler ki :

«Bu gece rüyamda gördüm ki, bir alay kara karıncalar ayağıma üşüştüler, amma ısırmadılar. Sade içlerinden bir ulu karınca inciğime tırmanıp, durduğundan hayli gocundum. Onu gördüm ki, bir siyah karınca yer üzerinde seyirderek o kadar bin adamı geçüp, bana geldi. Ve ayağıma çıkıp ısırıldı ama pek acıttı. Ben dahi can havliyle baldırımı sığadım. Hemen ayağıma çıkan karıncalar, helâk olup, yere döküldüler. Gördüm ki, nicesi dahi canlıca... Merhamet edüp, içlerinden birkaçını çıkarup, onaltısını evliyâyâ vererek, (bunları yu-

valarına koyuver dedim.) Birkaçını dahi Van ağası Demircioğluna verüp, (var şunları deliklerine ko... İnşallah kurtulurlar) dedim. Meğer ölmüş karıncalar içinde ayağımı ısırın kara zayıf karınca sağ imiş... Ey imdi seni dahi azad edeyim, diye o karıncayı yerden alup, Yusuf kethüdâya vererek şunu tımar eyle dedim. Ölü karıncalar içinden başka bir kaç karıncayı çıkarıp, papucumla ezerek helâk ettim.»

Bunun üzerine Molla Mehmed Hakkâri dedi ki :

— Evvelki karıncaları öldürürsün, Han ile barış olursun. Senden bir kara karınca dahi incinmiyeeserdir!

Hakir dedim ki :

— Bana ki, bir kaç karınca bağışladın, Han askeri bozulup, ganimetten bana bir kaç kara gözlü karınca belli köleler bağışlarsın.

Paşa «Han ikisi de iyi tâbirdir, Allah bilir» buyurdu.

O gün Bitlis şehrinin bilginlerinden ve âyanından nice adamlar gelüp, Paşa'nın ayağına yüz sürerek yüzlerce keseler vaad edüp, Han'ı rica ettiler. Ricaları hiçbir suretle kabul olunmadı. Paşa :

«Efendiler. Bu tedârik Van'dan kendine mektub gönderip, şeriata dâvet ettiğimiz zaman gerekti. Ben bu kadar deniz gibi askerle güçlük çekerek geldim. Bugün ya taht ola, ya baht... Varın söyleyin, vaktine hazır olsun.»

diye hepsini eli boş geri çevirdi. Çünkü cenge hazır olmak için bütün askere tenbih olunmakla herkes vasiyetler edip, hazır olmuşlardı.

Kanlı muharebe 1065 senesi ramazanının yirmidördüncü pazartesi günü seher vakti başladı. Paşa zırhını giyerek iki rekât namaz kıldı. Ve duâ etti. Çadırın gölgesi altında:

**Ey süvar-i esb-i naz olan rikâb-ı cânâ bas
Ceng meydanı senindir, ayağın merdâne bas**

diye atına binince Van'ın divan çavuşları :

«Azimetin mübârek olsun, Cenâb-ı Hak muzaffer etsin. Tanrı taâlâ pâdişâha ömürler versin. Devlet ile çok yaşa.»

diye alkışladılar. Paşa bir kere meydana at çökertüp, sağa ve sola gezinerek herkese selâm verdi. İki tarafta olan Müslüman gaaziler «Allah işini onara..» dediler. Paşa ata binince vekilharç İbrahim Ağa yanına gelerek atının önünde kırk adet koyunlarını kurban etti. Hemen üç tane koyunun ayaklarının bağı çözülmekle birisi başı salına salına diğer ikisi başsız ayağa kalkup, üçü de onun önü sıra Han tarafına doğru bir hayli seyirttiler. Van askeri bu hali görüp, Allah Allah sesini göklere çıkardılar ve dediler ki: «**Bu boğazlanmış koyunların yürümesi hayırdır. Erenler bizimledir.**» Bu hal herkesi memnun etti. Bütün asker küme küme at başı beraber oldular.

Mehterler vuruldu. Paşa, askerine, gereken öğütlerini verdi. Bütün asker Rahova sahrasında çalkamp, giderken bütün çavuşlar taraf taraf kol kol gezüp, «**Bilin, agâh olun gaaziler! Bugünkü gün Kerbelâ cengidir. Özür ve bahâne yoktur. Osmanlı savaşıdır. Gaafil olmayın.**» Diyerek :

Ecel gelir bir gün ider nakd-i hayatını telef
İtme tegafül aç gözün özr-ü bahâne bertaraf

Beytini söyleyerek halkı cenge teşvik ettiler. Bundan sonra Melek - Ahmed Paşa ordusu hareket ederek Bitlis şehrinin dört tarafını çevirdi. Abdal Han'ın askeri, Osmanlı hücumları karşısında bozuldu. Asker Bitlis şehrine girmeye başladı. Bunu köşkünden gören Abdal Han, çoluk çoğuğunu, kıymetli eşyalarını alarak beşbin silâhli ile Modiki dağlarına kaçtı. Halbuki Modiki Bey'i Ali Bey Han'ın düşmanı idi. Han mecburen ona sığındı. Daha sonra çocuklarını orada bırakarak kendisi dağlarda kayboldu.

Melek Paşa, askerlerinin ve aşiret askerlerinin Bitlis'i yağma etmelerini yasak etti. Nihayet iç kale de bin altmış beş senesi ramazanının yirmi beşinci salı günü ele geçti. Han'ın sarayı zaptolundu. Evliyâ, Han'ın sarayını kendi mührüyle mühürledi. Muhafazasına asker konuldu.

FETİHTEN SONRA MELEK PAŞA'NIN ASKERE İHSÂNI

Öğle vakti olunca bütün alay çavuşları, beyler ve diğer askerleri vezir divânına toplayıp, mehterhânelere topuzlar vuruldu. Binbir ayak, ayak üzere olup, Malazgirt Beyi'nin getirdiği ganimet malından evvelâ üçyüz çadır ve otaklar beylere, âyâna, ve büyüklere ihsan olundu. Malazgirt'li Mehmed beye de, Han'ın nakışlı bir otağını verdi ki, otuzbin kuruş değerdi. Katır ve atlar, atsız kalan gaazilere verildi. Cephâneye ait âletler, silâh, kılıç, 1700 adet tüfenk hepsi pâdişah hazinesi için zaptolunup, defterle Cebecibaşıya teslim olundu. Toplarla diğer mühimmat Tahtıvan da gemilere konup, Adilcevas toplarının Adilceva'ya, Van toplarının Van'a gitmesi ferman olundu. Lüzumu dolayısıyla otağ önünde on parça top kaldı.

Sonra büyük divanda sekizer kat mehterhâneler çalınup bütün beyler ve ocak ağaları sağda ve solda tertib üzere el kavuşturup dururken, divan çavuşları bir ağızdan,

«Gazânız mübarek olsun, Tanrı padişâh'a ömürler versin.»

Diye duâdan sonra paşanın Yusuf kethüdâsı gelüp, el öptü. Önce nurlu bir siyah samur giydirdi. Üzerine altın sırmalı kuşaklı hil'at giydirilip, başına paşa kendi eliyle üç çatal bir çelenk soktu. Divan çavuşları «Hil'at ve çelengün mübarek olsun» diye alkışladılar.

Sonra merâsime riayetle, Hakkâri hâkiminin imdada gelen veziri Molla Mehmed'e bir hilât, bir çelenk, sonra Mahmudî beyi İbrahim beye, Pinyanişi, gazi kıran, Bargiri, Erciş, Adilcevas, Muş beylerine birer hil'at ile birer çelenk verildi. İmdada gelmeyen beylere birşey verilmedi. Erzurum eyâletinden imdada gelen beylerden Malazgirt beyi Mehmed beye, Hınıs, Bayezid, Avnik, Tekman, Kuzucan beylerine bi-

rer hil'ât verüp, başlarına üçer çatal çelenkleri, kendi elle-riyle sapladı.

Malazgirt beyi dedi ki:

— Koca vezir! Vâkiâ Abdal han benim kırkbin koynumu yağma edüp, ilimi vilâyetimi harap etmek istedi. Amma Allah seni hatâdan saklasın. Benim hatırım için han üstüne sefer ettin. Biz de kılıç salup, orduya ganimetler ile gelüp, onlardan intikam aldık. Şimdiden gerü öldüğüme gam yemem.

**Eğerci hayli müşgüldür, kişi dünyada gâm almak
Bütün dünya değer amma adüvden intikam almak.**

yer öpüp, hil'atlar ve çelenklerle apul apul yürüyüp git-tiler.

Bu sırada Diyarbekir vâlisi tarafından imdada gelen beş adet sancak beylerine serdar olan kaçak-Mustafa paşanın adamı Ramazan gelince paşa ana ikram edüp:

— Birader, hoş geldin. Askeriniz nerededir?

dedi. Ramazan ağa,

— Sultanım! Fetihlerinizi işittiğimizde bizim gelmemize ihtiyaç kalmadığını anlayarak bütün askerimizi eyâletimizde olan Hazo kalesine gönderüp bu hakir, efendimin fer-manları üzere ayağınıza yüz sürmeye geldim. Gazânız müba-rek ola efendim.

diye dalkavuklukla lâflar edüp, paşa sırtına bir samur kürk ve başına bir tel sokup, kumandan olduğu yedi adet sancak beyleri için birer hil'at vererek dedi ki:

— Size emanet olsun. Yol yürüyüp imdadımıza gelmeye memur olan bey oğullarımıza bu hil'atları vekilimiz olup giy-diresin.

Sonra Van ağalarına da birer hil'at ile birer çelenk ih-san olundu. Askerlerden kahramanlıkları görülenlere de bi-rer çelenk ve birer destâr-ı Muhammedî verildi.

1065 senesi ramazanının yirmiyedinci günü Bitlis'e yeni han tayin olundu.

Bu divâna Bitlis'in ulemâ ve şeyhleri âyan ve eşrafı dahi geldi.

Evvelâ Zal paşanın kızından olan, Abdal hanın oğlu Ziyâüddin bey geldi ki, gayet güzel ve zamanın afeti idi. Sonra arap hanımından olan Bedrüddin geldi. Sonra câriyeden olan Nurüddehr bey geldi. Bu üç biraderler Bitlis ayarı ile gelüp, el öptüler. Paşa bunları öpüp, Ziyâüddin beyi sağ tarafına Bedrüddin beyi ondan aşağı sırayla âşiret beylerini de oturup, Bitlis'in şeyhülislâm ve mollasına güler yüz gösterüp, ikram edildi.

O sırada Molla Mehmed Bihti dedi ki:

— Ey yiğit vezir! Bilirsin ki, bütün halk gelmişiz. Hepimiz hazırız. Sözleri bendedir. Rica ederler ki, bu Ziyâüddin beyi, bize hâkim ve han idesiz. Ayağına düşüp ricaya gelmişiz.

Paşa dedi ki:

— Hepinizin ricaları basım ve canım üzeredir. Amma bu beyi size han edersem yardımcı olurmusunuz?

Hepsi yemin-i billah ederek dediler ki:

Hepimiz bu ziyâüddin'in uğruna can feda ederiz. Zira elli senedir ki, koca hanın derdini çeküp, memleketimizi talana vermişiz. Senden ricamız odur ki, mademki cenk olup, bu kadar can telef oldu, elbette ve elbette Abdal hanı ele geçiresiniz. Bu evlâtları ve bizler dahi tamamen usandık.

diye sızlandılar. Paşa dedi ki:

— Erciş ve Adilcevaz beylerini arkası sıra gönderdim. Mutlaka tutarlar. Ey ahali! Vakıa Ziyâüddin beyi bey tayin etmek üzere rica eylediniz amma, hanın Van kuluna ikiyüz kese borcu var. Malazgirt beyi Mehmed beye kırkbin koyun vereceği var. Bu istediğiniz beyiniz ile beraber bunu borçlanup, toplanmasına himmt ederseniz, beye hil'at giydirüp, saâdetlû pâdişaha dahi arz ederim. Bu şartı kabul etmezseniz memleketinizi Süleyman han asrında olduğu gibi Osmanlı ülkesidir diye zapt edüp, padişaha da bildiririm.

dedi. Bütün biğınler ve ayan,

«Nola sultanım! Hanım bütün borçların verelim. Şimdi han kaçtı. ise de kale içinde evliyâ efendinin mührüyle mühürlenmiş bu kadar mal ve menali var. Han bağında dahi kapıcılar kethüdâsı mührüyle mühürlenmiş nice hazineler vardır ki, üçbin adam bekliyor. Bütün bu malları adâlet üzere orduda satıp, borç sahiplerine veresiniz.»

deiklerinde bu niyete elfâtihe denilüp, Ziyaüddin bey han oldu. Al çukaya kaplı bir samur kürk, üzerine sırmalı bir hil'at, başına bir ablak sokulup, derhal otağ önünde on kerre top atıldı. Kapıcılar kethüdâsı hanın annesine müjdeye gidip, on kese aldı. Paşa Ziyaüddin hanı koltuğuna girüp, kendi sırmalı iskemlesi üzerine oturarak evvelâ kendisi «Allah mübarek eyleye hanım» diye bir fâtiha okudu. Sonra biraderi Bedrüddin gelüp, tabi oldu. Nuriddêhr gelirken gözleri yaşardı. Hakîr bunu görüp, anladım ki, içinde bir düğüm vardır. İnşallah bunu yeri gelince yazarım. Sonra Ziyaüddin'in ana baba bir biraderi Şerefeddin sonra Şemsettin İsmail, Hasan, Hüseyin adlı biraderleri tabi oldular. Paşadan yetmiş adet hil'at giydirilüp, Haydar ağa adında 108 yaşında bir ihtiyar, herkesin rızası ile hana kethüdâ oldu. Ahali yeni hanı sarayına götürdüler. Şenlikler yapıldı. Ertesi gün paşa fermanı ile Yusuf kethüdâ ve yetmiş adet ağalarla, şehir kadısı ve hakîr kaleye gidip, mühürlediğimiz bütün eşyayı katırlara yükleyerek otağ önüne dağlar gibi yığdık. Sonra yine kethüdâ ile şehir müftüsü ve mollası ve diğer ağalar hana varup, odalarını açarak hazine, cephâne gibi şeylerden hepsi Ziyâüddin han marifeti ile yüzelli katıra yüklenüp, hepsi otağ önüne yığıldı. Sonra bütün askere ve beylere haber verilüp, Rahova sahrası adam deryası oldu.

**Abdal Hanın, Mühürlü olan
Hazineleri :**

Biri abanozdan, biri selvi, biri sendiyandan biri yeni dünya ve biri palasantdan, biri, şirmahi, biri dendâni mahi-

den biri saf kehribardan, biri kırmızı mercandan tertip olunmuş, onbir adet kıymetli sadepli, san'atlı dörtdöşe sandukalar bir mücevher sâfi pištahte, biri sâfi murassa pištahte, birisi sadekâr pištahte, iki adet rahnekâr pištahteler ki, görenlerin gözleri kamaşır. Bütün halkın önünde bunların mühürlerini bozup, içlerini açtığımız vakit her birinin içinde enar parça nefis ve muteber kitaplar var idi ki, her birini birer meşhur hatta yazmış. O kadar kıymetli cevâhir makulesi rıhdan, gülsuyu kabı, buhurdan, firuze, sanatlı, murassa, lâle, hesapsız şehname, gülistan, şerefnâme, murassa, divitler ile bu sandıklar meydana gelince nice kitaplar ve mecmualar Ziyaüddin'in kendi yazısı ve imzası ile olduğundan, Ziyaüddin hanın gözleri doluktu. Anlayışlı paşa:

«Öğul! Ne hoş ağlamaklı oldun? Senin gözlerinden nem kaptım. Yoksa bu pištahteler senin midir?»

dedikte yeni han:

«Beli, hepsi benimdir. Babamın değildir. Çünkü bütün bu kitapları kendi elyazımla yazdım. İmza ve mühürleri âdil şahittir.»

dedi. Paşa, adâlet ve inâyet edüp, ondört adet sandık ve pištahteleri anahtarları ile beraber Ziyâüddin hana hediye etti. Bütün orada olanlar paşaya hayır dua ettiler.

HANIN HAZİNELERİNDEN ÇIKAN KIYMETLİ NEFİS EŞYADIR Kİ PAŞA HUZURUNDA HALK ÖNÜNDE SATILDI

On yedi adet ciltli hükümdarlar için yazılmış mücevher kaplı, yakut-i müsta'samî, Karahisarlı Ahmed, şeyh Bayezid Veli, şeyh Kara-Mehmed, Kırmılı Abdullah, Üsküdarlı Hasan Çelebi Halid efendi, Karahisarlı talebelerinden Demirci kolu Hasan Çelebi, yazıları ile yazılmış Kurân-ı kerimler,

bin üçyüz ciltli nefis tefsir ve muhtelif kitaplar ki, her biri aharlı Hatayi, Dımışki, Semerkandi, Abadi kâğıtlar üzerine yazılmış kitaplar idi. Yetmiş adet mübarek tefsirden (Taberi tefsiri), (Tefsir-i Deylemi), (Fezullah-i Hindi)'nin noktasız tefsiri, ki —Kurân-ı kerimden gayri noktalı kelimeleri yoktur— (Ebülleysüsemerkandi tefsiri), (Tefsir-i Bagavi), (Kadı tefsiri), (Ebüssuud-u Süleymani tefsiri), ve diğer bunun gibi muteber tefsir kitapları ki, her yerde bulunmaz. Bin üçyüz adet hadis kitaplarından başka Kudûri, Mülteka, Keşşaf, Kahistânî, Molla Câmi, tecvitten manzum Şâtıbî, manzum Harirî, Kamus, Ahterî, Şem'i, İbni Mâlik lügati ve bunun gibi muteber kitaplar vardı. Yirmi cilt tâlik ile yazılmış Hamse-i Nizâmî, hâfız divanı, gülistan ve bostan, nimetullah, Molla Câmi divânı, Hasan Çelebinin tezkiretuşşu-arası, Lâtifi tezkeresi, Saib divanı, Bâkî divanı, Nef'i divanı, Nef'i'nin Siham-ı kazası, Nisâri divanı, Enveri divanı, Hâkanî divanı gibi nakışlı kitaplar.

İkiyüz altmış kıt'a mecmua ki, her birinin sahifesindeki kıtalar yüzer kuruş değerdi, geçmiş hattatların çeşitli yazıları vardı. Hele bir mecmuasında altıyüz yaprak vardı. Bütün kıt'aları Sultan Bayezid Veli asrındaki şeyh hazretlerinin yazısıdır. Karahisarlı Ahmed, Bekri, Kırimlı Abdullah, Üsküdarlı Hasan Çelebi, Karahisarlı Hasan Çelebi, Hâlid efendi, üstadımız ağa kapısı mektebi hocası Hüseyin efendi, Yusuf efendi, Kara Ali Çelebi, Mantıkî Çelebi, Derviş Ali, Suyolcu-zâde, Tekneci-zâde, Cendereci-zâde, Okçu-zade, Unkapanında Gülâbi-zâde Ahmet Çelebi yazıları vardır. Hazır münasebet düşmüşken, yazılar hakkında malûmat verelim.

YAZILAR :

Divânı, sülüs, nesih, yazılarının erbabını birer birer bildirdik.

Reyhâni yazısı. Kütahya içinde İshak Fakih tarafından icad olunmuş bir nevi yazıdır ki, hâlâ Kütahya içinde İshak

Fakih namında bir câmi vardır. İlk önce bu yazı Anadolu'da şöhet bulmuştur.

Siyâkat Yazısı: Bu yazı Mısır diyarındaki kıbtî kavminde görülmüştür ki, bu hakir Mısır ve Sudan diyârını gezerken, Konkensa vilâyetinde Remile adlı büyük bir şehir vardır ki, orada at meydanındaki gibi sütunlar üzerinde bir nevi yazılar gördüm ki, hazreti İdris yazısıdır dediler, cenete benzeyen Bağdad yakınındaki Kûfe şehrinde bir çeşit garip yazı, yazılıp, buna «Kûfi yazısı» dediler. Sonraları nezaket ziyade olarak şimdi oniki türlü Kûfi yazısı vardır. Başlıcaları Kûfi-i Osman, Hafzi, Mağribi, Fâsi, Merankürşi, Telemsani, Habeşidir. Mısır diyarında eski Mısır'da Amr İbnül As câmii, Menil Câmii, Berkok câmii Aybek-i Türkmâni câmii, Ferec câmii, Taylûni câmii, Zâhir Baybars câmii gibi eski mabedlerde çeşitli Kûfi yazılar vardır. Mağrib diyarında Kurtuba, Telemsen, Tanca şehrindeki Kûfi yazılar hiç bir diyarda yoktur. Eğer daha işi uzatıp, ileri gitsek mevzudan çıkarız.

Tâlik yazıda meşhur olanlar Tebrizli Emir Ali, İmadül Hüseyinî, Tebrizli Muhammed Rıza, Gutbiddin Mehmed, Kutbiddin Yezdi, Şah Mahmut, Hasan Şamlı, Müüzüddin, Muhammed ül Hüseyinî, İmad-ül-Hüseyinî talebelerinden Ahmed-ül Haseni, Şeref han, Fahr-ül-Bursavi yazıları var. Bu Fahrinin oymalı yazıları ne bugünde görülmüştür ne de ileride görülecektir. Cenâb-ı Hak buna öyle bir göz kuvveti vermiştir ki, güya gözü şebcırağ imiş. Hatta bir Kurân-ı Kerim, bir gülistan, bir bostan kitaplarını öyle oyma yapmış ki, mucize kabilindedir. Bu kıymetli kitaplardan bir kaç tanesine de ben mâlik oldum. Bu kıymetli kitaplar öyle ucuza satıldı ki, alınan paralar, bir noktasının bile bahası değildir.

**HANIN KENDİ MÜHÜRÜ İLE MÜHÜRLÜ YEDİ DEVE
YÜKÜ SANDUKALARDAN ÇIKAN MUTEBER
KİTAPLAR**

(Fütuhatı mekkiye), Muhiddin Arabî yazması, (Fusus) Muhiddin-i Arabî, — (Şerhi Fusus): Sarı Abdullah efendi telifi, el yazısıyle — (Fütühât-ı Mekkiye): Kudbiddin-i Hane-nefî — (Fetihnâme-i Mısır): Sultan Selim eliyle — Kâtip Yusuf Can telifi (Milel ve Nahal): (Nuh Efendi telifi) (Şeyh Ebu İshak Kârzunî Menakibi): Şevki efendi yazması — (Saâdetnâme): Aşık Paşa — (Menâsikülhâc): Sinan efendi yazısı — (Menakibi Evliyâ): Ahlatlı Şeyh dede Maksut yazısı — (Salih Efendi tarihi), (Câmiülhikâyat tarihi), (Mir-hand Tarihi), (Lâmîl Lügatı), (Manzum Namaz Şartları): Şemsettin-i Fenâri — (Manzum Pend-Nâme-i Şeyh Attar tercümesi): Bayezid Han adamlarından Emir Çelebi — (Ceridet ül Acâib), (Mi'ratı Kâinat), (Taberi Tarihi), (Lâtifi Paşa Kanunnamesi), (Tarih-i Gazavat-ı Sultan Murad Han-ı Rabî), (Tarih-i Peçevi), (Risâle-i Akaid-i Kemal Paşa - Zâde) Kusuni-zade Şerhi, (Mirât-ı Kâinat Tercümesi): Trabzonlu Fenâî, (Takvim-i ül Buldan): Trabzonlu âşık Çelebi Telifi, (Sohbet-ül Efkâr der Cevab-ı Sebhat-ül Ebrar): Atâi Çelebi telifi, (Nev'i Zâde Ata-i Çelebinin Şakaik Zeyli) — (Tarih-i Sükkeri): Şahab Çelebinin Mısır tarihi, (Tarih-i Şeyh Sü-yûtî): Ademin cennetten düşüşünden Amr İbn ül As hazretlerinin Mısır'ı fethettiği zamana kadar olan olaylar yazılmış bir muteber tarihtir. Bu kitabı Şahab Çelebi, manzum ve selis olarak öyle güzel ercüme etmiştir ki, okunmaya değer. Bu Şahâbî Çelebi tarih sahibi sükkeri-zâdedir ki, devrin yegânesidir.

İbn Abdül Halimin fütuhât-ı Mısır, Amr ül Kebedi'nin Fezâilî Mısri, Kitab-ı İbni Dolak, Kitab-ı İbni Yesir, İbni Fazlullahın Kitab-ı Mesâliki Kitab-ı Menahicül İber, Nuh Efendinin Siyeri Nebisi, Veysi efendinin Siyeri Nebisi, Vâkıa

Nâme-i Veysi Efendi, Tarih-i Sahabe, Zehebi'nin Teçrid-i Sahabesi, El Esâbe Fıl Marifet-üs Sahabe, Zehebi'nin Kitab-ül Hüffazi, Tabakat-ı Şâfiye kitabı, İbnü Ferhun'un Tabakat-ül Mâlikiyesi, Tabakat-ı Şârâni, Mizân-ı Şârâni, Tabakat-ül Hanefiye, Mir-at-i Zaman, İbni Kesirin Kitab-ül-Bedâyi ve Nihâye (Bezaziye, Tatarhaniye, Keşşaf, Süneni Davud, Dede Cengi, Akâid-i Birgivi, Muhammediye, Câmiiülkebir, Câmii-ülsâğir, Envar-ül âşikin, Tuhfetül Ebrar, Kelile ve Dimne...

Hanı kendi yazmalarından fâris, arabî, türkçe, yetmiş altı ciltlik eseri, yüzbeş parça çeşitli risaleleri çıktı. Çoğu fârsî lisanı üzerine idi. İkiyüz cilt firenk basması ile atlas minor, ceografi, papamonte ile heyet ve hikmet kitaplarının çeşitleri vardı. «Görenin aklı gider, özge temâşâdır bu» dediği gibi yeni dünya ve eski dünyanın nice şekil ve haritaları çıktı ki, görenin aklı şaşar. Bütün bitkilerin ve otların, hekimlere lâzım olan ağaçların ve teşrih ilmi gereğince bütün insan âzasının basma şekil ve resimleri vardır ki, gören canlı zanneder, iki yüz cilt Acem ve frenk kalemleriyle yazılmış, resimli mecmualar var idi. Dalgalı bir denizde deniz harbini tasvir eden bir tablo vardı.

Şah Kulu, Velican, Şemsi han, Mâlik, Ercenk, Ağarıza, Mehmed Rıza, Belhad adlı maharetli nakkaş ve ressamlar öyle hayal mahsulü resimler yapmışlar ki, gören hayrette kalır. Seyrine doyamaz. Hacı Murat, Ağacan, Belh'li Takiyüddin gibi büyük ressamların hayal mahsulü, fırçaları pek büyük iş görmüştür. Kalemkâr Rıdvan beyin siyah basma kalemi dahi Mısır şehrinde zaten asrın teki idi. Hasılı nice bin meşhur üstadların kalemlerinden çıkmış eserler mezatta gezerken kürtlerin ve cahil haşaratın ve daha nice bin idraksiz kimselerin bu resimler elden ele gezdirilerek her yaprağı karıştırıldıklarından bazı kâğıtlar pejmürde ve perişan bir halde çadırdan cadıra gezmekte idi.

Garip bir olay:

Bu eserler mezatta satılırken mürâi, mütaassib, Kadızâdeli, Tireli Hacı denilen bir herif mezattan, sanatkârâne re-

simlerle dolu bir Şehnâme'yi 600 kuruşa almış... Fakat kitabın içindeki resimleri görerek, (Resim haramdır) diye, resimlerin gözlerini bıçaqla oymuş, canım kitabı berbat etmiş...

Delâl, delâlik ücretini de alamadığı için, tahrib edilmiş olan kitabı Melek-Ahmed paşaya götürmüş ve paşaya:

«Aman sultanım! Benim dellâliğime gadir olmasın.»

Deyince bu nefis eserlerin böyle perişan edildiğini görek fevkalâde üzülen Melek-Ahmed paşa büyük bir üzüntü ve hiddetle:

«Bre dellâl! Merak etme... Senin dellâliğine zulmetmiş... Padişâh malına zulmetmiş... Tiz o Tireli hacıyı getirin!»

Diyerek herifi yakapaça huzuruna getirtmiş ve:

«Ben böyle bir kitabı perişan etmeyi sana gösteririm... Alın aşağı şunu!»

Diyerek herife bin değnek vurmıştır.

Acâib bir mecmuada 380 yaprak idi. Her sayfasında geçmiş zamanın mühür kazıcılarının dünyaca makbul, tâlik, nesih, rik'a, bazısı manzum, bazısı müsecca' bir çok değerli eserleri insanın gözünü kamaştırırdı. Mühür kazıycıların başlıcaları (Nakşi, Selâmi, Şehlat bey, Cam bey, Memi, Sehi, Ahmet bey, Mahmud Çelebi, Ferit Çelebi, Sırrı Çelebidir.) Bir sahifede olan mühür barması diğcr sahifede yoktur. Bu güzel eser de çiftçi eline geçmiş maymuna dönmüştür. Sonunda yüz kuruşa divan efendimiz Gınâi-zâde Ali Efendi aldı.

380 adet mücevher ve san'atlı kılıflı ateş saçan kılıç ki, her biri şeyhani, makrâvî, sunkurî, esedî, ciskavi, dâvudî, Hindi, İsfahânî, Şâmî, Mısri, eski İstanbul, Frengi ve Alamanî, Selâniki, demirlerden olup, her birinin hassası bazı kuvveti ile düşman gerdeninde mâlûm idi. Amma Allaha şükür bunlar cenkte meydana çıkmayıp da şimdi mezatta meydana çıktı. Üç sandık da kılıflı arap ve kürt yadigâri hançerler çıktı. İki bin adet Halebi, Ayntâbi, Mısri, Dağistani, Di-

yarbekiri, çelikten yapılmış kalkanlar çıktı ki, her biri bir baş kurtarır. Tam bin yediyüz adet Bağdat ve Basra kargı sıriklı mızrakları, Mısır'ın gavri tarzı cidaları, Kastamonunun sağrı sarıklı gümüş telli mızrakları çıktı. Tam iki yüz adet usta pervâne, Bursal hacı Recep, Gelibolulu Hayırlı oğlu, Galatalı Mehmed, Mısırlı Yusuf, Şirazlı Cem, Şirazlı Han Kuli, Şirazlı Piyâle, usta Ömer, Mısırlı usta Kurt, Belhli Mirza Can, gibi büyük üstadların sanatlı ve nakışlı yayları çıktı ve satıldı. Yüz bin türlü ok çıktı ki, her biri bir diyarın yadigârı idi. Bin adet frenk icadı tüfenkler çıktı ki, her biri bir diyar kârhânesinin yadigârı idi. Mazenderan'dan Demirci Garcabay, Belhli Sabî, Şah İsfahâni, Muzaffar bay Horasâni, Belhli Sevindik Han, Mısırlı usta Oruç, İstanbullu Uzun Ömer, Usta Memi, Usta Küçük Ömer, Usta Uzun Mehmed, Kara Mehmed Ketebeli, adlı üstadların maharetli ve sanatlı ellerinden çıkmıştır.

Hele elhaç, Şası Mustafa'nın içi dışı burmalı bir çeşit tüfenkleri vardı ki, Hersek, Taşlıca, Pazarcık, İstanbul gibi yerlerde bile benzeri bulunmazdı. Kendisi İnebolu şehrinde oturp, cevâhirsiz tûfengini bile beşyüz kuruştan bir para eksige vermezdi. Yılda ancak iki tüfenk yapabiliirdi. Kırmılı usta Recep de Bahçesaray'da Mehmed Giray han imalâthânesinde işlerdi. Bu da emsalsiz bir usta idi.

Tam üçyüz adet kaplan, pars postları, yetmiş adet mücevher topuz, ikiyüz adet halis gümüş topuz, ikiyüz adet ferhâdi külünk, ikiyüz demir bozdoğan topuzları, üçyüz adet zemberek yaylar, bin adet sırma kadife, çuka eğerler, ikiyüz adet Şam ve Mardin şukkabendleri, seksen adet renkli çukadan sırmalı zilpuşlar, ikiyüz adet sırmalı abâyiler, satıldı.

Yüz adet hanın kendi işi, sarı ve beyaz sırma ile bükme hotaslar ki, her biri birer kese kuruşa satıldı. Altiyüz çift, altın kaplama demir özengi seksen çift, halis gümüş özengi çıktı. Bin kıt'a dibâ, zibâ, şib, zerba, dârâyî, kemha, atlas, alayorganlar çıktı. İki bin adet pamuklu, kadife, ve diğer kumaşlardan yastıklar satıldı. İkiyüz adet ipek acem halıları,

yetmiş adet kırkar zira' uzunluğunda döşemelik nakışlı Isfahan keçeleri, yüzelli adet frenk kilimleri, arap çiçimleri, Bayburt zeylileri, Uşak halıları, Mısır seccadeleri vardı. Yetmiş adet çadır, üç adet, kemerli otağ, altıyüz adet namusi-yeli çadır, üçyüz nakışlı çerke, altıyüz hayme ve hargâh, üçyüz hurda çadır satıldı.

Güneş batma zamanı olmakla divan dağılıp, o gece yeni han tarafından bin nefer adam ile paşa tarafından üç bin adet silâhlı asker otağı muhafaza ederek satılmayan eşyayı beklemeğe memur oldular. Sabahleyin otağda yine adam deryası toplanarak iki yüz adet ayaklı ve ayaksız deve sandukaları, çoğu servi ağacından olup, çoğu Haleb şehrinin sepet sandıklarından imiş. Nicesi, hanın mührüyle ve hanın karısı hanım sultan mührüyle mühürlü idi. Evvelki gibi Van mollası, Bitlis kadısı, Bitlis âyânı huzurunda bir sandık açılınca, içinden çeşitli kıymetli ipek ve sırmalı hil'atlar, kaftanlar çıktı. Hele ev sahibi için olan şâhâne eşyaları her kim gördü ise gözleri kamaştı. Bir sandıkta sırmalı ve ak kenarlı, kadınlara mahsus gömlek ve donlar ve nakışlı mendiller ve çarşafklar çıktı. Paşa, «**Bunlar avretlere mahsus, merdâne şey değildir, şöyle dursun**» dedi. Bir sandık daha açtılar. Gördük ki, safi avret kaftanları, dal dal sırma, cevâhir, inci ile işlenmiş hil'atlar ki, düğmeleri fındık kadar habes inci-lerinden idi. Bir çoğunun düğmeleri, Asvan zümrüdü idi. Paşa bunları görüp, hayran kaldı. Ve bir sandıkta dahi altun ve gümüş bilezik, halhal, top sorguç, İstafan kengere taç, arakiye, inci küpe ve çeşitli askılar ve gerdan kaskılar, taç avizeleri, ve çeşitli mücevher heykeller, bazubentler, tam doksan adet cevahirli murassa' kuşaklar çıktı ki, her biri bir Rum haracı değer. Fakat hepsi kadın kemerlei ki, asla birbirine benzemez. Paşa, «**Bunu dahi gizleyin.**» dedi. Ondan sonra büyük bir sandık daha getirdiler. İçinde nice bin nakışlı mendil ve peskirler, destahanlar, perdeler içinde bir küçük sade-fkâr sandık çıktı. Yedi yerden kilitli ve mühürlü olduğundan üstadlar, açmak istedikleri vakit Bitlis ahalisi

râzı olmadılar. Vanlılar ise «Elbette açılınsın» dediler. Ve ister istemez açtılar. Allah'ın büyüklüğü, içinde tam yediyüz kit'a Bedahşan lâ'li, üçyüz kit'a kırmızı yâkut, sarı yakut, mavi yakut, tam üçbin kit'a Nişabur firuzu, altı adet firuzeden hançer kabzası, yine yedi adet firuzeden şerbet kâsesi, yedi tane firuze fincan, üç adet zümrüt fincan, altı adet akik kâse, yedi Seylan tabak vardı. Sâde ikiyüz kırkbeş parça Serendip elması bir odacıktan çıktı ki, hepsi hanımın idi. Amma bir sarı kutu içinde yetmiş parça mühürsüz elmaslar vardı ki, her biri birer şeb-çerağ gibi parlıyordu. Vilâyet ahalisi şahitlik edüp, dediler ki:

«Allah bilir, sabahtan bu zamana kadar temâşa ettiğimiz sandukalar ve bu mücevher sandukası hepsi Zâl Paşanın kızı hanım sultanın olupğ çeyizi ile beraber Adileevaz'dan gelmiştir. Hâlâ anah-tarları ondadır.»

Paşa dahi adâiet gösterüp, bütün âyan ve büyükler huzurunda onyedi adet sandukaları hanım sultanın tavâşisi Anber ağaya teslim etti. Van ağalrı ve diğer Vanlılar:

«Devletlü vezir! Hanım bize bu kadar para borcu vardır. Bunları verirsiniz alacağımız para nereden çıkar?»

Dediklerinde paşa dedi ki:

«Malınız çıkmazsa benden alıp, kaldırın şu sandıkları.»

diye emredince tavâşi ağa, sandıkları hanım sultana teslim etti. Hanım sultan gayet memnun oldu.

Paşa bu sandıkları hanıma gönderdikten sonra bir çok kıymetsiz eşya da satıldı. İkindiden sonra divan sona erdi. Nihayet gece herkes çekildikten sonra hanım tarafından on bohça çeşitli kıymetli kumaşlar ve ibrişim kenarlı, gömlek ve donlar, üç kese bindikani altun, ve Kaya Sultan için bir kiyânî tac, bir murassa' tac, yedi mücevher kaftan, kırk parça yâkut, yüz parça Bedahşan lâ'li, yüz adet firuze, elli adet zeberced, elli parça onar kırat gelir elmas, gayet sulu ve ateş saçan iki kit'a firuze hançer kabzası geldi. Üç firuze fin-

can, üç Yemen akik kâsesi, bir zümrüt fincan, üç adet Seylan tabak geldi. Ve yine Kaya Sultan için bir Hind kutusu içinde halis altından mücevher ve murassa' Horasan tarzında bilezik ve halhal, altı adet keyânî küpe, bir sorguç, bir murassa' tılsım ve nice kaleme gelmez hesapsız kıymetli eşya geldi ki, sayılamayacak kadar çoktur.

Burada paşa, hediyeleri getiren Anber ağaya dedi ki:

«Ey, hanım kızımızdan bize bu hediyelerin gelmesi lâzım mı idi? Bizim onlara bir iyiliğimiz olmadı. Bize hediyeleri hanım oğulları göndermek gerekti. Amma inşaallah hanım kızımıza buna karşılık İstanbul'a varınca Muş haracından bir büyük hass-ı humayun ettiririz. Bizden öylece selâm eyle. Bize hayır duadan unutmasın. Olmaya illâ hayır.»

Anber ağaya bir samur hil'at giydürüp, gönderdi. Paşa bu kadar eşyayı alup, düşündü. Ertesi gün sabahleyin padişâh divanı olup, bütün âyan ve büyükler toplandı. Mezat olmasını beklerken hanım sultanın ziyâfeti vukua geldi.

HANIM SULTANIN ZİYÂFETİ

Bitlis şehri tarafından üçyüz adet piyâde adamlar görünüp, geldi. Herbirinin başlarında bir kâse ve tabak, fağfur ve mertebani, çeşitli hâlis gümüşten sahanlar geldi. Bunları Anber ağa paşa huzurna koyup «Hanım sultan, efendimiz sultanım hazretlerine selâm edüp, kahvaltı gönderdiler» diye kemerine bir sırmalı peştemal bağlayup, evvelâ sırmalı bir İsfahat işi sergi döşedi. Sonra bir sırmalı peşgir serdi. Leğen ve ibrik getirdi ki, fağfuri ve sâfi mücevher idi. Paşa ellerini yıkadıktan sonra bismillah dedikten sonra bütün mertebanilerin kapaklarını açtı. Öd, anber, müşk, ile pişirilmiş nefis yemeklerin güzel kokuları paşanın otağını doldurdu. Allah bilir, üçyüz adet fağfuri mertebanilerin içinde bulunan çeşitli yemekler hakikaten çok nefisdi. Sadece pilâvlı bür-

yan, kükû, çilav, avşale, anber, gülнар, sarmısak, maverd, kebibe, badem, sanuber, tut gibi türlüleri vardı. Paşa, sofraya başına oturunca bütün Van büyüklerine buyurun dedi. Van defterdarı ,paşaya dedi ki:

— Sultanım! Bu Bitlis şehrine biz ne kılıç vurduk bilir misin? Kadın hilesi denilen bir kitap vardır. Onu okumuş musun? Biz bu yemekten ne kadar nefis olurlarsa olsunlar yemeyiz,

dedi ve hemen geri çekildi. Paşa:

— Bre gel behey Şani efendi! dedi.

Van ağası Timurcu oğlu:

— Hanımın Anber ağası değerli bir kimsedir. Sultanım ile yemeğe oturup çarşnır başlık ederek evvelâ her sağandan kendi yesin, sonra bizlere teklif eylesin, dedi.

Hemen bilgili Anber Ağa:

«Nola Bismillâh!»

Deyüp paşa ile dizdize oturarak her yemekten birer parça yiyip, paşaya ve ağalara teklif etti. Doğrusu cennet yemeği dense yeri idi. Hakir dahi bu nefis yemeklere öyle bir diş vurdum ki, görenler hayrette kaldı.

Yemekten sonra, hoşafılar içilip, eller yıkandıktan sonra, Anber Ağa el öpüp.

— Sultan efendimiz, sultanım hazretlerine selâm eyleyüp ,sıhhat ve afiyetler, olsun, lütfeylesinler, bütün yemek kablarını kabul eylesinler ki, dedem gaazi Zal paşadan kalmıştır. Yine onlara lâıyk değil ise de bize hiç lâıyk değildir. Mutlaka kabul eylesinler, dedi.

Deyince, paşanın canına minnet olup,

«Bereket versin, tiz ağaya benim eğerli atımı çekin, bir atımıza binsin, diye bir at ihsan edüp, (Sultana selâm eyle) diye Anber ağayı gönderdi.

Paşa Ziyâüddin hana dönüp, dedi ki:

«Oğul, validen bizi hakikaten mahcup etti. Amma olmaya illâ hayır.»

DİĞER MEZAT

O gün mezatta yetmiş katır yükü kab kacak şamdanlar, buhurdanlar, gülapdanlar çıkarulup, satıldı. Yirmi katır yükü keçeli sandıklar içinde çıkan kıymetli, kâse tabak ve mer-tabeneler, çıkarulup, satıldı. Yüz elli adet küpler içinde çeşitli reçeller, ortaya getirildi. Çeşitli elbiseler, hil'atlar, şallar, sırmalı kumaşlar, yük yük satıldı. Daha bir çok çeşitli eşya satıldı ki, bunların hepsini birer birer yazmak icab etse büyük bir kitap tutar. Paşa, muharebede yararlık gösterenlerin hepsine halli halince hediyeler verdi. Hepsini memnun etti.

Bu sırada hakir, «Ya sultanım! Metris cengi günü bu hakiri Mahmûdî beyine gönderdiğiniz gün, sultanıma imdat istemek için geldiğimde Solhan mel'ununun başını götürdüğüm vakit, bizim kelleimiz o sırada arada gideyazdı. Şimdi, o kelleimizin kanı bahasını rica ederiz» deyince,

Hemen kadirbilir paşa:

«Tiz evliyam, bu gazâda bulunup, feth-i şerifler okuyup, rüyâlarımızı hayır ile tâbir edüp, metrislere girerek ateş içinde kaldı. Hakikaten Solhan mel'ununun başını getirdi.»

Diyerek sırtıma bir sırmalı hil'at ve yüz adet kuruş verüp, mübârek eli ile başıma bir çelenk sokup, el açarak hayır dua etti.

Bu sırada paşa efendimiz Diyarbekir vâlisinden gelen ramazan ağasına üç kese yol parası ve Kaçak-Mustafa paşaya bir mücevher hançer ve bir siyh köle verüp, mektuplarla Diyarbekir'e gönderdi.

Sonra 1065 senesi ramazanında Bitlis şehrinde kalkıp, yine deryâ gibi askerle geri dönüp, yüz değiştirerek Rahova denilen yerde, Hüsrev paşa hanında kalındı. Burada bir gün oturak ferman olunup, Erzurum eyâletinden imdada gelen sancak beylerine birer hil'at ile izin verildi. Kumandanlarına bir hil'at ve üç kese ve bir çelenk ve güzel bir at ihsan olundu. Erzurum vâlisine de bir mücevher hançer ve bir muras-

sa' gaddare gönderüp, mektuplar verdi. Burada kalındığı müddetle ziyafetler ve avlarla vakit geçirildi. Her gün sabahleyin hanım tarafından yüz sahan kahvaltı ve han tarafından iki yüz sahan öğle yemeği gelirdi. Bu şekilde yeni handan saâdetlü padişâh için yüz kese kalemîye, hükümet yenilenmesi için yüz kese dahi vezir-i azam'a verilüp, paşa saâdetlü padişâha bildirüp, yirmi kadar ulaklar ile ikiyüz keselik altınları devlet katına gönderdi. Ertesi gün paşa büyük alay ile Bitlis şehri içinde şeref han câmiinde cuma namazını kılup, sonra Bitlis ahali ile vedalaşıp, Bitlis ahali- ne sayısız sadakalar vererek, rüzgâr süratli atına binerek şehir içinde selâmına duranlara selâm vererek, iki tarafına mataracı-başı, satır-başı, altın saçarak büyük alay ile otağına geldi. Ertesi gün sabahleyin tuğlar gidip, arkasından kendileri de saâdetle yola çıktılar.

1065 SENESİ RAMAZAN-I ŞERİFİNİN 29 UNCU GÜNÜ VAN'A DOĞRU YOLA ÇIKTIĞIMIZ

Evvelâ yeni han ile paşa, atbaşı beraber büyük alay ile menzile gelüp, paşa çadırında durunca han vedâ mahallinde paşanın ayağına mübarek yüzünü sürüp, Hizan beyinin affını rica etti. Paşanın canına minnet olup, ricası kabul olundu. Hemen orada paşanın hazinesine on üçbin altın ve yirmi zırh ve bir kantar gümüş teslim edüp, bir hil'at ile Hizan beyini azad edip, hana teslim eyledi. Han, kârgar beyinin de affına rica etti. Paşa dahi azad edüp, „İnşaallah Van'a varınca divan edüp, o padişâh divanında kellelerini yuvarlarım ki, diğerlerine ibret olup, Van vâlilerinin fermasına itaat edüp, padişâh derneğinde hazır olalar. Var hükümetinde bir hoşça hükümet icra eyle» diye yeni han baş eğip, paşa ile vedalaşarak yoluna yollandı.

Ertesi gün paşa sabahleyin tahtıvandan kalkup, Van deryasının güney tarafı kenarı ile (Kuskunkıran) denilen

yola düşüp, evvelâ dağlara piyâde Hakkârililerden, sekban ve sarucalardan döküp, hazır olarak Van askerinin piyâdele-ri gülbanki muhammdei çekerek bayramın birinci günü o kayalık üstünde deniz kıyısından dört saatte (Güzeldere) köyüne geldik. Bu dere Şirvan ve Hizan dağlarından toplanup, bir soğuk sudur ki, burada Van gölüne karışır. Amma yaz ve kış geçit verir bir nehirdir. Köyü Bitlis toprağında üç yüz evli kürt köyüdür. Ağası, Güzel dereli muslu ağadır. İki bin seçme rojki askeri ile gelüp, o gece islâm ordusunun etrafında nöbet beklediler.

Sonra, Güzeldereyi kimi at ve kimi köprüden topları da geçirüp, bu kere Van gölü kenarı ile doğuda Allah korusun, dağlık ve sık ormanlık içinde giderken handan bir yaya çarşı kâğıtla gelüp, «Benim efendim! Sakın gaafil olmayın. Hapsinizde olan beyleri bir hoş zaptedüp, yollarda çarha ve pusu kurup, karakollar ile gitmekten vaz geçmeyiniz» diye haber gelince gelen adama on altın vererek, tedbirli paşa mahpusları atlar üzerinde bağlayup bütün piyâdelerimizi dağlara döktü. Altı saat giderek Sort köyüne geldik. Van gölü kenarından uzak Van toprağında ikiyüz evli, mamur köydür. Bir eski kilisesi var. Papazları paşaya hediye getirüp, bütün islâm askerini dağlara ve taşlara koyup, paşa bir çimenlik içinde Vanlı ile oturdu. Beyleri o gece bağlayup, bütün kuskunkıran dağlarına karakollar kurdu.

Bundan sonra seherle beraber yine tuğlarla kalkıp, (Ah-tamar kalesi) adasına vardık. Melik Calut, burada bir kilise yapmıştır ki, bütün hristiyanlarca muteberdir. Amma bu ada Van gölü içinde doğudan batıya uzunca, göğe baş uzatmış bir yüksek dağdır. Etrafı yedi mildir. Ancak güney tarafında bir sarp yolu vardır. Güney tarafında Van toprağında Gevaş subaşılığında iskelesine üç mil yakındır. Tâ tepesinde olan kiliseleri görünür. Kiliseden gelen papazların hediyeleri kabul olununca paşaya (Safa geldiniz) diye kalelerden yedi adet şâhî toplar atıldı. Bütün papazlar kayıklara binüp giderken, hakîr dahi yedi adet hadememle birlikte ka-

yıklarına binüp, varup, adayı seyrettik. Etrafı yediyüz adım olup ,taş bir kaledir. Batısında bir küçük kapısı vardır. Kale içinde adı geçen eski kilise vardır. Amma Revan yanında olan üç - kilise, Nahcivan yanında yedi-kilise ve Kudüs şerifte Kamame kilisesi, bunun yanında hiç bir şeydi. Bu kilisenin bina ve hücrelerini avize ve imâretlerini birer birer yazsak bir uzun tomar olur. İkiyüzden fazla ruhban ve keşişleri var ki, perhiz ile kurumuş, bakla yemekten kadide dönmüşlerdir. Oyle gulâmları vardır ki, gezinti için gelenlere fevkalâde ihtimam ederler. Yemeklerinde kuş sütünden başkası bulunur. Diba ve sırmalı gecelikleri vardır ki, her misafire hizmet ederler. Kilisenin altı tamamen mağaralardır. Ve bu mağaralar yiyecek içeceklerle doludur. Târik-i dünya şeklinde üçyüz kadar terzileri vardır. Hep, gelen adaklarla geçinirler. Suları tamamen sarmıçlarındadır.

Oradan yine kayıkla beri tarafa geçüp, bu adanın batı tarafında beş mil kadar uzak, (Akkirpi) ye geldik. Burada kale yoktur. Amma Gevaşlıların geçidi çoktur. Oradan paşa ile göl kenarından doğuya giderken sol tarafı Van deryası ki, bir küçük haliç gibi görünür, o kayaların altalarına baştan başa Van deryası girüp, bu dağların altları tamamen boştur. Sağ tarafı ise göze uzanmış (Kegan) kayası denilen meşhur bir dağ vardır ki, sert taşı, çakmak taşı gibi ateş verir. Bu diyarlarda sarp yollara ve bellere (Kegan) derler. Rum, arap, acemde Van deryâsı kenarında (Kuskun Kıran) yolunda Hakâri dağlarında meşhur bir kepandır. Bir adam yukarı kayalardan bir taş yuvarlasa bin damı helâk eder. Aşağısı gayya kuyusu gibidir. Yukarısı yalçın kayadır. Hatta Ahmet Paşa adlı bir vezir, gölden tarafa kârgir yapı ile bir korkuluk divarla kapayup, dğdan tarafını dağdelenlere kestirüp, yolu genişletmek için himmet etmiş... Fakat «Acemler vilâyetimize kolayca gelmeye yol bulur» diye mâni olmuşlardır. Sözde böyle demişler amma, aslında devlet vezirlerinden kendi diyarlarını kurtarmak için demişler. Bu sırada bir mezar gördük ki, aklımıza şu büyük sergüzeşt geldi.

ÇOMAR BÖLÜKBAŞININ SERGÜZEŞTİ

1055 tarihinde nice kapılara kapılanmış (Çomar Bölük-başı) adında namlı bir er vardı. Hatta vaktiyle Gürcü Nebi ve Katircioğluyula birlikte Üsküdar'a gelüp, sadrazam Murat paşa ve çarhacı Defterdar-zâde Mehmed Paşa ile büyük cenk edüp, Allah'ın hikmeti yedi saat sonra Gürcü Nebi bozulup, bu Çomar Bölük-başı da kaçmıştı. Hakir dahi bu Üsküdar Cenginde bulunp, Murat Paşadan ulak emirleri alup, Şam'da Murtaza paşaya giderken Adana yakınında Çakıthanı yakınında bir orman içinde bu çomara rast gelüp, bir harmi zannettim. Beli, yine de haramiliğe inmişti. Amma Allah'a şükür hakire aşına çıkup, **(Hay kapı yoldaşım, karındaşım canım)** diye öpüşüp, görüştükten sonra başından geçeni anlatmıştı. Kendisine **(Gel birader seni Şam'da Murtaza paşaya götürüyüm)** dediğimde canına minnet bilüp, Şam'a vardığımız vakit, bu Çomar Bölük-başıyı Murtaza paşaya kapılandırdım. Safed'e giderken Dürzi seferinde beraber olup, Nakure boğazında hayli yüz aklığı etti. Şam'a gelirken, Şam'ı İbşir paşaya verdiler. Murtaza paşaya da Sivas eyâleti verildiği için Sivas'a vardığımız vakit paşa, bu Çomar Bölük-başıya bayrağı ile Niksar şehri subaşılığı verdi. Altı ay, oraya sahip olup, üzerinden su-başılığı, tabanı yassılı Dilâver ağa aldı. Muhasebe için Dilâver ağa Çomar bölük-başıyı hapsedüp, bütün malını alarak çomar'ı ancak üç atı ile bıraktı. Sonunda çomar, hapisten kurtulup, bütün yüz adet yiğitleri ile Merzivan'da kendini hapsedüp, malını alan Dilâver ağanın çiftliğini bastı. Elli kadar küheylân atlarını alup, bu kadar yağmadan sonra çiftliğini ateşe verüp, doğru Van'da Şemsi Paşa oğlu Mehmed Emin paşa, Melek paşalı olmakla onun yanına varup, yine bayrak açtı.

Mehmed Emin Paşa, Van'da Hakkârili Hoşap hâkimi Mahmûdî Süleyman beyle düşman olduğundan bu çomar'ı serdar edüp, kâh Hakkâri ve kâh Mahmûdî köylerini yağma ettirirdi. Nice kerreler böyle Hakkâriden intikam almıştı.

Sonunda Vanlılar bu Çomarın fenalığından hoşlanıp, Çomara dirlik verdiler. 1060 tarihinde efendimiz Melek-Ahmed paşa veziri âzam iken Van'da Mehmed Emin paşa isyân edüp, cenk ederken yukarı kaleden yeniçeriler aşağı kaleye balyemez toplar vura vura aşağı kalede Hüseyin ağa sarayının nice yerlerini harab ettildi. Diyarbekir vâlisi Haydar Ağa-zâde bütün Diyarbekir ve Van askeri ile Van'ın imdadına gelince Mehmed Emin paşa kaleden kemend ile inüp, dışarıda hazır olan atlarına binerek Van'dan dokuz günde Melek - Ahmed Paşa efendimize gelüp, sığındı. Suç defterine af kalemi çekilüp, Rumelide Köstendil sancağı ihsan olunarak Girid'e gitmeğe memur oldu. Beri tarafta çomar Bölük-başının başına ateşler yanıp, (Emin paşadan sonra Van'da durmak bana haramdır) diye Bitlis hanına kaçtı. Hanın bir mükellef ağası olup, safa sürmekte iken Van kulu çomarı sevgileri yüzünden Van'a istediler.

ÇOMAR BÖLÜK-BAŞININ KEPAN'DA KAPANIP CENK ETTİĞİ

Çomar dahi elli adet seçme yiğidi ile (Kuskunkıran) yolundan Van'a gelirken meğer Hâkkâri hanının beşaltiyüz nefer adamları Çomar Bölük-başıyı bu Kepan denilen kapanda gözetirlermiş. Derhal Hakkârililer, Çomar'ın o kepanda ardını, önünü çevirip, cenge başlarlar. Hemen Çomar atından inip, (Bre koman) diye Hakkârililerden kaşla göz arasında yetmiş adam düşürdü (öldürdü).

Cenk kızışup, beş saat devam eder. Amma Çomarın elli yiğidinden yirmisi kırılır. Otuz adamla kalır. Böyle iken yine düşmanundan yüz nefer kırup, urmada iken Vustan kalesinden Hakkâriye ikibin kadar imdat gelir. Bunun üzerine Çomar, köpek gibi kudurup, cenk ederken görür ki, bütün

yiğitleri kırılmıştır. Kendisi de altı saatlik cenkte bitkin bir hale gelmekle bir gulâmı ile atının yanına varup, iki gözle-
rini öper,

«Bismillâh ey dağlı doru.»

Diye binüp, dal kılıç Hakkârililerin arasına at sürer, yine at üzerinde adam kırarken, görür ki, o dar kepan boğazında üçbinden fazla adamlar kendini çevirmişlerdir. Hiç bir taraftan kendini kurtaracak bir yer yoktur... deryaya bakan kayalar üzerinde adamlar çok... İki süleymaniye minâresi kadar yüksek olan yalçın kayaların aşağısı Van deryasıdır. Çomar hemen bir kere (Ya Allah, sana sığındım) diye dolu dizgin ata ökçe vurup, gözünü yumup, kendisini Van deryasına atar.

Allah bilir, o cenkte olan Hakkârililer paşaya o kaya başında şöyle anlattılar.

«Sultanam! Onu gördük ki, Çomar bu kayadan ya Allah deyüp, uçardı. Amma kedi havadan yere nasıl uçarsa Çomarın atının ayakları da evvelce olduğu gibi seyirdir vaziyette yumulmuştu. Ve Çomar, üstünde ata sarılıp, büzülmüştü. Bu şekilde uçtuğunu gördük. Sonunda parça parça oldu diye aldırış etmeyüp, hepimiz cesâretini övmeye başladık. Nice kimseler de, bir iki saat yerden kayaları dolaşıp, varalım leşinden kemerinden kılıcını tüfengini ve başka şeylerine alalım, derler iken, bir kaç adam gelüp, «Bre koman. Çomar işte atıyla derya içinde yüzüp, karşıdaki Van denizi kenarına gidiyor» dediklerinde gördük ki, atının sağ tarafına asılmış, atından ayrılmayıp, atı ile yüze yüze karşı tarafa gidiyor. Bir çoğumuz dedik ki, (Bre ümmit-i muhammed, bu Çomar bu kadar zamandır bizim Hakkâri ocağından bu kadar ganimet malı ile kelleler almıştır. Şimdi yine ikiyüz kadar adamımızı kırdı. Ve şimdi karşı tarafa geçüp kurtulacak. Yarınki gün Hakkâri hâkimi Yezdan hanımıza ne cevap verelim?) dedik. Bir çoğumuz da «Öyle yarar yiğidin yoluna can baş fedâ olsun. Şimdi bu kadar adam kırıp, atı ile der-

yaya can attı. Gör deryada balık gibi yüzüp gider. Allah işi-
ni onara..." dedik.

Nice yüz adamlar atları ile ve piyadeleri ile Çomar'ın kendini deryaya attığı yerden deryanın karşı tarafına üç sa-
atte dolaşıp, Çomar'ın önünü almağa at bıraktılar. Çünkü Çomar kendini deryâya attığı yer ile karşıda çıkacağı yere varıncaya kadar ancak üç satte dolaşılır, Vustan kalesi bo-
ğazıdır ki, o boğaz yakınında Hoşap nehri deryaya karışır.

Bütün Hakkârı askeri, Çomarı karşılamğ gitmekte... Ama Allah'ın hikmeti, Çomar karşı tarafa yüzbin güçlük çeke-
rek atı ile çıkar. Fakat Allah'ın emriyle bir bataklık kenara çıkar. Kendi yorgun, atı durgun... Attan inip, kâh atı kaldı-
rır, kendi batar... Kendi çıkar, atı batar... Sonunda çizme ve çakşırını bırakıp, çıplak ayak, atı ile tam bir saat ol bataktan çıkmağa çalışırken Hakkârının yürük atlıları gelip, ye-
tişirler.

Çomar görür ki, ne tüfenkten ne de oktan fayda yok. Atında da derman yok. Hemen ileri gelenlere dal satır olup, yirmi nefer Hakkârîliyi kaçırup, yine atının yanına gelerek bir kerre (ya hay) deyüp, atını kaldırır. At dahi topuk vurup, ayağı toprağa basar. Hemen Çomar atına binüp, düşmanına saldırır. Onu görür ki, atda derman kalmamış. Fakat hasımları çoğalıp, dört yanından üşmüşler. Zavallı Çomar, ıslak, çıplak kâh atı ile kâh piyâde cenk ederek bir kerre atına biner. Ne görsün, at beşaltı yerinden yaralanmış... Ve asla dermanı kalmamış. Sonunda atından meyus olup, dönerek yine Rüstem gibi piyade olarak dal satır olur. Cenkleşerek deniz kıyısından (Sürenbaba) denilen bir tekkeye gelüp, pencere deliğinden cenk ederken biri Çomar'a bir kurşun atıp, alnından vurunca şehid edüp, başını Hakkârî hanına götürür.

Sonra (Yiğittir) diye başını cesedi yanına götürüp, Sürenbaba'nın yanında gömerler. Hâlâ ziyâret yeridir. Melek-

Ahmet paşa efendimize o cenkte hazır olup, Çomar'ın kılıcından kurtulanlar bu sergüzeşti böyle anlatmakla paşa dahi ziyaret eyledi.

Hâlâ Van ve Şirvan eyâletince gaaziler arasında Çomarın bu sergüzeşti destandır. Hatta bir gazi yiğit, Çomarın mezarını kârgir yaptırıp, Çomar'ın kendini de denize atıp, uçtuğu kayaya, tarihini kazmıştır.

Sorulursa ki, bu adam kendini bir kayadan deryaya atmış. Ve bir kenara çıkmış, katletmişler. Ya bu derece uzun uzadıya methetmekte maksat ne ola?

Cevap odur ki, gerçi sarıca haşaratı idi, amma kapı yoldaşımız olup, aramızda ekmek ve tuz hakkı olduğundan da değil, insaf edilirse, dindar, mü'min ve müvahhid, şâfii mezhepli, Malatya yakınındaki İzoli kürtlerinden bir yiğittir. Hatta Şam'da Nakure boğazında müthiş bir cenk yapmıştır ki, az değil, bu hakir kul, kırkiki yıldanberi cenklerde nice bin gaaziler görmüşüm, amma Seydi Ahmed paşa, Ketağaç paşa ve bu Çomar Bölük-başı gibi yiğit görmemişim. Onun için methettim. Allah rahmet eyleye...

Oradan doğuya gidip, bütün atları paşanın mirahoru alıp zaptetti. Paşa o atları birer birer han cenginde atı telef olanlara ve Van ağalarına verdi. Allah'a hamd olsun, bu duâciya da bir at ve bir kısrak verüp;

«Hazır ol, seni Acem diyârına göndersem gerek.»

dedi. Güyâ cihan benim olup, «Yine mi Acem ülkesine seyredeceğim?» diye sevincimden ayağım yere basmaz oldu.

O anda atları getiren ağaya bir kese kuruş verüp, Yusuf kethüdâya misafir etti. Ve divan efendisine:

«Murteza paşa kardeşimizin kardasını hapseden Dumbuli hanına mektup yaz. Ya paşa kardeşimizin biraderini mataracısı ile birlikte hapisten salıversin, yoksa saha bildirüp, hakkından geldirim.»

Dedi. O gün hakîre bir kese kuruş yol parası, bir samur kafası siyah kürk, bir kat elbise ve bir kemer az bulunur

eğer ve bir sırma mebrum şemare ve bir ay yüzlü gulâm ih-san edüp, dedi ki:

«Evlîyâm, varacağın Acem diyârında (okunamadı) diyenler çok bulunur. Gıybet edici, kötöleyici, geveze, meddah şairleri çoktur. Seni ftham ederler. Basiret üzere olup, peygamberin şeriatini elden bırakma. Böylece anları sustur. Daima iyi hâli, züht ve takvâyı, ehli sünnet gidîşini elden komayıp, beş vakitte peygamberin sünneti üzere namaza devam eyle, ırz ve namusuna dikkat et. Adamlarını sıkıca tutmakta kusur etme. Bizim bayraklardan yetmiş seksen adet saruca tüfenkli, sekban ve saruca götür.»

Daha bunun gibi nice nasihatler edüp, sözü uzatmakta iken hakîr dedim:

«Sultanım! Buyurursunuz ki, Acem diyârında bir hoşça ve edib olarak gez. Sonra buyurursunuz ki sekban ve saruca haşrâtını götür. Öyle sarcaları oralarda nice zapt ederim. Aziz başınız için olsun, benim baltamı yemeye ve zapt ve raptıma razı olan adamlardan götürüyüm. Silâhli, edepli, dindar, namuslu adamlardan götürüyüm.»

Paşa:

«Aferin, berhurdar ve ömürlü olasın. Sen bilirsin.»

Dedi. Ben de seksen adet akli başında sekban toplayıp, her birini paşaya birer birer gösterdim. Gayet hoşlanıp, o seksen adama bir kese kuruş yol parası verdi. Hepsi paşanın eteğini öptüğü vakit, onlara:

«Göreyim sizi ırz ve namus ile olup, Evlîyâmın sözünden dışarı çıkmayın. Sonra çıkıp da taş koparırsanız ben de sizden baş koparı-
rım. Varın, Allah işinizi kolay ede.»

Deyu tembih ve hayır duâlar etti. Sarı-Ali ağaya da tenbih edüp, (Sen de Isfahanda Şah Abbasa gideceksin. Hazır ol, iki bayrak yiğit götür), diye ona da bir kese kuruş verdi.

Ertesi gün Mustafa Paşanın ağasına da izin verdi. Koyun tahsiline gelen vezirîâzam ağası Ömer ağaya «Bu koyunları inşaallah toplarız. Sizler buyurun, İstanbul'a gidin» di-

ye beş kese ve bir gürcü gülâm, bir baş küheylân verüp, koyun sahipleri olup, şikâyete gelen pinyaniş beyine ve âyanına da,

«Siz de evliyâ çelebi ile yarın gitmeye hazır olun.»

Diye ferman etti. Yine o saat Sarı-Ali ağayı huzuruna çağırıp, Şahın mektuplarını vererek,

«Dikaktli ol» diye tembih ederek gönderdi. Sonra hakiri yanına çağırıp,

«Evliyam. Yolun üzerinde olan Acem sultanları ile iyi geçin. Bir de Rumiye hanı genç Ali han ile aran iyi olsun. Bir gün evvel Pinyaniş'in kırk bin koyununu tahsil edesin. Çünkü ben de yakında Van'dan azlolunup, İstanbul'a gideirim. Bu eğerli atı ve bu çıplak atı, Han'a hediye götür. Elbette koyunları elde etmekte gaafil olma. Murtaza paşa kardeşimin kardeşini hapseden Dumbuli hanına bu atı, bir mektup ve diğer bir atı verüp, elbette Murtaza paşanın kardeşini kurtarasın. Bu cevâhirli kılıcı ve bu cevâhir hançeri, ve şu cevâhir tirkesi (okluk) Murtaza Paşa oğlumuzaya hediye olarak götürüp, bu mektuplarımızı teslim eyle... Amma Bağdat'da çok eğlenme, hemen dönüšte Şehrizurdan ve Ahmed kalesinden, Zâlim yaylasından ve Erdelan vilâyetlerinden Hakkâri içinden Van'a tez gel. Bu mektubu bu cevher eğerli ve çıplak atı bu cevâhir hançeri, Tebriz hanı (Kırçıl Kaytamar) hana verüp, ona herkesten fazla hürmet et. Çünkü tedbirli güngörmüş, bir İran veziridir. Biz Bağdatta iken Kandahar seferine başkumandan olmuştu. Sonra hanlar-hanı oldu. Şimdi o da vezir-i âzamılıktan azledilerek bizim karşımızda Azarbeycan ve Tebriz'e hanlar-hanı oldu. Hatta bizim Bitlis üzerine hareket ettiğimiz vakit, hayli gürültü olup, çekindiler.

Han ile cenk ettiğimizizin sebeplerini elbette sorarlar. Gözünle gördüğün gibi söyle. Rumiye'de koyunlardan bakayâ kalırsa Tebriz hanına hediye eyle ve mektuplarımızdan sonra bildirüp, elbette koca han ile gayet iyi geçinesin.»

Diye daha nice nasihatlar verdi. Bütün hediye ve mektupları alup. el öpüp ,hayır duasını alarak nasiplendik.

Sarı-Ali ağaya da cevâhir eğerli, cevahir rahtlı, Bitlis hanı işi, hotaslı, bir küheylân at ve üç baş çıplak at, bir kıt'a şahname, bir kıt'a hümayunnâme verüp, şâha gönderdi. Şahın vâlidesi için de murassa' süslü bir at, beş çift kumaş için de sırmalı gömlek gönderdi. Şahın vezirine de bir at ve mektuplar verüp, Ali Ağaya da hayır dualar etti. O da benim gibi yer öpüp gitti.

(ALTINCI KİTABIN SONU)

**METİNDE GEÇEN TÂRİHİ TERİMLERLE
BAZI LÛGATLERİN MÂNALARI**

— A —

Abâdi: Eski kâğıt nevelerinden biri.

Âd: Arapların Umman ile Hadramud arasında yaşadıklarını söyledikleri eski bir kavim. Peygamber Hud (A.S.) a kötülük ettikleri için bir fırtına ile mahvedilmişlerdir.

Arzetmek: (Bak. Cilt. V.)

Avâriz: (Bak. Cilt IV.)

— B —

Bâde: Şarap.

Başarda: (Bak Cilt III.)

Beliğ: Düzgün, sanatlı anlatma.

Berâyâ: (Bak cilt I.)

Bermeki: Harunnurresîd zamanında vezirlik eden bir âile. Cömertliği ile meşhur.

Biat: (Bak cilt I.)

Bid'at: (Bak. Cilt V.)

— C —

Cizye: Vergi, harac.

— Ç —

Çaşnigir: (Bak cilt I.)

Çerke: Çadır.

Çevşen: (Bak cilt II.)

Çukadar: (Bak cilt I.)

— D —

Deli: (Bak cilt V..)

Derslâm: (Bak cilt III.)

Dımıski: Eskilerin kullandığı bir nevi kâğıt.

Dizdar: Kale ağası.

— E —

Ecel-i Müsemmâ: Tabii bir ölümle ölme.

Engerus: Macar.

Erbain: (Bak cilt I.)

— F —

Fasih: Hatâsız konuşma

— G —

Gılman: (Bak cilt I.)

Giryân: Ağlayan, ağlayarak.

— H —

Hânende (Bak cilt III.)

Hargâh: Büyüklerin çadırı.

Hârici: (Bak cilt IV.)

Hatâi: Bir nevi kâğıt.

Hâtem tâi: Arabların, cömertlikle meşhur bir adamı.

Hatta:t (Bak cilt II.)

Havarnak: (Bak cilt III.)

Hunsâ: Kendisinde hem erkeklik, hem kadınlık olan kimse.

— İ —

İksir-i âzam: Eskiden kimyagerlerin, olağanüstü etkili kuvvet var saydıkları cisim.

İlhad: Allah'ın varlığına, birliğine inanmama.

İltizam: (Bak cilt IV.)

İnâbet: (Bak cilt V.)

İstitrad: (Bak cilt V.)

İstihâre: (Bak cilt IV.)

İstimâlet: (Bak cilt III.)

İtikâf: (Bak cilt II.)

— K —

Kemha: Bir nevi ipek kumaş.

Kethudâ-yeri (Bak cilt V.)

Kontoş: (Bak cilt IV.)

Kozbekçi: (Bak cilt I.)

Kul kethüdâsı: (Bak cilt I.)

Kutub: (Bak cilt I.)

— L —

Lehee: (Bak cilt IV.)

— M —

Mahfil: (Bak cilt I.)

Mahzar: (Bak cilt V.)

Maksûre: (Bak cilt I.)

Mastaba: Peyke, sedir.

Mesire: (Bak cilt II.)

Metris: (Bak cilt IV.)

Mevkufatçı: Para bedelleri, mahlûl tımarlar hâsılatı, vakıf yerlerden hazîneye âit gelir fazlaları, örfi tekliflerden harbe ait olanlarla meşgul olan memur.

mevleviyet: (Bak cilt IV.)

muhaddis: (Bak cilt I.)

Muhtesib: (Bak cilt II.)

Musalla: (Bak cilt II.)

Mutedil: Orta halde bulunan.

Mutrib: (Bak cilt II.)

Müdakkik: Inceden inceye arayan.

Müfessir: (Bak cilt I.)

Müneccim: (Bak cilt I.)

Mürâsele: (Bak cilt 5.)

Mürted: (Bak cilt V.)

Müselilm: (Bak cilt IV.)

Müsecca: Nesir yazıda, cümlelerin sonunun kafiye olması.

Müşebbek: Ağ ve kafes gibi örül-müş olan.

Müteferrika: (Bak cilt I.)

Müteverri': Din emirlerini sıkıca tutan.

Müttaki: Günah ve haramdan sakınan.

Müzahrafat: Pislik, süprüntü.

— N —

Nakibüleşraf (Bak cilt II.)

Nedim: (Bak cilt I.)

Nefir: (Bak Nefir-i âm — cilt I.)

— Ö —

Öşür: (Bak cilt I.)

— P —

Peyk: (Bak cilt II.)

Piştahte: (Bak cilt II.)

— R —

Râvi: (Bak cilt II.)

Rafz: Ebubekir'le Ömer'in halifeliğini kabul etmeyen.

Reâyâ: (Bak cilt I.)

Rikâb-ı Humâyun: (Bak cilt I.)

Riyâzet: (Bak cilt V.)

Ruus: (Bak cilt III.)

Ruznamçeci: (Bak cilt I.)

— S —

Saruca (Sarica), (Bak cilt IV.)

Sâzende: (Bak cilt IV.)

Sekban: (Bak cilt IV.)

Selsebil: (Bak cilt II.)

Semerkandi: Bir nevi kâğıt.

Semud: Hicaz'ın Hayber şehrinin kuzeyinde yaşadıkları söylenen bir kavm. Salih Peygambere yaptıkları kötülüklerden dolayı ateş yağmuru ile mahvedilmişlerdir.

Serdengeçti: (Bak cilt IV.)

Serir: Taht.

Sîmurg: Kaf dağında bulunduğu söylenen masal kuşu.

— Ş —

Şatır: (Bak cilt II.)

— T —

Tabilhâne: (Bak cilt V.)

Ta'n: (Bak cilt V.)

Târik-i dünya: Dünyadan el çekip bir yana çekilen.

Tavâşi: (Bak cilt IV.)

Techiz ve tekfin: (Bak cilt V.)

Telhis: (Bak cilt I.)

Telhisçi: (Bak telhis.)

Tenperver: Vücudunu beslemeği düşünen.

Teşnî: (Bak cilt V.)

Tevhid: (Bak cilt II.)

Tezkire: (Bak cilt V.)

— U —

Üsküf: (Bak cilt II.)

— V —

Voynuk: (Bak cilt I.)

— Y —

Yorga: Kaba eşkin yürüyen at.

— Z —

Zâhid: (Bak cilt II.)

Zibâ: (Bak cilt II.)

Zerbar: Sırmalı kumaş dokuyan kimse.

İÇİNDEKİLER

Sahife

B A Ş L I K

- 5 Hazret-i Şeyh Zindani tekkesi
- 6 Şeyh Hazret İbrahim Gülşeni tekkesi,
- 7 Edirne şehrinin çeşme ve akarsuları,
- 8 Edirnenin mahalleleri ve Osmanlı sultanları sarayları,
- 9 Hünkâr bahçesi sarayı,
- 11 Edirne'nin kervansaray ve misafirhâneleri,
- 12 Edirne'nin çarşı ve pazarı,
- 13 Ali Paşa çarşısı,
- 15 Edirne'deki mâmur eserler,
- 17 Edirne'nin hamamları,
- 18 Maarif erbabı,
- 19 Havası, erkeklerinin ve meşhurlarının adları, kadınlarının adları, kölelerinin adları, câriyelerinin adları, ürünleri ve yiyecekleri,
- 20 Aşevleri, ve imaretleri, halkın lehçesi, bostanları,
- 24 Edirne hakkında tamamlayıcı bilgi,
- 26 İkinci payitaht Edirne'nin ziyaret yerleri.
- 27 Kemal baba ziyareti,
- 29 Mevlânâ Fahrüddin Acemi,
- 31 Şeyh Ahmed Sultan, Edirne'de duâsı kabul olanlar,
- 32 Edirne'den İstanbul'a geldiğimiz,
- 34 Babaeski Kasabası,
- 35 Sarı Saltuk Baba ziyareti, Şeyh Mahmud Şuhûdi,
- 36 Fener kasabası,
- 37 Çatalca kasabasının vasıfları,
- 39 Osmanlı sultanları sarayları,
- 51 Şanlı dervişlerin garip hallerinden,
- 58 İbşir Paşaya gittiğimiz menzilleri ve çektiğimiz güçlükleri bildirir.

Sahife

B A Ő L I K

- 67 Melek-Ahmed Paşanın şecaati,
 70 İbşir Paşanın gafilce reyî ve Melek-Ahmed Paşanın
 nasihati,
 72 Sadrazâm İbşir Paşanın büyük alayı,
 75 Salih rüya,
 76 Melek-Ahmed Paşa rüyasının tabiri,
 78 Temiz rüyanın tesiri ve acaiplik,
 80 Melek Paşa ile İbşir Paşanın münakaşası beyanun-
 dadır.
 84 Acaiplerden bir garip hikmet,
 88 Gade Kethüdânın acıklı hali,
 93 Evliyâ Çelebi yazma nüshasının dördüncü cildinin
 başlangıcı,
 97 Maiatya kalesi vasıfları,
 98 Adının sebebi,
 99 Malatya kalesi şekilleri, Malatya'nın yapılışının se-
 bebi,
 100 Malatya'nın mahalleleri,
 101 Câmileri, sarayları, kervansarayları,
 102 Çarşıları ve pazarları, genç ve ihtiyarlarının yüzü-
 nün rengi, hususî lehçeleri,
 103 Suyu ve havası, kuyu suları, hamamları, erkekleri-
 nin isimleri, kadın isimleri,
 104 Kölelerinin isimleri, câriye isimleri, bekâr odaları,
 köprüleri, kiliseleri tahılları ve ürünleri,
 105 Yiyecekleri, meyvaları, içecekleri, erkeklerinin işi
 ve kazancı, bağları, Malatya'nın dört tarafından
 akan nehirler, tohma suyu,
 106 Aspozan bağ ve yaylağı,
 108 Pınarbaşı mesiresi,
 109 Malatya'ya dört taraftan üç günlük yol yakın olan
 şehirler ve Malatya'nın ziyaret yerleri,
 111 Ergani Eğil beyine gittiğimiz,
 112 Kil kalesi, Ergani kalesi,
 114 Başhandan Diyarbekir'e gittiğimiz, Kara Âmid ya-
 ni Diyarbekir kalesi,

Sahife

B A Ş L I K

- 115 Birinci şart,
 117 Diyarbekir hakkında Sultan Süleyman kanunnâmesi hükmü,
 119 Diyarbekir eyletinin askeri hâkimlerini beyan eder,
 120 Diyarbekir kalesinin şekilleri,
 121 İç kale,
 122 Diyarbekir câmileri,
 123 Peygamber câmii, İskender Paşa câmii, Hüsrev Paşa câmii,
 125 Medreseleri,
 126 Tekkeleri, çeşmeleri,
 127 Ayn-ı âli pınarı,
 128 İç kale kaynağı suyu .Ayn-ı Erbaa taş, Ayn-ı Şakikil-acuz,
 129 Kârbansarayı, at pazarı, hanları, çarşıları,
 130 Ahalisinin yüz rengi, erkeklerinin elbiseleri, kadın elbiseleri, Diyarbekir hamamları,
 132 Şattûlarab nehri, Şattûlarab,
 133 Şatt nehrinin kaynakları,
 134 Şatt nehrine dökülen sular,
 135 Hermaş suyu, Şarsar suyu, Melik nehri, Kutî suyu,
 136 Habur nehri, Zaho suyu,
 137 Şatt'dan ayrılan nehirler, Düceyla nehri,
 139 Diyarbekir ürünleri, sanatları, yiyeceği, meyvaları,
 140 İçecekleri. iş ve kazancı. Diyarbekir ahalisinin lehçeleri ve ıstılahları,
 142 Diyarbekir mesireleri,
 143 Kos bağı mesiresi, Diyarbekire aht bilgilerin tamamlanması,
 144 Diyarbekir ziyaret yerleri,
 146 Molla Uzeyir Müslîhüddin Lâri ziyaret yeri,
 147 Diyarbekir'den Mârdin ve Sencan kalelerine gittiğimiz, büyük Elcezire'nin beyanı,
 148 Dâra'nın tahtı, yâni Mardin kalesi,
 150 Mardin kalesinin şekilleri,
 152 Hatuniye kalesi, Sencar kalesi,

Sahife

B A Ş L I K

- 154 Pire, bit, akrep ,çıyan, kedi ve farenin yaratmış se-
bebi,
- 155 Sencar kalesi şekilleri
- 156 Bu nehirlerden bazılarını anlatalım,
- 157 Serdar Melek Paşanın vaktiyle Sencar dağını islâh
etmesi,
- 158 Saçılıarın durumu,
- 161 Diyarbekir'den Van'a yollandığımız,
- 162 Meyyafarkın kalesi,
- 163 Meyyafarkın kalesi şekilleri,
- 164 Ziyaret yerleri,
- 166 Hazo kalesi,
- 167 Hazo kalesi şekilleri, Hazo kasabası,
- 169 Kefender kalesi evsafı, Melek-Ahmed Paşanın şanlı
Bitlis Hanı ile buluşması ve muhteşem ziyafet,
- 171 Garip ve ibret alınacak bir manzara,
- 178 Eski şehir Bitlis'in vasıfları,
- 175 Bitlis kalesi yeri ve şekilleri,
- 176 Bitlis eyâleti ve hükûmeti,
- 177 Bitlis eyâletinin sınırı,
- 178 Bitlis'in cämileri,
- 179 Mescidleri, medreseleri, mektepleri, mahalleleri,
- 180 Sarayları, hanları, çarşı, pazarı ve bedestanı, kapan
pazarı,
- 181 İmaretler ve hanedan, ahali, bilgileri,
- 182 Elbiseleri, erkek, kadın, kölelerinin isimleri, erkek-
lerinin isimleri,
- 183 Kölelerinin isimleri, hamamları, ibretle görülecek
şey,
- 184 Başka bir ibret, Bitlis'in pınar ve çayları,
- 185 Rojgi denilen Bitlis Kürdlerinin lehçesi,
- 186 Bu mısralarda geçen bazı lûgatların tercümesi, Bit-
lis'in bağları,
- 187 Şanı yüksek hanın bağı,
- 188 Abdal Hanın bin hünerliliği,
- 191 Yüksek şanlı hanın bağı ve bahçeleri,

Sahife

B A Ş L I K

- 192 Hanın gölünün manzarası, bağıın hamamı,
 194 Hanın Melek-Ahmed Paşaya ziyafeti,
 197 Başka bir acaiblik,
 199 Başka bir acaib marifet,
 200 Başka bir acaiblik,
 202 Simya ilminin acaib kerâmetleri,
 203 Başka bir seyir,
 204 Başka bir marifet,
 206 Başka manzara,
 207 Bitlis şehrinin san'atları, ahalişi, ürünleri,
 208 Yiyecek ve içecekleri, imaretleri, mesireleri, çevgân-
 oyununun tarifi,
 209 Bitlis şehri ziyaret yerleri,
 212 Melek-Ahmed Paşanın şanı yüksek hana nasihatı,
 215 Hüsvrev Paşa hanı,
 216 Van gölünün tavsifi ve ona akan nehirler, Van gö-
 lünün şekilleri,
 220 Eski Ahlat şehrinin vasıfları, Ahlat şehrinin harap-
 olmasının sebebi,
 223 Ahlat kalesinin şekilleri, aceb makamı lâtif, zehi
 bina-i metin,
 224 Ahlat harâbeleri,
 226 Ahlat şehrinde Osmanoğlu padişâhlarının atalarına
 ziyareti,
 227 Ahlat şehri külliyyatı,
 228 Adilcevaz kalesi vasıfları,
 229 Adilcevaz kalesinin şekilleri,
 230 Kalenin hakimleri,
 231 Adilcevaz ziyaret yeri, kırk kardeşler ziyareti, Süp-
 han dağı,
 233 Erciş kalesi vasıfları,
 234 Erciş kalesi şekilleri,
 235 Kalenin hâkimleri, Erciş kalesi ılıcası,
 237 Bargiri kalesi şekilleri, Amik kalesi vasıfları,
 240 Askerlerin alayı,

Sahife

B A Ş L I K

- 248 İmanyeri Van kalesinin vasıfları,
 252 Van kayası,
 254 Van kalesinin şekilleri,
 255 Kesik deve boynu tarafı, yüksek kalenin büyüklüğü,
 256 Van'ın kalesindeki imâretler,
 257 Aşağı kale,
 259 Van kalesinin kapıları,
 260 Van kalesinin büyüklüğü,
 261 Van kalesinin hâkimleri,
 262 Van kalesinin sipâhi ve hizmetlileri,
 263 Van'ın azil kabul etmez hükûmetleri,
 264 Bitlis hükûmeti, Mamudiler,
 265 Piyanişler,
 267 Van kalesinin câmileri,
 268 Medreseleri, dârülkurrâları, âyân sarayları,
 270 Hanları, çarşı ve pazarları, pınar ve akarsuları,
 271 Hamamları, ahalişi, yüzlerinin rengi, tanıştığımız dostlar,
 272 Yazarları ve şairleri, mecâzileri ve budalası, Vanlıların elbise ve ayakkabıları, kadınlarının elbiseleri,
 273 Erkeklerinin adları, kadın ve kız isimleri, köleleri, câriye adları,
 274 Ürünleri, sanatları, ahalisinin işi ve kazancı, yiyecek, sebze, meyva ve içecekleri,
 275 İmâretleri, hayvanları, Van'ın mesireleri, bağları,
 276 Büyük evliyâ ziyaretleri,
 277 Bitlis Hanı üzerine sefer olmasının sebebi,
 280 Melek-Ahmed Paşanın sergüzeşti,
 281 Bitlis Hanı Abdal Han'a Melek-Ahmed Paşanın nasihat mektubu,
 287 Bu mübârek senenin ramazanı başında kırkbin askerle Van kalesinden Bitlis üzerine seferimiz,
 293 Bitlis Hanının metris ve askerleri,
 295 Melek-Ahmed Paşanın duâsı,
 296 Melek-Ahmed Paşanın rüyası,

Sahife

B A Ş L I K

- 299 Fetihten sonra Melek Paşanın askere ihsânı,
 302 Abdal Hanın mühürü olan hazineleri,
 303 Hanın hazinelerinden çıkan kıymetli nefis eşyadır
 ki, paşa huzurunda halk önünde satıldı,
 302 Yazılar.
 305 Siyâkat yazısı.
 306 Hanın kendi mühürü ile mühürlü yedi deve yükü
 sandukalardan çıkan muteber kitaplar.
 307 Garip bir olay,
 312 Hanım Sultanın ziyâfeti.
 314 Diğer mezat,
 315 1065 senesi ramazânı şerifinin 29 uncu günü Van'a
 doğru yola çıktığımız.
 318 Comar bölükbaşı-nın sergüzeşti,
 319 Comar bölük-başının Kepan'da kapanıp, cenk ettiği
 326 Metinde geçen tarihi terimlerle bazı lûgatların mâ-
 naları.

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

